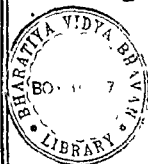

સંગ્રામની આથમતી સંધ્યાએ
શાન્તિ અને વિશ્વખંધુત્વની
દિવ્યમૂર્તિ હૃદયમાં સાકાર
થાય છે.

એ વિભૂતિ

ભગવાન ખુદ્દ

પ્રકાશ

સાદર રજુ કરશે
ચિન્હી અને અંગ્રેજી ભાષામાં

ચોક્કસ માનવતાને સાચી શાન્તિ
અને બધુત્વનો ઉપદેશ દેવા પધારશે.
વિજય ભટ્ટનું આગામી સર્જન
કલાનિર્દેશન:- કેતુ દેસાઈ.

એ વરગ્રી ન રીલીઝ

લાલ મીશ

અમદાવાદ

આકાશમાલિકા

[સંસ્કૃત નાટ્યસાહિત્યમાં બાણ એક વિશિષ્ટ નાટ્યપ્રકાર છે. એક જ પાત્ર દ્વારા મોટા ફલક પર ચીતરાએકું વિશાળ ચિત્ર રજૂ કરવાનું એ એક સરસ સાધન છે. આપણે ત્યાં એવા પ્રયત્ન થયા છે કે નહીં એ કહેવું જરા મુશ્કેલ છે. અહીં જે પ્રયત્ન થયો છે તે શુદ્ધરૂપે બાણ છે એવો દાવો તો નહીં કરી શકાય. છતાંય કહેવાનું છે તેને અનરૂપ હોવાથી એ આયોજનનું આશંકન લીધું છે.

નાટકમાં વધુ રસ ધરાવનારાઓએ બાણ અને પત્રિમમાં આજે પ્રચલિત બનેલા Living Newspaper છવનાં વર્તમાન-પત્રની નાટ્યરજૂઆતનો સમન્વય કરવા જેવો છે એકમાં એકપાત્રી રજૂઆતનું ક્ષેત્ર છે બીજામાં બહુપાત્રી રજૂઆતની મર્યાદા છે. બીજાં એ રૂપકોને ધ્યાનમાં લેવાં જોઈએ. એક છે નાટ્યઠટ્ટા અને બીજું છે Monologue એકાકી.

—સંપાદક

ઓ હો હો ને ! ધન પતાકા ને વાવટા લટકાવી દીધા છે. દુનિયાભરના દેશના હશે, અને નહીં હોય એવા બધા જ રંગબેરંગી પતાકાં ભપકાભેર ટાંગી દીધા છે. છે કાંઈ આજે ? જાન જાન છેક શ્રાવણ માસમાં લગન લીધાં છે ? હોય બાઈ આજે જો વરસાદ જ માગશર લગી ખેંચાતો હોય અને બિનાબો શ્રાવણ લગી આવે અને થંડી બિયારી જતે થીજાઈને પોપમાં વિદાય લઈ લે તો લગનગાળો શા સારુ શ્રાવણ, અરે બાદરવા લગી ન આવે ! એમ, ત્યારે લગન નથી. આ તો બાઈ, લાગ્યું એવું કીધું. હાં, હાં, આ તો બપોલ

સાથેની લડાઈ પૂરી થઈ એને માટેની ખૂશાલી છે વાદ વાદ સગ્ન
 ખૂશાલી કરી છે બાઈ. વાદ પોલિસબાઈ તમે ય કમાવ કરી
 યુરોપી યુદ્ધ પુરુ થયું ત્યારે ય તમે જ હાથે ને હાથે ગામ આખામાંથી
 વાવટા બેગા કરીને બાધ્યા હતા ને ? ત્યારે તમને ખ્યાલ ખગે કે
 ત્રણ મહિનામાં જ બીજી વાર વાવટા બાંધવા પડશે એટલે તમે
 વાવટા પાછા મોકલાવ્યા જ નહીં ? પણ ધરમીનો નેકારો જ થનાનો.
 જોયું પાછા તમને જ ખપ લાગ્યા ને ? આ વખતે ય પેલું કપડા
 વહેચવાનું અને ગરીબયુરમાને મિષ્ટાન્ન જમાડવાનું અને વિદ્યાર્થીઓ
 આગળ સરસ અગ્રેજી કેમ બોલી શકાય છે એનું પ્રદર્શન કરવાનું ને એવું
 બધું થવાનું ને ? બરાબર છે. પૈસા તો હિંચરાવવા જ જોઈએ. પૈસા
 વિના કાંઈ કંથુ કામ ચાલે છે ? અને તમને તો હું જાણુ છું પૈસો
 આપ્યા વગર તમે કંથુ ય કરતા નથી. હોય, એ તો પેટના ખમ્યા
 બોલ્યા કરવાના. પૈસા સાહેબ છે ને, નહીં ? પહેલા મામલતદાર
 હતા ? હા હા એ જ. એ જ. પેલા કેસવાળા. મારા સમ માગ દેખતા
 એમના માણસને રોજ સવારે એક આની આપે. અને રોજ કહે
 જો બાઈ કોઈ દિવસ મારા ઘરમાં કંથુ મશ્ત લાવવું નહીં. આ
 આની તને આપી તે ડઝન કેળા, ગેરેક બટાકા, અરજો પગર,
 આદુ મગગાં કોથમીર એટલું લાવજો. અને હાં, કાલે બજાર ચાલુથી
 નીકળ્યો ત્યારે જોયું હવે કે લીલી દ્રાક્ષ હવે મળે છે તે બાગા માટે
 લેતો આવજો. મને તો એટલું ચાદ આવે છે છતાં કાંઈ ગ્લી મળું
 હોય તો અદર બાઈ સાહેબને પૂછી જો. પણ માનું કંથુ મામળ્યું
 ને ? કોઈ પણ એમ કહે કે મામલતદાર સાહેબે કંથુ મશ્ત લીડું
 એવું કહેવાપણું ન કરતો બાઈ. એક આની તો તને આપી જ છે.
 એમાંથી આટલું આવી જ જશે. હા જરા લીની દળદર બે માલિયા
 માલતો આવજો.

આ તો સાહેબ મારી મળી આંખે જોએલી અને સગા કાને
 સાંભળેલી વાત છે પણ મેં કંથુને સાહેબ કે લોક તો બોલવાના.

બાપી આપણે એમ રામ બનીને સીતાને વનવાસ મોકલીએ તો આપણું ન ચાહે. આપણે તો રહું દુનિયાદારીમાં રહેવાનું. બસ જશો સાહેબ? હા, કામ. તો રહે જ ને! ત્યાં લડ.ઈ પૂરી થઈ છે, અહીં નો ચાલુ જ છે ને! અને આપણું કામ તો કલ્યા હકમ લિપાડવાનું. ગોળી મારવાનું કહે તો ગોળી મારીએ અને સલામ કરવાનું કરે નો સલામ કરીએ. અમારા એક રનેહી હતો તે એક કહેવત કહેતા : સો વરસનો સુતાર અને દસ વરસનો ધરધણી.

ધરધણી હવે બદલાશે એમ? ખિસ્તરા પોટલાં બાંધવાનો વખત તો પૂરો મળ્યો છે પણ તો ય કાંઈ એમને એમ જાય એમ નથી. એ તો સાહેબ તમને લલીમત દે, કહેવત છે ને કે ધરડો માંદો ગુલાંટમાંથી ન જાય. જવાનું હશે તો ય ગુલાંટ તો મારશે.

આવળે સાહેબ. હું તો આ જરા શહેરની શોબા જોવા નીકળ્યો છું. થયું કે લાવને આ અજબેલી નગરીના નરનારને મન ધરાય ત્યાં લગી જોઈ લઉં. અને આ પાકેલાં પાન તો ઠીક, પણ આ જુવાનિયનિ જેતાં આંખ તો ઠરે છે. ફક્કડ અસ્ત્રીબંધ કંકની અને એમાંથી આરપાર દેખાતું બનિયન. પહોળો પહોળો લેંઘો અને ચપોચપ ઓળેલા વાળ. અને બહેનબાનો ઠરસો પણ જરા ઓર જ છે. ખરી વાત છે ભાઈ, સહુ પોતપોતાના જમાના પ્રમાણે વર્તે, સદામારત તો આપણું ધર્મપુરતક ગણાય અને એનાં પાત્રો, અરે દુર્યોધન અને દુઃશાસન સુદ્ધાં દેવાંશી ગણાય. પણ આજે કોઈને એવો આશીર્વાદ ન અપાય કે તારું સૌભાગ્ય દ્રીપદી જેવું થજે. આજે ઠાંઈ એક જ વખતે પાંચ પતિ ન જ થઈ શકે! જુદાજુદા વખતની વાત જુદી છે. એક પત્નીત્વની વ્યાખ્યા જ એ છે ને-એક વખતે એક.

પણ સાલું આ દુકાનો સુમસામ કેમ લાગે છે? આ શેઠિયાઓ અને ગુમાસ્તાઓ આવા રમશાનિયા ચહેરા લઈને કેમ બેઠા છે?

કાંકે થયું છે? કોક ગુજરી ગયું? ગુજરી ગયું હોય તો તો પાટી
હોય અને આ તો બજાર ખૂલ્લું છે !

ગમ રામ શેઠ સાહેબ. કેમ સાહેબ હવે તો આ બધા કન્ટ્રોલો
જવાના. બધા આનંદમાં આવે છે અને આપ કેમ આમ વિચાર્યા
જેવા લાગે છે? હોય એ તો સાહેબ કાંઈ બારે ને ચારે બધા
સરખા ઓછા જાય છે? એ તો સૂખ પગી દુઃખ અને દુઃખ પગી
સૂખ. ચાલ્યા કરે સાહેબ એ તો બધું જ એવું જ સાહેબ. કાળાં
બજાર થાય એટલે કન્ટ્રોલ આવે. અને કન્ટ્રોલ આવે એટલે કાળાં
બજાર થાય. ના સાહેબ ના, તમને એમ કહેવાય કે તમે કાળાં બજાર
ક્યાં? પણ પહેલાં આ ઘોડા પર માલ જ ન'તો દેખાતો. હવે તો
એને ઠોકાઠોક બરો છે, બસે રણછોડજીનો શણગાર.

અને તો ય ધરાક નથી? અરે સાહેબ હજી તો આ ચાર
દિવસ પર તો અહીં બે ય બાગુએ કતારની કતાર લાગતી હતી !
હાથમાં પતાકડાં અને બીજા હાથમાં છત્રો પકડે તે વરસાદમાં કપડાં
પણ ઊંચા કેવી રીતે લેવાં એની ખબર ન પડે ! સાચું ! એક દિવસ
તો મેં જે કતાર બેઠાં તેનો છોડો તો છેક નદી કાંઠે અડતો હતો.
પેલી જૂના જમાનામાં ગંગાજીની કાવડ ચાલતી હતી એવું કયું હોત
તો સાહેબ અહીં મોટું શમેળા થઈ જત શમેળા. પેલા જૂનો ગરબો
બદલવો પડત. 'બાર બાર વર્ષે' શમેળા ખાદ્ય શમેળામાં ના'વ્યા
નીર'ને બદલે 'શમેળામાં છલકતાં નીર જ રે' એમ કહેવું પડત.

પણ એમ હશે સાહેબ લોકને મન, કે આ લડાઈ પતી છે તે
હવે તો બધું સસ્તું જ થશે ને ! ત્યારે આમે ને આમે ખેંચી કાઢોને
ચાર દહાડા. આપણા લોકનું એવું જ છે. પડે એની પાછળ પડે. કાળાં
બજાર હો બરબાદ કહેતા જાય અને પાછળે બારણે તો...એમાં
સાહેબ વાતમાં કાંઈ માલ નહીં.

આ લોકની વાત કરીએ છીએ ત્યારે આ લોકે શું કયું તે
 પણ જાણી જ લેવું જોઈએ ને! જસમાં બેસવા જાઓ તો બે આના
 આપતાં ય કન્ડક્ટરનો મિળજ સહન કરવો પડે! આડીમા બેમો તો
 ગાડીવાળાનો ઉપકાર ચઢાવવો પડે. એ ઊતારે ત્યાં ઊતરવું
 પડે. દરજ્જાને ત્યાં જઈએ તો લગ્નનાં કપડાં અધરણી સમયે મળે,
 એવા વાયદા. સિનેમામાં સોડા લેમનવાળાનો, સીંબવાળાનો,
 ડોરકિપરનો, ટિકીટ આપનારનો સહુનો મિળજ જરદાસ્ત કરવો
 પડે. અને પડખે બેડેલો મિલમજૂર પૈસાની ચારવાળી બીડીના
 ધૂમાડાથી આંખ નાક કાન ભરી દે એ વધારામાં.

આ સહુમાં સાહેબ, પોલિસવાળો પરગણુ ખરો રોજને ટિકીટ
 કઢાવી આપે અને સાહેબ એવું કામ કરી આપે તે રૂપીઆરડાનું
 પરચુરણ રાખી લે એમાં થયું શું? ફળની લારી જતી હોય એમાંથી
 બાલમચ્ચાં માટે ફેરી કે કેળાં લે એમાં શું? સરિયામ
 રસ્તે જવા દે છે ને!

એ તો સાહેબ કળજુગનો પોરો આવ્યો છે. ખરું પૂછો તો
 તો સાહેબ મને આપના જેવા ધર્મીભાઈઓ પર ચીઠ ચઢે છે.
 ભગવાને ગીતાજીમાં મોટું આશ્વાસન તો આપ્યું છે કે ત્યારે ન્યારે
 ધર્મની ગ્નાનિની યાચ છે ત્યારે ત્યારે પ્રભુ અવતાર ધરે છે. આ
 માટે જરૂરી વસ્તુ તો ધર્મની ગ્નાનિ થવાની છે. અને આપ આપનાં
 સુકૃત્યથી એને જ અટકાવી રહ્યા છો એટલે આપનું સુકૃત્ય પ્રભુના
 અવતારના અવતરણને અસંગ્રહક રીતે રૂંધી રહ્યું છે. બોલો સાહેબ
 એ જ સાચું અસામાનિક કાર્ય છે ને!

જસ સાહેબ કંટાળો આવ્યો? ચાલો ત્યારે હું કાંઈ ભાગવા
 તો આવ્યો જ નહતો. ખાલી મન જોતો હતો. આપતો પાણીથીય
 પાતળા નીકળ્યા. શું કયું મહાદેવદાળામાં આપે નાણાં બધાં છે?
 બરો રતો! શા સારુ નો બરો? એટલા ઉપર તો આ સહુને વાઘા

ચવાની ધારણા બાંધીને બેઠાં દશો ! બાળકને બહુઓ અને કાર્ય-
કર્તાને દાજો. ધારી અસર પહોંચાડે સાહેબ.

ઓ હો હો, બહેન ઘણે વરસે મળ્યાં ! અને શું સિલ્હી દરી
મળે છે ! ઓળખાય જ નહોતે ! અહીં ક્યારનાં આગ્યાં ? એમ ?
પાંચ વરસથી અહીં છો ? કેમ બધાં મઝામાં છે ને ! ભગવાને
તમને તો ચાતે હાથે કિરપા કરી છે. જુઓને આ કાપડું જ.
દેનમાં તો એટલાની કીમતમાંથી ઘરગાર જેનર અને બજારી જોડ
પણ નીકળે. ત્યારે તો જેન, બાઈસાહેબ કચેકટર થયા કે બારિસ્ટર ?
યુ કીધું ? આવી મરકરી કરો છો ? રોકડા રૂપીઆ ચાલિસનો
દરમાયો ! અરે ચાલિસની તો તમારી ચંપચ દશે !

અરર બાઈ બીચું કોઈ ન મળ્યું તે હું ? હું ક્યાંથી સમર-
કંદને જીખારા ફૂલ કરવાનો હતો ? અરે બાઈ અહીં તો જીઝારું થ
નથી. ચાલિસનો ધગીનો પગાર અને બાઈની ચાલિસની ચંપચ !
આના ઉપર જ ચાલે. ખરી વાત છે બાઈ ! પણ બાઈજી મને એનાથી
દૂર રાખજો. એ નાવલિઆ બીજા. હું નહીં.

શું ભેરવજપ ખાવા નીકળ્યા છે ? પણ ખરું છે ! હરસો તો
જુઓ ! પણ આખરે તો... અરે રામ રામ રામ લગાઈ ક્યાં જઈને
ફૂટી છે ?

પણ ચાલો એ બધી વાતનો ડાંખ મનમાંથી નીકળી જશે.
આ કવિપુરુષના બદ્ધર્થનથી મનની બંધી મલિનતા નાશ પામશે.
નમસ્તે નમસ્તે, આ તો લગાઈ પૂરી થઈ તે શહેરની સોબા જોવા
નીકળ્યો છું. કેમ વળી કઈ લગાઈ એમ પૂછો છો ? આ છ વરસ
ચાલી એવી લગાઈ અને તમને ખબર જ નથી ? શું કવિતા કરતા
હતા ? કવિતા ચ છોડી દીધી ? ત્યારે નાટક, નવલકથા, નવલિકા,
નિબંધ, વિવેચન, ગઝલ, મુશાયરા ? ત્યારે નદીકિનારે બેડા હતા ?
વાડ બાઈ વાડ, રિયતપ્રગ્ન તો ખરા જ નહીં તો આ અણુ બેઝુ

ફૂટ્યો ત્યા લગી નિદિધ્યાસન । કવિરાજ, કવિપત્ની અને કવિપુત્ર-
માદિ તો આનંદમાં ને ? ચાતો જય જય.

હા ધિક હા ધિક આ આજનો વિજયોત્સવ જોઈં છું અને
મન હારી જાય છે ચાચો પેના પચાનનમાઈ આવે છે તેમને મળું
તો કાક મનને શાતા વળશે જાણીતા દેશમક્ત છે અને માણસ
સમગ્ર છે. એટલે હવે શુ થશે એની પણ કાક ઝાંખી થશે

વન્દે, મહાશય કેમ કાક ઉતાવળમાં છો ? હારતો આ ચોટા
વેપારીઓ કાક ફાળામા એમને એમ પૈસા થોડા જ આપે એવા
છે ? એ તો નાક દબાવીએ તો મો ઉઘાડે. પણ આ લડાઈ પૂરી
થઈ તે હવે શુ થશે ? બાકી રહેલા બધા બહાર તો આવશેને ?
અને સાહેમ આ બધા મકાન ને ફંડ વગેરે પચાવીને બેઠા છે એ
બહુ ય પાછું ને ? બસ સાહેમ પછી તો જોઈં લો. આ રેશનિંગે
જશે અને બધું રંગે ચંગે થઈ જશે.

હે ? એવું નહીં થાય ? ત્યારે શુ થશે ? અરે સાહેમ, તમે
તો અમને બિનકુન નવડાવી નાખ્યા ધરાવ નવડાવી નાખ્યા. અમારા
હોશ ને અરમાનને ધરમૂળથી ડામી દીધા. ચાનો, દાદેવો હાથે હાથ છે.
જયંતિ દલાલ

આજરે તો સર્વ સાહિત્ય શું સર્વ જીવન પ્રવૃત્તિનો સાર તમા
રાખ્યોમા આપીને રહે છે . હવું, છે, અને હશે. આ તમા રાખ્યોના પાયા
પર માણી કરી રહેલા સર્વ સાહિત્યમાથી આપણે આપણી નવલકથાને
અને ચાર અંગૂળી નવલકથાકારો શ્રી મુન્શી, શ્રી મેઘાણી, શ્રી રમણલાલ
અને શ્રી ધૂમકેતુ લેઈએ તો એમની રૌધી અને એમના વક્તવ્યનું એક-
માર્ગી પૃથક્કરણ નીચે મુજબ થઈ શકે—

શ્રી મુન્શી હવું છે ! (હશે)

શ્રી રમણલાલ હવું ! છે હશે ?

શ્રી મેઘાણી છે !

શ્રી ધૂમકેતુ : હવું !! ન છે ! ન હશે !

માનવીની સંદારક રાખિના
વિકાસથી ગભરાએલા

દેવોના દરબારમાં

સરસ્વતી મોરના વાદનને થંભાવી હેઠે બિતર્કાં ત્યારે ઈન્દ્રાણી
પથ પોતાના આસનેથી ઊભાં થયાં. સરસ્વતીના વદન પર વ્યગ્રતા
હતી. એમને કશુંક કહેવું હતું એવો ભાવ ત્યાં ઠળાતો હતો.
ઈન્દ્રાણીને સરસ્વતીનો બયાડંબર અરુચિક હતો. પરંતુ જ્યારે
અરસપરસ મેળાપનો પ્રસંગ ઉપરિચિત થતો ત્યારે પ્રસંગાનુરૂપ
વિનય-વિવેક જળવવામાંથી કોઈ પાછું ન પડતું. ઈન્દ્રાણીએ
સરસ્વતીનું ભાવપૂર્વક સ્વાગત કર્યું, સરસ્વતીએ સામા નમસ્કાર કર્યો.

“ઠીક થયું તમે આવ્યાં દેવી, તમારું જ રમરણ કરંતી હતી.
કદાચ તમારી દિવ્યદષ્ટિ મારી મૂંઝવણ ઉઠેલવામાં કારગત નીવડશે”
ઈન્દ્રાણીએ વાતનો આરંભ કર્યો.

“સામ્રાજીને તો એવી શી વિમાસણ હશે? ત્રણે લોકના નાથ
ઈન્દ્ર જેના અધિદેવ છે, જેના ચરણે મહર્ષિઓના તપ-પૂજા ઠેલવાય
છે, જેના દરબારમાં વિશ્વનો સૌંદર્યનિધિ ઉછળે છે, એને કયો
સંતાપ હશે?”

“ત્રિશુવનના નાથને ૫ કેહ કેહ વાર જગત ભારે નનો
લાગતું હોય? સરસ્વતી કાણ જાણે કેમ, મારા દેવ મારાથી હમણાં
રીસાયા લાગે છે. જાણે પ્રયત્ન અંજામાં તણાતા તણાતા સારા પ્રેમ
કિનારાથી ઘણે દૂર ચાલ્યા ગયા છે. એમને નિરાંત નથી. નવરાગ
નથી, મન મૂકીને વાત કરવાનો સમય નથી. કારણ મારાથી
છપાવી મારા મનને વધારે ને વધારે સંતપ્ત બનાવે છે.”

સરસ્વતી ધ્યાનમગ્ન થયાં. થોડીક વારે—“તમારી વાત સાચી
છે. પરંતુ એના કારણની જાણ થતી નથી. દેવાધિદેવના વદન પર

ચિંતાની રેખાઓ અવશ્ય છે. પરંતુ આ ચિંતા આત્મગત છે કે
 લોકગત તે કહી શકાતું નથી. આત્મગત પ્રશ્નો વિશે એ અવારનવાર
 મને પૂછે છે. પણ જ્યાં ગૂઢ રાજકારણીય પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થયા
 હોય છે ત્યાં મારું સ્થાન નથી રહેતું. મને વિદ્વાનો જ વ્યાસંગ છે.
 રાજનીતિ મારા લોહીમાં નથી. પણ તમને ય કશું નથી એ તો
 નવાઈની વાત છે. તમે તો ગર્જવિદ્યામાં ય કુશળ છો. આ સિંહાસન
 તમે જ નહુપ પાસેથી બચાવ્યું હતું ને...”

“કેણુ જાણે આજે તો દેવની વ્યથા જ મને મૂઝવે છે. એમણે
 નથી મને પૂછ્યું. નથી કોઈ બીજા દેવની સલાહ લીધી. માનવજાતના
 શાશ્વત પ્રશ્નો સિવાય બીજું એમના ધ્યાનપટને આવરે એવું કશું
 છે પણ નહીં. આ માનવજાત જ એમને વારંવાર હેરાન કરે છે.
 છેલ્લે છેલ્લે તો એ એમ પણ કહેતાંતા કે આ માનવજાત મેં
 સરજી જ શું કરવા ?”

“એ વધારે પડતા ઊર્મિલ છે. પ્રજાવાન તો અવગત છે જ.
 જગત સરજીને આપણા સમ્રાટ એ વિસરી ગયા કે સર્જન અને
 સંહાર એ મિન્ન વસ્તુઓ છે. મને તો ભય છે કે માનવીના ભાવિ
 આડે કશો ય અંતરાય ખપમાં નહિ આવે. પણ એક વાત હું
 જાણું છું. દેવે બધા જ દેવોની પરિપદ બોલાવી છે. હું ધારું છું કે
 એમાં બધા દેવો એકત્ર થઈ માનવજાતને ચેતવણી આપશે.”

સરસ્વતીની વાતથી ઈન્દ્રાણીને જરા આત્રાત થયો. દેવે આ વાત
 પણ એને નહોતી કરી. છૂપાવવાનું કશું પ્રયોજન નહોતું છતાં!
 બાહ્ય સ્વસ્થતાને અશુભ રાખી એણે ઉત્તર વાળ્યો “આવી
 પરિપદ વિશે મને કશી જાણ જ નહોતી.”

“એમાં આપણી નાનકડી પૃથ્વી જ ચર્ચાનો વિષય બનનાર છે”
 સરસ્વતીનો મધુર પાંખો ફફડાવતો હતો. એમણે વિદાય
 લીધી ન લીધી ત્યાં તો ‘જુદી જુદી દિશાઓમાંથી અવાજો
 આવવા લાગ્યા.

એક પછી એક દેવ ઈન્દ્રશુવન તથા રસાક્ષી સાથે આવતા હતા. વિશાક મદાવનના મધ્યખંડમાં આસનો ગિજાવાઈ ગયા. ઈન્દ્રે પ્રારંભિક વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું.

“આપણી પ્રાચીન વ્યવસ્થામાં ઉચ્ચપાયાન યવાના ચિદ્નો મને હમણાં હમણાંનાં જણાવાં માંડ્યાં છે. પૃથ્વી પર આપણા અવગુણોની છીર્ન જ વિશેષ ગવાવા માંડી છે. માનવી એના દેવને બુલવા માંડ્યો છે. મારી શક્તિ આથી કુબ્ધ થઈ છે. મેં આવી વાતની અપેક્ષા ગળી નહોતી. એના પર વિચાર કરવા મેં મારી તમામ શક્તિ ખર્ચી છે.”

“અને સમય તથા શક્તિ અન્નેનો વ્યય થએલો જ લાગ્યો ને પ્રભુ!” જૂઠ્ઠાસ્પતિ બોલ્યા.

“લાગે છે તો એવું જ. કદાચ મારી બૂધ પણ થતી હોય. માટે આપને આ બધી ચર્ચા ખાનગીમાં કરવાનું કહું છું. દિવાલને ચ કાન હોય છે. આપણી વાત જો માનવજાત સુધી પહોંચશે તો કોણ જાણે શાં પરિણામ આવશે! પણ એજ પ્રાચીન ચાર્ત્રાંક જેવી વિચારસરણીનો પ્રવાહ વહેનો દેખાય છે છતાં માનવજાતને પોતાને જ એની સંપૂર્ણ પ્રતીતિ નથે થઈ હોય કદાચ હું છેતરાતો પણ હોઉં.”

“તો દેવ આજો પ્રશ્ન યોગ્ય રીતે સભા સમક્ષ રજૂ કરે. આપણે તમામ એના પર વિચાર ચલાવી તોડ કઢીશું.” વરુણે વચમાં જ વાત કપાડી.

“વાત પર જ આવું છું. પ્રાચીન યુગમાં માનવીઓ આપણને ધિક્કારતાં યા પૂજતાં. એ એક મા ખીન દેવનો પક્ષ લઈ અંદર અંદર લડતા. આપણા કાળે ભયંકર અત્યાચારો કરતાં પણ એ અચકાતા નહિ. આવી જાતની આરોગ્યપ્રદ સ્પર્શો વિષે આપણે કાંઈ કહેવાનું ન હોઈ શકે. એમના ઉત્સાહ કે ઉપેક્ષામાં આપણને રસ

નહોતો કારણ કે એ રીતે માનવી પ્રવૃત્ત રહેતો. આપણામાંની એની શ્રદ્ધા કાયમ રહેતી. એની વિશ્વવાદી વિચારસરણીએ, સાહસોને, પ્રેરકબળ આપવા આપણે અંધાયેલા છીએ. પરંતુ જે ક્ષણે આ વિષે એ તિરસ્કાર વર્ધાવતો થાય છે, પડોશીને રીમાવવાની ના પાડે છે. આપણા પ્રેમ અને તિરસ્કાર માન અને અપમાન જાત તરફ વાળે છે, ત્યારે એની આ અવમણના આપણે માટે વધારે બયમૂલ્યક બને છે.”

“તમને એમ લાગે છે કે આપણા દિવસો હવે ભરાઈ ચૂક્યા છે?” અશ્વિનીકુમારે પૂછ્યું. “મને તો તમારી આશંકા અકારણ લાગે છે.”

“તમને એમ લાગે છે?” ચમદેવે ટાપસી પૂરાતી.

“લોકો સૌંદર્ય અને યુદ્ધ બંનેની, એટલે કે તમારી પૂજા કરે છે. એ વાત મને મંજૂર છે” ઈન્દ્રે તંતુ આગળ ચલાવ્યો, “એ અધા અવનિ પર શાંતિ સ્થાપવા મને અહર્નિશ પ્રાર્થે છે. પરંતુ હું તો મુખ્ય મુદ્દા પર તમારા બધાનું ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવા ઇચ્છું છું. યુદ્ધમાં બધાને ખૂશ કરવાનું વિકટ છે. અને એમ કરવાની મને ઇચ્છા પણ નથી.”

“આપણે હકીકતને સામનો કરીએ” જુદરપતિ બોલ્યા. “અંદર અંદરની ખાલી ચર્ચા સરવાળે તો આપણને જ નુકશાન કરશે. આપણે બધાય જાણીએ છીએ કે માનવીની આ મહાન પ્રવૃત્તિનું નિયમન કરવું આપણી સત્તાની જાડારની વાત છે. માણસ અનમત જુગી રીતે વિચારે છે અને પ્રમાણિકપણે એમ માને છે કે એનો બધો ઝગડો તમારી સાથે છે. એ ઝગડો બને એ નિભાવે રાખે પરંતુ એની મહાન શૂલ તરફ આજે તો હું આંગળી ચિંધવા માગું છું.”

“જરુર જરુર, વધારે પ્રકાશની તો જરુર છે જ” એ ચાર જણા એક સાથે બોલી ઊઠ્યા.

“સાચા જોડા દેવો વિષે માનવીમાં મતભેદ રહેવાનો જ. પરંતુ એણે હવે સેતાનની આરાધના માંડી છે. આવી કોઈ વ્યક્તિ તો અસમજ છે જ નહિ. પરંતુ સંજોગનો દોરાયો માનવી આ જૂતને પુનર્જીવન આપવા મથે છે. એમાં પોતાના ઉત્સાહ દ્વારા પ્રાણ પૂરવા માંગે છે. એમનો તર્ક એવો છે કે આસિવાય માનવી-માં જ રહેલા અસહના કારણે સમજાવી શકાય એમ નથી. માણસમાં પાપનો ઉદ્ભવ થયો ક્યાંથી? ઇશ્વર જો સર્વગુણસંપન્ન હોય તો માનવીમાં પાપ એણે દાખલ શા માટે કર્યું? પૂછવાથી જો આત્મા જો સ્વર્ગે જતો હોય તો પાપીનો ક્યાં જાય છે? તો નરકનો અધિષ્ઠાતા કોણ? આ રીતે નરકના દેવ તરીકે આ નરાધમ રાક્ષસને એમણે સરખ્યો છે. આ સર્જન પાછળ માનવીનો હેતુ શો હશે એ કળવું કઠણ નથી. માનવી પોતાના દુર્વર્તનનો ભાર હવે ખમી શકતો નથી. માટે હવે એ કોકને ઓડાડવા માંગે છે. આવી રીતે સેતાનને શોધી એ તમારી જ સૃષ્ટિના પ્રાણીઓ વાદરા, નાગ વગેરે સાથેના સંબંધ તોડે છે, આ બધા પરિણામે તોડે માનવી એવા અનુમાન પર આવેનો જાય છે કે આપણા ઉદાત્ત પણ પ્રમાદી જીવન કરતાં સેતાનનું જીવન વધારે સક્રિય, વધારે ઉપયોગી અને વધારે કાર્યક્ષમ છે. આપણે માટે આ મહત્વનું છે.”

“આ તો જર્મનીને જાત સુપ્રત કરના યુરોપના નાના રાષ્ટ્રો જેવું થયું” એવું શાખ પુરાવી.

“મને પણ એમ જ લાગે છે.” બુદ્ધરૂપિ વચ્ચે બોલ્યા, “અનિષ્ટનો, અસહનો પ્રતિકાર કરવાને બદલે એ બધા જીવનના બીપણ દુઃખદ અનુભવને તાણે થતા જાય છે. સેતાનની પેઢીએ નાણાં જમા કરવામાં આખરે ગેરલાભ છે. એ સત્ય એમને સમજાતું નથી. જો સહના બળે માનવી કહે છે તેમ ધરાશાઈ જ થવાના હોય તો પૃથ્વી પર સેતાનનું જ શાસન થવાનું. એક પ્રકારનું રાવણ રાજ્ય જ કહોને!”

“હિંદમાં બ્રિટિશના રાજ્ય જેવું.” સૂર્યે વિરોધ નોંધાવ્યો. “સમસ્ત વિશ્વની મજલ કરતાં કરતાં મને આયું આપણું રાજ્ય બીજું એકેય લાગ્યું નથી. હું તો મહાસભાની આઝાદીનો મજલનો વેગ વધે એમ ઇચ્છું છું. જર્મનીનો પરાજય કર્યા પછી આ બધા મિત્રરાજ્યો પ્રજાસત્તાકને નામે પોતાનું સામ્રાજ્ય વધારવાની જ યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી રહ્યાં છે ત્યારથી મને એમના બધા તરફ પ્રચંડ તિરસ્કાર જન્મ્યો છે. એમને બાળી મૂકવાની ઇચ્છા ઘણીવાર પ્રજાળ થઈ ગય છે, માત્ર દેવની આજ્ઞાની જ...”

“હજીય માનવજાતના મોટા ભાગની આપણામાંની શ્રદ્ધા પરવારી નથી. આ શ્રદ્ધા અને આશાથી ઉત્તેજિત થઈ આપણે શુ કરવા આજ્ઞાની જ કામે ન લાગી જઈએ. આપણા પ્રતિનિધિઓ સમા પાદરીઓ, પૂજારીઓને આપણે જો મહત્તમ રહેવા ગ્રેરી થઈએ તો જગતમાં આવી ખોટી અશાંતિ વ્યાપે જ નહિ. આજે તો આ બધાં ભેગા થઈ રાજકીય રમનોના ગંદવાડમાં રમ્યા પમ્યા રહે છે. પછી લોકનું શું?” અત્યાર સુધી મૌન રહેલા વાયુ બોલ્યા.

“મને આવા ગંદા રાજકારણમાં રસ નથી.” ઇન્દ્રે નિશ્વાસ મૂક્યો.

“આમ જ ગાની ગુમાવી બેસશો.” ઇન્દ્રાણીથી ન રહેવાયું.

“હું માનવી વિષે ખરાબર જાણું છું. જો કે એ પોને એ રહસ્ય ન જાણે એમાં જ આપણું શ્રેય છે.”

ઇન્દ્રે આડ વાતમાં ગયા વગર આગળ ચલાવ્યું, “સાચી વાત તો એ છે કે એના જીવનનો રાહ નક્કી કરવાની મારામાં ઠાંધ શક્તિ જ નથી. આ યુદ્ધમાં ઠાક તો જીતશે જ. જાપાન ન જીતે એવી મારી ઇચ્છા ખરી. મેં માનવીને ગમે તેવા ખોટા ખરાબ તત્ત્વો દ્વારા સજ્જો છે. એનામાં વિકાસની શક્યતા છે. પરંતુ એ સાથે એનો ગુંધિત સ્વભાવ ખૂબ જ અંતરાયો નાંખે છે, એટલે સાચો વિકાસ હંમેશાં શંકાસ્પદ જ રહેવાનો. મારે એનામાં પશુતા

મૂકવી જોઈતી નહોતી. એનામાં મતનો આગ્રહ રહેતો જોતો એનામાં શ્રદ્ધા અને ઉદારતા, માનવજાત તરફની પ્રેમાળ અનુકંપા મૂકવા જોઈતાં હતા. ખેડ 'આજે' દવે આંસુ સાંઘવા બર્થ છે. ભાવિ અખતરાઓમાં હું વિશેષ સાવધાની રાખીશ. આ અગ્નિમાં પ્રકૃતિનો ક્રમ તો ચાલુ જ રહેશે. એની તર્કશક્તિ વિલક્ષણ છે. એ કાર્યકાળ બાવ યોગ્ય ગીતે સમજે છે. વ્યક્તિને એના કાર્યથી લાભ ગેરલાભ કેટલો છે એ વિશે એ સાવ બેખંડા છે. મને આ તર્કનું જ્ઞાન નથી. એટલે હું તો આ વાલ જરવાબને જોઈ રાનું' યા ખેદ પામું....."

"મારી વાત બરોગર સાંભળજો ?" સિદ્ધિપતિ શ્રી ગંગેશ ઉચ્ચર્યા.

"અચિત, તમારી બુદ્ધિ આનો તોડ કાઢવામાં જરૂર ઉપયોગી નીવડશે."

"માનવીની બુદ્ધિના ધોરણ વિશે આપણે સાવ અગ્રાત છીએ. આપણી બુદ્ધિ વિશે એને કશો ખ્યાલ નથી થોડાક જ સમય પર એક વિખ્યાત ખગોળજ્ઞાત્રીએ તમાગ વિશે લોકોને એવું ઠંઠેડું કે તમે શક્તિશાળી ગણિતશાસ્ત્રી છે. આ નિવેદને અનેકને મંત્રમુગ્ધ કરી દીધા હતા."

"મને તો આવા વચનથી હસવું જ આવે છે."

"ગમે તેમ તમારે માનવીને આવી જોધો માટે યશ આપવો જ જોઈએ. સત્યની સંભાવના, સહની શક્યતા, આ બધાં સંજોધનો નાના સૂતા નથી આ બધા સંજોધનોનો એ અમલ કરી નહોતો નથી એ વાત સાચી, પરંતુ એથી શું? છતાં એને ઘડીમગ પાત્ર એમ ન લાગવું જોઈએ કે આપણું નીતિનું, સત્યનું ધોરણ એના કરતાં ઘણું ઉતરતું છે? એક સમય એવો હતો જ્યારે એ એમ જ માનતો હતો કે અમારા મધ્ય અવધાં, સિદ્ધિઓ ધૈર્યરી સંકલ્પના

અતિનિમ્ન રૂપે છે. હરિ ઇચ્છા એ જ એનો જીવનમંત્ર હતો. આજે એ સમય રહ્યો નથી. છતાં આપણે પ્રયામ છોડવો ન જોઈએ.”

“ભાવિની નિશાનીઓ તો વરતી જ શકાય છે” વરુણે કહ્યું “વંટોળ જડે રો પડેલાં વાતાવરણ કેવું મૂક બની જાય છે? અને પછી તુરત જ મોટો હૃદયોપ જડે છે. એવું જ દુનિયા વિષે બનવા માંડ્યું છે. માનવી જ્યારે એક ટેકો ગૂમાવી જાય છે, ત્યારે બીજાની ગોધ તુરત જ આરંભે છે. આ ગોધ તમે જો પૂરી નહિ પાડો તો એ બીજી દિશાએ દોડશે. આજે તો એની વિકાસ પામ્યે જતી બુદ્ધિ એક જ દિશા તરફ દોડે છે. કારણ કે વિશ્વરચનાનું રહસ્ય એ દશ પાર પામી શક્યો નથી. આજે તો એને માટે માનવી અને દેવ બે જ છે. હવે એ પોતાની પ્રકૃતિના અંતરતમ રહસ્યો એની શક્તિ, ક્ષતિ, એની પ્રતિભા, મૂર્ખતા-જેવા મંડ્યો છે. આ શોધમાથી જ એ જોશે કે પ્રગતિની શક્તિ તો આ અંતર-ચેતનના ખૂણે પડેલી જ છે. આજ સુધી જેને માટે આજીજીઓ કરી એ ઇશ્વરી આશીર્વાદ દરતાં આ શક્તિ પાછળ જવાનું એ વધારે યોગ્ય સમજશે. આમાંથી જ કોઈ પ્રતિભાસંપન્ન વ્યક્તિ પોતાની શક્તિના સંપૂર્ણ વિનિયોગ દ્વારા શાંતિનો, સમૃદ્ધિનો અને સુખનો ગજમાર્ગ નહિ ગોધી કાઢે એમ માનવાનું કોઈ કારણ છે? આપણે એના માર્ગમાં ઠસો અંતગત્ય નહિ મૂકી શકીએ. એવી શક્તિ આપણી પામે નથી જ. જેમ જેમ એનું સંશોધન આગળ વધશે તેમ તેમ એનો આપણા તરફનો ભય નાબૂદ થશે, ભક્તિ પણ ઓછી થશે. જે વસ્તુથી એ ભય પામતો હોય એના તરફ કરુણા ન જ હોઈ શકે.”

“આજે તમે કાર્મ અક્ષતવાળી વાત કરી, વરુણદેવ” બૃહસ્પતિએ સૂર પૂરાવ્યો. “પૃથ્વીને લાગે વળગે છે ત્યાંસુધી આપણે આપણા મોક્ષ માટે માનવીની આ કરુણા પર જ આધાર રાખવો રહ્યો. એકવાર એની શ્રદ્ધા પરવાળી ગઈ કે આપણે અહીંથી બિજાના બાંધી બીજે કોઈ ગૃહે જવાનું રહ્યું-દશ જ્યાં જીવનની જગતિ

એવી ઉન્નત સપાટીએ ન પહોંચી હોય એવા રથાને આપણે વસવાટ કરવો પડશે.”

“ હજી એક રસ્તો મને લાગે છે ”

ધન્દ્રે યુક્તિ સૂઝાડી. “ એમનામાં અનત આચારું જે તત્ત્વ છે એનો અંત ન આવવો જોઈએ. આજે તો જગતના મોટા મોટા માનવીએ પશુ માનવની જાતને આવો જ આચારસંદેશ સંભળાવી રહ્યા છે કે માનવનું કલ્યાણ આકાશમાંથી જ જીતરશે. આપણામાંની એની શ્રદ્ધા આજે તો વધી છે.

“ બીજું કંઈ એ ન સમજે એમાં જ આપણને લાભ છે ” શાંત બેઠેલા ધન્દ્રાણી વહેરે આવ્યા.

“ એ તો સત્ય લાગતું નથી. માનવીને શીખતાં સમજતાં તમે કેવી રીતે અટકાવી શકશો ? ” વરુણદેવે પૂછ્યું.

“ આમ નિરાશાવાદી શું થાવ છો ? ” ધન્દ્રે વરુણનો કાન આમળ્યો.

બૃહસ્પતિ પુનઃ આગળ આવ્યા “ તમારે બધી દૃષ્ટિકોણો જેવી સમજવી જોઈએ. તમારે કેટલાંક સત્યો તો ગોખી જ રાખવાં જોઈએ. દેવ અનંત છે, સ્થિર અને સ્થિતિશીલ છે, માનવી ગતિશીલ અને ઉત્ક્રાંતિશીલ છે. માનવી આપણને વટાવી ગયો છે. ઉત્ક્રાંતિના અમાપ વેગ નીચે એ ખૂબજ આગળ વધી ગયો છે, અને આપણા પાસવાનો જેવા ધર્મશુરુઓનો પ્રયાસ બચા નીવડ્યો છે. આપણે તો આગળ જઈ શકીએ એમ છીએ જ નહિ. બધા જ ધર્મોએ જાહેર ક્યું છે કે ધર્મશર અનંત છે. અનાદિ છે, અપરિવર્તનશીલ છે. આપણું સ્થાન હવે મૂર્તિઓ બની ધર શયજારમાં જ આવવાનું છે, ”

“ મને તો બધા નટરાજ બનાવી સંપ્રહરયાનમાં મૂકતા ચમકાવ્યા છે ” શિવ વચ્ચે બોલી બહ્યા.

બૃહસ્પતિએ વાત આગળ ચલાવી “ આપણે સાચી વાત સમજી લેવી જોઈએ. માનવીએ આપણું સર્જન ક્યું છે, આપણે

માનવીનું નહિ. દિવ્યતા માટેની એની તૃપાર્ત અનંત અર્થહીન
 શોધે જ આપણું સર્જન કરાવ્યું. એણે સ્વર્ગ કદ્યું, દેવો કદ્યા
 ન્યાં દિવ્યતાનો જ વાસ હતો, ન્યાં એને માટે સિંહાસનો પાયરી
 રાખ્યા હતા. એ દેવોની પૂજા જ આવી દિવ્યતા અપાવશે એમ
 માની એણે ધર્મશાસ્ત્રો સન્ન્યાં. આચારવિધિઓનું નિર્માણ કર્યું.
 આ શ્રદ્ધા માટે એણે ઓછું સહન નથી કર્યું. અંદર અંદર આવી
 શ્રદ્ધા માટે એમણે ઝગડો પણ કર્યો. આપણે તો જાણીએ છીએ કે
 દેડકા પુરતા દેવ સર્જવાનું કામ તો સરળ છે, પણ માનવીને એ
 જ્ઞાન હજી લાધ્યું નથી. આમ છતાં કેટલાક માનવીઓને આપણા
 સાચા (કે બનાવરી) સ્વરૂપનો ખ્યાલ આવી ગયો છે. એમને
 આપણા અસ્તિત્વ વિષે શંકા જણાવા માંડી છે એ માત્ર છે કે
 દિવ્યતા તો માનવીના અંતરમાં જ વસેલી છે. એ પ્રયત્ન અને
 પુરુષાર્થ દ્વારા જ પ્રાપ્ત કરી શકાશે. આ વિચારના પુરસ્કર્તાઓ
 આજે અદ્ય હશે. પરંતુ એમની સંખ્યામાં વધારો થતા જ કરવાનો
 એમની વિચારસરણી દિનપ્રતિદિન સ્પષ્ટ થશે છુટ્કરનો માર્ગ
 આવો જ છે. એનો અપ્રતિકલ્પ વિકાસ અવાજ અનુમાનો તરફ
 એને દોરવાનો. અનિષ્ટ જો માનવ સર્જિત છે, તો ઇષ્ટ પણ એજ
 સરજી શકે છે. કદાચ આપણી શક્તિના વિરાટ પ્રદર્શનની એના
 કાર્યમાં થોડા સમય માટે અંતરાય નાખી શકીશું પરંતુ એનો
 નિર્ગંધ અવરોધ તો નહિ જ કરી શકીએ. માટે હું તો તમને બધાને
 ઉદાર હૃદયી થવાનું મૂલ્યુ છું. મર્યાદાઓ સમજી લેવાનો અનુરોધ
 કરું છું. જ હજાર વર્ષના નાના ગાળામાં જ માનવીએ અકલ્પનીય સિધ્ધિ
 બતાવી છે. હજી તો થોડા વર્ષ પૂર્વે જ એ જમીન પર ચાર
 પગે ચાલતો હતો, આજે તો એ હવાનો પણ માવિક થઇ બેડો છે.
 એણે વિજ્ઞાનનો આશ્રય લીધો છે. અને વિજ્ઞાન શ્રદ્ધાનો તાડ
 સ્વીકારી શકે જ નહિ આપણને મદદ કરનારા માનવીઓ જગતમાં
 છે ખરા. એ બધા આપણે માટે સખ્ત પ્રયાસ કરે છે. હિંદુસ્તાન

એ ફળદ્રુપ ભૂમિ છે. અંદર અંદરના ઝગડા આપણી રક્તિ વધારે છે. પરંતુ એક વાર માનવી માનવીનો વિશ્વાસ ઠગતો થઈ જાય, ધાર્મિક શ્રદ્ધાનો અંત આવશે, ધર્મો વીસરાશે કે તુગ્ત જ આપણા તન્ન હિષેક્ષાનો આરંભ થશે ધર્મો તો પાનખર ઝડતુ જેવા છે. એને સજીવન રાખવાના બધા પ્રયાસો ફળદાયી નથી બનવાના. જે માનવી જાતને મદદ કરે છે, એને જ ધન્ય સહાય કરે છે, એવી એક ભક્તિ છે. માનવીએ આ રગ્તો આજે તો લીધો છે. પણ આપણે જ આપણી જાતને મદદ કરી શકીએ એમ નથી. એટલે એણે તો એકલા જ આ માર્ગે ધપવાનું રહ્યું. તે દિવસે આપણે યમદેવ પાસે જવાનું રહ્યું.”

“હું તો રહીશ જ ને?” યમદેવે સંતોષ પ્રદર્શિત કર્યો.
 “એ તો કોણ જાણે! તમારો બધા પણ હવે માનવીને બહુ લાગતો નથી. મૃત્યુને જીતવાને એણે પ્રયાસ આપ્યા છે. સોબમો વર્ષમાં તમારે જ મૃત્યુને શરણ થવું પડશે.” શ્રી ગણેશ બોલ્યા.

‘તમે પરાજયવાદી માનસ ધગવતા થઈ ગયા છો. એક મારો સચક્ર પાંજે જ તમને બધાને જીવતા રાખવા સમર્થ બનશે. મૃત્યુને જીતશે ત્યારની વાત ત્યારે. આજે તો કોઈ દવા મારા આક્રમણ આગળ અસરકારક નથી નીવડી અશ્વિનીકુમાર વૈદ તપ્રીય બનીને બધા તોયે—”

“આવા વ્યક્તિગત ઝગડામાં આપણે બિતરીશું તો માનવી કરતા પણ આપણા મૂંડા હાલ થશે” યમદેવની વાતને વચ્ચેથી અટકાવી બૃહસ્પતિ બોલ્યા. “મૃત્યુ હંમેશાં આપણી આરાધના કરાવશે એમાં તો શંકા નથી. પણ માનવીની બુદ્ધિનો વિચાર કરવાનું હું કહેતો હતો.”

શાંત બેઠેલા હિન્દે પરિપક્વ પ્રચુપ્ત તરીકે પૂણીદ્રુતિ કરી.
 “માનવીની શક્તિ વિશે મનમાં ખાર રહ્યા કરે છે છતાં આજ

કુખીને! એનો ખતિદાસ આપણે માટે જરૂર આશાજનક છે. આ પુરે વસ્તીને વેરણુ હેરણુ કરી મૂકી છે. યુદ્ધના અંતે માનવીને પાછો આપણા તરફ જ ધકેલ્યો છે. આજે બધે જ રથજો મંદિરોમાં વંટારવ થાય છે. આપણો આમાર મનાય છે. અને આજે જે રીતે જગત ગોઠવાય છે તે જોતાં વર્ષો સુધી આપણને આંચ આવી શકે એમ નથી. યુધ્ધ પૂરું થયું એ પહેલાં અંદર અંદર બાઝવાનો આરંભ થયો છે. એટલે પાંચ દશ વર્ષ બાદ પાછું યુધ્ધ આંવીને ઊભું રહેવાનું, દારુણ સંહારલીલા થશે. માનવી પાછો આપણા તરફ જ રહેવાનો. આમ કેમ બને છે, માણસ કેમ સમજતો નથી તેનાં કારણો આપણે જાણતા નથી. માનવીમાં પરિવર્તન તો થયા જ કરવાનું. પરિવર્તન પ્રકૃતિનો નિયમ છે માણસ આજે માંસ ખાધા વગર જીવી શકે છે, એ ઝોઘી પ્રગતિ છે? ધીરે ધીરે જીવનનું ગૌરવ, એનો મહિમા એ સમજતો થાય, એનો અર્થ એને જડે, એનો માર્ગ નિયત કરે, એ બધું અક્ષત શક્ય તો છે જ. પરંતુ એ બધું થતાં વર્ષો જશે. દમવાળો માણસ લાંબો સમય જીવે છે—આપણું ય એમ જ થશે. માણસ સાથેનો આપણો સંગ્રામ હમણાં જ આરંભાયો છે. હજી એની નિર્જનતા ઘણી છે. અને એ જ આપણી શક્તિ છે. ડર્યા વગર આપણે આ સંગ્રામમાં પડીએ. આપણે અચૂક સફળ થઈશું જ.”

સંમેલનમાં. અદ્ભૂત ઉત્સાહનું વાતાવરણ બાપી રથું—અધા દેવો પોતાની બેઠકે ઊભા થઈ મયા અને રાંખ વગાડવા લાગ્યા. “સોમ રસ લાવો” ઠાકે ખૂમ પાડી અને બધાએ ઝીલી લીધી “હા! સોમ રસ લાવો—સોમ રસ.....”

—માનવેન્દ્ર

યુદ્ધનું આર્થિક સપ્તવૈયું—એક દર્શાવનું

૧૯૩૬—૪૪ નો સમય હિંદના આર્થિક ઇતિહાસમાં પાદગાર લેખાશે. જેનું અર્થશાસ્ત્ર આંકડાઓમાં જ સમાર્પ જાપ છે એ બતાવી શકશે કે અનેક આર્થિક ક્ષેત્રોમાં હિંદે ઘણી પ્રગતિ કરી છે. ૧૯૧૭ ની ક્રાંતિ પછી સોવિયેત રૂસે જે રીતે-તાપે માનવીને જીવનમાં દ્વારા મૃત્યુનાં મોંમાં ધકેલીને—આર્થિક પ્રગતિ સાધી એ જ રીતે આ યુદ્ધ દરમિયાન હિંદે આર્થિક પ્રગતિ કરી છે. વધુમાં હિંદમાં શાસનમંડળ સાથે હિંદનો મૂડીદાર વર્ગ પણ પ્રગતિ ચૂસવામાં લેડાયો. કોઈએ સોનું, ચાંદી અને ઝવેરાત ખરીદ્યું, કોઈએ જમીનો લીધી કોઈએ ‘પામાના ઉલોગો’ જીભા કપાં, લાખોપતિ કરોડપતિ થયા. મૂડીવાદના ઉત્કર્ષ પર નમતાં વ્યાજ ખાઉ વર્ગ પછી તે મકાનોપર હોય કે શેરો પર હોય માટે પણ સોનાનો દિવસ ઉગ્યો. આર્થિક પ્રગતિની કીમત વસૂલ થઈ નોકરીઆત વર્ગ પાસેથી, વ્યવસ્થિત ઉલોગો સિરાવના ઉલોગોમાં કામ કરતાં મજૂરો પાસેથી, મધ્યમ વર્ગના ખેડૂત પાસેથી અને ખેતીના કરોડો મજૂરો પાસેથી. જંગલ ભલખાર વગેરે પ્રદેશોમાં તે મૃત્યુના ત્રાજવેથી જોખીને આ પ્રગતિનું મૂલ્ય વસૂલ કરવામાં આવ્યું. આ પ્રગતિની પાદમાં જે કોર્તિસ્તંભ ચણવાનો હોત તે એની તકની પર કાતરવું પડશે “ઉનડા પાદમે” જીનેને અપને ખૂનસે હિંદે આર્થિક બાગકો સિંચા ”

પ્રશ્ન એ છે કે જે પ્રગતિ થઈ એમાં કાપમી કેટલી? દાખલા તરીકે કરોડો રૂપિયાના સરકારી ખર્ચથી ધણા ઉલોગોને પ્રોત્સાહન મળતું અને લોકોને રોજ મળતી. એક એવો અંદાજ છે કે દર વર્ષે સરકાર ૧૨૦૦ કરોડ રૂપિયા ખર્ચતી અને સીધી કે આડકતરી રીતે એથી લોકોને રોજ મળતી હતી, યુદ્ધના અંત બાદ આમાંનો મોટા ભાગનો ખર્ચ બંધ થઈ જશે અને: યુદ્ધમાગ પર જીવતા અનેક

ઉલ્લેખો માટે કટોકટી આવશે. નાણાંનું પ્રમાણ ને ઉપર જણાવેલી પરિસ્થિતિ માટે ઘણું અંશે જવાબદાર છે, એ પણ ધીરે ધીરે કાઢવાશે. વસ્તુના ભાવો ઘટશે અને ઘણા ઉલ્લેખો માટે કટોકટી પેલી થશે. ઉત્પાદનનું પ્રમાણ ઘટવાથી અને ભાવો ઘટવાથી ફરી માછી બેકારી ખડી થશે. આથી યુધ્ધ દરમિયાન થયેલી 'પ્રગતિ' કંટાળે અંશે ટકશે એ શંકાસ્પદ છે.

કાયમી કાયદા તરીકે ગણાવી શકાય એવો હિંદના સરકારી ખાતાનો Public Debt નો પ્રશ્ન છે. હિંદની સરકાર બ્રિટનની સલાહદાર હતી એ પરિસ્થિતિ બદલાઈને આજે બ્રિટિશ સરકાર હિંદની સલાહદાર છે. પરંતુ આ દેવું કઈ રીતે પતાવવામાં આવે છે એના પર આપણને થનારા કાયદા ગેરકાયદાનો આધાર છે. અહીં એ ફરીથી કહેવું પડશે કે હિંદના અલગમાં થયેલા પ્રમાણો આ જામે રકમનું ઉધાર પામી છે. આ રકમ જામે થયે જતી હતી ત્યારે તો હિંદના ઉલ્લેખ-પતિઓને ખૂબ આનંદ થતો હતો યુદ્ધોત્તર આર્થિક વિકાસ માટે આ બ્રિટિશ દેવા પર ટાટા ગિરલા મુંબઈ યોજનાએ મદદ રાખ્યો છે. શ્રી ગિરલાને અને હિંદી સરકારનાં નાણાં પ્રધાનને, આને પરિણામે છાપતી પડતી નોટોમાં પ્રમાણો નજરે નહતો પડતો. એમની દલીલ હતી કે યુધ્ધના સમયમાં વસ્તુઓના ભાવો વધે જ, પણ એનું કારણ વસ્તુઓની અછત છે, પ્રેસમાં છપાતી નોટોને એની સાથે નિરખત નથી. શ્રી ગિરલાની નજરે હતી એમના પ્રમાણો નફા પર મોંઘવારીની ભીંસમાં ચગદાતા એતીના મજૂરો પર અગર ૧૨ થી ૧૫ રૂપિયાનો પગાર લાવનાર પટાવાલા અને પ્રાથમિક શિક્ષક પર નહીં. પણ જ્યારે આ દેવાની પતાવટ વિશે શંકા ઉદ્ભવી ત્યારે શ્રી ગિરલાને સાંભળું અને બ્રિટિશ મુસ્તદીઓને જણાવ્યું કે આ દેવા પાછળ તો અમારા બંગાળના કિસાન-મજદૂરોનું રુધિર રેડાયું છે! એટલે ફરીથી મારી નવી સૂચના છે કે આ દેવાના પહેલા

હપ્તામાંથી બિલ્ડીને એમની મોટર કંપનીની મશીનરી લેવા નાણાં ન આપતાં બંગાલના બૂખમરાની યાદમાં એક સ્તંભ ચણવેલ. હિંદની યુદ્ધોત્તર યનારી આર્થિક પ્રગતિ એ બૂખમરાને આભારી રહેશે એ બૂલવું નહિ જોઈએ.

આ કુગાવાના અર્થઠાણશુભાથી જન્મતી કાળાબજારની મનોદશાની નોંધ પણ લેવી જોઈએ. આ યુધ્ધ દરમિયાન આપણું વેપારી આલમ ગમે તે સાધનો વડે પૈસા એકઠો કરવામાં વાંધે નથી એમ માનતી થઈ. આશા છે કે આ મનોદશા કાયમનું ધર નહિ ધાતે. ધણા મિત્રો એમ માને છે કે આ તો પરદેશી રાજ્યત્ર હવું એટલે કાળાબજારો ઊભાં થયાં. ઠોંગેસની માફક વેપારીઓનો આ તો સરકાર સાથે અસહકાર કરવાનો તરીકો હતો. રાષ્ટ્રીય રાજ્યત્રમાં વેપારીઓ કાળાં બજાર ઠોઈ દિવસ ઊભા નહિ કરે. આ દલીલ મારે ગળે તો નથી ઉતરતી. ઠોઈ પણ સંજોગોમાં અનાજ, કાપડ અને દવા વગેરેના સરકારનિયત ભાવો કરતાં અગર તો ઉત્પાદનની પડતર કરતાં અનેક ધણા ભાવો લઈ પ્રજાને મૃત્યુના મુખમાં ધક્કેલવામાં નથી સચવાતો ઠોઈ રાજકીય કે ઠોઈ માનવતાનો સિધ્ધાંત પ્રજા આ કાળા બજારની મનોદશા પ્રત્યે પોતાની ધૂણી સ્પષ્ટ રીતે નહિ બતાવે તો સંભવ છે એ મનોદશા કાયમનું સ્વરૂપ પકડે. એમ થશે તો યુધ્ધના આર્થિક સરવૈયામાં મોટી ખોટ આવશે.

પરંતુ આ સરવૈયામાં કાયદા-ગેરકાયદોનો મોટો આધાર આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિ અને રાષ્ટ્રીય હિંદની રાજકીય સત્તા પર રહેશે. યુધ્ધ દરમિયાન મધ્યરય સરકારે, પ્રાંતિક સરકારોએ અને ઉદ્યોગપતિઓએ આર્થિક વિકાસની અનેક યોજનાઓ કરી છે. કાગળ પર એ બધી યોજનાઓ આકર્ષક લાગે છે. પરંતુ અત્યારે તો પરિસ્થિતિ એવી છે કે ઠોઈ પણ રાષ્ટ્ર બીજા (થોડા ધણા) રાષ્ટ્રોના સહકાર વિના પોતાના દેશમાં આર્થિક નિયોજન કરી શકે નહિ હિંદની આર્થિક પ્રગતિ માટે તથા અત્યંત આવશ્યક

વસ્તુઓનો આધાર પરરાષ્ટ્રો પર છે. હાલ તુરત આપણે Capital goods, કારખાનાં માટે મશીનરી વગેરે ઇંગ્લેંડ અગર અમેરિકા-માંથી ખરીદવી પડશે. ઔદ્યોગિક વિકાસ માટે આવશ્યક એવો તાલીમ પામેલો કારીગર વર્ગ પણ આપણે બીજા દેશોમાંથી મેળવવો રહ્યો. ત્રીજું પરદેશમાં મશીનરી ખરીદવા માટે નાણાં મેળવવાનાં મુખ્ય સાધન સ્ટેલિંગ અનામતો અને ડોલરની આટ પણ બીજા રાષ્ટ્રોની આર્થિક નીતિ પર નિર્ભર છે. આપણે અત્યારે એટલું જ કહી શકીએ કે આર્થિક વિકાસ માટે સંજોગો અનુકૂળ છે. પણ આપણો આર્થિક વિકાસ સ્થિતિના આર્થિક વિકાસ માટે કેટલે અંશે અનુકૂળ હશે અને જો એ અનુકૂળ ન હોય તો યુધ્ધોત્તર આવનારી હિંદી સરકાર પામે એટલી રાજકીય સત્તા હશે કે હિંદને અનુકૂળ પણ સ્થિતિને પ્રતિકૂળ એવું આર્થિક તંત્ર એ ગોઠવી શકશે? હુંડિયામણનો જ એક પ્રશ્ન લો. હિંદમાં અને સ્થિતિમાં પ્રવર્તતી ભાવોની સપાટી (Price levels) ને જોતાં રૂપિયાની કિંમત આજે એક શિક્ષિંગ પણ ન થાય. સ્થિતિ હુંડિયામણનો દર ઘટાડવા દેશે? કે ૧૯૧૪-૧૮ ના યુધ્ધ પછી ક્યું હવે એમ હુંડિયામણનો દર ખૂબ ઊંચો રાખી આપણો સ્ટેલિંગ અનામતને સાધ કરી મૂકશે? ૧૯૩૫ ના બધામણમાં દાખલ કરેલો વ્યાપારી સલામતી કાયમ ગહેશે કે મધ્યસ્થ ધારાસભાએ થોડા વખત પહેલા પસાર કરેલા સલામતી નાબૂદ કરવાના ઠગવને સ્થિતિની મજૂર સરકાર માન્ય રાખશે? સર અરદેશર દલાવતી ઇંગ્લેંડ અમેરિકાની સદગ્ના અખમારી અડેવાનો પરથી આ પ્રશ્નો અંગે કોઈ પણ અનુમાન કરવું અશક્ય છે હવે પછીની મધ્યસ્થ સરકાર કેટલે અંશે રાષ્ટ્રીય હશે અને રાષ્ટ્રીય હોવા છતાં કેટલે અંશે મૂડીદારોની ગમેવાળ હશે અને કેટલે અંશે 'દરિદ્રનાશયણ'ની, એના પર આર્થિક સરવૈયાનો આધાર છે.

આર્થિક ઘટનાઓ આર્થિક કરતાં રાજકીય પરિસ્થિતિ પર વધુ અવલબે છે એ હવે કાણ નથી જાણતું? — મો. દાં.

નવાં પ્રકાશનો

નવાં પ્રકાશનોમાં સાદ્ગજિત રીતે ધ્યાન એએ એવાં બે પુસ્તકો
 જેને અન્ય વિરોધચુના અભાવે લલિતેતર સાહિત્યના પહેલા
 પોટલામાં બાધવામાં આવે છે તે પ્રકારનાં છે. પહેલું છે શ્રી
 રમણિકલાલ શાહનું 'આપણી કેમિસ' : દેશનો ગજવાદ ધડવામાં જે
 સંસ્થાએ અનન્ય ફાળો આપ્યો છે, જેની પ્રતિષ્ઠા આજે આખી
 દુનિયામાં ફેલાયેલી છે એ સંસ્થાના ઉત્થાન અને વિકાસનો
 સક્ષિત ઇતિહાસ. ડૉ. પદ્મજી સીતારામયાના બૃહદ્દ્રમ્યની મદદતા
 જે સંસ્થાનો ઇતિહાસ એમાં આવેખાયો છે એના જેટલી જ મોટી
 છે. પણ કમનસીમે સહુને એક સરખી રીતે આકર્ષવાની એની
 શક્તિ પરિમિત છે. શ્રી રમણિકલાલના પુસ્તકનું મુખ્ય એ છે કે એ
 માત્ર અભ્યાસીઓને જ લક્ષમાં રાખીને લખાતા પુસ્તક કરતાં
 સામાન્ય વાચક વર્ગને, એાહું બણેયા વિરાળ સમુદાયને લક્ષમાં
 રાખીને લખાયું લાગે છે. અને જે આજ એનું લક્ષ હોય તો એને
 સફળતા પૂરેપૂરી મળી છે ગૂજરાતીમાં ગજદીપ સાહિત્ય કહી શકાય
 એવું ઘણું થોડું છે. એટલે માત્ર ગૂજરાતી લખી વાંચી જાણનાગની
 વાચન ભૂખ અનૂપ્ત જ રહે છે. આવો વાચક જ ખરી રીતે
 તો વાચનનો અધિકારી છે છતાં ઉપેક્ષિત છે. એને લક્ષમાં રાખીને
 નવું સાહિત્ય સરળ ભાષામાં અભ્યાસી છટાના આડંબગવિનાનું
 રચાય એ વધુ જરૂરી છે. આ પુસ્તક આ દિશામાં એક પ્રશસ્ત
 પગલું છે. એની મપાઈઓ જેનાં એમાં એક જમાનાના ભયંકર
 વિવાદોને માત્ર એક કે બે લીટી મળે, કેક વ્યક્તિને માત્ર નામ
 નિર્દેષ મળે, કથા ઠરાવ કે ખનાવનો માત્ર સૂક્ષ્મ ઉદ્દેશ થાય એ
 સંભવિત છે. પણ એનો હેતુ જ એટલો મર્યાદિત છે. બીજી એક
 વસ્તુનો નિર્દેષ થવો પણ જરૂરી લાગે છે. તે છે લેખન પાછળની

૧ આપણી કેમિસ—શ્રી રમણિકલાલ શાહ પ્ર. પદ્મ: કી. રા. રા

દષ્ટિ પરત્વેનો. શ્રી રમણિકલાલ શાહના આયોજન પાછળ એક દષ્ટિમિંદુ રથું લાગે છે. આખો એ ઇતિહાસપ્રવાહ જાણે ૮ ઓગસ્ટ ૧૯૪૨ ના મુખે દોડવાને માટે સંપ્રદ રીતે પ્રયત્નશીલ હોય એવી છાપ વરતે એાછે અંશે વાચકના મન ઉપર પડે છે. વસ્તુતઃ આવા ઇતિહાસ પ્રવાહમાં આવી સંપ્રતા મોટે ભાગે તો ગેરદાનર જ હોય છે અને છતાં પ્રવાહ અનિવાર્ય રીતે ઠસા રેફાટ તરફ ઢળતો હોય છે. મુખ્યત્વે તો આ ઇતિહાસના અણુવાદ જેવો પ્રશ્ન છે એમાં બન્ને બાજુએ ધણુપ કહી શકાય તેમ છે. અહીં એનો નિર્દેષ તો માત્ર એક જ હેતુથી કરવામાં આવ્યો છે. ઐતિહાસિક આયોજનમાં આવી પૂર્વનિશ્ચય રિથિતિ ક્યારેક વિકૃતિ આણી મૂકે છે. એ એનું બચગ્થાન છે.

‘આપણી કોગ્રેસ’ની બાપા સરળ છે એ એનું મોટામા મોટું આકર્ષણ છે વિના સંકોચે સહુના હાથમાં મૂકી શકાય એવું પુસ્તક આવવા બન્ન શ્રી રમણિકલાલને અભિનંદન ઘટે છે.

+

+

+

હિંદુ પ્રમત્રીય અર્થશાસ્ત્ર : શ્રે. શ્રી વિકુલનાથ કોઠારી
પ્ર. નવજીવન કી. દોહ રૂપીઓ

લાના સમયથી દિંદી અર્થશાસ્ત્ર પર આધારમૂળ અને સરળતાપૂર્વક આખા પ્રશ્નને આવરી લેતું સામાન્ય ગૂજરાતી લખી વાંચી જાયતા માનવીને અતિ ઉપયોગી એનું પુસ્તક નકરું. તેની ખોટ સાધ્યા કરતી હતી નવજીવનને શ્રી વિકુલનાથ કોઠારીનું આ પુસ્તક પ્રમટ કરીને સાચે જ એક ઉપકારક પ્રવૃત્તિ કરી છે. અર્થશાસ્ત્રના એક અખ્યાસી તરીકેની શ્રી કોઠારીની ખ્યાતિ છે. અને એ ખ્યાતિની દૃઢ માંડણી એ હકીકત ઉપર થઈ છે કે શ્રી કોઠારીએ આ વિષયનું ગાન સામાન્ય માનવીના ઉપયોગમાં આવી શકે એવી પ્રવૃત્તિ માંડી છે આ પુસ્તક પણ આવા જ હેતુસર

લખાએલા લેખોનો સંગ્રહ છે. લેખકની ઈચ્છા પણ “ સામાન્ય ગાન મેળવવાની દૃષ્ટિથી અને આપણી આગ્રુમાગ્રુ આર્થિક બાબતો પર જે બોલાય છે, લખાય છે, તે સમજવાની દૃષ્ટિથી જેઓ વાંચવા ઈચ્છે, તેમને આ કંઈક ખોરાક પૂરો પાડશે અને અર્થ-શાસ્ત્રના વિદ્યાર્થીઓને હિંદના પ્રશ્નોના અભ્યાસ માટે પ્રવેશિકાની મરજ સારશે, ” એવી છે. કશી પણ બીતિ વિના એટલું કરી શકાય કે પુસ્તક આ આશાને મદદ અંશે પાર પાડે છે. લેખકે એને વ્યાખ્યાની રીતે જ ‘ પ્રવેશિકા ’ કહી છે. પ્રવેશિકાનું મુખ્ય લક્ષણ વાચક અને અભ્યાસીને જાણ અને ગહન અભ્યાસથી વિમુખ ન કરી દેવાનું હોવું જોઈએ. આ પુસ્તકમાં આ સનિષ્ઠા લીટીએ લીટીએ દેખાય છે.

પુસ્તકના શિર્ષક તરીકે ‘ હિંદનું પ્રમત્તીય અર્થશાસ્ત્ર ’ એ શબ્દસમૂહની ઉચિતતા વિષે શંકા રહે છે. પહેલું તો હિંદનું અર્થશાસ્ત્ર એ શબ્દસમૂહ પણ એક અણુગમતા વારસા તરીકે ન્યાયમૂર્તિ સનડેના દિવસોથી ચાલ્યો આવે છે. આ શબ્દો લેખકને પૂરતા ન લાગ્યા તે એમણે એમાં ‘ પ્રમત્તીય ’ એ શબ્દ ઉમેર્યો. આ શબ્દનું ઔચિત્ય શું? પ્રકાશકના નિવેદનમાં અને પ્રસ્તાવનામાં રાજકીય પક્ષપાતની વાત કરવામાં આવી છે. પ્રકાશકનું નિવેદન આમળ જાહેર સર્વોદયની દૃષ્ટિને પણ આમાં લાઈ આવે છે. કદાચ આ શબ્દના જોરે પેલું પ્રમત્તીય ઉમેરાયું હશે! બાકી પુસ્તકમાં અત્યાર લગી લખાએલાં હિંદી અર્થશાસ્ત્રનાં પુસ્તકો કરતાં જરા જુદું પડતું કશું હોય તો તે માત્ર એક પાના પર. ખાદી અને શુદ્ધઉદ્યોગના પ્રકરણમાં લેખકે ગાંધીજીના અર્થશાસ્ત્રીય વિચારોનું સારહોઢન કરવાનો યત્ન કર્યો છે તે. તે સિવાય ગણાવવું હોય તો ‘ સારહોઢન ’નું પ્રકરણ. આ બે સ્થાન સિવાય રફૂટ રીતે કે અરફૂટ રીતે પણ ‘ સર્વોદયની દૃષ્ટિ ’ ખાસ જણાતી નથી.

અહીં ‘સર્વોદયની દૃષ્ટિ’ની ચર્ચા કરવાની જ નથી. ડાંગે છે એ વસ્તુ આટલી જ કે લેવા દેવા વિના ‘સર્વોદયની દૃષ્ટિ’ને આમાં ભેળવવામાં આવી છે. ‘અર્થવ્યવસ્થા કેવી હોવી જોઈએ’ એ પ્રશ્ન જ એક દૃષ્ટિએ જોતા આ પ્રવેશિકામાં અપ્રસ્તુત છે. અને એ અપ્રસ્તુત પર અવનંબન ગણીને ‘પ્રગ્મકીય’ શબ્દને દાખલ કરવામાં આવ્યો છે. શબ્દના શાસ્ત્રીય પ્રયોગો માટે આદરણીય ચિવટ રાખનારાઓ પાસેથી આવા ભિન્નિલ પ્રયોગની અપેક્ષા કોઈએ પણ નહીં જ ગણી હોય.

પણ આ તો એક અગત વાત છે. પુસ્તિકાની રજૂઆત અને ભાષા, ગરીબીના પ્રશ્નને ઉપસાવી કાઢવાની ફાન્ટ, સામાન્યમાં સામાન્ય માનવીની હિત ચિન્તા પાને પાને પ્રતીત થાય છે આવું પુસ્તક આપવા બદલ શ્રી વિઠ્ઠલદાસ અભિનંદનના અધિકારી બને છે.

જ. દ.

સાહિત્યનું વાંચન અને જડ ગરદન

કેરાવપન કાર્યાલયમાં વાચવાનો શોખ વધતો જતો હોઈ મિસિયનના પોન્ટિફિક નામના નામી સમાજે તે સામે વિરોધ પ્રદર્શિત કર્યો છે. કારણમાં એમણે એમ જણાવ્યું છે કે સાહિત્યનું વાચન ગરદનને નાહતી જડ બનાવે છે.

—રાહમ

લગ્નમાં પ્રત્યય

નવી સસપટી :

“લગ્ન સમયે તમારી બધી જ સજ્જિ તમારી પાસે છે ?”

મધ્યેદ્યમાં ઈન્દ્રને જ્યારે શુદરયાત્રીની ત્યાં જવાનું કહી એનો મહિમા ગાયો, અને તૈતરીય ઉપનિષદમાં પ્રજાતન્તું મા ધ્યત્તેત્તિ કહી શુદરયાત્રીની બહામણ કરી ત્યારે દેશમાં સ્વરાજ્યનો પ્રશ્ન નડ્યો. આર્થો સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા ભોગવતા હતા; યથેચ્છ ભોગવિદાર માટે સંપૂર્ણ સગવડ હતી; અને વધારામાં અનાયો સામે કપડવા વસતી વધારવાનો પ્રશ્ન પણ એમની સન્મુખ હતો. આજનું ચિત્ર નિરાળું છે. દેશમાં ૪૦ કરોડ જોડણ પ્રાતજનો ચર્ચિત્ત ગયા છે. અને ૧૯૮૦ માં ૮૦ કરોડ ચરાની ધમણ વ્યાપે છે. ‘કવીટ ઇડિયા’ છતાં સરકાર ગિસ્તરા વાધવાની ઉતાવળમાં હોય એમ લાગતું નથી. એવે વખતે વસતી અને સ્વરાજ્યનો પ્રશ્ન એકમેક સાથે ગાઢ રીતે સંકળાયેલ જાય એ સ્વાભાવિક છે. યુગદણ ગાંધીજીએ આ સંબંધ

જોયો છે. અને એ હંમેશાં કાર્યમાં માનના હોવાથી એમણે વસતી વધશે તો સ્વરાજ્ય નહિ આવે, અગર સ્વરાજ્ય આવશે તો વસતીમાં ઘટાડો કરવા માધ્યમે સૂચવેલા ઉપાયો લેવા પડશે માની-લગ્નમાં અહ્યયનો ઉપદેશ આપવાનું શરુ કર્યું છે શ્રી ટેકુંલકરના લગ્નમાં જાતે હાજરી આપીને હાથે કાનેના સૂતરનો હાર વરવધૂના ગળામાં આરોપી સ્વરાજ્ય ન આવે ત્યાં મુધી પ્રજા ન પેદા કરવી એવો સંકલ્પ એમણે વરવધૂ પાસે કરાવ્યો છે આમ ચૌદ રચનાત્મક કાર્યો—કેટલાકે આને રચનાત્મક કાર્ય તરીકે નહિ સ્વીકારે કારણ કે લગ્નના કારણે થતી નવી રચના આમાં અટકી જાય છે. પણ કોઈ વાર વિનાશ એ પણ રચનાનું આદિ પગથીજા છે એ આ લોકો ભૂની જતા લાગે છે—માં પંદરમુ ગ્યનાત્મક કાર્ય ઉમેરાયું છે.

પ્રત્યેક હિંદવાસીના જીવનનો પ્રધાન ઉદ્દેશ હિંદની સ્વતંત્રતા લેવાનો જ હોઈ શકે. આ ઉદ્દેશ સફળ કરવા માટે એણે તમામ શક્ય પ્રયાસો કરવા જોઈએ. ખાત્રી વગર, હરિજનોધાર વગર, આમોઘોગ વગર સ્વરાજ સંભવિત નથી. ન જ હોઈ શકે. એ જ રીતે પ્રજા પેદા કરવાથી પણ સ્વરાજ આવવાનું નથી દિદુસ્તાન એ જો ગુલામ દેશ છે તો એમાં જન્મતું એક એક બાળક ગુલામ તરીકે જ અવતરવાનું. આપણે ગુલામી ઓઝી કરવા માગીએ છીએ, વધારવા નહિ. જો પ્રજા પેદા કરીએ તો ગુલામી વધારવાનું પાપ આપણે કરીશું. સ્વરાજ્યની લડતમાં હિસ્સો ન લેવા કરતાં આ વધારે મોટો ગુન્હો છે. બીજી રીતે જોઈએ તો હિંદ ગરીબ દેશ છે. જૂખમરાના કારણે એકના બંગાળમાં ૨૦ લાખ માણસો મરી ગયા. જો આટલી વસતી જ બંગાળમાં ન હોત તો તો એટલા માણસો મરી જ ન જાત. સહરાના રણમાં કે રજપુતાનામાં આટલા બધા માણસો જૂખમરાથી મરી ગયાનું કદી પણ સાબળ્યું છે? અને જો વસતી વધતી જ રહેશે તો ૧૯૮૦માં ખાસા એક કરોડ જેટલા માણસો જૂખમગથી મૃત્યુને શરણ થવાના. ગાંધીજીનો કાર્યક્રમ આ દષ્ટિએ આમ ઘણો હિતાવહ છે.

પ્રજા પેદા નથી કરવાની તો લગ્ન જ શું કરવા ક્યાં? સાથે રહીને કામ જ કરવાનું હતું તો વગર લગ્ને ક્યાં કામ નહોતું થતું? આવા બધા પ્રશ્નો પુગણું માનસ મૂચવે છે. લગ્નનો આર્થિક દિવ્ય છે; ભવોભવના સચેત સહકારનો, એકમેવઅદ્વિતીયમ થવાનો. પૂર્ણપદ પામવાનો એનો આર્થ છે. વિષય એ ઝીણુ છે. પ્રત્યક્ષભક્તિ માટે લગ્ન કરવા એ તો નયો જડવાદનો ખ્યાલ છે. વગર લગ્ને કામ થઈ શકે છે. એમ તો વગર લગ્ને પ્રજા પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. તેથી લગ્ન ન કરવા એવું કોઈએ કશું નથી. લગ્ન પછી કાર્ય કરવામાં ઔર લિંગગત રહે છે. આપણા સમાજમાં આજે ય એવી સ્થિતિ નથી આવી કે સ્ત્રી પુરુષ વગર લગ્ને સાથે રહે એને સાંખી લેવામાં આવે? લગ્નથી એક પ્રકારની માનસિક સ્વસ્થતા અને સમતોલતા આવે છે. માટે તો લગ્નની દૃષ્ટ છે !

લગ્ન ક્યાં પછી અભ્યર્થનું પાલન કઠિન છે, એમ ઘણા લોકો કહે છે. માણસ માટે જાતીયવૃત્તિનું દમન અનેક બયસ્થાનો પેદા કરે છે. આવા બયસ્થાનો તરફ દેશને ગાંધીજી શું કરવા દોરતા હશે ?

પરંતુ જોઓ ઝીણવટથી આ પ્રતિજ્ઞાઓ જોશે એમને જણાશે કે ગાંધીજીએ આમાં સારી એવી સમવડ કરી આપી છે. પ્રથમતો મહાભારતમાં વ્યાસે કહ્યું છે કે ગૃહસ્થાશ્રમ એજ અભ્યર્થ છે, અને એકનારી અભ્યર્થરી. તે પ્રમાણે ગાંધીજીને સમજાવી શકાય કે બાળક થાય તો પણ 'અભ્યર્થનું' રખાવન થયું નથી. સિમના પરિપક્વમાં દેશને કશું ન મળ્યું તોએ એ સંરક્ષ થઈ એમ જો માની શકાતું હોય તો આ પણ કેમ ન માની શકાય ?

'બીજી', સ્વરાજ્યનો સમય પણ નહો કરી શકાય. પ્રાતોમાં જો હોદ્દાઓ આવે અને મધ્યસ્થ કારોગારીમાં ટ્રેનિસને અમુક બેઠકો મળે તો સ્વરાજ્ય આવી ગયું એમ નહો કરી પ્રતિજ્ઞાનો અંત આવ્યો છે એમ જાહેર કરી શકાય. બિલટ પડે એમ પણ કહી

શકાય કે જે દિવસે ટેંદુલકર યુગલને ત્યાં બાળકનો જન્મ થશે તે દિવસે હિંદમાં સ્વરાજ્યનો સૂર્ય ઉગ્યો જ હશે.

‘બ્રહ્મચર્ય’ પણ લગ્નમાં જ પાળવાનું છે. લગ્ન બહાર બ્રહ્મચર્યની મર્યાદા છે જ નહીં. નિયોગની છૂટ તો અનાદિ કાળથી ચાલી આવી છે. અંબા અબાલિકાએ વ્યાસ સાથે આવો નિયોગ કર્યાનું તો ખૂદ મહાભારતમાં નોંધાયું છે.

ટેંદુલકરના લગ્ને અને ગાંધીજીના આશીર્વાદે સ્વરાજ્યની મજલ ધણી નજીક આણી છે તેમાં કશી શંકા નથી.

જૂના મનુ

હિંદના માજી લાટ લૉર્ડ્ હેલિફેક્સ એક અમરીકી ગ્રામવિસ્તારના સાપણુ કરવા ગયા હતા. સાપણુ પૂરું થયા બાદ એક વૃદ્ધ ખેડૂતે આવીને બ્રિટનને અમેરિકા સમજી શકે એવી રીતે રત્ન કરવા બાદ લાટ સાહેબને ધન્યવાદ આપતાં કહ્યું : તમને સાંભળ્યા તે પહેલાં અમને બ્રિટિશરોની ધાંક લાગતી હતી. તે અમારા કરતાં વધુ ચાલાક છે અને દરેક વખતે અમે કગાથુ એવો ભય રહ્યા કરતો. તમને સાંભળ્યા બાદ અમારો ભય ચાલ્યો ગયો છે.”

—રૂયુપીઅર્સન.

—કેમકે ન્યાય મેં તોળ્યો હતો

સાબરમતી નેલના પાંચેક ઢેદીઓ સાબરમતીના મોટા રોશને આગળ રેલના ડબ્બામાંથી કોલસા બિનારી રહ્યા છે. એમનાં મોં પરસેવે રેગરેગ છે. આગળ પાછળ તથા સરકારી પોલીસે ગામગણાટા હાંકતાં, ખીટી ફાંકતા બિબા છે. ઢેદીઓ વારાફરતી કોલસા ઉંચકવાનાં સુંડલાઓ, માનવજીવનમાં રેંટ નેમ, બરે છે, અને ઠાલવે છે.

બપોરની વેળા છે. ધરતી ધખી છે ધરતી પર પગ મૂકતાં પગ શોકાઈ જાય છે માનવીના મન આકુળઆકુળ બની જાય છે. સામેના ઝાડ પર ચીં...ચીં...કરતું ચક્કુ ઝાડની ઝાયામાંથી પટકાય છે. ઢેદીઓ સિપાહી સામે જોઈ આંગળીથી મોં પરના પરસેવાને નીતારે છે.

ઢેદીઓના પગની બેડીઓના ખણ્ણચકાર રણ્ણચકાર કાનનાં છેડતા પડદા સુધી પહોંચે છે. ઢેદીઓના મોં કાલસાની રજે રજેટાઈ રૂપાળાં બન્યાં છે.

એક સિપાઈ આગળ આવે છે. વડ તરફ આંગળા ચીંધી કહે છે, વહાં એક ધંટા તક ઠેરા.

ઢેદીઓનાં મોં પર જરાક સુખભાવ તરવરે છે. સુંડલાઓ લપને જ તેઓ થોડે છેટે વડ નીચે વિશ્રામવા જાય છે. મોં પર આખા દેહ પર, નેલની તંગડી કુરતા અને ટોપી પર, કોલસાની કાળી રજનાં થર પર થર થર જામ્યાં છે.

પાંચે ય જાણુ વડ નીચે આવી બેસે છે. એક ઢેદી સૌથી જુદો પડી વડનાં થડ નીચે સુંડલો ઉઠો નાંખી ઓશીકે મૂરી વિરામમા આડો પડે છે.

તે ત્યાં જ મારી નજર એના પર પડી.હું એ વડ તરફ વળ્યો.

સિપાહીઓ નિરાંતથી બીડીઓની સટ લગાવતા હતા.

પેલા કેદી આંખો મીંચીને બિંધું માથું નાખી ધરતીની હુંદમાં પડ્યો હતો.

હું વડ ઠને આવી પહોંચ્યો. બીજા ચાર કેદીઓએ મારી સામે જોઈ હાથ લંબાવ્યો, “ શેઠ, બીડી આપોને ને? એ આપશો તોય રોડવી લેશું. અડધી-અડધી પૈશું.”

મારા મનમાં કશુંય ન હતું. મારા મનમાં એમ હતું કે પેલો કેદી પણ બીડી માગશે. પણ તે જરાય સળવળ્યો નહીં. મારી નજર તેની નમૂનેદાર રૂઝપુટ કાયા પર હતી. આ કાયાનો ધણી આમ અસહાય શાને કાળે? વિચાર સરૂ કરતો જન્મીને તરત જ નાશ પામ્યો.

હું તેની પાસે ગયો. બીજા કેદીઓએ ફરી વાર બીડી માગી. હું અસહાય બન્યો.

હું પેલા કેદીની પડખે આવીને બિભો રહ્યો. મેં મારા પગને ધરતીની કાયા માથે પછાડ્યા. મારી હાજરીની છડી પોકારાઈ.

ધરતીના ધમધમાટથી કેદી પડખું ફર્યો. મારા સામે તાકી રહ્યો. એની કીકીઓનાં તેજ, એનાં રતનનું ચાંચલ્ય અને એના નયનની કુમાર મારા કાળજના ગોખમાં જઈને બેઠી. મારા મનના બાવ મોં પર આવ્યા. એ મારી સામે તાકી રહ્યો. એના મોં પર સાંત રેખાઓ અફર હતી.

મને મનમાં થયું, ‘દમણું આ પણ બીડી માગશે, કાં તો?’ તેણે એક વેણુ પણ ન કાઢ્યું. શાંતિની અખંડતા મારે જ બેઠવાની નહીં. મેં કહ્યું, “બાપ.”

એ બે? થઈ ગયો, સહોદરની પ્રીત હોય એમ એણે એની શબ ઉપાડી, ‘શેઠ...’

“બીડી ન માગતો; મારી પાસે છેય નહીં; હું પ.તો નથી.”

આ શબ્દો સાંભળી તે ચમક્યો. તે તરત જ બોલ્યો,
 “કેદી માતર પીડીની બીજ માગતા ફરતા દરો ઈમ.. ?” તે
 આમળ ન બોલી શક્યો. મારા મનમાં થયું કે આવા આદમી પર
 મેં વગર વિચાર્યું ક્યાં વાગ્યાણુ છોડ્યું? મારું મન તપી ગયું.

હું એની સામે જોઈ રહ્યો. તાપ-વધુ ને વધુ ઉગ્ર બને
 જતો હતો. પીળા કેદીઓ આનદી રહ્યા હતા. સામેના ખેતરમાં
 બકરી એના વરતારને લઇને ઝાડ નીચે રમાડતી બેઠી હતી.

કેદીની હાલ ફરીવાર ઊપડી, “બાઈ, તમે તો મળ્યો તો
 કેદમાં આવનાર સંઘાય ભિખારા, ચોર, ડાકુ, બહારવાટિયા, છિનાળવા
 ધરશાકુ, ખૂની કે મવાલી હોય છે. ન્યાં ય દાનરતાને, તાવણુમં
 તપવા કાળે આવવું પડે છે.”

હું ઘણીવાર આ તરફ ફરવા આવતો હતો. હમણું છેલ્લા ત્રણે
 દિવસથી હું રજા પર હતો, મારા બંગલાની પડખેનાં ખેતરમાંથી મે
 ઘણીવાર આવા કેદીઓને નિહાળ્યા છે, અને ત્યારે ત્યારે મારી
 કલ્પનામાં આવા જ કેદીઓ આવ્યા છે. મારા હાથમાં આવેલ
 કેસોમાં પણ આવા જ મુદ્દા પર, મેં મોટા ભાગના માણસોને
 સજાઓ કરી છે.

મારા મનમાં વિચારો ગોટાતા હતા. એણે વાત ઉપાડવા માંડી.
 મેં એના પર ધ્યાન વધુ કેન્દ્રિત કર્યું.

“બાઈ, હું ય મારા મનમાં સમજું છું કે તમને કેદીઓની
 ક્યાંથી ખબર હોય? હાથમાં બેડીઈ પડી ઇ સંઘાય તમારે મન
 ડાકું, ખૂની, ખરું ને?”

મારે શો જવાબ આપવો?

મને મનમાં થયું કે જરૂર કોઈ નિર્દોષ ન્યાયની અદાલતમાં
 ન્યાયના ત્રાજવે તોળાઈ ગયો હાજો છે.

મેં કહ્યું, "બાઈ, એ તો શી ખબર પડે. આડી જેનનાં પખીઓને ફરી પાછું જેતમાં જ પૂરાવાનું વધુ ગમે છે."

"સાચી વાત છે."

એણે એની વાત અટકાવી. હું એની સામે નજર ખોડી બિંબો રહ્યો. તેનું મો અત્યારે કોહતપ્ત બન્યું હતું તે ઉશ્કેરાઈ ગયો હતો. હું રહેજ પાછળ ખસ્યો. પણ તો ય મને મનમાં ચર્ચા કરતું કે લાવ પૂછી જોઉં કે તમે કેવા છો? મારા મનમાં જે વાત રમી રહી હતી તે બહાર આવી, 'તમે કેવા છો?'

"ખૂની નહીં!" તેની આખમાથી અંગાર અગ્નિ લાગ્યો, "તમે સંધાય જેલમાં આવનારને ખૂની જ માની બેસો છો, પણ હું એવો નથી, મારે ય તમારી જેમ કાળજું છે, વાત વિચારવાને મન છે." પેપો પહેરેગીર સાવ નજીક આવી પહોંચ્યો.

"ત્યારે હું જઈશ."

કેદી જરા ઠડો પડ્યો.

"બાઈ, માફ ન લગાડતાં હો!" મો પરના બધા ય બાવો ફરીને આટલી ઝંજુતા ક્યારે ત્યાં આવી બેસી ગઈ! મને આશ્ચર્ય થયું.

"બાઈ, જાતે હું દરબાર છું." એનાં મોં પર શરમ આવી. મેં મારા પગ બિંધાડ્યા. બિનાબિના તાપ એટલો ને એટલો જ પ્રખળ હતો થોડેક દૂર ગયા પછી મેં પાછું વાળી જોયું તો પેલા પાચે ય કેદીઓ કામે જોતરાઈ ગયા છે.

હું ધરે ગયો. મનમાં એક જ વાત રમતી હતી, 'હું ખૂની નથી.' મનમાંથી તરત જ બોલ બહાર, 'ત્યારે દાનરતો હશે?'

તે આખા ય દિવસમાં મને કંઈ કામ ન સૂઝ્યું. હું એ જ વિચારમાં મગ્ન બની બેસી રહ્યો.

વળા પાછો બીજો દિવસ. તે દિવસે ય મારે રજા હતી. કોર્ટના ચૂકાદા આપવામાં મને જોટલો રસ પડ્યો હતો એનાં કરતા ય વધારે રસ આ દરબારની ગૂંચ ઉકેલવામાં પડ્યો હતો.

તે સવારથી મનમાં પ્રશ્ન જન્મ્યો. 'બલે તે ખૂની નહીં,
ગુનેગાર તો હશે ને !'

તે પ્રશ્ન જન્મવાનું કારણ એ હતું કે એના ગુનાનાં ન્યાયાન્યાયક
ત્રાજવું તોળવા હું બેઠો હતો.

જન્મ્યો, બપોર થયું. ચિત્ત રિથર થતું ન'તું જ'પતું ન હતું.
મનની નજરમાં તે દરબાર જ રમ્યા કરતો હતો.

તાપમાં હું ખંગલાની પરસાળમાં આવ્યો. સામે ખેતરો જ
તેની પછવાડે સાબરમતીનું સ્ટેશન. ખેતરો અને સ્ટેશન વચ્ચે વ
પેવા કેદીઓ વડની છાંયડીમાં દેખાતા ન હતા. છતાંય મન ધર
ચંબતું ન હતું. છત્રી લઇને ધરમહાર પગ મૂક્યો.

વડ નીચે આવ્યો. ત્યાં ઠાક જ દેખાતું ન હતું. સામે રેલવે
ડબ્બાઓ ઊભા હતા. ત્યાં કાલવાળા પાંચેય મજૂરો કામે લાગ્ય
હતા. મેં પેલા દરબારને જોયા. હું એ તરફ વળ્યો. તાપનો પ્રગો
ભૂત હતો. દરબાર માથે ટોપલાઓ મૂકી અવિરામપણે દિલથી
ટોપલાઓની ભરદોળ કર્યે જતા હતા. હું ઠેઠ દરબાર પાસે આવ્યો
'દરબાર.'

દરબારે મારા સામે જોયું. તેણે ટોપલાને માથા પર ઊંચક્યો
હતો. મોં પર પરસેવાનો પ્રવાહ ચાલ્યો જતો હતો.

પહેરગીરો ઝોકે ચડ્યાં હતા. હવાનો વાયરો શરીરને દગાડો
જતો હતો. ખીજા કેદીઓ વાતે વળગ્યા હતા. દરબાર તેના કામને
જેચ્ચે જતો હતો.

'વડ નીચે સજા આરામ કરે.'

દરબારે કામ પડતું મૂક્યું. તે મારી સામે જોઇ રહ્યા. અમે
સૌ વડ નીચે ગયા.

દરબારનાં મોં પર આશ્ચર્ય હતું. શા માટે તે આમ મારી
પાછળ આજ પછુ આવ્યા હશે.

પેલા કદીઓએ આજે ય મારી પાસે બીડીએ માગી: હું લાચાર
તો. 'દરબાર !'

દરબારે મારા સામે જોયું. તે બોલ્યો: તમારા મનમાં શું
ઘરછ બેઠું છે! મને તમે ખૂની ન માનતા. હું ડાકુ નથી. મારે
સંધાય ધંધા શું કરવા કરવા જોયે! ધરે લીલીછમ ધરફૂલવાડી
છે. ધરે જમીન છે, જમીનના સાયવનાર બે છોકરાં છે, એ છોકરાંની
રખેવાળ ધણીઆણી છે, ધ સંધા વચ્ચે રે'નાર, માણસનો જીવ લઈ
શકે કમ રીતે? એનું કાળજું ધ કામ કરી કેમ થકે?'

મેં નિશ્વાસ મૂક્યો. જમીન, બે છોકરાં, ધણીઆણી: મારાથી
આ જરા જોરમાં બોલાઈ ગયું.

'બોલું માનો છો? મારા ધરે તો લીલીવાડી છે. એમાં સૌ
કદમોલતાંતાં, પૂણુ...' દરબાર અટક્યા. મેં એના પ્રત્યે મમતા
અતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

'ના, ના, કહોને તમે...' મારી નજર સામે કોર્ટનું દરખ
ખડું થયું. કોર્ટમાં જુવાની આપતી વખતે ય આ જ જુવાન ધરતી
ખણતો હતો તે દરખ. એનો ફરિયાદીપક્ષ એક અખિલ બચ્ચાલ.
જમીનની કંઈ માફામારી હતી. જમીનની વહેંચણી હતી. જમીનની
હઠ માટેની તકરાર હતી, જમીનના ચાસ લણવાનો ઝગડો હતો.
મારા મનમાં વાતના મેળ ઉકલવા લાગ્યા.

'તો એ ખણું મૂકીને તમારે...' હું આગળ શું બોલું?

"હા, આજની દુનિયામાં ન્યાય પૈસે વેચાય છે.' મારા પર
જ પ્રહાર હતો કે શું? મેં આજસુધીમાં કદીય લાંચ લીધી હોય
એવું મને સાંભરતું ન હતું છતાં ય આ પ્રહાર શાને કાળે?

હું કશું ય ન બોલ્યો.

'ન્યાય પૈસે વેચાય છે. મારી જ જાતનો અનુભવ. ન્યાયના
તોળનારને સાચી વાતવું લાન શું હોય છે? ગામ આપ્ર ૧' ૧૨

મેં ગુનો કર્યો નથી, મેં મારા ખોપકું, મારા હક્કનું લીધું છે. ને હક્કની મૂત્તા ખાવામાં ગુનો આજની દુનિયામાં ગણાતો હોય તો આજનો ન્યાય અવગો. '

હું વધુ મૂઠ ખનતો ગયો. મારો કંઠ સૂકાવા માંડ્યો હતો. માંડમાંડ વેણ મોં બહાર નીકળ્યું. 'દરબાર...' '

'બાઈ, તમારી વાત સમજી છું. પણ સાવ સાચું કહું છું. મારી માલિકીની જમીન. શેઠાશેઠ ખેતરો. કહોને એક ખેતરનાં બે ખેતરો કરવા પડ્યા. માનવીનાં બધા જ દિવસ સરખા હોય છે ખર્ન? અમે ધસાતા ચાલ્યા. અમે અમારું રૂપવેણવાણું લખમીચંદને ત્યાં ગીરાણું ને પછે એમાંનું અડધું અમે કાયમી અઘાટ માંડી ચાલ્યું. અમારા વચ્ચે શેઠાનો પાણો છે, ૪ ગામ આપું જાય છે, પણ આ ત્રણ વરસથી પાણો ભોંમાં બિતરી ગયો હોય, કે રાતમાં આવી કાઠ કાઢી ગયું હોય, પણ ટૂંકમાં અમારા વચ્ચેના શેઠાનું નામનિશાન જતું રહ્યું. ને પછી લખમીચંદનો દરરોજ કટકટાક વધતો ચાલ્યો. મેં બેચારવાર પંચ બોલાવવાનું કહ્યું પાણુકાની પોટલી મૂકવાનું કહ્યું. પંચ પણ બેણું કયું.'"

વાત સડસડાટ કર્યે જતો હતો.

"પંચે આવી શેઠા નક્કી કર્યો. ૪ જ શેઠા. ન્યાં લખમીચંદે શેઠા નહીં હોવાની વાત કાઢી. પંચની વાત ધના ગળે ન બિતરી. ધને પાંચ ચાસ વધુ બેઠતા હતા. પંચે ૪ વાત ન કહીતી. વડા પડતી રહી.

મોસમ આવી. મારા ભાગમાં મેં ઘઉં નાખ્યા હતા. ગામની ગામનાં સૌથી સરસ ઘઉં-વાડી મારી જ. લખમીચંદને આ વેળા એવું દરદ ઉપડ્યું હતું કે શેઠા દરબાર નક્કી કરી નાખો. હું ના કહેતો જ તો ક્યાં? મેં પંચ બેણું કયું, પણ પંચનું માને કાણુ? મારા આઠ ચાસ દબાવીને એમને શેઠાનો પાણો ખોડવો'તો.

મેં એ ય ગંગો ખાધું.

કાપણીટાંણી આવી. એણે ધરાહ ઇનો કક્કો ચાલુ રાખ્યો. હું તો મારા કામમાં ડૂબાડ્ય હો. ત્યાં એકાદિ ગામના તલાટીએ અને મુખીએ મને બોલાવ્યો. ઇમણે મને શેઠા નાખવાનું દગાણું કયું. પણ ઇમા મારી નામરજી હતી જ ક્યાં?

અમે સંધાય શેઠા નાખવા ચાલ્યા લખમીયંદને દશ ચાસ વધુ ભેજતાંતા! ને આ વેળાએ મારાથી ન રેવાયું.

‘શેઠ, આપા તમારે રામાવતાર કાઢવા છે?’

‘દરનાર, આ તો જમીન ભોગવટાની વાત છે. તમારી જેમ ઉડાડી દીધે અમારાં ઘર ન પહોંચે. ને ધરમાટે જમીન નાખવી હોય તો પારેવામાં એક ખેતકં જ આપી દેશું. ખાડા ખૂંટિયા આગળ ખેતર શું કામ ભેળવીએ?’

‘દરામતું, દવાદાન?’ મારો ક્રોધ હાથમાં રહે એમ મને લાગતું ન હતું. ‘મારે શેઠાના પાણકા નથી મૂકના, શેઠ’ બોલી મારી ઘોડી મેં રાંગમાં લીધી.

મુખી, તલાટી અને લખા શેઠ વાંહેથી ધરે આવ્યા હશે.

ત્યાર પછી મેં શેઠાની વાત કાઢવી જ મૂકી દીધી. પણ ન્યાં ધર્જો વાઢવાનું શરૂ થયું ત્યાં તો મારા શેઠા માથે આઠ બોકાનીમધ બાયડાઓ ચાસે આવી ઊભા.

હું તાણિયાની વાણિયાગતને જાણી ગયો હતો. આજે માથા વધેરાજે ઇ વાત મારા મનમાં ઊગી નીકળી. પણ ટાઢા લોહીએ હું તેજ જોનો હતો, તેજની ધાર જોતો હતો. તેઓ ય પણ કામ પાડવાનો પેતરો રચતા હતા.

‘મેં મારા બિધડિયાએને એ તરફથી જ કાપણી કરવાનું કયું. મારા માથે, ઇ વેળા ભગવાન હતો. હું અન્યાયના મારગે જરા ય જતા મોંતો પડ્યો. પણ રાખ! ઇ લોકને જ...’

તે બોલતાં બોલતાં ચાકી ગયો હતો. વાણી તૂટક તૂટક તૂટવા લાગી હતી.

‘હં...’ ન્યાયના આસનના શોભાવનારની શ્રમ વધારે ન વળી. એણે વળી પાછી વાત ઉપાડી, ‘બાપ, એ લોકું’ય શ્રમ મૂકવા નોંતા આવ્યા, પણ બોલું દંગલ જગાડી મારા માથે...હા, આજ ઓઢાડવું’તું ઇમથે હોડાકાર કરી મેળ્યો. બે જથ્થે ઘોડના ઉતારામાં મવા. અમે અમારા ચાસ વાઢ્યે રાખ્યા

ધાડિયું આવ્યું. મુખી આવ્યા. લખો શેઠ પથ હારે. કાગળ કરનારા ગામના પાંચ સાત મૌદશિયા લોકનું પંચ આવ્યું.

એમથે કાગળિયા કર્યો, સરકારી ખાતાના અમલદારોની, મોટરોની હડીઆપટ્ટી વધી. મારા મન મારી મોસમ અને ફસલ જ હતી.

ઢહેવાય છે કે ફેજદારને શેઠે સો ખવડાવ્યા છે, અને કાગળિયા લખ્યા શેઠે કરી આપ્યા છે.

લખ્યા શેઠે ત્યારકેટો વકીલ રાખ્યા.

મેં આકાશના ટેકણુદારને મારો વકીલ રાખ્યો. મારો કેસ નીકળ્યો, અને આઠ દિવસ મોરજ મારા કેસનો ફેંસલો આવ્યો.

એણે મને પૂછ્યું, ‘ફેંસલામાં શું આવ્યું એ જાણવું છે? ન્યાયનું ત્રાજવું ન્યાય તોળતાં ફર્યું’

મારા પર જાણે આસમાન તૂટ્યું. હું હવે ધડીમર અડી જોતો રહેવા જ ઇચ્છતો ન હતો.

કેમકે દરબારનો ન્યાય મેં તોળ્યો હતો.

—પુસ્કર ચંદરવાકર

અમારા આજના એક અધ્યાપકની વાત છે નાનપણમાં એમના પિતાશ્રીની ધાક ખૂબજ. એકવાર પિતાશ્રીએ એમને ડડન પ્યાલા રાગની ખરીદવા મોકલ્યા. સાચવી સાચવીને ઘર લાવતાંય એક પ્યાલો ફૂટ્યો. ધાકના માર્યા સાદેજ બાકીના અગિયારે નંગને ફેડી તુરત બીલ બાર લઈ આવ્યા.

પડછાયાની પગદંડી

ધણે સમયે પાછી પગદંડી પર પગ મૂકી શકાય છે. અત્યાર લગી એ રસ્તાને વીસારે પાડવાનાં કારણો પણ હતાં. એક તો કામળની ભયંકર હાડમારી અને નિયંત્રણ. આથી ઘણા ચાલુ વિષયોને પણ બાજુએ મૂકવા પડેલા. અને બીજું તો ખુદ પડછાયામાં જ કેટલીક એવી વસ્તુઓ હતી કે એમને વિશે લખવાનું ખાસ મન પણ ન થાય.

આજે આ વસ્તુઓ દૂર થઈ છે એમ માનવાનું કારણ નથી. આ પગદંડીની પરિક્રમ્મા શરૂ કરવાનું કારણ તો એટલું જ છે કે આજે યુદ્ધ પૂરું થયું છે. આજે અવસર છે કે આપણે યુદ્ધ પડછાયાને શું શું ક્યું તેનો થોડો ક્યાસ કાઢી શકીએ.

પહેલી વાત બોલપટની લઈએ. મુકાબલે બોલપટે ક્યારેય ન હતો અનુભવો એવો ઉછાળો જોયો. આવક બેસુમાર વધી. લોકપ્રિયતા એટલે કે લોકના જીવનવ્યવહારમાંની એની વ્યાપકતા પણ અનદદ વધી. લોકને વધુમાં વધુ આકર્ષણ કરનારી વસ્તુઓમાં બોલપટનું સ્થાન કદાચ ધન અને સ્ત્રી પછી તુરત જ આવે. આને સિદ્ધિ કહેવી કે નહીં તે ચર્ચવાનું આ સ્થાન નથી. પણ આટલું જમા પાસુ આ ઉદ્યોગ બનાવી શકે છે.

ઉદ્યોગ પામે પણ નોંધના યોગ્ય વિગતો એક નહીં અનેક છે. ખર્ચો પારાવાર વધ્યો છે. એ માત્ર મળતરના હિસાબે નફાને ઓછો કરે છે એટલે જ અંશે ટીકા યોગ્ય છે એમ નથી. આંધળું ખર્ચ અને ખુવારી પારાવાર કશીય ગણનાથી પાર વધ્યાં છે. પ્રસિદ્ધિ અર્થે અને એ દ્વારા લોકને ભભકથી આજી દેવા અપાતા આંકડા-ઓના છાપાળવા કુમાવાને હળવો કરીએ તો ય યુદ્ધ સમય દરમિયાન પણ કાર્યક્ષમતાનો, કરકસરનો, કે ચોખ્ખા વ્યવહારનો ગુણ જરાય

ધ્યાનમાં લેવાયો હોય એમ લાગતું નથી. વધુ મળતું હતું એને ઉપયોગ વધુ ખરચવામાં થયો છે.

પણ દિલ્લિ ઉદ્યોગનું સાચું ઉધારપાસું તો 'ધંધા'નો નામે ઓળખાતી વસ્તુ આસપાસ લપેટાયેલું છે. આવક ન હતી ત્યારે આવક નથી થતી એ કારણે ચિત્રમાં 'બોક્સ ઓફિસ' ભરવામાં આવતી. આવક વધી ત્યારે આને કારણે જ આવક છે એજ કારણે એને હતી એ રિયલિટી પણ નીચે લઈ જવામાં આવ્યું છે.

ઠાણી દિલ્લિના અભાવનો ધધો તો જોઈએ એટલો ખેતાયો. દિલ્હી સિમવાની મુસાફરીઓ અને એ પહેનાં તથા એ પગી ધણું ચણું. પણ એનું સામાજિક કે સારકારિક વળતર ઉદ્યોગને જરાય ન મળ્યું જૂના નવા ચહેરાની આસપાસ, ખર્ચાના આંકડાની ભવ્યના આસપાસ ચિત્ર તો ખોવાઈ જ ગયું.

કોવોડા અને પરવાના પદ્ધતિ હતી ત્યાંયે ય ધંધાદારીઓ એને વખોડતા એ વખતે એમને કદાચ પાછલે ખાગેથી નવા હન્ડિસ દાખલ થવાની ખીક હતી. હવે સરકારે એ પદ્ધતિ ૨૬ ખાતલ થશે એમ કહી દીધું ત્યારે એમને એમનામાંના પેટનાક ૨૬ થશે ધંધામાંથી નીકળી જશે એવો ભય લાગવા માંડ્યો છે. દરિયાઈ વધુ થશે એમ કદાચ માની શકાય પણ એ કાંઈ ભારે દુઃખની વાત ન જ કહી શકાય. દુઃખ હશે તો ય એ વાતનું છે કે આજે પરવાના પદ્ધતિમાં સમા ખનવાનો એમનો ઇન્જરો ચાલ્યો જાય. આમાં કદાચ કેક વ્યક્તિને હગ્ગત આવે પણ ઉદ્યોગને તો એથી લાભ જ થવાનો.

મુખ્ય દરમિયાન ચિત્ર ઉદ્યોગે હરણુશળો ભરી અને છતાંય એની અવ્યવસ્થા, એની નદીની રેતમાં મહેલ ચણવાની આદત, એનો મિનનજ સહુ એના એ રહ્યો છે. દરિયાકાંઠે ઉગતા તાડને માટે એમ કહેવાય છે કે ભલભલા અંજાપાતમાંય તે અડગ ઊભા રહે છે. દિલ્લિ ઉદ્યોગને માટે પણ આવું જ કહી શકાય ?

+

ધુધના કારણે તો નહીં કહી શકાય પણ હિંદ બરમાં અંતે
 એમાંય મુખાધ પ્રાન્તમાં નાટકની પ્રવૃત્તિએ થોડેક વેગ પકડ્યો છે.
 આનાં કારણો શોધવા કરતાં એની શક્યતાએ વિચારવી વધુ
 લાભદાયી થશે ધધાદારી અને બિનધધાદારી રંગભૂમિ બન્ને આજ
 વિકાસની ઢેરી પર છે. સાથે સાથે બોલપટની પણ એના ઉપર ભારે
 અસર છે એ પણ કબુલ કરવું જ જોઈએ. પ્રવૃત્તિએ હજુ કશો
 રૂપરેખા આકાર નથી ધારણ કર્યો એટલે એ વિષે વધુ
 કહેવું નકામું થઈ પડશે.

અનિલ ભટ્ટ

અમરીકી નાટ્યકાર મોસહાર્ટની વાત છે. એનું નવું નાટક પહેલી જ
 વાર ભજવાયું ત્યારે નાટકને અંતે પ્રેક્ષક બહુમાથી 'નાટ્યકાર તપ્તા પર
 આવો' નાટ્યકાર તપ્તા પર આવો' એવી બહુ ખૂંચે પડી. નટ નટીઓ,
 પ્રેક્ષકો સહુ પાંચ મિનીટ લગી બેસી રહ્યા છેવટે નાટ્યકાર ન આવવાથી
 કંટાળીને ચાલતા થયા.

બધા જતા રહ્યા બાદ મેનેજરનો અને મોસ હાર્ટનો બેટા થઈ બેસ્યા.
 ક્યાં હતા તમે? તમારે માટે બધા પ્રેક્ષકો રાહ જોઈ રહ્યા હતા!"

"પણ મને કોઈ આવવા દે ત્યારે આવું ને?"

"કેમ એવી તે કદ જાણ્યે હતા?"

"ખીટા ક્ષણમાં." નાટ્યકાર તપ્તા પર આવો'ની બૂંચો મારતો હતો.

∴ નવું વાંચન

“ એક છેડે આપણે વજિરને (Commissar) નોંધએ છીએ. વજિરને બાહ્ય પરિવર્તનમાં શ્રદ્ધા છે. એને વિશ્વાસ છે કે માનવજાતના, બંધકોશ કે માનસિક શ્રાંયિઓ સમેતના સર્વ આતંકોને ક્રાન્તિ દ્વારા સુધારી શકાય છે. એને યકિન છે કે સાધ્ય, હિંસા, દગાખોરી, છળકપટ અને ઝેર જેવા સર્વ સાધનોને ન્યાયી ઠેરવે છે.”

“ બીજે છેડે આસન જમાવે છે યોગી: દેખાવે નિર્દોશ, ઉખારહિત. એ માને છે કે સાધ્ય વિશે કશુંય કહી ન શકાય અને સાધન એ જ અગત્ય ધરાવતી ચીજ છે. ગમે તે સંજોગોમાં પણ તે હિંસાનો વિરોધ કરે છે, એ માને છે કે બાહ્યાંચરણથી, કશુંય સાદી ન શકાય, અગત્યની વસ્તુ તો હરેક વ્યક્તિનો આંતરિક ચતન જ છે.”

એક છે આતિ દુષ્ટ અને બીજો છે, અતિ સારો. આ મુસ્કોલી પર આર્થર કોસ્ટલરે એના વિચારપ્રેરક નવા પુસ્તક ‘ધ યોગી એન્ડ ધ કોમિસાર’ની માંડણી કરી છે. જુએ આવે એવા જવાબની એને જાણ છે. ‘સાધ્ય અને ક્રાન્તિકર વચ્ચેનો સમન્વય સાધો.’ પણ કોસ્ટલરનો દાવો છે કે હજુ લગી આ થવા પામ્યું નથી. “ જે સિદ્ધ થયું છે તે તો છે બેળસેળના ચિત્રવિચિત્ર પ્રકારો-બેળસેળ, સમન્વય નહો.”

Arthur Koestler : The yogi and the Commissar.
‘કોમિસાર’નો અર્થ સામાન્ય રીતે પ્રધાન થાય છે. સોવિયેતમાં સર્વ પ્રધાનોને ‘કોમિસાર’ કહેવામાં આવે છે.

નોંધ : અહીં યોગીથી અભિપ્રેત છે સત્ય અને અહિંસાનો માર્ગ. ‘કોમિસાર’નો માત્ર લૌકિક અર્થ ન લેતા એને ક્રાન્તિકારી કહેવાતી પદ્ધતિના પુરસ્કર્તા તરીકે લેવાનો છે.

‘ ઠામિસાર ’ અને એના સાધનોની આવી તલસ્પર્શી, પ્રતીતિકર-
 મીમાંસા કરી અને એને ખૂલ્લા પાડવાનું કામ, આર્થિક ઠાસર
 જેવી રીતે ઠાઈ ખીજ વર્તમાન લેખકે કર્યાનું જાણમાં નથી. યોગીના
 ચિંતન અને વર્ણનના વર્તનની નીતિમતાની ચર્ચા વચ્ચે, ઠાસરે
 આજના સોવિયેત સમાજનું આંખ ખોલનારું ચિત્ર રજૂ કર્યું છે.
 સરકારી દરતાવેળેનો જ ઉપયોગ કરીને એણે પૂરવાર કર્યું છે કે
 સમાજવાદના એક એક સિધ્ધાન્તનો એક પછી એક ત્યાગ કરવામાં
 આવ્યો છે. અસમાનતા, સામાજિક, અર્થકીય અને સાંસ્કારિક
 સર્વક્ષેત્રે આજે ફરી પાછી દેખાય છે અને આ પુનર્દર્શન કિત્તાખોરી
 ખરું છે. જે સાહસિક પ્રયોગો, કેળવણી અને સામાજિક સંબંધ
 અને ખાસ કરીને સ્ત્રીના સ્થાન વિષે એણે કર્યા હતા તેનો એકદમ
 ત્યાગ કરવામાં આવ્યો છે અને ઘણીવાર તો એથી તદ્દન વિરોધની
 સ્થિતિનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. ‘ લોકના ઝેર ’ તરીકે
 ઓળખાવાયેલા ધર્મની આજે પુનરસ્થાપના કરવામાં આવી છે.
 સર્વ રાજકીય મતભેદ અક્ષમ્ય ગણાય છે. ‘ પ્રવદા ’ કે
 ‘ ઇસ્વેસ્તિયા ’ના બે અમલેખોને રશિયાના સર્વ વર્તમાનપત્રો છાપે
 છે, કામદારોની હડતાલ ગેરકાયદે ગણાઈ છે. મૂડીવાદી ઉત્તેજના
 (Incentives)નું સ્થાન સ્તાખાનોવિક્રમ જેવી સામ્યવાદી ઉત્તેજના
 લઈ રહી છે. દુકામાં “ સોવિયેત આજે સર્વ સત્તાધારી, આપખુદ,
 રાજ-મૂડીવાદી તંત્ર છે. આર્થિક ક્ષેત્રમાં એ પ્રગતિશીલ પણ ખાકીના
 સર્વક્ષેત્રોમાં એ પ્રત્યાધાતી છે. રાજકીય દૃષ્ટિએ, સાર્કારિક નજરે,
 શાસનકર્તા અને શાસિત વચ્ચેના સંબંધોની નજરે, અન્ય મૂડીવાદી
 લોકશાહીને મુકાબલે એ પ્રત્યાધાતી છે. ”

આ ગંભીર તહોમતનામું છે પણ એટલું એ ઠડવું સત્ય છે.
 ઘણાય બુદ્ધિજીવીઓની આ સત્યના સ્વીકાર વિષેની અનાકાની સમજ
 શકાય એવી છે. ચારેઠારથી નિરાશાની આંધીએ રૂંધાએલી દુનિયાને
 સોવિયેત રશિયા એ એક માત્ર આશાનું કિરણ લાગવું હતું. હૂંબતો

તરથાને ય ન જવાદે. તરથા એને તારી નહીં શકે અને એ તરથા
 છે એવી પ્રતીતિ થયા બાદ પણ એને એ છોડી નથી શકતો નવા
 ધર્મમાં શંકા લાવવાનો વિચાર પણ નકારનારા કંડીયાંધા સામ્ય-
 વાદીઓ-જેમને માટે માત્ર એક દેશ્વર છે અને સ્તાલિન એનો
 પયગમ્યાર છે અને એ રીતે જે શ્રમનાશના દોષપણ ભયથી પર છે,
 તેમના સિવાયના બીજા ઉદામવાદીઓની દગાની અદેખાઈ તો ન જ
 આવી શકે એ તો બે દુનિયા વચ્ચે છે-એક મરી ચૂકી છે, બીજીમાં
 જન્મ ધારવાની શક્તિ નથી. આથી એ માનસિક તંદ્રા, ખૂંટવાએલા
 સ્વપ્નના ઘેનમાં રહેવાનું પસંદ કરે છે. નવતર શ્રદ્ધાની પ્રચ્છિન્ન
 પીડા વેઠ્યા કરતાં આમ રહેવ એમને વધુ ગમે છે. આ 'સહપાન્થો'ની
 સંખ્યામાં, નવદર્શનના પ્રથમ આવાતે સુધસાન ગૂમાવતા અને મોઝે
 પરિપક્વ થનારાઓ ઉમેરાય છે. હમણાં જ એમણે 'સામ્યવાદી
 હક્કનામું' અને મોરિસ હિન્ડસની 'લ્યુમેનિટી અપડ્રેડ' વાંચ્યાં છે.
 હજુ ય એનો રોમાંચ ઓસથો નથી. કોઈ એમની સાથે ચર્ચા કરે
 તે પહેલાં એ જરૂરી છે કે એમની ૧૯૨૪ થી ૧૯૪૪ લગીની
 ઔદ્ધિક યાત્રા ડૂરી થવી જોઈએ. ત્યાં લગી તો આ બાબુકો
 સહપાન્થોની સાથે જ રહેવાના. આ ઉપરાન્ત સુન્નિય વ્યક્તિઓનો
 એક ત્રીજો પ્રકાર છે. મૂડીવાદ અને સામ્રાજ્યવાદના કરપીણ કરગૂતોના
 એ સાક્ષી છે. ઉપરજીવી રીતે એમને લાગે છે કે આ સહુનો એક
 માત્ર ઈલાજ એ સમાજવાદ છે. આમને સારુ સે વિચેત ક્ષિતિજ
 પરની નવી આબા છે. જર્મનીને માટે હિટલર પણ એક દિવસ
 ક્ષિતિજ પરનો આબા હતોને! કૌશલભર્યા સેવિચેત પ્રચારના આ
 સહેલા શિકાર છે. આ સહુને સારુ આ પુસ્તકનું વાંચન દુઃખભયુ
 પણ આવશ્યક છે.

ત્યારે 'યોગી' એ એક માત્ર ભાગ છે? કોસ્તરની કલ્પનાનો
 પદ્માસનવાળીને બેસતો, કશા ય રંગ વિનાનો, ફિક્કો, ઉભા
 ચઢિત, ઈંડા પિંગળાના ગપ જપતો યોગી તો નહીં જ. છરાદડ હડ

અને હકરની સામેની ધૈર્યરની ટીકાઓ સમજી શકાય એમ છે. પણ હિંદમાંનો યોગી તો એ બધા કરતાં બધી રીતે જુદો છે. કૌસ્લરે યોગીના મૂલગત મૂલ્યાકનમાં થાપ ખાધી છે હિંદના કોઈપણ વાચકને કૌસ્લરના “બ્યાન્ખાઉ શાહુકારે હિંદના ખેડૂત પર લાદેલા દેવાનું નિવારણ કયા કાયદાથી નહીં પણ આધ્યાત્મિક સાધનોથી થવું જોઈએ” એવા વિધાનમાં રહેલી ભૂલ દર્શાવતાં જરાય સમય નહીં લાગે; કારણ કે હિંદમાં યોગીએ કૌન્સેસ પ્રધાનમંડળોના સમયમાં ઝાણ રાહત માટે ઘણું અગત્યનું પગલું કાયદાને રસ્તે લીધું હતું ખીજે ઠેકાણે કૌસ્લર “સાધ્યને સાધનનું અનુવર્તી” બનાવવું એ એની વિરોધી વલણ નેટલું જ ધાતક છે” એવું સાચું વિધાન ક્યાં બાદ એમ કહે છે કે ગાંધીએ અહિંસાથી શરૂઆત કરી અને એ ઢાળાવે એમને જાપાની આક્રમણનો સામનો ન કરવાની અત્યારની સ્થિતિએ પહોંચાડ્યા” એવા નવધા પાછળનું મૂલ્યાકન પણ સાચુ ખોટુ છે. બ્રિટિશ શાહીવાદી અને રશિયાના પાંચમી કતારિયા સિવાયનો ‘અને જાઓ’ના ઠગવનો કોઈ પણ બાણકાર, યોગીની વલણનું કૌસ્લરનું મૂલ્યાકન ઠેટલું ખોટું છે તે કહી બતાવશે. કૌસ્લર પણ સામ્યવાદી પ્રચારપ્રધાન એકવાર ફસાયો !

એ ગમે તે હોય, પણ કૌસ્લરના સહપાત્ર યવામાં કોઈ પણ આનાકાની નહીં કરે. હિંદના યોગીનું એનું મૂલ્યાકન ક્ષતિભરેલું હોય, પણ જે સમન્વયની એ કલ્પના કરે છે તેના ખીજ ગાંધીવાદી વિચારસરણીમાં ખોજુદ છે. વર્જિત નીતિ-મૂલ્યોના સ્વીકાર સિવાયની એ કાંતિ છે. કૌસ્લરની રાજકીય દષ્ટિ વિશદ છે. એના જ શબ્દોમાં કહીએ તો : “પચાસ વર્ષ પહેલાં જે માનવ-દક્ષી અને તૈતિક પ્રણાલિકાઓનો સાર્વત્રિક સ્વીકાર થતો હતો તેનો દુનિયાના ઘણા ભાગમાં આજે નાશ થઈ રહ્યો છે. હેન્રિયસ કોર્પસ, વાણી-સ્વાતંત્ર્ય, સામાજિક કાનુનો, વૈયક્તિક જીવન માટેનો આદર,

આચાર્યની કેટલીક વ્યવસ્થા અને સ્વચ્છતાનો અણુતખ્યો કાયદોઃ સ્વપ્નની સિદ્ધિ ન્યારે હાથવેતમાં લાગતી હતી ત્યારે વાસી, ભિતરેલી અને હાસ્યાસ્પદ લાગતી વસ્તુઓ, આજની ઘડીએ ન્યારે સઠ્ઠ કાષ્ઠ જન પર આવીને લડી રહ્યું છે ત્યારે કેવી મહત્ત્વની લાગે છે ।”

યોગી-નતિનાં ધોરણમાં ય બયસ્થાન રહ્યાં છે, એનો કાષ્ઠ નિષેધ નહીં કરે. ગાંધીજીની, રાષ્ટ્રીય મહાસભાનો બધો જ પ્રતિષ્ઠતા છતાં, નૈતિક મૂલ્યો આજ અમરાધએ મૂકાયા છે. રાજકીય હિન્દે એમનો સત્તાના રાજકારણ માટે ઉપયોગ ક્યો છે અને કરશે સહુ એમને પૂજશે પણ એમના સાથ અને અર્ધિ સાનો ઉપયોગ તેા નવી કૌટિલ્યનીતિના આવરણ તરીકે જ થશે.

M L. D.

નવી ચૂંટણીની જહેરાતથી સહુ કરતા છાપનારા અને છાપાવાળાને વધુ સંતોષ થયો છે કામગનિયંત્રણ અમલમાં હોય તેા ચૂંટણી થઈ ન શકે એટલે ચૂંટણી આવી એનો અર્થ એ કે કામગનિયંત્રણ જશે ।

શાંતિ આવી નથી તે પહેલાં....

શાંતિ આમ્યવાદીઓના હાથે

યુદ્ધ અને શાંતિ બન્ને અત્યારે તો મરણાન્મુખ માનવીને ઓમો આવ્યો હોય એવી સ્થિતિમાં છે. અણુબોમ્બ જાપાનની ભૂમિપત્તિ ફેંકાશે અને રશિયાએ સાચાઓની માગલીન માન આપીને જાપાન સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું. જાપાને શરણાગતિનો સ્વીકાર કર્યો અને યુદ્ધ પૂરું થવાની જાહેરાત થઈ.

કહે છે કે યુદ્ધ બાદ શાંતિ આવે છે. આ કહેતીનું સત્ય પણ સાપેક્ષ છે કારણ કે એમાં તમે શાંતિને શું અર્થ શું કરો છો તેના ઉપર જ આધાર રહે છે. એ દૃષ્ટિએ જોઈએ તો દુનિયા આજ એક એવી જગા છે જ્યાં શાંતિ તો નથી જ પણ યુદ્ધ પણ નથી. છતાં યુદ્ધની તૈયારી જ હોય એવી દશા લાગે છે.

જાપાનને બિનસરતી શરણાગતિને નામે અપાયેલી શરતો જુઓ. એમાં ખાસ તરી આવતી તો એક જ વસ્તુ છે. સાચી રાત્રી

મિકાડોને એની સત્તાઓ સાથે, એની પ્રતિષ્ઠા અને પ્રભાવ સાથે
 જીવતો રાખે છે જાપાનના લોકરવાદ અને સામ્રાજ્યવાદી મંદચૂર
 કાંક્ષાઓનું મૂળ મિકાડોની સંઘાતમાં રહ્યું છે. જાપાનીઓના માનસને
 એક રીતે સાવ આજુ કરી મૂકનાર એ વસ્તુનો યુધ્ધ સમાપ્તિ માટે
 ઉપયોગ થઈ શકશે એમ માનીને સાથી ગળ્યોએ એને અનુરૂપ
 રાખી છે. પણ સદાય કાળ એ સરચા સાથી ગળ્યોનું કલ્પે કલ્પું
 કરનારી રહેશે? આજે પણ ને રીતે મિકાડો અને યુધ્ધના અંત
 વિશે જાપાની પ્રચાર થઈ રહ્યો છે તેમાં રહેલો રણકાર નોંધ પાત્ર
 છે. એમાં પરાજયનો અણસારો પણ નથી ઉપરથી પોતાની કોઠા-
 તરતા દાખવવાનો એમાં યત્ન થાય છે. યુધ્ધત્રાસે ચાકેલી દુનિયાને
 શાંતિ આપવાના ઉદાત્ત હેતુસર આ કામ ચલાવું પ્રચારવામાં આવે
 છે. આ શાંતિના લક્ષણ ન જ કહી શકાય. બીજી એક નોંધપાત્ર
 વસ્તુએ છે કે જાપાને તુજ જાપાનની ભૂમિપર આક્રમણ થાય તે
 પહેલા જ શરણાગતિ સ્વીકારી છે. હવાઈ હમલાથી ચએલા નુકસાનનો
 અંદાજ ગમે તેટલો મોટો હોય તો પણ જાપાને જર્મની જેટલું
 નુકસાન નથી વેશ્યું. અને ખુદ જર્મનીમાં જ હવાઈ હમલાઓ
 વડે જર્મન ઉદ્યોગને પહોંચાડવામાં આવેલા નુકસાન બાદ પણ આજે
 એ જાણવા મળે છે કે જર્મન ઉદ્યોગ શક્તિનો 'લગભગ પોણો
 ભાગ અખંડિત રહ્યો છે. કાચામાલની અનામતના આકડા આજેય
 સાથી રાજ્યોની શક્તિના ઉચ્ચાંકને પહોંચી વળી શકે એટલા છે.
 આ સ્થિતિમાં જાપાનના પરના હવાઈ હમલાથી જાપાની ઉદ્યોગ
 શક્તિને કેટલું નુકસાન પહોંચાડાઈ શક્યુ હશે તેનો કયાસ નીકળી
 શકે. અને જો જાપાનની ઔદ્યોગિક શક્તિ એમને એમ જ નહી
 હોય અને એમાં જાપાનને જીવવા દેવાની સાથી રાજ્યોની નીતિ
 મળે તો એનું પરિણામ શાંતિમાં તો ન જ આવે એટલું સમજવાને
 માટે ઝાઝી શુધ્ધિની જરૂર નથી.

દુનિયાના સર્વ પ્રશ્નોમાં હવે એશિયાનો પ્રશ્ન વધુ અને વધુ અગત્ય ધરાવતો થયો છે અને એશિયાના પ્રશ્નની દુનિયાની અને હિંદના સ્વાતંત્ર્યમાં રહી છે એ વસ્તુને આજે વધુ વિવેચનની જરૂર નથી. હિંદના પ્રશ્નો વિચાર અન્યત્ર કરવાનો છે એટલે અહીં ચીનના પ્રશ્નને જ લેખએ.

દુનિયાને બહુ ઓછો ખ્યાલ છે કે છેલ્લાં પાંત્રીસ વર્ષથી ચીન લડતું આવ્યું છે. ઠેવી ધડીએ ૧૯૧૧માં એણે ક્રાન્તિની શરુઆત

શહેનશાહે યુદ્ધથી ત્રાસેલી દુનિયાને શાનિ મળે એવા આદર્શ સ્વીકાર્યા છે. —ટાકિઓ રેડિયો

કરી છે કે એક પછી એક આંતરિક અને બાહ્ય અવરોધનોએ એનો આર્થ રોક્યો છે. ચીને સોવિયેત સાથે સંધી કરી છે. એની શરતો પર તો ચુપ્તતાનો અંધારપટ ઓઢાડવામાં આવ્યો છે. છતાં શત્રુનો બાદ કરીને ય એ કરાર પાછળનું માનસ તો સમગ્ર શકાય એમ છે

સોવિયેતની પ્રેરણાથી વિશે આજે માત્ર કેટલાક પાકા ધડાઓ અને 'સહપાન્યો' સિવાય બીજા કોઈને ય અદિઓ નથી ગળો

અને મોવિયેતી આક્રમણની રીત દોષના ઘોડા જેવી છે એવ આજ સાબિત થએલી વાત છે. આવા મોવિયેત સાથે, એની પાંચમી ક્ષત્ર પોતાના દેશમાં જ કામ કરે છે અને પ્રચાર દ્વારા પોતાને કાળામાં કાળા રંગે રંગે છે છતાં ચાંગનું ચીન મૈત્રી કરાર કરે છે. એની પાછળ એ જ વિચારણા હોઈ શકે એક તો આંતરિક શાંતિ મેળવવાની અને બીજી વખત મેળવવાની. પાત્રીસ વર્ષથી ખોરબે પડતું જલુ અને વધુ વિકટ બનતું જલુ પુનર્રચનાનું કામ ચાંગને પાર પાડવું હોય તો સદુ જગાએ એને શાંતિ જોઈએ. આ માટે ભોમ આપવો પડે તો ય એમા સરવાળે તો ફાયદો જ છે. અને ચીની સામ્યવાદીઓને સમજવવાનું કામ રતાસિન સિવાય બીજું કાણ કરી શકે એમ છે ?

આ ગણતરી સાથે બીજી બળી શકે એવી ગણતરી એ પણ હોય કે દુનિયાની સર્વ શાહીવાદી પધ્ધતિઓનો જાત અનુભવ મેળવી જોઈલું ચીન એક વાત સમજી ચૂક્યું છે આજના યુધ્ધથી સાચી શાંતિ નથી જ આવવાની. એટલે ઘોડા જ વરોમાં નવો બડકો અનિવાર્ય છે અને આ બડકાની દિશા પણ અત્યાર આગળ જ ઐતિહાસિક બળોએ દાખવી દીધી છે. એશિયાની ભૂમિ પર આવનારા આ નવા સંક્રામમાં ટકી રહેવાની તાકાદ આજથી જ મેળવવી જોઈએ. એ ન મળે તો આ સંક્રામમાં તો ટકી શકાયું પણ ત્યારે ટકી ન શકાય. એટલે ભાવિ પર નજર રાખીને જો વર્તમાનમાં અનામત થાપણુ રૂપે કશું નુકશાન વેઠવું પડે તોય કશું ખોટું નહીં ઠહેવાય.

આ ગણતરીમાં ભૂલ થાય હોય તો માત્ર એક જ છે. ચીની સામ્યવાદીઓ આ વસ્તુને માન્ય ગણશે ખરા ? મ્યુનિક નીતિનાં અનિવાર્ય પરિણામો તો દુનિયાએ જોયાં છે. આ પૂર્વની મ્યુનિક નીતિનાં પરિણામ જુદાં આવશે એમ કેમ કહી શકાય ? અને ચીનને

જીભા ચવાનો સમય મળશે એમ કંઈ રીતે ગણતરી થઈ શકે ? અત્યારે તો ચાંગના આમંત્રણનો સ્વીકાર કરીને માઓત્સેતુંગ ચુંકિંગ ગય છે. એનું શુ પરિણામ આવે છે તે કહેવું કવેજાનું છે.

યુરોપનો વિચાર કરીએ તો ત્યાંય સ્થિતિ કરુણ છે. માત્ર પ્રજાની હાડમારીનો વિચાર કરીએ તો બૂખમરો ત્યાં લાવ લશ્કર સાથે તૂટી પડશે એવી દશા છે રાજકીય રીતે તો ચરુ ઉકળી ગયો છે. સ્તાલિનની પાંચમી કતાર સુરલથી માંડીને પીરાનીસ લગી કહેવાતી શાંત ક્રાન્તિ માટે તૈયાર થઈ ગઈ છે. બલ્ગેરિયા, રુમાનિયા, ગ્રીસ, તુર્કસ્તાન સહુ દેશો સામે એક યા બીજી રીતના આક્રમણની તૈયારીઓ ચાલુ છે. ક્યાંક એ આક્રમણ શરુ પણ થઈ ચૂક્યા છે. અને એ આક્રમણ સામે અવાજ ઊઠાવી શકે એવી કશી શક્તિ કશું બળ આજ યુરોપના કેઈ દેશમાં દેખાતું નથી.

બ્રિટનમાં કામદાર પક્ષ સત્તા પર આવ્યો તેથી યુરોપમાં એક એવી આશા બધાએલી કે બીજું કંઈ નહીં તો યુરોપીય દેશોની આંતરિક પરિસ્થિતિમાં પ્રજાકીય બળોને કશી સહાય્ય મળશે. બેવિનના

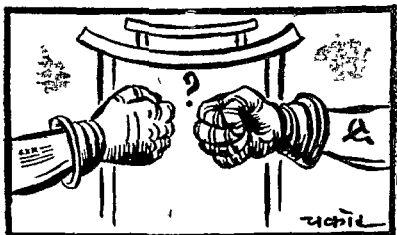

આણું જાળ વાહનધારી શાંતિ અને યુદ્ધદેવ

બાપણે આ આશાને ધરમૂળથી નાશ કરી છે. બ્રિટનની કામદાર સરકારની પરદેશનીતિની જે બાબતોમાં એક પોતાનું છે તેને ઠાઈ પણ ભોગે જળવવાની રાખવાની નીતિ અને બીજામાં સોવિયેત સાથે મૈત્રી જળવવાની. બન્નેમાં રૂઢીચૂસ્તોની નીતિનું આંધળું અનુકરણ છે એટલું જ નહીં પણ વધુ ડગળે કરવાની વલણ છે. બાહ્યમાં આજે જે સ્થિતિ પ્રવર્તે છે તેના સામે નિર્વીર વિરોધ કરીને જેવિન ચૂપ રહે છે. સ્પેઈનમાં ફ્રાન્કોની સત્તા વિશે થોડાક શબ્દો કહી એ પોતાનું કામ પૂરું થયું હોય એમ માને છે. આજ દસ દસ વર્ષથી લોકશાહીને અખંડિત રાખવા માટે પ્રાણપાશ કરી ચૂકેલી સામના પ્રવૃત્તિએ બ્રિટિશ કામદાર પક્ષ પાસેથી જે સહકારની અપેક્ષા રાખી હતી તે આજે ધૂળમાં મળી છે. કામદાર પક્ષની પરદેશનીતિ સોવિયેતની અસરનો વધુ વિકાસ કરવામાં જ પરિણમશે, અને એનો નતીજો તો પ્રજાના સ્વાતંત્ર્યનો લોપ એટલો જ આવી શકે.

કામદારપક્ષનો શાહીવાદી હંકાર પણ સાંભળી લેવા જેવો છે. હોંગકોંગની બાબતમાં જેવિન અને એટલીએ જાહેર કરેલો મત ચર્ચિતના આવેગ અને તુમાખી ભર્યા શબ્દોની યાદ દેવરાવે એવા છે. જે એ જ નીતિએ આવતી શાંતિનો પાયો હોય તો એનો અર્થ એટલો જ થયો કે બ્રિટન એશિયામાં આયમી ગએલી સામ્રાજ્યશાહીઓનું હામી રહેશે. સામ્રાજ્યશાહીઓને આજે પરસ્પર આલંબનની જરૂર છે તે બ્રિટન પૂરી પાડશે! લોકશાહીમાં માનનારાએ જે વિશ્વાસ રાખ્યો હોય એ કેટલો અરથાને હતો તેની પ્રતીતિ આટલાથી જ પૂરી રીતે થઈ જશે.

અણુ બોમ્બની શોધના સર્વ હજી સ્વાધીન રાષ્ટ્રોને અમેરિકા
પણ સામ્રાજ્યવાદી લૂંટમાં બળે છે. પ્રશાન્તના સર્વ વ્યૂદ અગત્ય
ધરાવતા ટાપુઓ માટેની માગણી તો ક્યારની ય વહેતી
મૂકાઈ છે. પણ પોતાની સાધન સામગ્રી અને ધન દોલતની વિપુલતાનો
ઉપયોગ એ શાહીવાદી રીતે કરવા માગે છે. બ્રિટનને ધીરાણપદ્ધતી
રૂએ મળતો માલ હવે બંધ કરવામાં આવે છે. બ્રિટનની કામદાર
સરકારને એ મોટામા મોટો ફટકો છે અને વડા પ્રધાન એટલીએ

ક્યા? એશિયાની ભુમિ પર?

નહરેર ક્યું છે તેમ એ વસ્તુ બ્રિટનને પૂછ્યા ગાછ્યા વિના જ
અમલમાં આવી ગઈ! ચર્ચિત જવાનેય એમાં પોતાના ખ્યારા
સાથીના 'કિલ્લો ટકાવી રાખનાર સાથી'ના દ્રોહની ગંધ આવી.
દુભેને તો એને માત્ર એક વ્યવહારુ, પૂર્વાનિશ્ચિત વસ્તુ તરીકે
ઓળખાવી છે. પણ આનાં પરિણામ તો બારે આવવાનાં જ.
બ્રિટનની પુનર્રચનાના કાર્યને એથી બારે મોટો ફટકો પડવાનો અને
અંશે તો કામદાર સરકાર બદલામ થવાની જ.

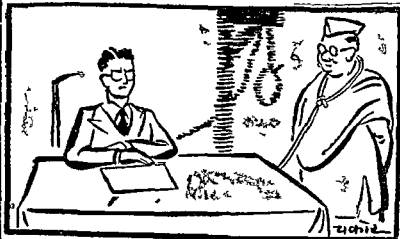
પણ આનું એક બીજું કારણ આપવામાં આવે છે. અમરીકી સરકાર સોવિયેત સાથે પણ આજ રીતે કામ લેવા માંગે છે. કહે છે કે બલ્ગેરિયાની ચૂંટણી વિષેનો અવડો એક રીતે તો પોટરકામમાં થયેલા સ્ટાલિન-બેલિન અગડાનું એક નાનકડું રૂપ છે. બેલિન જોને સર્વ સત્તાવાદી કહે છે તેને સ્ટાલિન 'લોકશાહી' કહે છે. જો બાલ્કનમાં કશો નવો અવડો આવવાનો હશે તો 'લડનારાઓ એ પોતાનાં શત્રુ' સમજાં પડશે. અમરીકી સદાયથી આ નહીં થાય એમ કહેવાનો કેટલાકનો આશય લાગે છે.

એ ગમે તે હોય પણ જમણી બાજુથી આવતાં કે કહેવાતી ડાબી બાજુથી આવતાં લોકશાહી પરના ન્યાય અને નીતિ પરના આક્રમણ સામે કશીય રીતે જીતી શકવાની તૈયારી લોકશાહીએ બતાવી નથી. સાતત્ય હોય તો તે છત્રી-નીતિનું છે.

સહુ આ વસ્તુને સ્વીકારી રહ્યા છે એ સાચું છતાં એનો કશો જ વિરોધ નથી એ વસ્તુ એટલી સાચી નથી. યુરોપનાં સર્વ દેશોમાં પયરાએલી સમાજવાદી પ્રવૃત્તિ આં નરાં અને વધુ ભયંકર આક્રમણથી ચેતી લાગે છે. અને એટલેજ એ નવા સંગઠનની પ્રવૃત્તિમાં પડી છે. એને કેટલી સફળતા મળે છે એનો આધાર પહેલું તો બ્રિટિશ કામદાર પક્ષ કેટલે અંશે સમાજવાદી છે તેના ઉપર અને બીજે અંશે એ કેટલું ભોગવવા તૈયાર છે તેના ઉપર રહે છે.

હવે શું ? માત્ર ચૂંટણી ?

સમાચાર હતા કે શ્રી સુભાષચન્દ્ર બોઝને સરદિશાન નૂતને
હવાને કરવામા આવેલ હવે ?

સિમસા પગ્ગિદની નિષ્ફળતાનો ટોપનો પોતાને માથે ઓઢી
લીધા માફ વાવેન મૌન સેવ્યુ હતું એજ સમયે જલ્થાતું હતું કે ખીચ
કાંઈ નહો તોર ચૂંટણીઓ તો હવે આવશે. અને ચૂંટણીઓ આવે
એના એક પૂર્વગ ગ તરીકે કોંગ્રેસને કારદેસરની સરથા ખનાવવામા
આવશે આ આશા મેવાલી હતી અને મહાત્માજી અને મોટાભાગના
કોંગ્રેસ મોવડીઓએ મૌન સેવ્યુ હતું આજે એમ જલ્થાય છે કે
વાવેને કોંગ્રેસ સામેના પ્રતિમધો પાછા ખેચી લેવાની અને
ચૂંટણીઓની વાત વિષે મહાત્માજી વગેરેને કશો કોન આ પો દશે
એ કોન મોટે ભાગે આજે પૂરો થયો છે. છતાં બે ત્રણ અગત્યની
વાનો રહી ગઈ છે રાષ્ટ્રપતિ મૌવાના અઝાદે એ વાત એમના

તાજેતરના નિવેદનમા કહી છે, બાબી રહેના ડેલીઓ, ગેરકાયદે રહેલી સંસ્થાઓ સહુ પરનો પ્રતિબંધ જવો જ જોઈએ એ પ્રતિબંધ સાથે ચૂંટણીઓનો કાર્યક્રમ જનતા આગળ મૂકીને તો સરકાર પોતાની સાંત્વણા વિશે જનતાને વસવસો ગ્રહે એવું કરી રહી છે.

પણ આ ચૂંટણીનો મર્મ પણ બરાબર સમજવો જોઈએ. કામદાર પક્ષ સત્તામા આવ્યો છે અને વાવેતરે એમણે લડત મત્રણા માટે બોનાવ્યા છે એ હપ્તકતને વધુ પડતું વજન આવવાને.

‘હિંદને અપાયેલા વચનો મુજબ સ્વશાસનની હડપી સિદ્ધિ’

ચહેનગાદની વાણી.

સમય અત્યારે નથી જ આવ્યો છતાં એ મત્રણામાયો શુ નીપજે છે, હિંદની આઠક્ષાઓને સતોષવાની વાતો કરનાર, સ્વાભાવિક રસ્તે હિંદને લાઇ જવાની વાતો કરનાર, કાયમી ઉઠેલની વાતો કરનાર કામદાર પક્ષ શુ કરવા માગે છે તે જાણવું તો જરૂરી થશે જ એટલે એ વિગત આજે વિચારણા મોડક રાખવી જોઈએ. તો ય એક પક્ષ તો જીતે જ છે

આ ચૂંટણીએનો અર્થ શું છે? ૧૯૩૫ ના કાયદાના અમલને જ પાઠો રચાને ખેસાડી પ્રગતિનો ડોળ કરવાની આવખાજ છે? જો તેમ જ હોય તો ય હિંદની જનતા આજે તેને માટે તયાર છે. છતાં એનો અર્થ તો એ થાય કે નવી લડતના મડાણ એ માર્ગે થાય.

જો ચૂંટણીનો અર્થ આથી ખીજો એટલે કે ભાવિ અને કાયમી ઉકેલના માર્ગમાનું એ એક પગલું હોય તો ય ભાવિ ઉકેલ શું છે એ જાણવાની જરૂર છે જ વાવેન યોજનાનો આજે કશો જ અર્થ નથી એ વચગાળાની યોજના હતી હવે વચગાળાની એવી અર્થ હીન યોજનાની જરૂર નથી. હવે તો જરૂર છે તે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવેલી સત્તાની સુપરદની સત્તાની સુપરદ આડે કશી શક્તો ન જ હોઈ શકે. એની આસપાસ ડીરી ય શરતોનો વાત કરવી એનો અર્થ એટલો જ થઈ શકે કે શાહીવાદ સત્તા છોડવાને માટે તૈયાર નથી. એટલે આ ચૂંટણીનો અર્થ એક જ થવો જોઈએ સત્તાની સુપરદ માટેની અનુકૂળ પરિસ્થિતિ ઊભી કરવાને માટેના એક માત્ર સાધન તરીકે જ આ ચૂંટણી આવવી જોઈએ

આનો અર્થ મોર્દપણ એમ ન જ કરે કે ચૂંટણી થયા બાદ દુરતજ સત્તા સોંપાઈ જશે. પણ એનો થવો જોઈએ એ અર્થ એ છે કે સત્તાની સુપરદ થાય તે વખત સુધી ૧૯૩૫ માં એવું જ કશું બધારણુ આલું રહે તે ગિચ્છિત જવી જોઈએ. નવું બધારણુ ધડલું, તેને માટે જરૂરી મડગ બીજું કરવું વગેરે કામ તાત્કાલિક થઈ શકે એવા નથી જ. પણ એની સાથે સાથે એ પણ યાદ રહેવું જોઈએ કે એક બાજુથી નવું બધારણુ-પૂરેપૂરા સ્વાયત્ત સાર્વ બોમત્વના ધોરણ પર રચાએલું બધારણુ ધડાઉં હોય અને ખીજી બાજુથી

દેશમાં જરી પૂરાણું જર્જરિત થએલું, પરદેશીના વર્ચસ્વવાળું
રાજબંધારણ અમલમાં હોય એ બંને વસ્તુઓ સાથે સાથે ન બની
શકે, એટલે જ આજે જરૂરી વસ્તુ એ છે કે સત્તાની સુપરદ કરવાના
પાકા નિશ્ચયની જાહેરાત સાથે દિંદનો પ્રજા પોતે પોતાનું, પોતાને
અનુકૂળ એવું બંધારણ ચડી ઠાકે તે સમય દરમિયાન વચગાળાની
સરકાર રચાવી જોઈએ અને તે સરકારને સર્વ સત્તા હોવી જોઈએ.

આવી સરકારની સ્થાપના કંવાને માટે આ ચૂંટણીનો ઉપયોગ
થાય તો એ એક રીતે સમગ્ર શકાય એવી વાત છે, જો કે એ
રીતને અનુમોદન તો ન જ આપી શકાય. કારણ કે એવું કરવું હોય
તો સ્પષ્ટ રીતે એ જાહેર થવું જોઈએ અને એ સાથે ચૂંટણી
આજના મર્યાદિત અને સ્થિતિચૂસ્ત મતાધિકારના ધોરણે ન થવી
જોઈએ. આજની ચૂંટણી એક રીતે તો શાહીવાદી બાગલા પાડવાની
નીતિનો તમાશો બની રહે આ સ્થિતિને આગળ કરીને કામ

અમારું અપમાન કરવામાં
આમે
જે જવાબ
૬૦

કરવા જતાં પ્રજા માત્ર વધુ અને વધુ ડબોળાય અને પાણીને ગંદું કરતો જાય.

હતાં ય પ્રજાએ આ પરિસ્થિતિનો સામનો કરવા તૈયાર રહેવું જોઈએ. પ્રજાને આજે કોણ એવું છે એ કહેવાપણું રહેતું નથી. એટલે એ વિષે જરાકે વસવસો મનમાં નથી. પણ આ બધી જ પરિસ્થિતિનો ઘટસ્ફોટ રૂપે રીતે પ્રજા આગળ મૂકાવો જોઈએ અને પ્રજાને નવાં પગલાં માટે તૈયાર રાખવી જોઈએ.

સરદાર સાહેબે આજ્ઞાસૂત આપ્યું હતું કે સત્તા આવે છે. સત્તા આવતી હોય તો એ સ્વીકારવાને માટે પ્રજા તૈયાર છે. પણ એની સાથે સાથે કોણેસે પોતાનું ઘર સારી પેઠે વ્યવસ્થિત કરવું પડશે. સત્તાના વારસદાર બનવાને માટેની પૂરી નૈયારી કરવી પડશે. આંતરિક અને બાહ્ય સાદ્ગુરી એણે કરવી જ પડશે. આ બાબતમાં કશી વધુ પડતી સંકોચિતતા કે સમજનતા અંતે તો સંસ્થાને અને દિંદના રાષ્ટ્રવાદને ધાતક નોવડશે.

કોણેસની સંસ્થાઓ પરના પ્રતિજ્ઞાઓ ઊઠી ગાયા છે એટલે કામ એક રીતે સરળ બન્યું છે. પણ જો એ પુરાણી -ધરેડમાં જ દાખલ થવાનું હોય તો જો પરિસ્થિતિ પ્રજાની સામે આવીને ઊભી છે. તેને વ્યવસ્થિત રીતે પાર પાડવાની શક્તિ સંસ્થાને નહીં સાંપડે. સાઠ સાઠ વર્ષનાં તપ અને યાતનાને અંતે સ્વપ્નાં સિદ્ધ થતાં હોય ત્યારે બે હાથે એનો સ્વીકાર કરી એને પ્રજાના લાભમાં વાળવાની શક્તિ સંસ્થા પાસે ન હોય એના જેવી કમનસીબી બીજી કશી જ નહીં હોઈ શકે નવી પરિસ્થિતિ નવો ઉકેલ માગે છે. આજે ખરી કસોટી હોય તો તો તે કોણેસની આદર્શનિષ્ઠા અને ઉદાર મનની છે.

દેશમાં જરી પૂગણુ જર્જરિત થએલું, પરદેસીના વર્ચસ્વાણું
રાજબધારણુ અમલમાં હોય એ બંને વસ્તુઓ સાથે સાથે ન બની
શકે, એટલે જ આજે જરૂરી વસ્તુ એ છે કે સત્તાની મુપગ્દ કરવાના
પાકા નિશ્ચયની જાહેરાત સાથે દિંદની પ્રજા પોતે પોતાનું, પોતાને
અનુકૂળ એવું બધારણુ વહી ઠાઠે તે સમય દરમિયાન વચગાળાની
સરકાર રચાવી જોઈએ અને તે સરકારને સર્વ સત્તા હોવી જોઈએ

આવી સરકારની ગ્થાપના કરવાને માટે આ ચૂટણીને ઉપયોગ
થાય તો એ એક રીતે સમજી શકાય એવી વાત છે, બે કે એ
રીતને અનુમોદન તો ન જ આપી શકાય કારણ કે એવું કરવું હોય
તો સ્પષ્ટ રીતે એ જાહેર થવું જોઈએ અને એ સાથે ચૂટણી
આજના મર્યાદિત અને રિથિતિયુક્ત મતાધિકારના ધોરણે ન થવી
જોઈએ આજની ચૂટણી એક રીતે તો શાહીવાદી ભાગમાં પાડવાની
નીતિનો તમાશો બની રહે આ રિથિતિને આગળ કરીને માત્ર

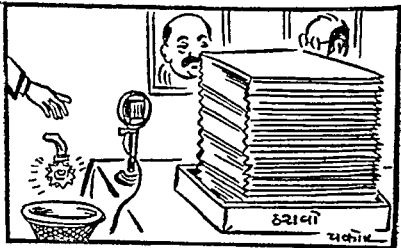
અમારું અપમાન કરવામાં કશું ટહોપણું છે ?
અમે જ 'પરદેસી' એકબીને જવાબદારવાદને પુછેલો સવાલ ?

કરવા જતા પ્રજા માત્ર વધુ અને વધુ ડખોળાય અને પાણીને મંદુ કરતો જાય.

છતાં ય પ્રજાએ આ પરિસ્થિતિનો સામનો કરવા તૈયાર રહેવું જોઈએ. પ્રજાને આજે કાણુ એવું છે એ કહેવાપણુ રહેતું નથી. એટલે એ વિશે જરાકે વસવસો મનમાં નથી. પણ આ બધી જ પરિસ્થિતિનો ઘટસ્ફોટ સ્પષ્ટ રીતે પ્રજા આગળ મૂકાવો જોઈએ અને પ્રજાને નવાં પમવાં માટે તૈયાર રાખવી જોઈએ.

સગદાર સાહેમે આશ્વાસન આપ્યું હતું કે સત્તા આવે છે. સત્તા આવતી હોય તો એ સ્વીકારવાને માટે પ્રજા તૈયાર છે. પણ એની સાથે સાથે કાગ્રેસે પોતાનું ઘર મારી પેડે વ્યવસ્થિત કરવું પડશે. સત્તાના વારસદાર જનનાને માટેની પૂરી નૈયારી કરવી પડશે. આંતરિક અને બાહ્ય સાદસુરી એણ કરી જ પડશે. આ બાબતમાં કશી વધુ પડતી સંકોચિતતા કે સમજનતા અંતે તો સંસ્થાને અને હિંદના રાષ્ટ્રવાદને ધાતક નોવડશે.

કાગ્રેસની સંસ્થાઓ પરના પ્રતિબંધો ઊડી ગયા છે એટલે કામ એક રીતે સરળ બન્યું છે. પણ જો એ પુરાણી -ધરેડમાં જ દાખન થવાનું હોય તો જે પરિસ્થિતિ પ્રજાની સામે આવીને ઉભી છે તેને વ્યવસ્થિત રીતે પાર પાડવાની શક્તિ સંસ્થાને નહીં સાંપડે. સાઠ સાઠ વર્ષનાં તપ અને યાતનાને અતે સ્વપ્નાં સિદ્ધ થતાં હોય ત્યારે બે હાથે એનો સ્વીકાર કરી એને પ્રજાના લાભમાં વાળવાની શક્તિ સંસ્થા પાસે ન હોય એના જેવી કમનસીબી બીજી કશી જ નહીં હોઈ શકે નવી પરિસ્થિતિ નવો ઉકેલ માગે છે. આજે ખરી કસોટી હોય તો તો તે કાગ્રેસની આદર્શ નિષ્ઠા અને ઉદાર મનની છે.

દિંદુ મહાસભા લડાયક રાજકારણને પથે

સિમલા પરિષદ અને ત્યારબાદ ચૂંટણી : આ વસ્તુઓએ
 ઠેઠાવાદી પરિસ્થિતિને વધુ બગાડી છે. મુસ્લિમ લીગ^૧ અને દિંદુ-
 મહાસભા બન્ને એકજ ભાષા વાપરે છે. કેંગ્રેસના કાવત્રાની.
 સાબુત મન નહોય તો આજનો પરિસ્થિતિ ગમે તેને એક યા બીજી
 રીતે પાગલ બનાવી મૂકવા પૂરતી છે. અને આવતી કાલ તો આનાં
 કરતાં ય-વધુ કપરી આવવાની છે. નિષ્ઠાજ્ઞ માનવીનો એક માત્ર
 સહારો રહેશે. ગાંધીપતિ મૌલાના આઝાદના નિવેદનમાં ગાંધીય
 મહાસભાની પરિસ્થિતિનો પૂરી ચોખ્ખવટ કરવામાં આવી છે. આત્મ
 નિર્ણયના હક્ક તથા પ્રાન્તોના છૂટાપણાના હક્કની સ્પષ્ટ વિચારણા
 એમાં રજૂ કરવામાં આવી છે. લાગતા વળગતાઓએ આ વિચારણાને
 ગૂંચવી દેવા ખૂબ મથામણ કરી છે. જે ક્યાંય પણ અસ્તિત્વમાં
 નથી એવા છૂટાપણાના હક્કની પ્રજ્ઞ અને અર્ધ પ્રજ્ઞને નામે
 મામણી કગવામાં આવી છે, અને એને ન્યાયી ઠરાવવાનો યત્ન

પણ કચ્છમાં આવ્યો છે. ચૂંટણી જંગમાં આ ગેરસમજૂતી પર ન્યાયનો અંચળો ઓઢાડીને અંતે તો પરદેશી ધૂંસરીને ટકાવી રાખવાનો યત્ન થશે. કાગેસની કારોમારી આ વિશે પૂરી વ્યવસ્થા કરશે જ.

ચૂંટણી જંગ આવ્યો છે એટલે એક બાજુથી બીજી બાજુ એ જવાનું ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં થશે. પ્રજા માત્રના ઇતિહાસમાં એમ બનતું આવ્યું છે અને બનશે. એનો હરખશોક નજ કરવાનો હોય, પણ ખરું ધ્યાન તો સંગઠન અને સંસ્થા શુદ્ધિ પર આપવાનું છે. સત્તા આવે છે એના મીઠા આશ્વાસનથી જ કામ નહીં ચાલે. ગણકાશે જેમ ચાલતું હતું તેમ આજે અને આવતીકાશે નહીં જ ચાલે.

જ. દ.

કેવી રીતે ઓળખ્યો ?

બને જણાને વિસ્મય હતું.

“પાંચ વર્ષ બાદ તમે મને કેવી રીતે ઓળખી કાઢ્યો ?”
પ્રદેશીએ પૂછ્યું.

“ચંદેશ મોરો તો બહુ જ પડી ગયો છે એટલે એનાથી તો ઝાઝી ખબર ન પડી. પણ તમારો કોટ લેયો એટલે મારી ખાત્રી થઈ ગઈ.”

“મને પણ તમારી છત્રી લેધને ખાત્રી થઈ.”

“બરાબર તમે જ દિવસે મારી છત્રી લેધાથી તે જ દિવસે મે તમારી છત્રી લેધાવેલી.”

+

મિકાડોને વખત પર રાખ્યા પછી દિલ્હી ૫૬૨ નેટલા રાજવીએએ આરામનો શ્વાસ ખેંચ્યો છે. હવે તો એમને અવિધ્યમા વિશ્વાસ બેઠો છે.

આ સ્પેશીયલ સાબુ વધુ વખત ચકાવી શકાય છે.

★ તમારા પગ સાબુની
કરચો અને તેના પ્રદા
આ બેગા કરી અમ
પાણીમાં ઓગાળો, પછી
તેને બુદ્ધિ પ્રવાહી સાબુ
તરીકે વાપરો.

પગ સ્પેશીયલ પદ્મજેલો નરે
તે માટે તેને રબ્બરની નાની મેટ
ઉપર અથવા ભળીવાળી રાખીમાં
મુકી રાખો.

★ ૧ પગ સ્પેશીયલ લગાડતા પહેલાં
કપડા બરાબર કોઈલવો.

★ પગ સ્પેશીયલને જોડેથી ખુબ
લાંચની બરબાદ ન કરો.

ધી તાતા ઓઈલ મીન્સ ક્લ. લી.
તાતાપુસ્ત્રમ અને મુખ

★
અભિનવ દષ્ટિ
પ્રગતિશીલતા
મુંદર વાર્તાઓ
અને
વ્યંગ ચિત્રો
જોયા પછી,

તમારે

રેખાના

ગ્રાહક થવું જ રહ્યું

★

MAHESHWARI MILLS LIMITED

Managing Agents

DHIRAJLAL KHUSHALDAS & CO.

Address :

P. B. No. 79

SHAHIBAUG ROAD
AHMEDABAD.

Cables :

MAHESHWARI
AHMEDABAD

Telephone No

Office : 2701

Residence : 7011

Spindles 21034 Looms 460

Our Specialities lead all Markets

We Manufacture

1. FROM INDIAN COTTON,
2. BY INDIAN CAPITAL
3. BY INDIAN LABOUR

We manufacture grey or Bleached Cotton and artificial Shirtings in variety of Fast matching Colours. Dhoties and Sarees of fancy Borders and Dorias of up-to-date designs which are all

ATTRACTIVE — DURABLE — CHEAP

our products are wellknown as Maheshwari Fabrics & in great demand from all parts of India.

હિંદનાં લ
 હિંદમાં લ અનેલાં
 કાપડ ઉદ્યોગને અતિશય ઉપયોગી
 અનુભવે પરદેશી બનાવટો કરતાં પછ
 સસ્તાં, સફાઈદાર, સફળ નીવડેલા ઔદ્યો-
 ગિક સસાયજો બનાવતી
 અચણી સ્વદેશી
 સ' સ્થા

સરદેસાઈ અધર્સ લિમિટેડ

[સ્થાપના ૧૯૧૧]

ઑટોકલેવ પ્લેન્ટથી બનાવાતાં
 સ્ટ્રીકલીન તથા ઑલે ઑઈલ
 મદનદેલોને બદલે ૧૦૦ ઓ ૧૦૦ ટકા કામ આપે છે.

એસ. બી. ૭૦૧ ઓ
 વેબસ્ટેન આખીની
 બનાવટમાં ઉત્તમ
 કામ આપે છે.

૩૦ વર્ષનો
 ઔદ્યોગિક
 સસાયજોનો
 અનુભવ

વધુ વિગત માટે :

ભગ્નભાઈ એમ. શાહ

રોહિત મિલ્સ લિમિટેડ

અમદાવાદ.

ઝેલે

સુંદર ટકાઉ અને મુલાયમ કાપડ

માટે

સર્વોત્તમ

અમારી ખાસ યનાવટો

છાપેલી છીંટ

વાયલો

શર્ટિંગ

લોંગ ક્લોથ

કેપ

ખોતી

સાડી

મલમલ

ખાખી ટવીલ

વગેરે

વાપરીને ખાત્રી કરો

ટ્રેમલું
હાંકરિયા રોડ,
અમદાવાદ નં. ૨

તારનું સિરનામું
રોહિત
અમદાવાદ

ટેલિફોન નંબર
મિલ્સ { ૫૪૫૨
{ ૫૧૧૧

હિંદના દરેક ખજારમાં છુટક વેચાય છે.

“સુખ દુઃખ સદા ટકતાં નથી
એ નીતિ ઊર-ઊતારવી”—

સુખ અને દુઃખ જન્મેમાં
સદાય પતિની છાયા જની
રહેતી પ્રાતઃસ્મરણીય સતીનું
ત્રેરણાદાયી છવનદર્શન

જનક પિકચર્સનું

નળ દમયંતી

દિગ્દર્શક :
કુમારસેન સંમર્થ

સંગીત :
રામચન્દ્ર પાલ

: અદાકારો :

શેખના સમર્થ, પૃથ્વીરાજ, ત્રિલોક,
ડેવિક, નાયમપદ્મી, ભુદો

— અમદાવાદ —

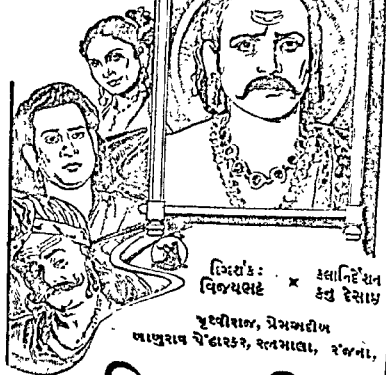
— એ ડુવાન્સ —

ચાલુ છે.

પ્રકાશ

નું
નવલું

સંસ્કારી સર્જન

અધ્યક્ષ : * કલાનિર્દેશન
વિજયભટ્ટ * કનુ દેસાઈ

જુહીરાજ, પ્રેમભદ્રીબ
જાણુરાવ ચૈદારકર, રત્નમાલા, રંજનો,

વિક્રમાદિત્ય

અમદાવાદ.
રીંગલમાં *
શર્મ થયું છે

એવરગ્રીન
પ્રકાશન

* મુંબાય સુપરમાં

સાગ મ અંક ૬૭ ← → છુટક અંકના આના છ

વરસનું લવાજમ રૂપીઆ ચાર

રેખા

વર્ષ ૭

અંક ૨

ઓક્ટોબર ૧૯૪૫

અ નુ ક મ સ્ત્રી કા

દર્દી દાકતર	પુષ્કર ચંદ્રવાકર
ભાગવું ક્યાં ?	હપિથેશ પાઠક
રામજીનું પુનરાગમન	નીરુ દેસાઈ
વર્ષોનું નૃત્ય,	..
અનિશ્ચિતતા (નવાં મૂલ્યો)	જૂના મનુ
વિચાર ને વાદ	નીરુ દેસાઈ
નવું વાચન	માનવેન્દ્ર
દૃષ્ટિક્ષેપ	...
આર્થિક મંદી	S. V. D.
રાજકીય નોંધ	...
આંતરરાષ્ટ્રીય નોંધ	...

————— ૯ —————

અભિનવ દષ્ટિ, પ્રગતિશીલતા,

મુંદર વાતોઓ

અને ન્યૂન ચિત્રો જોયા પછી

તમારે

રેખાના

આ હક થવું જ રહ્યું

—————

હં દ ગી

દિવસે દિવસે સળગતી મીણુબત્તીની
માફક ઓછી થતી જાય છે

આજે જ તમારો વીમો ઉતરાવી
તમારી ચિંતા દુર કરો.

— માહિતી માટે તમો યા મળો —

વિશ્વભારતી
ઇન્સ્યુરન્સ કું. લી.

સી. જી. દ્વિવેદી

મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર
પારસી જલર, નોનલ એજન્સ,
મુમ્બઇ

એમ. એમ. મહેતા

પ્રાન્ચ મેનેજર
ખાડીયા, ચાર રસ્તા,
અમદાવાદ

લાલકા મીઠાઈ

◈ રામદાસ ◈

છાપેલા

કાપડ

માટે

સારંગપુર

ના

કાપડનો આગ્રહ
રાખો

સારંગપુર

કોટન ગેન્યુફેકચરિંગ

કંપની લીમિટેડ

ગયપુર દરવાજા બહાર

અમદાવાદ

ર સ દા .

[પૌષ્ટિક વનસ્પતિ ધી]

આ શિ ન

ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ

વડોડા

દદી દાકતર

પુસ્કર ચંદરવાકર

કાશ્મીરની અમારી પ્રથમ મુલાકાત હતી ધણી વખત અમે કાશ્મીરમાં ઉનાળો માળવા ચિતવેલું, 'પણુ' આજે વખતે તે શક્ય બન્યું.

અમારા પંજાબી મિત્રે મને અને મારી પત્નીએ એક સાંજે જમવાને નિમંત્ર્યા.

તે સાંજે અમે મોટર લઇને ઉપડ્યાં. મારી પત્ની મોટર ચલાવી રહી હતી. આખો રસ્તો અમારા મન સાથે નેવો હતો. જો કે માર્ગમાં વનરાણનાં નવાં નવાં દર્શનો યતાં. પહાડ, નદીઓ, ઝરણાંઓ અને તેનાં મમર ધ્વનિઓ અને નવપેલ્લવિત વૃક્ષો અમે ખૂબ ખૂબ જોયાં. જોર્મી અમને મીઠાનું માન ન રહ્યું. માર્ગ ભૂખાં. આડા રસ્તે ચડી ગયાં. અમે જરા પાછાં આવ્યાં.

સ્ત્રીચરીંગને મેં મારી હાથમાં લીધું. સંધ્યા આવવાને આતુર લાગી. મેં મોટરને ગતિશીલ બનાવી બરાબરે ઝડપે ઉપાડી. અને પછી મારા મનમાં આશા જન્મી કે ડોક્ટર મિર્મિના ઘેર પહોંચીશ, કેમકે તેમણે જે સંકેતચિન્હો બતાવ્યા હતા, તેનો પત્તો મેળવવો જરૂરી લાગ્યો.

મોટર ધપતી હતી, ફૂટતી હતી. આમ અડધીએક કલાક ચાલ્યું. ત્યાં કંઈક વિચિત્ર બની અયું. સ્ત્રીચરીંગ બહીલ પરથી મારો હાથ ખસી ગયો. મારી પત્ની તો હવે ધ્યાન આપતી ન હતી. મોટર! આહા! જ્વેતજ્વેતામાં મોટાં ઝાડનાં થડ સાથે અચડાણી હું મોટરમાંથી બહાર ફેંકાઈ ગયો. હું પાછો તરત જ સાવધ થયો. ઊભો થયો. ચારે તરફ જોવા લાગ્યો.

મારી પત્નીને મેં જોયું. મારી કારના પૈડાં આમળ પડેલી
બેબાન અવસ્થામાં. લોહીની મળતી દશામાં એને માથા પર
ખૂન વાગ્યું હતું.

આ માર્ગ પર કોઈ ન હતું બીજી કારો આવે એમ માનવું,
એ એક નર્સો તરંગ જ હતો. બીજા માનવીઓ કમ ભાગ્યે જ આ
માર્ગ પર આવે.

હું ઘડીબર વિચારવામાં પડી ગયો. મને દાકતરના ઘરના બધા
જ સરમરણો યાદ આવ્યા. મને ખ્યાલ આવ્યો કે તેમના ઘરથી
અમે મોડમાંડ અડધો ગાઉ દૂર હોઈશું.

મેં મારી પત્નીના કપડા સમાતમાં કર્યાં. મેં એને મારા બે
હાથમાં ઊંચકી. ઘડીવાર હું તેને ઊંચકીને ચાલ્યો. મને ચાક લાગ્યો,
તરત મેં દોડવું શરૂ કર્યું. માર્ગમાં એક ઘર આવ્યું. હાંકતો હાંકતો
ધૂની માણસ જેમ-ઉશ્કેરાયેલા માણસ જેમ મેં - ટોકરી વમાડી.
જાઓ, પાતળો, ભૂરા વાળવાળા માણસે બારણું ઉઘાડ્યું. હં. એ
દાકતર હતો. આ ઘરમાં એના સિવાય બીજું કોઈ ન હતું.

અમે બંને જણાએ ધૂળમાં રગદોળાયેલ મારી પત્નીને
અવ્યવસ્થિત અને હંગામી વગરના ચોરડામાં લઈ ગયા. અને
ઓપરેશન માટે તેને ટેબલ ઉપર સૂવાડી. હજી તેને બાન આવ્યું
ન હતું દાકતરે એને ખૂન ચીવટથી તપાસી. અને પછી એણે
અભિપ્રાય આપ્યો.

“ એની ઓપરી બાગી ગઈ છે. છતાં ગમરાવાને કારણ નથી.
તેના પર ઉપચાર કરી શકાશે. આરામ થઈ જશે. ”

હું દાકતરની દવાની શીશીઓ અને સાધનો સામે મૂંઝવણ
ભરી રીતે જોતો બિભો. મારું ચાલતું હોય તો હું મારી પત્નીને
તરત જ સાજી કરી દેત. પણ મારૂં ત્યાં શું ચાતે ?

દાકતરે કહ્યું, “ મારે એને પ્રથમ બેબાન કરવા દવા આપવી
પડશે, કેમકે અહીં મારે બીજાની હાજરી ન જોઈએ. ”

અરિયર મનવાળા મેં દાકતરના કહેવા પ્રમાણે તેને કરના દીધું, જ્યાં દાકતરે મારી પત્નીને દવા સૂંઘાડી ત્યાં એ જેમાન હતી તેથી ય વધુ, જાણે મૃત્યુ પછી જીવ વગરની તે ન બની હોય ! હું એકદમ મારી પત્ની પાસે આવ્યો દાકતર તેના હાથમાં ઓપરેશનના સાધનો લઈ ઓપરેશનની તૈયારી કરતો હતો. એ મને જોઈ મથો. એણે મને સલાહ આપી.

“તમે બહાર જિભા રહો. હું અહીં એકલો જ રહીશ.”

હું બહાર જિભો. મારા કાન પર કોઈકોઈ વાર શેનાક અવાજ આવતા. કોઈવાર દાકતરના બૂટના ચમચમાટ બધી અવાજ આવતા. હું પ્રકાશવાળા ઓરડામાં ડોકિયું કરવા બહારથી વલખા મારતો તેમાં મેં ઓરડામાં નજર નાંખી.

હું ચમક્યો. ઓરડામાં દાકતર એકલા કેમ નહીં ?

ઓરડામાં ખીજા બે માણસો હતા. બે માણસો રાત્રિધારી હતા. એમની પાછળ એક માણસ હાથમાં દોરડું લઈ દાખલ થયો. તેઓ પાછળથી દાકતરને પકડવા ધીમે પગલે આગળ ધપતા હતા.

હું મારા મનમાં જોલ્યો, “હે પ્રભુ, આ લોકોને ધડી માટે સદ્બુદ્ધિ આપ.”

તે વખતે દાકતરે મારી પત્નીની ઓપરી જોલી હતી. અને જો આ વખતે કોઈ પણ જાતની ગરજ કરવામાં આવે તો કામ અડધે જ અટકે. અને એનું મૃત્યુ ! મૃ...ત્યુ !!! હું ચમકી ગયો.

હું એ લોકની પાસે ગયો. મારા મનમાંથી શબ્દ સરી ગયો.

‘ચોર ?’

‘ના, અમે તો આ પડખેની ગાંડાની દવાખાનાના માણસો છીએ. આ દાકતર બહુ જ જબરો—ગાંડામાં જબરો... હાનીકર્તા ચંપ પડે એવો છે, તમારી પત્નીનું ઓપરેશન કરે છે તે જ દાકતર

મે કલાક પહેલાં જ અમારા દવાખાનામાંથી એના ઘરે નાખી આપ્યો છે. ”

આ ત્રણે જણુ ઊભા, એવા વિચારથી કે આને આ દાકતર ભલે ઓપરેશન પૂરું કરે, આ દાકતર અંડો યષ્ટ ગયો હતો. એમ સૌ માનતા હતા, પણ એક વખતે તે મોટો સર્જન દાકતરે હતો. એમણે મને કહ્યું, “ખૂબ મોટો માણસ એના વિષયનો નિષ્ણાત ધૂની પણ જન્મરો. તે હમણાં હમણાનો તે અંડો યષ્ટ ગયો છે. ધણાં વરસો પહેલાં તે એક મોટા શહેરમાંથી અહીં આવી રહ્યો. ઘર શણખારું. માણસોના પ્રત્યે મમતા ખતાવવા લાગ્યો. પણ ત્યાં એનું કારતરિયુ અયું. અને અમારે પેકડવો પડ્યો.” ત્યાં મોટો માણસ બોલ્યો, પણ એને એવી ટેવ પડી છે કે પાંચપદરે દિવસે દવાખાનામાંથી નાસી જાય છે. અને એણે ખૂબ સારાં ઓપરેશન કરવાની ટેવ પડી છે તે કદાચ આ ઓપરેશન સારું કરી નાંખે. ના નહીં, તો ય અમે ખાત્રી આપતા નથી છતાં ય જે અમે એના કામમાં આડે આવીએ તો તમારી પત્ની કદાચ મૃત્યુ પામે આમ ઘણીવાર સુધી અમે જાનીજાની વાતો કરી.

ત્યાં તેમની નજર દાકતર પર પડી. ઓપરેશન પતી ગયું હતું. દાકતર ખુરશી પર બેસવાની તૈયારી કરતા હતા, ત્યાં આ લોકો એના ઉપર ધસ્યા, દાકતરે સામે પ્રતિકાર કર્યો. છેવટે લોકોએ એને ઝબ્બે કર્યો અને એને લઈ જતી વખતે દવાખાનાના માણસે મને આશ્વાસન આપતા કહ્યું, અમે આના માટે ડોક્ટર અને નર્સને મોકલીએ છીએ.

એ લોકોએ ડોક્ટરને મોકલ્યા. મારી પત્નીને એટલો આરામ યષ્ટ ગયો હતો કે તેને શ્રીનગરના કોઈ હોશિયાર ડોક્ટરની સારવાર નીચે રાખવામાં આવે તો એને કશોય વાધો આવે નહીં. પણ ત્યાં આવેલ ડોક્ટરે મારી પત્નીની ઓપરી તપાસી. અપાયેલ સારવાર જોઈ એણે અભિપ્રાય આપ્યો.

— ‘તમારી પત્ની બરાબર થઈ જશે અને પહેલાં હતાં તેની માનસિક સ્થિતિ ફરી આવી જશે. ચિંતાને બરાબર કારણ નથી. પણ મને આ સમજતું નથી. કેમકે જે ડાક્ટર આવા ઓપરેશન કરે છે, તે તો આખા ય આ પ્રદેશમાં એક જ છે. અને તે ગાડો ચંઈ ગયો છે. હું હજીયે આ સમજી શકતો નથી. ’

ડાક્ટર વિચારમાં છે. છેવટે બોલ્યા, ‘એ ડાક્ટર અહીંના ગાંડાના દવાખાનામાં છે. અને આ ઓપરેશન... ’

ઓ ડાક્ટરના મોં પર દેટલી ય રેખાઓ તરવરી, અને ખૂંસાણી. x

ગુંદરીયા માટે

મોડી રાત સુધી બેસનારાઓ માટે એક કાકા આવો તુસબો અજમાવે છે. ઘડીઆળમા નવના ટોકારા થતા જ એ પોતાની પત્નીને કહે છે “આલો હવે આપણે સૂઈ જઈએ. આ બીચારાઓને ઘેર જવાનું મોઢું થાય છે.

x

જન્મની જાહેરાત : બાળકનાં માતા લક્ષણ છે. બાપના લક્ષણ છે.

x અનામી અમેજી વારતા પરથી.

ભાગવં ક્યાં ? મૂળ હિંદીમાં : દોલતરાવ પરશુરામ
અનુવાદક : હૃષીકેશ પાઠક

એકલા પડવાનો વિચાર કુમુદના મનમાં આવતો ત્યારે એ કોઈ અકલ્પ્ય ભયની લાગણી અનુભવતી, નિ સદાય બની જવાની કલ્પના આવતી, પોતે ક્યાંક ખોવાઈ ગઈ હોય એમ તેને લાગતું દિલ ધડકતું અને મનમાં શુભ ચવા લાગતું. આજે હ મી ઓગસ્ટ '૪૨ ને દિવસે મહાત્માજી જવાહરલાલ વગેરે નેતાઓની ધરપકડના સમાચાર સંભળતા એને લાગ્યું કે એ પુરાણો લય ફરી પાડે ખડો થયો છે, અને ધીમે ધીમે એના મન પર ઉતરી રહ્યો છે. અનંત હવે આલ્યો જશે મહારાષ્ટ્રના આવા રૂપેષ્ટ લખનાર તંત્રીને એ લોકો અવશ્ય પકડી લેશે, અને એ એકલી રહી જશે ।

એની કલ્પવા સાચી પડી એ દિવસે સાજો અનંતે પણ એમજ કહ્યું. એની પાસે ખેડોખેડો એનો હાથ પ પાળતો એ એને આખી પરિસ્થિતિ સમજાવવા લાગ્યો. એનો સ્વર ચિતાતુર-ભારે હતો.

“હું જાણું છું કુમુદ કે એ સહેલું નથી ” એણે કહ્યું, “તારેજ અમારા બધા કરતા વિશેષ વ્યવસ્થા અને અદ્યતીઅદ્યતીનો ભાર ઉપાડવો પડશે તે” કોઈ દિવસ જેનો વિચાર સરખો પણ નહિ કર્યો હોય તેવી જવાનદારીઓ તારે ઉઠાવવી પડશે. સાધારણ વાત હોત તો હું તને આમ છોડીને જતો ન રહેત હું અત્યાર સુધી તારી દેખરેખ અને સંભાળ રાખતો આવ્યો છું પણ શું કરું ? તને બધું શીખવું એટલો વખત પણ હવે નથી રહ્યો.”

કુમુદે એની છાતી પર માથું ઢાળી દબને શક્તિ ભેગી કરવા પ્રયત્ન કર્યો “ના, ના, અનંત તમે જે કહ્યું છે તે ઠીક છે. એને લીધે જ તમારી તરફનો મારો સ્નેહ વધતો આવ્યો છે. તમે હંમેશા મારી દેખરેખ રાખી છે-બધી રીતે, મારી ઉપા અને બાનુની પણ

અને એ કારણને લીધે જ હવે મને આ અસહ્ય લાગે છે. મને ખર્ચ છે—હું તમારા નિર્ણયને સંમત થાઉં છું પણ...પણ...હું આ નવી પરિસ્થિતિ સમજી શકતી નથી. એટલું જ.”

અનંતે એનો હાથ દબાવતાં એને આશ્વાસન આપવા પ્રયત્ન કર્યો. અને કહ્યું, “ખીજ પણ ઘણી સ્ત્રીઓ એકલી ખતી જશે કમુદ ! પડેલાં પુરૂષો કરતાં હતાં તેનાં કામો ઘણાં શીખવાં પડશે. કોઈને સખ્ત પરિશ્રમ પણ કરવો પડશે; એ તો વિચાર...એ બધાં તારા જેવા જ ખતી જશે.”

કુમુદ આ વાત પર કંઈ ન બોલી પણ જ્યારે અનંતે કહ્યું, “આજ કાલમાં એ લોકો મને પકડી જશે.” ત્યારે એનો ભય એના હૃદયમાં ફરી ધડકારા કરવા લાગ્યો. એને કોઈ એક અગાત આશંકાનો આભાસ થયો. અનંતે પૂછ્યું “લક્ષ્મી તો રહેશે ને ?” બાળકોની વાત કરતાં એની આંખો જેવી સ્નેહ અને બાવથી ઉભરાઈ જતી તેમ આ વખતે પણ ઉભરાઈ ગઈ.

“ના, એક અઠવાડિયા પછી એ પણ જવાની છે.”

“સાચે સાચ ? જેર બાળકો માટે ખીજ કોઈ બાઈ શોધવી પડશે, સાચવીને ખર્ચ કહીશ તો બાઈ રાખવા જેટલા પૈસા તું અવશ્ય બચાવી શકીશ. લક્ષ્મી જેવી બાઈ તો કદાચ નહિ મળે પણ છોકરીઓની દેખરેખ રાખવા માટે તારે ખીજ કોઈ સ્ત્રીની મદદની જરૂર અવશ્ય પડશેજ. તારે દરેક બાબતનું ધ્યાન રાખવું પડશે એ છોડીને તું જઈ તો નહિં જ ગકે.”

એનો કંઈ બારે થયો અનંત જે વ્યથા અનુભવતો હશે તે કમુદે અનુભવી. એની બન્ને પુત્રીઓને એ ખૂબ ચાહતો હતો. અને હવે લાંબા કાળ માટે જઈ રહ્યો હતો. લક્ષ્મી પણ જશે ? એનો અર્થ એ કે બાળકોની દેખરેખ રાખવા માટે રહી એક કુમુદ-કુમુદ જે અત્યાર સુધી બીજા પર આધાર રાખતી આવી હતી તે,

ન જાણે કેમ, અનંતને ચિંતાતુર દેખાને કુમુદનો પોતાનો બંધ કાઢેકે એણે. થતો લાગ્યો. અનંતને આશ્વાસન આપવાનો વિચાર પણ આવ્યો. “હું બધું જોઈ લઈશ.” એણે કહ્યું, “તમે ચિંતા ન કરો. દરેક વાતની હું વ્યવસ્થા કરી લઈશ ખાતરી રાખજો.”

×

×

×

પણ એક કલાક પછી ન્યારે બારણાની ઘંટડી વાગી ત્યારે કુમુદનો વિશ્વાસ ઢઢ ન રહી શક્યો. એને થયું કે સમય આવી પહોંચ્યો છે. પોલીસ આવી ગઈ છે. એ ત્યાંજ ઉભી રહી જેથી આવનારનો અવાજ સાંભળી શકે અને ન્યારે એને ખાતરી થઈ કે એ ખરેખર પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર છે. ત્યારે ભારે હૈયે ઉડી અને ઉપર જઈ મુજબે હાથે અનંતની પેટી તૈયાર કરવા લાગી. પેટીમાં કપડાં ને જરૂરી ચીજો વ્યવસ્થિત રીતે મૂકતાં મૂકતાં હંચા સ્વરે બોલતા પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટરની બધી વાતો એણે સાંભળી. એ દિવાનખાનાની જડતી લઈ રહ્યો હતો. “મી પ્રભાવલકર તમારી ચોપડીઓની પસંદગી સારી છે.” એ બોલતો હતો. “આ ખૂબ કામતી ચીજ છે. તમારે માટે જે કાંઈ મેં સાંભળ્યું હતું તે બીજકુલ સાચું છે. હું તમારી તારીફ ક્યાં વગર નથી રહી શકતો.” થોડીવાર તો ચૂપ રહ્યો કદાચ એ કાંઈ બીજી વસ્તુઓ જોતો હશે પછી એણે કહ્યું, “આ બંસ છે બીજી કાંઈ જોવાની જરૂર નથી. હું તમને વધારે તરફી આપવા નથી માગતો. હવે આપ બોજન વગેરે પતાવો. હું કલાક રોકાઈશ.....કે આપને વધારે સમય જોઈશે?” એણે થોડીવાર રોકાઈને પૂછ્યું.

“ના, નાં.” અનંતનો અવાજ સાંભળાયો. “એક કલાક બંસ થશે.”

એ પછી અનંત ઉપર આવ્યો. ઉંમરા પર ઉભાં ઉભાં એ કુમુદને જોવા લાગ્યો. બંનેની આંખો મળી, અને એક ક્ષણ માટે—

જે ક્ષણે વર્ષ નેટલી હતી. એ એકબીજાના દર્શનનું પાન કરવા લાગ્યાં. પછી અનંત એની પાસે આવ્યો, અને એ એને બાકી પડી. છેલ્લીવાર એના હાથના આંધિનું સુખનો એ અનુભવ કરવા લાગી. કલાક પછી—એ અમુલ્ય કલાક પછી એ ચાલ્યા જશે, અને ન જાને ક્યારેય એ હસ્તના સ્પર્શનું સ્વર્ગ એને પ્રાપ્ત થશે! અનંતે એના ચિત્ત પર ચુંબન ક્યું અને એના ઓળના અમૃતનો સ્વાદ પીતાં એના દિલમાં દર્દની કંપારી ઉઠી. એની આંખોમાં આંસ ઉભરાઈ આવ્યાં.

થોડીવાર પછી અનંતથી છૂટા પડીને એણે એનાં આંસ લૂછી નાખ્યાં અને કહ્યું, “ ભણે, તમે હવે જાગી લો, તમારી બેગ તૈયાર છે અને બીજું કંઈ જોઈએ તો કહો તો એ પણ મૂકી દઉં. હાં સુધીમાં જાગને ઉઠા બાનુને લઈ આવું.”

નોકરને બોલાવીને યાળી લાવવા કહ્યું અને પછી એ પાછળના દ્વાર તરફ ગયો. એટલામાં ટેલીફોનની ઘંટડી વાગી અને એને પાછા આવવું પડ્યું.

ટેલીફોન ઉઠાવતાં ખચર પડી કે શ્રીમતી ખાંડવાળા બોલતાં હતાં. શહેરની આત્મનિયુક્ત સંચાલિકા એ હંમેશાં ફાળાઓ ઉતરાવતી, મિજલસો કરતી, અને લોકોનું બહું કરતી. કુમુદને ખીજ ગડી; આ વખતે પણ એની નિરર્થક વાતો સાંભળવી? કુમુદ રીસીવર પાછું મૂકી દેવાની હતી પણ અનંત ઉભો હતો અને આ અવિનય સારો ન લાગ્યો. કુમુદે કહ્યું, “ હા, હું છું કુમુદ પ્રભાવલકર.”

ખચર પડી કે શહેરની મુખ્ય પ્રાયમિક શાળાના બે શિક્ષકો દેડ પકડાયા હતા એમની જગાએ કોઈને લેવું એ અતિ આવશ્યક હતું. શ્રીમતી ખાંડવાળાએ કુમુદનું નામ આપી દીધું હતું. કુમુદનું નામ એણે એ માટે લીધું હતું કે, એના મત પ્રમાણે કુમુદ પાસે નવરાશનો ઘણો સમય હતો. એ કંઈ કામ પણ નહોતી કરતી, અને એની બંને

છોકરીઓ માટે આપા પણ હતી. એ સહેલાણી આ કામ ઉપાડી લઈ શકે.

ક્રમુદનું આલત તો શ્રીમતી ખાંડવાળાને મરડી નાખત. પણ પરિસ્થિતિ એવી અનુકુળ નહોતી. દયાયેલા અવાજે એણે કહ્યું, “પણ મારી આપા જાય છે. ખાંડવાળા, હવે જાને છોકરીઓની બાળ મારે જ રાખવાની છે.”

“એ તો વધુ સારું. જાનેને તમારી સાથે નિશાળમાં લાવવી અને જ્યાં સુધી તમે વર્ગ લેતા હો ત્યાંસુધી એ એમના વર્ગમાં રહે.”

“મને બજાવતાં નથી આવડતું. હું નથી સમજી શકતી કે આ ભાર હું કેવી રીતે ઉપાડી શકીશ ખીજ કાંઈ શિક્ષિકા...”

“ના, ના, એવું કાંઈ નહિ ચાત્રે. તમને બધી ખચર પડી જશે. કાંઈ જ મુશ્કેલી નહિ પડે...તો હું શાળાની કમિટીને કહી દઈશ કે તમે હા પાડી છે.”

ક્રમુદ આ વખતે મહાન કાયડામાં અટવાઈ પડી હતી. શું કરવું? આ તરફ શ્રીમતી ખાંડવાળાનો આગ્રહ; અને અનંત બાળુ પર ઉમો ઉમો સાંભળી રહ્યો છે. કોઈપણ નિર્ણય કરવો એને માટે મુશ્કેલ હતું. એને આવું કામ ઉઠાવવું અમતું જ નહોતું. ક્યાંક કાંઈ ભૂલ થઈ જાય તો?”

આ વખતે એના હૃદયમાં પ્રકાશતું ઠિરણ પડ્યું આખી સારી વ્યવસ્થા! અને એને પહેલાં તો એનો ખ્યાલ સરખો નહોતો આવ્યો! હવે કાંઈ પણ જવાબ દઈ શકાશે. બહુ આપમેળે જ સરખું થઈ જશે. “સારું, શ્રીમતી ખાંડવાળા,” એણે કહ્યું, “ખીજ સોમવારથી હું કામ શરૂ કરીશ. અનંત કલાકેકમાં જેલ જાય છે, અને મને જોખામાં જોખું એક અડવાડિયું લેઈશે; જેથી હું ઘરની વ્યવસ્થા કરી લઉં. તમે નિશ્ચિંત રહેશો. હું સોમવારે શાળામાં પહોંચી જઈશ.” રીસીવર નીચે મૂકાને એ અનંત તરફ ફરી. એ વખતે

એને શું કામ કહેવું? પણ લખીને સમજાવી દઈશ. રહેવા કરતાં એ વધુ સહેલો માર્ગ હતો. એક અડવાડીઆ પછી તો એ મુબમ્બયી મામલો દૂર હશે, અને પછી શ્રીમતી ખાંડવાળા કાંઈ નહિ કરી શકે.

અનંતે ગર્વથી કહ્યું, “એટલે મારી કુમુદ હવે શિક્ષિકા બનશે. સ્વતંત્ર થશે!” એ એટલો રાજ થયો કે કુમુદ કઠીન હૃદયથી એને માંડ સહન કરી શકી. “હવે તું સાચેસાચ આત્મનિર્ણય કરી શકીશ, એમાં કોઈ જાતનાં અવરોધ નહિ આવે અને મને એ જોઈને ગર્વ થશે હું હર્ષથી ઉભરાઈ જાઉં છું.”

એ એને કહી નહોતી શક્તી, વાત છુપાવવા માટે એણે કહ્યું, “હું જમને છોકરાંને ખોલાવી લાવું.”

ઉપા અને બાનુ-છ અને ચાર વર્ષની-ઓરડામાં આવી ત્યારે ગંભીર હતી. બાળકોની જેમ હસવા માટે કાયમ તૈયાર પણ આ હસવાનો પ્રસંગ હતો જ નહિ. અને તે બંનેને કુમુદ સાથે ધરાઈને જોયાં. એના અંતરમાં એ ત્રણે માટે એટલો સ્નેહ હતો. ભોજન કરતો હતો ત્યારે ત્રણેય એની સામે બેસી રહ્યાં-બંને પુત્રીઓ માની બંને બાળુ લપાઈને બેઠી.

x

x

x

હવે એ ક્ષણ આવી ગઈ હતી. કુમુદ એકલી હતી. અનંતને પોલીસની લોરીમાં લઈ ગયા હતા. અને કુમુદ ઉપા અને બાનુ અગાસીમાં ઉર્મા ઉર્મા જે દિશામાં લોરી ગઈ તે તરફ જોઈ રહ્યાં હતાં.

થોડીવાર ઉભી રહીને કુમુદ અંદર ગઈ; અને નિશ્વાસ નાખીને તાર લખવા બેઠી. ન્યારે પોલીસલોરી દૃષ્ટિ બહાર ગઈ તે વખતે, અનંત વગરની એકાંત અને નિઃસહાયતાનો વિચાર કરીને એણે પોતાનો નિશ્ચય દૃઢ કરી લીધો હતો. કાયની પુતળીની જેમ તારનું ફોર્મ લીધું, અંગ્રેજીમાં એની ઉપર નક્કી કરેલા શબ્દો લખ્યા: “અનંત હમણાં જ સલામતની ચળવળમાં ગીરફતાર થયા છે.

એમના જવાબી એકિં એન પડતું નથી. છાકરાં સાથે દૂં ત્યાં ચાલી આવું? પણ ચાર દિવસમાં નીકળી શકીશ. જવાબ જલદી આપજો.”

કલમ નીચે મૂકી ત્યાં ધરતો વિચાર આવ્યો માતાપિતા એને જોઈને કેટલાં રાજી થશે! એમનો જવાબ શો આવશે એની તો સ્વેચ્છ માત્ર પણ શંકા નહોતી. એ સદર્પ એને બોલાવી લેશે; અને પછી એને તણખટા જેટલો પણ ભાર નહિ ઉપાડવો પડે : માત્ર બધું જોઈ વિચારીને વ્યવસ્થા કરી લેશે. છાકરીઓની ભાજસંભાળ પણ આપ મેળે જ લેવાઈ જશે.

પણ શું અનંતને આ ગમશે? કદાપિ નહિ. કુમુદ શિક્ષક બને છે એ સાંભળીને તો એ પ્રસન્ન થયો હતો. એણે તો એમ કહ્યું હતું કે “તારે જવાબદારી ઉઠાવવી પડશે. તું એ બધું છોડીને ભાગી નહિ શકે”

સાચેસાચ જો એ જવાબદારીઓ ઉઠાવી લે તો? વાસ્તવિક રૂપમાં જ જો એ બધું શીખવા માંડે તો?...પણ નહિ એ ઠઈ રીતે કરી શકે. જેણે કાઈ દિવસ કાંઈ ક્યું જ નથી, કશું ગણ્યું નથી, એ અવો મોટો બોલે કઈ રીતે ઉપાડી શકશે?

તારના કેટલા પૈસા આપના પડશે એ નક્કી કરવામાં પણ એને મુશ્કેલી નહી. એકપ્રેસ તાર, રાતનો સમય, કુલ કેટલા આપના પડશે? આવું માયાકુટુંબ કામ હંમેશાં ક્યું હતું, છેવટે બેત્રાકળા થઈને કુમુદે નોકરને બોલાવ્યો; અને પાંચ રૂપિયા આપીને ક્યું. “આ તાર લઈ જા, જેટલા પૈસા બેસે તેટલા આપજો. પણ તાર જલદી પહોંચવો જોઈએ.”

ગણતરી કરીને એણે વિચાર્યું, કે પૂનાથી સવાર સુધીમાં જવાબ આવી જવો જોઈએ. પિતાજી જવાબ દેવામાં વિલંબ નહિ કરે. મધરાતે ઉઠીને પણ એ તાર એકિસે જશે.

તારનું નામ સાંભળીને ઉપા દોડી આવી. “તાર કોને કરે છે, આ?” એણે ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“હું મોટી બા પાસે જઈ છું, ઉપા.” કુમુદે કહ્યું; “ત્યાં સુધી તારા બાપુજી નહિ આવે ત્યાં સુધી ત્યાં જઈને રહીશ. કેમ તને એ નથી ગમતું?”

“ના” ઉપાએ કહ્યું. “હું ત્યાં નહિ જઈ. હું અહિંજ રહીશ. બાપુજી આ ધર મારા હાથમાં સોંપી ગયા છે મારે જ એની દેખ-ભાળ રાખવી પડશે.”

“પણ એ તો બોનું કાષ્ટ પણ કરી શકે છે ઉપા.” તું એકલી તો નથી જ ને!”

પણ ઉપા ને માની એણે કહ્યું, “પિતાજી મનેજ કહી ગયા છે મીઠા કાષ્ટની જરૂર નથી.” એણે એની જીઁ ચાતુ રાખી અને છેવટે એની નાની મુઠ્ઠીઓથી માના શરીર પર મારતી મારતી રોઈ પડી. કુમુદે એને હાથમાં લઈ લીધી એના ઓરડામાં લઈ જઈને પથારી પર સુવડાવી એની પીઠ પર ચાબડનાં હાથરડુ ગાતાં ગાતાં એને ઉઘાડી દેવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી.

થોડીવાર પછી એ ઓરડાની બત્તી જુઝાવીને કુમુદ ધીમેથી બહાર નીકળી. લાનુ આ દરમિયાનમાં જમીને ઉપર આવી ગઈ હતી અને હવે સૂવા જતી હતી. કુમુદને પોતાને તો ખાવા માટે જરાયે રુચી નહોતી. એના પગ એને ચંત્રવત અનંતના ઓરડા તરફ લઈ ગયા. ત્યાંજ એને એ રત્નતાની વચમાં આશ્રય મળશે-એન પડશે.

અનંતને જતાં પહેલાં એના ઓરડાની વ્યવસ્થા કરવાનો વખત નહોતો મળ્યો; એટલે બધી ચીજો જેમની તેમ પડી હતી દરેક ચીજને અડકતાં કુમુદને અનંતના રપર્શની રમૃતિ તાજી થવા લાગી અને એ કામ કરતાં કરતાં એ જૂતકાળમાં સરકી પડી. એકદમ એ અનંતની છત્રીની સામે જઈ પહોંચી. એની દ્રષ્ટિ માંડતાં એને લાગ્યું કે અનંત ગંભીર વિચાર પૂર્ણ નેત્રાથી એની તરફ જોઈ રહ્યો હતો. કુમુદને ત્રણે કહી રહ્યો હોય એમ લાગ્યું. “તાંદે જવાબદારીઓ ઉઠાવવી પડશે. તું એ છોડીને જઈ નહિ શકે.”

એ ઠાઈ અગાત આરાકાનો આમાસ કરવા લાગી. શું એ બૂલ કરતી હતી? શું એણે આ બધું ન કરવું જોઈએ? એણે મૂંગી પ્રશ્નભરી દષ્ટિથી અનંત બણી જોયું, “શું હું ભાગી ગઈ છું?” એણે મૌન બાપામાં પૂછ્યું “શું હું એ આગનો ઈન્કાર કરી રહી છું? મારે હવે ખીજની સહાય શું ન લેવી?”

એ અનંતના જવાબની પ્રતીક્ષા કરવા લાગી અને ક્ષણવારમાં અનંત—જે એના અંતરના ગડાણમાં વસ્યો હતો—એણે જવાબ દીધો. “મેં પહેલાં જ કહી દીધું છે. તારે મારે જવાબદારીઓ ઉઠાવવી પડશે. તું હજી અવિકસિત દશામાં છું. તારું અસ્તિત્વ છે, તેનો હજી વિકાસ નથી થયો. અત્યાર સુધી તું ખીજ પર આધાર રાખતી હતી પણ તારામાં સ્વયં બધું કરી શકવાની શક્તિ પણ છે. હવે અવસર આવ્યો છે જ્યારે તું તારું વ્યક્તિત્વ સાબિત કરી શકીશ. તારા પગ પર તું ઉભી રહીશ તો તને અત્યંત આનંદ થશે. મને ગર્વ થશે.”

થોડીવાર પછી એ જાણે ફરી જોણ્યો, “મને યાદ છે મેં કહ્યું હતું કે ગમે તે થાઓ પણ કુમુદ સર્વ પ્રથમ ગૂંધેશે, હવે હું એ જ વાત કહી છું. તારા ને મારામાં અત્યારે પણ કોઈ આવી નહિ શકે, એ તું કોઈ દિવસ સ્વયં સમજી લઈશ. જે કંઈ મેં કહ્યું છે તે બંનેને માટે ઉત્તમ છે. હું આ લડતની બહાર નહિ ગઈ શકું, કારણ દેશનો પણ મારી ઉપર થોડો અધિકાર છે, અને તારા વિકાસને માટે પણ એ આવશ્યક છે; કે તને નિરાધાર છોડીને હું જાઉં, તો જ તું કાંઈક તારી કાયા પવટી શકીશ.”

કુમુદે સંમતિ બતાવતી હોય તેમ માથું નમાવી દીધું. એના આત્મા પર શાંતિનો પ્રભાવ પડી ગયો હતો. કોઈ અદ્વિત્ય પ્રકારનું શૈથિલ્ય જાણે એને ઘેરી રહ્યું હતું એ ધીરે ધીરે ઢળી પડતી હતી. એ ધીમે ધીમે ચન્દ્રમનરક બનતી જતી હતી. તંદ્રામાં હોય તેમ તે સોફા પર એડી ને એક જ ક્ષણમાં નિદ્રાધીન બની ગઈ.

સવારમાં લક્ષ્મીએ આવીને એને જગાડી. આંખો ઉઘાડીને જોયું તો દિવસ ઘણો ચઢી ગયો હતો. એણે ઝટપટ ઊડીને પૂછ્યું, “કોઈ તાર આવ્યો છે લક્ષ્મી?”

“ના, પિતાજી આવ્યા છે.”

કુમુદ બેડી થઈ ગઈ, “શું સાચેસાચ! ક્યાં છે? ક્યારે આવ્યા?”

લક્ષ્મીએ ધીમેથી કહ્યું, “દસ વાગ્યાની ગાડીમાં હમણું આવ્યા છે. અત્યારે નહાવા બેઠા છે.”

કુમુદ લક્ષ્મીની સામે પોતાનો હર્ષ પ્રકટ કરતાં શરમાતી હતી. ઊડીને નિત્યકર્મમાં પરોવાઈ ગઈ.

દસ મિનિટ પછી પિતાજી માટે એ રસોડામાં ચા બનાવતી હતી, તેને સહસા અનંતનો વિચાર આવ્યો. અત્યારે એ શું કરતો હશે? પોલિસયાણામાંથી સવારમાં અવસ્ય એને જોલમાં લઈ ગયા હશે અને અત્યારે એ વાંચતો હશે. અને અને.....

એ એવી મૂંઝવણમાં હતી ને નોકરે આવીને કહ્યું, “એક બેન મળવા આવ્યાં છે તે દિવાનખાનામાં બેઠાં છે.”

દિવાનખાનામાં જઈને જોયું તો એક પચીસેક વર્ષના સુશિક્ષિત બેન એના ચાર વર્ષના છોકરાને લઈને બેઠાબેઠાં એની રાહ જોતાં હતાં. નમસ્કાર કરીને એણે શરૂ કર્યું, “તમે મને જાણતા નથી, હું આપના ઉપતંત્રી કેસરકરની પત્ની છું. કાલે એમને રાત્રે ગિરફતાર કરીને લઈ ગયા છે. હવે હું નિઃસહાય છું જતાં પહેલા તમારી સહાય માગવાનું એ કહી ગયા છે. એમને વિશ્વાસ હતો કે તમે મને જરૂર મદદ કરશો.” કુમુદ ચિંતામાં પડી, “એને શું કહેવું? ઠીક” એણે કહ્યું “જે કાંઈ મારાથી થશે તે હું જરૂર કરીશ. પણ વાત એ છે કે.....”

એ બધું કહેવાય તે પહેલાં કેસરકરે કહ્યું, “આપ મહેરબાની તે એમ ન સમજશો કે હું તમને બોગસ યત્રશ. હું એટલું જ

માંગું છું કે તમે મને તમારી સાથે રહેવા દો! એનાથી વધારે કાંઈ જ નહિ હું તમારી બંને છોકરીઓની દેખરેખ રાખીશ. તમારે કોઈ મદદનીશની જરૂર તો છે જ.”

કુમુદને યાદ આવ્યું કે લક્ષ્મી છ દિવસ પછી જાય છે. “હા”, એણે કહ્યું “મારે બાઈની જરૂર તો છે. પાછી વિચાર કરવા લાગી અંતમાં એણે ખેદયુક્ત સ્વરમાં કહ્યું “પણ વાત એમ છે કે મેં આ ઘર છોડવાનો વિચાર કર્યો છે. પિતાજી મને પૂના લઈ જવા આવ્યા છે. અને ત્યાં મારે બાઈની જરૂરપણ જરૂર નહિ પડે.”

‘પિતાજી શબ્દ-ઉચ્ચારતાં જ એને પિતાનો પ્રેમ યાદ આવ્યો. એમને હજી સુધી એ મળ્યા પછી નહોતી આનાદિ એમણે પતાવી દીધું હશે. એમની પાસે જવાનો વિચાર કરતી હતી ત્યાં તો એ પોતે જ, બેટા ક્યાં છે, કહેતા કહેતા અંદર આવ્યા. કુમુદને બેટી પડી અને પૂછ્યું “પિતાજી તમે ખુદ આવ્યા.”

પિતાએ કહ્યું, “હા મને થયું તને લેવા માટે મુખર્ષનું ચક્કર લગાવી દઉં” પણ એમનો સ્વર કાંઈ બીજો જ બોલી રહ્યો હતો. કુમુદે વિચારક અવાજે પૂછ્યું, “બીજી કાંઈ કારણ તો નથીને પિતાજી.

પિતાજી થોડીવાર અટક્યા અને પછી સ્પષ્ટ કહી દીધું. “હા, થોડી તકલીફ પડશે બેટા એથી તો હું પોતે જ આવ્યો છું. કે તને સારી સ્થિતિ બરાબર સમજાવી દઉં.”

‘તકલીફ’ તમારો ધરાદો શો છે?” કુમુદે પૂછ્યું. પિતાજીએ ધીરે ધીરે કહેવું શરૂ કર્યું, “ઘરનો અરધો ભાગ મેં મહાસભા સમિતિને સુપ્રત કરી દીધો છે, એમાં સત્યાગ્રહ આશ્રમ થશે હવે ત્રણ જ એરડા આપણે માટે છે. એટલે જેવો તારો તાર મળ્યો કે મેં એમને કહ્યું કે તમારે ઘર છોડવું પડશે. મારી ઉધા માનુને માટે સાફ ઘર તો બેઠકે ને?” સમિતિવાળાઓએ એક અઠવાડિયાનો સમય માગ્યો છે તો હું તને જણાવવા આવ્યો છું.

કે થોડા દિવસ સુધી એ ત્રણ ઓરડાથી સંતોષ માનવો પડશે. પછી આખું ઘર જ રાખી લેજો.”

કુમુદ આ સાંભળીને ક્ષણભર મૂંગી થઈ ગઈ. એ પછી થોડું બોલવા જતી હતી ત્યાં સહસા એની દ્રષ્ટિ કેસરકર પર પડી. આ દરમિયાનમાં એને ભૂલી ગઈ હતી. એતે અનંતના કાપડો યાદ આવ્યા, “ખીજ પણ ઘણી સોઆ એકવી થઈ જશે કુમુદ! એનો વિચાર કર એ બધી તારા જેવી જ થશે!

‘મારા જેવી જ બનશે’...તો એ બધી મારા જેવી બનખીત થશે. એ પણ ખીજનો આશ્રય ઈચ્છતી હશે’ કેસરકર જેવી જ તો... એનો કંઈ ગળમળો થઈ ગયો. એને કાંઈ અમમ્ય પીડાતો અભ્યાસ થતા લાગ્યો.”

આગલી રાત્રે અનંતે કરેલી વ્રાત યાદ આવી. થાકથી એને ઊંઘ આવી મઈ હતી એતે અનંતની વ્રાત મનમાં નહોતી ઉતરી. પણ હવે બધું માનસપટ પર ઉતરી આવ્યું, “તારા વિકાસને માટે એ આવશ્યક છે કે તને નિગધાર છોડી દેવ” અનંતે કહ્યું હતું, “આજ અવસર છે ત્યારે તું તારા વ્યક્તિત્વ સાબિત કરી શકે. તું તારા પગ પર ઉભી રહીશ તો મને ખૂબ ગમશે, ગર્વ થશે.”

અનંત પ્રસન્ન થશે!.....એકદમ કુમુદને બધી વ્રાતની ફેડ પડી ગઈ એણે મૌનનો ભંગ કરીને પિતાજીને કહ્યું “પિતાજી, તમે કાંઈ પણ ચિંતા ન કરશો સત્યાગ્રહ આશ્રમ ત્યાં જ રહેવા દો. અને તમે ત્રણ જ કમરામાં રહો. એ ઠીક રહેશે.”

પિતાજીએ આશ્ચર્યથી કહ્યું, “આ તું શું કહે છે બેટા, તું ઘેર આવતી હતી ને?”

કુમુદે દૃઢતાથી કહ્યું, “હું અહીં જ રહીશ પિતાજી, મને ચલિત કરવાનો તમે પ્રયત્ન ન કરશો. કાંઈ જ ન કહેશો. મેં નિશ્ચય કરી લીધો છે.”

પિતાજી ક્ષણભર એની તરફ જોઈ રહ્યા. મૂક મર્મભેદી દષ્ટિથી પછી ધીમેથી બોલ્યા, “કુમુદ જે કાંઈ તું કરી રહી છે તે તું જ સમજે છે. આજકાલ મારે પણ ઘણું અનુભવ કરવાનો છે.”

અનંત ગયો હતો પણ કુમુદને એમજ હતું કે જાણે એના સાન્નિધ્યમાં હોય. એ જ એને ગમશે, એનાથી જ એ પ્રસન્ન થશે.

કુમુદ કેસરકર તરફ જોઈને મમતાથી હસી. “હવે કાંઈ ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. બહેન, બધું સાફ થઈ જશે.”

પોતાના કર્તવ્યનો નિર્ણય એણે ક્ષણભર પહેલાં જ કર્યો હતો. પણ અધિકારનું બાન તો એને અત્યારે જ થયું હતું, એ દરવાનની પાસે ગઈ ને લક્ષ્મીને બોલાવી ઉપા બાતુને બોલાવવા કહ્યું.

બંને આવી ત્યારે એમને કેસરકર પાસે લઈ ગઈ. એના પુત્ર તરફ આંગળી કરીને કહ્યું, “ઉપા બાતુ આ તમારાં નવાં મિત્ર છે. એ લક્ષ્મીના ઓરડામાં રહેશે. કેમ, ઠીક પડશે ને?”

ઉપાએ ડાળા ફાટીને કહ્યું. “પૂતા નથી જવાનું મા?”

કુમુદે સ્થિરતા પૂર્વક કહ્યું, “ના બેટા હું અહિંજ રહીશ. તું હવે આ ઘરની ખૂબ દેખરેખ રાખી રાખીશ.” બંને મૂક રહીને આ વાતને જાણે મહણ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. પછી કેસરકર તરફ જોઈને પૂછ્યું “મા, આ નવી આપા છે?”

કુમુદે કેસરકરની કુતુહલપૂર્ણ આંખો જોઈને કહ્યું, “હા બેટા એ નવી આપા છે. અને ત્યારે બાપુજી આવશે ત્યારે એ શું પૂછશે; તે બબર છે? એ પૂછશે કે આવી સારી આપા ક્યાંથી મળી? પછો તમે શું કહેશો?”

ઉપા ને બાતુ બંને વિચારમગ્ન થઈ ગયાં પણ શીઘ્ર બાતુના મોં પર પ્રકાશની રેખા આવી ગઈ “હું કહીશ અમારી મા લાવી.” એણે એની અબોધ વાણીમાં કહ્યું “ઢેવી સારી મા!”

રાજજીતું પુનરાગમન

ચક્રવર્તી રાજ ગોપાલાચાર્ય પુનઃ મહાસભાના સભ્ય થયા છે, અને એમની તથા રાષ્ટ્ર પ્રમુખ મૌ. આઝાદ વચ્ચે જે પત્રવ્યવહાર ચાલ્યો છે એમાં એમણે સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે મારા તથા કોંગ્રેસ વચ્ચે જે મતભેદો હતા તે હવે નાબૂદ થયા છે, અને મહાસભાની સેવા કરવા હું હવે તૈયાર છું.

ન્યારે રાજજીએ કોંગ્રેસના પ્રાથમિક સભ્યપદેથી રાજનામું આપ્યું ત્યારે મહાસભાની સ્થાપિત નીતિની વિરુદ્ધ એમણે કરેલા પ્રચારકાર્ય માટે શા માટે શિસ્તભંગના પગલાં ન ભરવાં એવો દરાવ દારોખારી સમક્ષ આવ્યો હતો. રાજનામાંના કારણે આ દરાવ પસાર કરવામાં ન આવ્યો.

કોંગ્રેસ અને રાજજી વચ્ચે મતભેદના જે મુદ્દાઓ તે વખતે હતા તેમાંના મહત્ત્વના નીચે મુજબના છે:—

(૧) કોંગ્રેસે લીગનો દાવો સ્વીકારી અને સંતોષવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. “હું પાકીરતાન આપીને એના જૂતને નીવારવા માગું છું” આવા એમના શબ્દો હતા. મુસ્લીમો જે હિંદમાં રહેવા ન માંગતા હોય તો આત્મનિર્ણયનો અધિકાર એમને અપાવો જોઈએ, લીગને ચરણે વારંવાર જવાની applasement નીતિનો આરંભ એમણે કરાવ્યો.

(૨) બ્રિટન અને મિત્ર રાજ્યો સાથેના લડાઈ દરમ્યાનના અસહકારનો કશો અર્થ નથી. આ લડાઈમાં આપણે ટેકો આપવો જોઈએ. એમાં હિંસા અહિંસાનો સિદ્ધાંત આડે ન આવવો જોઈએ. માટે મહાસભાએ પ્રાંતોના પ્રધાનપદાં ફગાવી દીધાં એ બૂલ કરી હતી. સરકાર અત્યારે કશું ન આપે તો મેં આપણે સહકાર આપવો જોઈએ. એવી નીતિ તરફ એ અહિંસાના અણનમ પૂજારી સરદાર

વલ્લભભાષને ખેંચી જવા એ શક્તિમાન થયા. રાજાજીએ કેમિસ પાસે અહિંસાનો માર્ગ ચૂકાવ્યો. ગાંધીજીએ હરિજનમાં એમને વિશે લખ્યું હતું કે સરદારને પલાળવામાં રાજાજીએ ખરેખર વિનય મેળવ્યો છે.

(૩) ક્રિસ દરખાસનો અધૂરી હોવા છતાં દેશે સ્વીકાર કરવો જોઈતો હતો. આઠમી ઓગસ્ટનો ઠરાવ અને એ પછીની લડત એ કેમિસની જૂલ હતી. એવી રાજાજીની માન્યતા હતી.

મતભેદના આટલા જ કારણો હોત તો એમાંના ઘણાખરાનું નિવારણ થયું છે એમ કહેવું જોઈએ. યુદ્ધ બંધ થઈ ગયું છે, મુસ્લીમોના આત્મનિર્ણયના અધિકારનો સ્વીકાર, અસ્વીકારનો મુદ્દો ગોળુ બની ગયો છે. ક્રિસ દરખાસનો સ્વીકાર મહાસભા કરે તો અન્ય પક્ષો અને માન્ય કરે એમ નથી, અને સીમલા પરિષદમાં પૂરવાર થયું એ પ્રમાણે સરકાર આમળ કશું પગલું બરવા તૈયાર નથી.

મતભેદના આ બાહ્ય કારણો ગોળુ છે. રાજાજીની અને કેમિસની દૃષ્ટિ વચ્ચે જ એક મૂળગત તફાવત રહેતો છે. આ તફાવત આઝાદીના સત્રામની દૃષ્ટિએ મહત્વનો છે. રાજાજી એમ માને છે કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યવાદનું સ્વરૂપ બદલાયું છે, હવે કાર્પલસ સંજોગોમાં સવિનય અનાદર, કે પ્રતિકારની આવશ્યકતા રહી નથી, એથી જિલ્દું દેશને નુકશાન થયાનું છે, માટે દેશે બંધારણની ચળવળનો જ આશ્રય લેવો જોઈએ. The way out માંના કેટલાક ઉતારાઓ રાજાજીની મનોદશા અને તેમના રાજકીય વિચારો સ્પષ્ટ કરે છે (અત્રે નોંધવું જરૂરી છે કે એમાં ફેરફાર થયો છે એવી કશી જાહેરાત રાજાજીએ કરી નથી ત્યાર પછીની એમની બધી જાહેરાતોમાં એમની આ વિચારસરણી વધારે સુદ્ધ બની છે.)

“બળોના આ જોડાણમાં સરકારી તંત્રનો એના નોકરોની વફાદારીની અત્યંત સાકળ વાળા વિશાળ તંત્રનો વહિવટ એ સાવ

કાઠી નાંખવા જેવી વાત નથી એના વિરોધી બજો હોવા છતાંય વિશાળ આર્થિક, સામાજિક ફેરફારો કરાવવાનું એ એક સાધન નથી શકે. કમનસીબે હિંદનો રાષ્ટ્રવાદ હંમેશા વિરોધ પક્ષે જ બેઠો છે, અને એ સત્તા તથા જવાબદારીનો માનનીય ઉપયોગ કરી શકાય છે, એવું માનવા એ અસમર્થ બન્યો છે....અહિંસક પ્રતિકાર આદાલતનું અને પુનઃ જનગૃતિનું સળંગ સાધન છે. પરંતુ આપણા જેવી પ્રજાના પ્રતિનિધિઓના હાથમાં રાજકીય સત્તાની ફેરબદલી કરાવવામાં એ પૂરતું નથી નીવડ્યું. પ્રતિકારનો અંત આણીને સમજાવટ અને સમાધાનનો માર્ગ અખત્યાર થયો. જોષ્ટએ એવી કટોકટીની પગે એક મોડું અંતર પડી જાય છે. એ વેળાએ બધી ય સિદ્ધિ માત્ર ઇતિહાસરૂપ બની જાય છે.....હવે આપણે સિદ્ધિઓને સંગીન કરવા માટે બીજી રસમો અખત્યાર કરવી જોઈએ”

આમ ગાંધીજીએ ૧૯૪૨માં કહ્યું હતું તેમ કેંગ્રેસ અને રાજજી વચ્ચે દૃષ્ટિબેદ જ મોટો છે. કેંગ્રેસ સમાધાનના માર્ગમાં નથી માનતી એમ નથી. પરંતુ પૂના ખાતે પસાર કરેલા કરાવ પ્રમાણે બની શકે ત્યાં સુધી સમાધાન અને જરૂર પડ્યે પ્રતિકારની રીતમાં એને અખૂટ શ્રદ્ધા છે. એને મન ધ્રિષ્ટિય સામ્રાજ્યવાદની ખાલ રીત રસમોમાં ફેરફાર થયો છે, પણ એના સ્વરૂપમાં જરાય પલટો આવ્યો નથી. ધ્રિષ્ટિય સામ્રાજ્યવાદ અને હિંદુસ્તાનના રાષ્ટ્રીય લાગણી વચ્ચે ન સંધાય એવો અખાત પડેલો છે. અનિવાર્ય એવા અખાત પડેલો છે. અનિવાર્ય એવા આ વિરોધનો કોઈ મેળ હોઈ શકે નહિ, અને આજ સુધીનો ઇતિહાસ કહે છે તેમ મહાસભાએ આજે નહિ તો કાલે પણ પાછો લડતનો માર્ગ જ અખત્યાર કરવાનો રહેશે. ધ્રિષ્ટિય સામ્રાજ્યવાદનો અંત એટલું જ કેંગ્રેસે નહીં નથી કહ્યું, એને માટેનો રસ્તો પણ એણે વિચારી રાખ્યો છે. આ રસ્તો છે અહિંસક પ્રતિકારનો. ઉદ્દેશ અને એનો માર્ગ બન્ને અભિન્ન છે. બન્નેમાંથી એકમાં પણ જો કાંઈને શ્રદ્ધા ન હોય તો કેંગ્રેસમાં એનું સ્થાન ન હોઈ શકે.

છતાં રાષ્ટ્રપતિ આજે રાજીએને અપનાવવા તૈયાર થયા છે એ એક રીતે સમજાવું નથી. એનો અર્થ એવો થયો કે મદાસભા ચૂંટણી જંગમાં હારવા ઉપરાંત પોતાનો માર્ગ પસંદવા મારે છે. મદાસભા હવે બંધારણનો જ માર્ગ લેશે, એવું એમાંથી ફક્ત થાય છે. મદાસભા આ અર્થ સ્વીકારવા તૈયાર છે ખરી ?

બધી જ લડતો પછી મદાસભા એનો લાભ સંગઠીત કરવાને બદલે પાંચી બંધારણવાદ તરફ ઢળી પડે છે, એમ જણાયું છે. લડતની નિષ્ફળતા માત્ર બંધારણપ્રિય મનોવૃત્તિવાળી વ્યક્તિઓને આગળ ધકેલે એ રીતિ નિરાશાજનક છે. આ વખતે એમ ધારવામાં આવતું હતું કે 'હરની ત્રીઓ દૂર કરવા સંગઠન અને શક્તિને દૃષ્ટિએ કેટલેક આવકારદાયક પગલાં લેશે. સંસ્થાનું સંગઠન વધારે શક્તિશાળી બને એવા પ્રયત્નો કરવાને બદલે જો કેટલેક આવે રસ્તે જશે તો એ એને માટે અપજનક ગણાશે, એમાં શંકા નથી.

ની. કે.

મા બાપને

તમારા બાળક વિશે બીજાને વાત ન કરતા. બીજાઓને ક્યાં તો બાળક દોષ છે અગર નથી હોતું.

x

ચોદે ત્રીજેરી પર લખાણ વાચ્યું "નકામું" ધાધલ કર્યો નહિ; ત્રીજેરી ખુલ્લી જ છે." એણે આનંદસર બારણું ખોલ્યું. દુરત જ ચોરડામાં પ્રકાશ પથરાયો, ઘટ લાગવા લાગ્યો.

ચોણાએ જતાં ચોરે કહ્યું "માનવજાતમાંની મારી અક્ષી ડડી ગઈ છે.

મારવાડી

જુગારમાં થયેલું દેવું મૂકવવા એક અમલદારે જૂની હિરા-
જડિત વિંટી વેચવાનું નક્કો કર્યું એણે મખમલની પેટીમાં મૂકી
ચહેરના એક મારવાડીને મોકલી, એમાં ચિઠ્ઠી મૂકી “આની કિંમત
રૂ. ૩૦૦૦ છે. જે આપવાના હોય તો વિંટી રાખજો, નહિતર
પરત કરશો.”

મારવાડીએ જવાબ વાળ્યો, “વિંટી રૂ. ૩૦૦૦ નેટલી નથી.
બહુ બહુ તો રૂ. ૨૦૦૦ આપું.”

અમલદારે તાર ઠોક્યો. “માથાકૂટ નહિ જોઈએ. રૂ. ૩૦૦૦ થી
એક પાઈ આછી નહિ.”

ખીજે દિવસે જવાબ આવ્યો “૨૫૦૦ આપું, એક પાઈ
વધારે નહિ.”

અમલદારનો પુણ્યપ્રકોપ ફાટી નીકળ્યો “રૂ. ૩૦૦૦ જ.
વિંટી તુરત જ પાછી મોકલો.”

થોડા દિવસમાં એક પારસલ આવ્યું, અમલદારે ઉઘાડીને
જોયું તો ખાલી મખમલની પેટી હતી. સાથે એક ચિઠ્ઠી હતી.
“વિંટીના ટ્રાઈ ૩૦૦૦ નહિ આપે, છતાં હું ૨૮૦૦ આપું છું.
જો આ કિંમતે વેચવા તૈયાર થતા હો આ સીલવાળી પેટી પાછી
મોકલજો. જો ન વેચવી હોય તો એ રાખવાની છૂટ છે.”

ગુસ્સે થઈ અમલદારે સીલ તોડી નાંખ્યું—એને ચરતે ગાવે
વિંટી વેચવી જ નહોતી. સીલ તોડતાં જ જોયું તો એમાં વિંટી
નહોતી. માત્ર એક ચિઠ્ઠી હતી. “ઉશ્કેરાવાળી જરૂર નથી, હું
રૂ. ૩૦૦૦ આપીશ.”

વર્ષાનું નૃત્ય

વરસાદ પડવો શરુ થયો હતો.

કવિરાજ, ટાગોરનું ‘મનમોર બની ચનગાટ કરે’નું કાવ્ય વાંચતા હતા.

પત્ની સાદુસુરીમાં પ્રવૃત્ત હતા.

વરસાદ જોઈ ઊઠરાં બહાર દોડ્યાં. બંગલા આસપાસની ઝૂંપડીમાંથી ઊઠરાંએ ક્યારનાય આવી પાણીમાં છાછખીયાં બોલાવતા હતા. દેડકાં મેઘનો સાથ કરતા હતા. પાણીનાં નાનાં નાનાં ઝરણાં સાંપોલીયા માફક સડકેથી સરતાં હતાં.

“અલ્યા! બધા ક્યાં ગયા?” સંતોષ બહેને બૂમ મારી. ઘરમાંથી કશો જવાબ ન આવ્યો.

‘આવરે વરસાદ’ ઠોકે ગીત આરંભ્યું હતું. ઠોક પાણીમાં હોડી તરાવાની તૈયારી કરતું હતું. બેચાર જણા સામસામી પાણી જિજાબતા હતા. વરસાદનો વેગ વધતો હતો.

સંતોષબહેને બારીએ આવ્યાં “અલ્યા - મનુ-ટણુ! વરસાદમાં રમવા ક્યાં દોડી ગયા? માંદા પડશે તો તમારી ઠાણુ સગી સારવાર કરવા આવવાની હતી? અંદર આવો...આવો છે કે નહિ?”

વરસાદની જ્યમ આ વચન બાણુની કશી અસર નહોતી. શરીરે બધા રેબ ઝેબ થયા હતા.

“તમે કાંઈ ધ્યાન રાખતા નથી ને”

“શું?” કવિરાજે પુસ્તકમાંથી માથુ ઉંચું કર્યું. આરણે સંતોષબહેન ઝાડુ લઈ ઊભા હતાં.

“ શું શું તમારે આખો દહાડો આ થોથાં વાંચવા. અને કવિતાઓ કરવી આ છોકરો વરસાદમાં બધા રખડવા નાશી જાય. તમે કશું ધ્યાન ન રાખો. હું તો ક્યાં બધે નજર રાખતી ફરું ? આ બધા માંદા પડશે તો માવજત પાછી મારે કરવાની. તમારે કાંઈ છે ? ”

કવિરાજ બારીએ આવ્યા. વૃક્ષો લહેરાતા હતા. વર્ષા પ્રસન્ન મને નાચતી હતી. અને છોકરાઓ મન મૂકીને રમતા હતા.

એ સફાળા નીચે ઊતર્યાં કેમ અદ્યા ? આટલી બધી જૂમો મારે છે તોયે સાબળતા નથી ? આ શુ ધાધલ માડ્યું છે ? ચાલો ઘરમાં. બધા માર ખાવાના જ લાગનાં છે.

છોકરા બીકના માથાં ઘરમાં દોડી ગયાં—માએ એકાદ બે ધોળ એમને લગાવી દીધી.

કવિરાજે ‘વર્ષા મંગલ’ પર કાવ્ય લખવાનું આરંભ્યું.

વર્ષાનું અંતર ધ્રુવવર્તુ હતું

નવી વ્યાખ્યા :

ખુશામદ : માણસ કરતાય એતું મહાન વધારે ગમે છે એવો દેખાવ કરવાની કળા

વિનય : મ્હે બંધ રાખી ગાળ દેવી.

કંપના : મોડી રાત સુધી પતિ ના આવે ત્યારે પત્નીના ચિત્તને રોકનાર

નવાં મૂલ્યો :
જૂના મૂલ્ય

અનિશ્ચિતતાના ફાયદા

સાચો અભિપ્રાય કોને કહેવો? મારે મત તો જેમાં કશોજ અભિપ્રાય ન હોય એજ અભિપ્રાય સાચો. પરિવર્તન એજ જગતની સાચી વસ્તુ છે. જગત અને એની સાથે પ્રત્યેક વ્યક્તિ ક્ષણે ક્ષણે પલટાય છે. એનું મન તો વારંવાર બદલાય છે એ તો રોજાંદા અનુભવની વાત છે. એટલે એનો અભિપ્રાય અવારનવાર બદલાય અને એકજ ક્ષણમાં બે વિસંગત વાતો રજુ કરે એમાં તવાઈ પામવા જેવું શું છે? ટોલસ્ટોયે કહ્યું છે કે અસંતુષ્ટ માનવી જ પરમ સુખી છે. અને રોજાં જેવા કહે છે કે જે માણસ સૌથી વધારે સહે છે, એજ જીવનનું પરમ સુખ, પરમ આનંદ ભોગવી શકે છે. આમ અભિપ્રાયમાં એક વાતથી સાવ ઉલટી જ વાત વ્યક્ત કરવી એજ આપણા જગતનો સાચો નિયમ છે.

આમ છતાં આપણે બ્રિટીશ સરકારથી માંડીને ગામના પસાયતાનો આવી વિસંગત વાત માટે દોષ કાઢીએ છીએ. વાલેલે બે યોજનાઓ રજુ કરી ત્યારે લોકો પૂછે છે. એમાં તમે નવું શું કહ્યું છે? અરે એ જ નવું છે ને! સરકાર પોતે શું આપવા માગે છે એ કહ્યા વગર જ પોતે શું આપવાના છે એ વિશે પરિષદ બોલાવે, દિવસો સુધી આપણા મહારથીઓ ચર્ચાઓ કરે, અભિપ્રાયો ઉચ્ચારે. આ શું નાની સૂની સિદ્ધિ છે? પણ વાઈસરોયની વાત જ શું કરવા કહીએ? કારોબારીએ ચૂંટણી વિશે ઠરાવ કર્યો અને સિદ્ધિ ક્યું છે કે મતાધિકાર મર્યાદિત છે. દેશમાં નિર્બંધ વાતાવરણ નથી, હજી ઠાકોસના કેટલાક અંગો તરફથી પ્રતિબંધો દૂર થયા નથી, જયપ્રકાશ જેવી વ્યક્તિઓ જેલમાં છે, ચૂંટણીમાં જંગ દ્વારા દેશની સ્વગત્યની ભાવના કાળીયાળ થઈ શકે નહિ માટે ચૂંટણી?... ન કરવી એવું ઠાંઈ નહિ, એમાં મહાસભાએ અવસ્ય ભાગ લેવો..

તકેનું પ્રમાણ જરૂર નથી જ. આમેય મહાસમા તકેને મહત્ત્વ આપવામાં માનતી નથી, અને અંતરાત્માના અવાજમાં જેને સ્થાન મળે એ જ સાકાર થાય એ ન્યાયે મહાસમાની આવી તકશ્રેણી આપણને જરાએ વિસંગત લાગે છે ખરી ?

એકવા ગજકારણમાં જ આવી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે એવું નહિ. જેલમાં અમારી સાથે એક દાકતર હતા તે આવા અભિપ્રાયમાં પારંગત હતા.

“ દાકતર ! આ રોગ વિશે તમને શું લાગે છે ? ”

“ આમ જેવા જતા સારો થાય પણ ખરો અને તેમ જેવા જતા ન પણ થાય.”

“ મારે રોટલી ખાવી ખરી ? ”

“ આમ જેવા જતા ખાવ તો વધો નથી, અને ન ખાવ તો ય વાધો નથી.”

“ પેટમાં દુખ્યા કરે છે ને ? ”

“ અપચો હશે.”

“ પણ ઝાડા તો પાતળા થાય છે.”

“ મરડો હશે.”

મારા એક મિત્ર જે પોતાની જાતને મનોવૈજ્ઞાનિક કહેવડાવવામાં ઔરવ માને છે એ પણ આવા અભિપ્રાયોચ્ચારણમાં કુશળ છે.

“ આ છોકરો ગમે ત્યારે મિહડાઈ જાય છે એવું શું કારણ ? ”

“ લાધવઅંથી.”

“ આ છોકરો શરમાયા કરે છે તે ? ”

“ એ પણ લાધવઅંથી.”

“ બન્ને લાધવઅંથી શી રીતે થાય ? ”

“ લાધવઅંથીના આવિષ્કાર બે પ્રકારના હોય છે. એવી અંથીથી પિડાતી વ્યક્તિ બહુ બોલે પણ ખરી; યા ન પણ બોલે.”

“ તો શ્રેષ્ઠતા ગ્રંથીના આવિષ્કારો કયા ? ”

“ એમાં પણ વ્યક્તિ વાણી યા મૌન દ્વારા પોતાની સર્વો-
પરીતા પુરવાર કરવા પ્રયત્ન કરે. ”

“ તો બંને ગ્રંથીમાં કરો કરક જ ન રહ્યો ? ”

“ આમ જોવા જતા ફેર ન લાગે છતાં ફેર તો ખરો જ ”

એમાં આ બધાનો શો દોષ છે ? દુનિયા નથી એમ આ
દુનિયાના જ કેટલા તત્ત્વજ્ઞો કહેતા ગયા ? અને છતાં એ છે એમજ
આપણે નથી માનતા શું ? લડાઈમાં બ્રિટિશ સરકારે યુરોપનો
કિનારો છોડી દીધો હતો છતાં એ એકેયવાર દારી હતી એમ કોણ
એના નિવેદનો પરથી કહી શકશે ? ' ૪૨ માં સરકાર સામે લોકો
વીરતાપૂર્વક લડ્યા અને એ માટે પં. જવાહર અને સરદાર જેવાના
અભિનંદનો મળ્યાં, છતાં એ લડત જ નહોતી એમ આપણે
બધા નથી કહેતા શું ? માર્ક્સનો સિદ્ધાંત મને સાચો લાગે છે.
વિરોધોમાંથી જ સમનવય થાય છે. બે સાવ વિરોધી અભિપ્રાયોમાંથી,
હકિકતોમાંથી જ સાચી વાત તરી આવે છે. બે બાગ્યા
બે હોય તો એનો છેદ જીડે છે, અર્થાત્ સમાન વસ્તુના છેદ જીડે
છે પણ વિસંવાદના છેદ જીડતા સાંમળ્યા નથી જીવનમાં આવા
તત્ત્વજ્ઞાનનો જેમ જેમ પ્રચાર થતો જશે તેમ તેમ માનવી સાચા
સૂખના પરમોચ્ચ શિખરે પહોંચશે જ કારણ કે કોઈપણ ચોક્કસ વસ્તુ
એને અકળાવતી નહિ હોય. મારે આમ જ કરવાનું છે, આજ વસ્તુ
સાચી છે, એવી નિશ્ચિતતાનું એને કશું બંધન નહિ હોય. એટલે
કે એ સાવ મુક્ત થશે.

આ દિશા તરફ આપણે ઝડપી કૂચ કરીએ જ છીએ. અને
એવો દિવસ સમીપ આવે છે જ્યારે સ્વરાજ નહિ આવ્યું હોય
તો એ એની હસ્તિ છે એમ માની આઝાદી ભોગવતા થઈ જઈશું.

જગતમાં આપણે શું અપનાવ્યું ?

વિચાર અને વાદ

[આ લેખમાં ઉપસ્થિત કરવામાં આવેલા મુદ્દાઓની ચર્ચા તંત્રી આવકારશે]

જગતમાં પરિવર્તન કેવી રીતે કરાવવું ? એક છેડે સમાજમાં બાહ્ય પરિવર્તન દ્વારા-હાથમાં જે કોષ્ટ અનુકૂળ સાધનો આવ્યા એ વડે, પછી એ અસત્ય, હિંસાથી ભરપૂર હોય તોયે એને હરકત ન આવે-સુધારો કરાવવા ઈચ્છતા હોય એવા સામ્યવાદી ખીરાદરો છે. આવા પરિવર્તન સાથે અસંમત હોય એવી કોષ્ટ વ્યક્તિને એમાં સ્થાન હોતું નથી. વ્યક્તિત્વના વિકાસને અવકાશ હોતો નથી. વ્યક્તિ એકાદ સાંચાના મળગરા જેવી જ બની જાય છે. અને પરિણામે ખાસ મુદ્દાઓની પદ્ધતિ નવા વિસંવાદો, નવી નિષ્ફળતા સર્જાવે છે. વ્યક્તિ કદાચ વધારે જડ અને જંગલી બને છે. સમાજ આગળ વધવાને બદલે પાછો ધકેલાય છે.

તો ખીજે છેડે જગતના તમામ સંઘર્ષથી દૂર રહી મન પર દૃષ્ટિ સ્થિર કરી આંતરિક ચેતનાનો સાક્ષાત્કાર કરી શક્તિનું ભંડોળ વધારવા ઈચ્છતા યોગીજનો છે. શ્રી અરવીંદ જેવા સ્પષ્ટપણે માને છે કે પ્રત્યેક માનવીમાં આંતરચેતનાના જે ખીજ પડ્યા છે એના પોષણ સર્વધર્મમાં જ માનવોત્કર્ષ છે જીવનના બાહ્ય પ્રયત્નો તાત્કાલિક પરથી રાજસિક ભૂમિકાએ જશે, ગાંધીજી જેવા એને સાત્વિક ભૂમિકાએ લઈ જશે પરંતુ એનાથી આગળની દિવ્ય ભૂમિકાનો સાધના દ્વારાજ સાક્ષાત્કાર થઈ શકે. આ પાર્થિક જીવનતત્ત્વનો સાચો હેતુ તમામ પ્રકારના કાર્યો વળ્યું ગણવાથી જ સંધાઈ શકે એવી યૌગિક માન્યતા છે.

તો શું બધાએ આ બે છેડા વચ્ચે ધૂમ્પા જ કરવાનું ? જનતાને બંને છેડા અકારા લાગે છે, કારણ કે એકમાં બે એના વ્યક્તિત્વનો,

સ્વતંત્રતાનો દ્વાસ થાય છે તો બીજે કોને અગત્ય વિચારોની ઘૂમરીમાં અટવાઈ નશીબ પર જ બધું છોડી દેવું પડે છે. સંત અને ક્રાંતિકારી અથવા પેટો કહે છે તેમ રાગ અને ઝાપિ વચ્ચે સમન્વય સાધવો એ કહેવું સરળ છે. પણ આજના યુગમાં ન્યાં સમસ્ત જગત તંત્ર આર્થિક, રાજકીય પરિબળોએ ધગતું હોય ત્યાં સંત એ ક્રાંતિકારી કેવી રીતે બની શકે, અને ક્રાંતિકારી સંત કેવી રીતે બની શકે એ સવાલ છે.

આવા સમન્વયના પ્રયાસો પણ કેટલેક અંશે એક યા બીજી રીતે સંપ્રદાયમાં જ સરી પડ્યા છે, અને એમાંથી એના નવા બય-સ્થાનો ઉપસ્થિત થયા છે. સાધુતા તરફ વળતી ક્રાંતિકારી ચળવળ આખરે મજૂર પક્ષો જેવી સુધારાવાદી અને ઘણે અંશે થોડાક ફેરફારો સાથે વર્તમાન પરિસ્થિતિને અપનાવનારી જ બની જાય છે; અને ક્રાંતિકારી સ્વરૂપ લેવા મથતી સંતવાદી ચળવળ વધારે ઝડપી વધારે પાશવી બને છે.

આવો સમન્વય શક્ય જ છે ખરો? જનતાને ક્રાંતિકારી લડતમાં પક્ષોટવામાં જ હિંસક તત્ત્વોને પોપણ મળી રહે છે. જનતા વ્યાપી આદોલનમાં હિંસક તત્ત્વો તુરત જ પ્રમુખ સ્થાન લે છે. અને જો આવું આદોલન ન થાય તો સમાજમાં ક્રાંતિમૂલક પરિવર્તન શક્ય જ કેવી રીતે બનવાનું?

બધી જ વ્યક્તિઓનું આત્મ પરિવર્તન અશક્ય નહિ તો કહ્યું તો છે જ. વ્યક્તિ એકલા સંજોગોથી નથી ઘડાતી એ વાત સાચી; છતાં સંજોગોની અસર એના પર નથી પડતી એ કહેવું ખોટું છે. બધી જ નિર્જાતાઓ અંતરમાં જ રહેલી છે એમ કહેવું ખરાખર નથી. કેટલીક નિર્જાતાઓ તો સમાજના સંજોગોના કારણે એનામાં આવી છે. ગરીબાઈ, વસવાટની ધીચતા, પોપણનો

અમાવ-આ બધા સંજોગો માનવી પર કેવી અસર કરે છે, એ હિંદુસ્તાનના દાખલા પરથી જોઈ શકાય છે. તો હિંદુ જેવા ગરીબ દેશોમાં વ્યક્તિનું આત્મ પરિવર્તન કેટલે અંશે શક્ય અને સફળ બનવાનું?

આ બધી વચ્ચે આપણા પ્રશ્નો સાથે ગાઢ સંબંધ છે જ. હિંદુસ્તાન માટે આઝાદી કેવી રીતે હાંસલ કરવી એ પ્રશ્ન મહત્વનો બન્યો છે. કોઈપણ સ્વરૂપમાં હિંસાનો ત્યાગ અને બધા જ પ્રસંગોમાં અહિંસાનો સ્વીકાર એ શક્ય થવાનું છે ખરું? હિંસાનો માર્ગ પાશવતા તરફ લઈ જનારો છે તો અહિંસા વ્યક્તિ સંશુદ્ધિ વગર સમસ્ત જનતાને કાર્યવેગ આપી શકશે ખરી? ‘૪૨ નો પ્રતિકાર આટલો જલદ બન્યો એનું એક કારણ જનતાના અંતરમાં રહેલાં તામસી તત્વને વધારે પોષણ મળ્યું એ નહિ? અને જો એમ ન થયું હોય તો તે પ્રતિકાર આટલો જલદ ચાલ ખરો? અહિંસક શક્તિ અદ્ભુત વીરતા મળે છે, કશાય પરિણામ કે બદલા વગર સર્વસ્વનો ત્યાગ મળે છે, અને વિશેષમાં મનની પરમેશ્વર સંસ્કારીતા મળે છે. આ રીતે અમુક વ્યક્તિઓ પ્રાપ્ત કરી શકે. પણ સમસ્ત સમુદાયનું શું? તો હિંદની આઝાદી માટેનો સુવર્ણ માર્ગ કયો?

આ બધા પ્રશ્નોનો આપણા તત્વજોએ, આઝાદીની લડતમાં પડેલા લોકોએ યોગ્ય ઉત્તર શોધવો જોઈએ. અણિશુદ્ધ આયોજન, રેકનીક વગર આપણી બધી લડતો નિષ્ફળ જ જશે. બીજી લડત આવે એ પહેલાં આ અત્યંત મહત્વના પ્રશ્નને સર્વ બાજુઓથી જીણવે જોઈએ.

નીરૂ દેસાઈ

ભાવિનો શહ

રાષ્ટ્રીય હિંદ માટે સૌથી સક્ષમત રસ્તો પોતાના બળ પર જ મુસ્તાફ રહેવાનો છે. પ્રાંતિક અને મધ્યસ્થ ધારાસભાની ચૂંટણીઓની જાહેરાત થઈ છે. (આઝાદ હિંદના જન્મ વેળાએ) જેને પ્રજાએ કચરા પેટીમાં પધરાવી દીધા છે એવા ૧૯૧૯ અને ૧૯૩૫ના કાયદા અનુસાર, ૧૯૪૫માં આવી ચૂંટણીઓ ઠરવી એ એક વિચિત્ર વિસંગતતા છે. મહાસભાનો એમના હિસ્સો માત્ર ચૂંટણી જીતવા કે બહુમતિ મેળવવા પૂરતો ન હોવો જોઈએ. ચૂંટણીના અંતે આપણે ૧૯૩૭ જેવું નિર્ણય બંધારણ જેવા નથી માંગતા. ચૂંટણીના અંતે આપણે બ્રિટીશ શાસકો અને આ દેશના એમના મળતીયાઓની સામે પ્રજા ધ્વજાને ટકરાવી શકે એવી લોકપ્રતિનિધિ સભા ધડવી જોઈએ. ફ્રેન્ચ રાજ્યક્રાંતિનો એક ઇતિહાસકાર લખે છે, “એ યાદ રાખવું જોઈએ કે પેરીસના મતદારોએ ચૂંટણી પછી વિસર્જન થવાને બદલે પોતાનું સંગઠન ચાલુ રાખ્યું.” એમણે નેશનલ ગાર્ડ્સ નામની પોતાની લશ્કરી સંસ્થા રચી. ઇતિહાસના વિશાળ પરિવર્તન માટે સખળ શક્તિ પેદા કરવી જોઈએ. પ્રજાની તાકાત પર આધાર રાખતી શક્તિશાળી સત્તા જો પેદા નહિ કરી શકાય તો ચૂંટણીનો વિજય અશ્વજી જવાનો છે. “અંગ્રેજો ચાલ્યા જાવ”ની ચળવળ પછી “બ્રિટીશ હાઇ બંધારણ સંસ્થા” પૂંછડી દબાવીને સ્વીકાર કરવાની હોઈ શકે નહિ. એ તો માત્ર ભૂતકાળમાં જોયેલી ઝાળમેજી પરિષદનું માત્ર પુનરાવર્તન જ હશે. હવે તો લોક પ્રતિનિધિ સત્તાનું જ સર્જન હોઈ શકે.

[સીમલા દ્રાએન્ગલ]

Simla Triangle [અશોક મહેતા, કુસુમ નાયર;
પદ્ય પ્રકાશન; મુંબઈ ૩૮. ૧]

સિમલા પરિષદની નિષ્ફળતાની અંતેષિ વિધિ કરવાની કશી આવશ્યકતા છે ખરી? ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ વાવેલ લાંડન ગયા ને સિમલા પરિષદ સુલતવી રહ્યાની જાહેરાત સુધી રાજકારણના અભ્યાસીઓ મટિ તમામ માહિતીનું સળંગ વાચન આપણી જૂથોને ત્યાં સ્વરૂપમાં રજુ કરે છે, અને જ્યારે નવી દરખાસ્તો આવી છે ત્યારે એનું પુનરાવર્તન ન થાય એવી સાવધાની રાખવા પ્રેરે છે. સિમલા પરિષદમાં એવું શું હતું જેથી આપણા આગેવાનો છૂટીને તરત જ ત્યાં ગયા? ૧૭૫ વર્ષનો બ્રિટીશ શાસનનો ઇતિહાસ જ આવા આશાવાદને નિર્મૂળ કરવા પૂરતો નહોતો? સિમલા પરિષદ જન્મી ત્યારથી જ નિષ્ફળ જવા સમર્પિત હતી. કારણ કે (૧) બ્રિટીશ સરકાર પોતે આપમેળે સત્તા છોડવા તૈયાર નહોતી (૨) બ્રિ. સરકારે એક જ પક્ષના હાથમાં 'વીટા'ની સત્તા હેઠળ ૧૯૪૨થી મૂકી દીધી હતી (૩) કોમી બાગસાની વાત કરી બ્રિટીશ સરકાર પોતે જ શાસન ચલાવવા હચ્છતી હતી, અંતબાગના પ્રકરણમાં લેખકોએ ટુંકી પણ તલસ્પર્શી સમીક્ષા કરી આવા બધા પ્રયાસોની વ્યર્થતા પૂરવાર કરી છે.

સિમલા ત્રિકોણ એ કોમી ત્રિકોણનું જ અનુસંધાન છે. જ્યાં સુધી ત્રિકોણનો પાપો નાબૂદ થાય નહિ ત્યાં સુધી એની બે બાજુઓ સંમિલીત થઈ શકે નહિ એવા શ્રી. અશોક મહેતા અને અર્યુત પટવર્ધનના (એમનું રથાન આ પુસ્તકમાં કુસુમ નાયરે યોગ્ય રીતે સાચવ્યું છે) વિધાનનું સમર્થન સળંગ રીતે આમાં થયું છે. જ્યાં

મુધી ક્ષિટીય સરકાર જવાની નથી ત્યાં મુધી કોમી સમાધાન શક્ય જ નથી. આવાં સમાધાનની વાત કોંગ્રેસે બાબુએ મૂકી જોઈએ અને “અંગ્રેજો ચાલ્યા જાવ”ના ઘુવદ નાદ પર નવા કાર્યક્રમના મડાણ થવા જોઈએ.

પુસ્તિકામાં સિમલા પરિષદ અંગેની તારીખવાર માહિતી નિવેદનો છે. એની હળવી બાબુઓ છે. આરંભ અને અંત સિવા લેખકોએ પોતાનું મતવ્ય ક્યાય રજુ કર્યું નથી અને આ હકીકતોને જ બોલવા દેવામાં ઔચિત્ય દાખવ્યું છે. પુસ્તિકા સર્વ દૃષ્ટિએ સધરવ થોઈ જતી છે.

x

The Children of Light-The children of Darkness

[લે. રેનોલ્ડ નેબુર; પ્રકાશક નીરમેટ એન્ડ કો; મૂલ્ય શી ૭-૬] અંગ્રેજીના વાચકોમાં નેબુરનું નામ Moral Man & Immoral Society ના લેખક તરીકે પં. જવાહરલાલે ઠીક જાણીતું કરી મૂક્યું છે. જગતના જજ વિચારકોમાં એનું સ્થાન છે એ પાઠી હોવા છતાં ય એક જ વિચારની રાહે ચાલનારા નથી જગતના સર્વ પ્રવાહોનો વિલક્ષણ અભ્યાસ અને તુલ્ય સંઘર્ષનું નિરીક્ષણ એને સદા સખગ રાખે છે. માટે એણે ‘નીતિમાન માનવી’નો સિદ્ધાંત આજે તો ઘણે દૂર મૂકી દીધો છે. આ પુસ્તિકા એણે માનવજાતને અકળાવતા પ્રજાતંત્રના પ્રશ્નની વિશદ ચર્ચા કરી છે.

પ્રજાતંત્રનો પ્રશ્ન ધારવામાં આવે છે એટલે સરળ નથી માનવસ્વભાવ મૂળે તો સારો છે, માનવીનું શિક્ષણ પલટો, આર્થિક રાજકીય બળોનું પરિવર્તન કરે. દુનિયા સારી થઈ જશે, એવા વિચારમાં શ્રદ્ધા ધરાવવાની એ ના પાડે છે. આવો વિચાર પ્રજાતંત્રના આદર્શમાં જ ધા કરે છે. માનવીની જીવનવૃત્તિના એ સ્વરૂપ છે. એક છે આત્મસિદ્ધિ માટે આત્મ સમર્પણનું. એ ઉદ્ધાત છે. કારણ કે એ દ્વારા પ્રકાશના પથે માનવી જઈ શકે છે. ખીજું સ્વરૂપ છે

સત્તા અને પ્રતિષ્ઠાનું. એ બન્ને સ્વરૂપ લગભગ અભિન્ન થઈ ગયા છે અને આદર્શ એ પણ સત્તાનું, પ્રતિષ્ઠાનું અન્તગૃહપણે સાધન બની ગયું છે. માનવી આત્મત્યાગી બનશે જ એમ માનવાની જરૂર નથી તો પછી ભાવિની આશા શેમાં છે? પૂર્વમુદ્ધતી વંચીન એવા ન્યાયના સમદર્શી સર્વાંગી ખ્યાલ પર એકમતિ મેળવી, વિરોધી વૃત્તિઓ અને વિરોધી વિચારોનો સહ્ય એવો સમન્વય શોધવામાં સામાજિક ન્યાયનો પ્રાંત સિમાબદ્ધ ન હોઈ શકે. એના મૂળ પાયાઓમાં આપણે ઊંડી ખોજ કરવી જોઈએ; એની યોગ્ય તુલના અને મૂલ્યાંકન કરવા જોઈએ એ જ રીતે માનવ સંબંધો વધારે સુદૃઢ બનશે.

કેવી રીતે આ કરવું એની ચર્ચા નેપ્પુરે આમા કરી નથી. પરંતુ જગતના અન્ય વિચારકો આગળ આજ પ્રશ્ન અન્ય રીતે મૂકાયો છે. ડોટ્સે 'Ten Modern Prophets'માં આવા વિચારકોની વિચારક્રાંતિનું દર્શન કરાવ્યું છે. આ બંધા જ વિચારકો-હર્ડક હાસલી, જોડ, મરે, સ્ટેપલડન-એક વસ્તુ વિશે સંમત છે. સંનિષ્ઠ નૈતિક પ્રયાસ દ્વારા સાચી સામાજિક અસર પેદા કરી શકાય. આંધળા, આર્થિક પરિમળોમાંથી ઉત્પન્ન થનાર સમાજ કેવો થશે એનો બર્નહામ જેવાએ Managerial Revolution મા દર્શાવ્યું છે. આવો સરમુખત્યાર શાહી, માનવ સંબંધોઝેડક સમાજનું અસ્તિત્વ ન થવા દેવું હોય તો પ્રગતિના બળોની મૌલિક, નૈતિક અને લાગણીની શક્તિ ખૂબ જ વધારવી પડશે. એ માટે વ્યક્તિની આંતરિક શુદ્ધિ, પરિવર્તનના માર્ગ માટે શુદ્ધ સાધનોની પસંદગી, સત્યનો આમદ-એની આવશ્યકતા રહેવાની છે.

નેપ્પુરે બસે કશું નથી સૂચવ્યું પણ આ ગરતો આજે તો ગાંધીજીએ લીધો છે. એની સર્વત્રાહી આર્પદષ્ટિએ સમાજ પરિવર્તન અને વ્યક્તિ પરિવર્તનનો સુમેળ જોયો અને વિચારને નિષ્ક્રિયતામાં સ્થગિત દીધા વગર એમણે કાર્યથી વધારે સંપુષ્ટ બનાવ્યો છે.

આ પુસ્તક આપણા બધા વિચારવંત સ્ત્રી પુરુષો વાંચે જ.

ગુજરાતી કિતાબો

જીવનઝરણાં [લે. રાવજીભાઈ પટેલ; પ્રકાશક નવજીવન કાર્યાલય; મુંબ્ય શ. ૨-૮-૦)

શ્રી. રાવજીભાઈ ગાંધીજીના દ. આફ્રિકાના સત્યાગ્રહ કાળના સાથીદાર છે, અને એમણે પોતાના જીવનના સંસ્મરણો આમાં આલેખ્યા છે. વ્યક્તિગત જીવનના જ પ્રશંસામાન કે દોષદર્શન એમાં નથી. રાવજીભાઈ જેવા જીવનની પાસે એકનિષ્ઠ ભાવે જાહેર સેવામાં ગૂંજરનાર માટે એ પણ ક્ષમ્ય ગણાય. કારણ કે અનેક સેવાર્થી ભાઈ બહેનોને એમાંથી જીવનનો બોધપાઠ પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ છે. રાવજીભાઈએ જાહેર જીવનના અનેક સ્મરણો આમાં ગૂંથ્યા છે. અને વિશેષતઃ પૂ. ગાંધીજીના ગૂંજરાતના વસવાટના સ્મરણો તો એમના નિરપૂર્ણ જીવનારંભનું સુરેખ દર્શન કરાવે છે. સ્મરણોની સમૃદ્ધિ એટલી વિપૂલ છે કે સદાય જીવન ધડવૈયા માટે એ એક યા ખીજ રીતે માર્ગદર્શક થઈ પડશે જ.

આ જીવન ચરિત્રના ભયરથાનો શ્રી કિશોરલાલભાઈએ પ્રસ્તાવનામાં દર્શાવ્યા છે. શ્રી રાવજીભાઈએ જાતનું લઘુ વારંવાર ગાયુ છે. જીવનમાં ત્રુટીઓ હોય, પરંતુ એથી અવારનવાર વિષાદમાં સરી જવું યોગ્ય ખરું ?

ખીજ પણ એક વસ્તુ નોંધવા વિચારવા જેવી લાગે છે. માણસ એકની એક જૂલ વારંવાર, એ વિશેનું યોગ્ય દર્શન થયું હોય તોય શું કરવા કરતો હશે ? અને ગાંધીજીના ધણા અનુયાયીઓમાંય એમના જીવન સિદ્ધાંતને પહોંચી વળવાની અશક્તિ કેમ, કેવી રીતે દેખાતી હશે ? ગાંધીજીના આદર્શો અવ્યવહારુ નહિ તો અધરા તો છે જ. રાવજીભાઈના આત્મકથાએ આ બધાનાં મૂલ્યાંકનનો નિર્દેશ કર્યો છે.

ગૂજરાતી જીવનકથા સાહિત્ય ધણું જુન છે. આપણા જાહેર જીવનના કાર્યકરો અંતરમાં આ વિશે સંશોભન અનુભવે છે. એ જીવીત નથી. આ પુસ્તકે સંશોભન ટાળ્યો છે તો ખીજાએ એનું અનુસરણ કરે એવી આશા સેવીએ.

x

ઠંડ પહોરે (લે. મુનિકુમાર બટ; પ્રક્ષ પ્રકાશન, મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦) આખરે ગણ્યા હાસ્યસાહિત્યમાં એકનો ઉમેરો થયો છે. શ્રી મુનિકુમારે 'તુલિકા પાટવ' લખી થોડી સસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી હતી એજ લખાણો આજે અંચરથ થયા છે શ્રી મુનિકુમારનો હાસ્ય રસ આરંભમાં સુદૃઢ અને જીવનની વિસંગતતાઓ અને વિરોધોમાં ઉપજતો હોય છે. પરંતુ પાછળથી એ પશુ શબ્દ ચમત્કૃતિઓમાંથી સરી પડે છે. હારર રસ રચૂળ ન બને એ માટે એની ચમત્કૃતિ એના શબ્દાન્વેષણમાં નહિ પણ ભાવાન્વેષણમાંથી નિષ્પન્ન થવી જોઈએ પાછના ઠેટલાક લખાણોમાં શ્રી મુનિકુમાર આવા એકાદ ભાવને પકડવા સમર્થ નથી નીવડતા અને ડોક ઠેકાણે તો અસંગતિ દોષ પશુ જણાય છે. આમ છતાં 'તુલિકા પાટવ' ગૂજરાતી સાહિત્યમાં અપૂર્વ લેખમાળા બનશે જ. એના સરળ પ્રવાહમાં, રોજ બ રોજના જીવનમાંથી વિણેલા પ્રસંગોમાં આપણે જીવનનો સાચો હાસ્ય રસ નિહાળી શકીએ છીએ ખરા સામાન્ય અને સાહિત્યિક પ્રસંગોમાંથી હાસ્ય ઉપજાવવાની શક્તિ એમને સુસાધ છે લેખકે હવે લખખમ લખવાનું બંધ કર્યું છે એ હવે ચાનુ કરે તો આપણા એક સારા હાસ્ય લેખકને આપણે ખાજ મેળવી શકીએ ખરા

x

પાંખ વિનાનાં [લે. ઉમેદભાઈ મણિયાર; પ્રકાશક, ભારતી સાહિત્ય સંઘ, મૂલ્ય રૂ. ૩]

વાર્તા સંગ્રહની વિશેષતા પ્રવેશકકાર શ્રી ઉમાશંકર જોશી કહે છે તે પ્રમાણે સમગ્ર જીવન રચનામાં પડેલા કરુણને બિહાવવાની

લેખકની તાકાતમાં છે. રોજાંદા જીવનના પ્રસંગોમાંથી હાસ્ય ધણા ઉપજાવે છે, ઉર્મિલ કરુણા ય ધણા જગવે છે. પરંતુ ઘટનાઓ ને પાત્રોને જ આ કરુણ સર્જવવાનું કામ સુપ્રદ કરી, જાતને સાવ તટસ્થ રાખવાનું સુરદેશ કામ ઉમેદમાઈએ સાધ્યું છે. બધી જ વાર્તાઓ મુખ્યત્વે વાર્તા અને ઘટના પર જ આધાર રાખે છે બાપાની માર્મિકબરી ગૂંથણી કે કુદરતના યા સમાજના બદારના વાતાવરણની એ સદાય ઝોઝી લે છે. પાત્રો અને ઘટના જાણે સ્વાવલંબી બનીને જ વાર્તાની જમાવટ કરે છે. શ્રી ઉમેદમાઈની આ વાર્તા ક્યા એ રીતે શ્રી. ગુલાબદાસ ઝોકર જેવાની પંગતમાં એમને સરળતાથી મૂકે છે.

માનસ વિશ્લેષણની વાર્તાઓ કોઈકવાર સામાન્યતામાં ય સરી પડે છે. ‘વર પધરાવો સાવધાન’, ‘કીર્તીકૃષ્ણ ખડેરાવ’, ‘જખરપગી’ એ આ રીતે અતિ-સામાન્ય વાર્તાઓ બની ગઈ છે અને ‘હું એકલી છું’, ‘છગી’, ‘શીવશંકર’, ‘વેર’ એ સંગ્રહની ઉત્તમ વાર્તાઓ આજ વેધક માનસપૃથક્કરણના કારણે ઉત્તમ બની છે.

બધી જ વાર્તાઓને ઘેરતો એક વિચારદોર છે. માનની સમજાવ અને કલ્પના ગૂંમાવી એસે છે ત્યારે પાંખ વિનાનો ચપ્પ પડે છે. જુદા જુદા માનસ અવિષ્કારો દ્વારા આ રહસ્ય લેખકે રફૂટ કર્યું છે. આ કારણે વાર્તાઓમાં નાનીન્યનો અભાવ કોઈ વાર લાગે છે. બધી જ વાર્તાઓ એક જ કરુણ પ્રવાહમાં વિપાદયુક્ત છાપ મૂકતી આગળ વધે છે. અવ્યવસ્થ વાર્તાકલાને એથી જરા ય ક્ષતિ નહોતી પહોંચતી પરંતુ બિન બિન ભાવયુક્ત વાર્તાઓ સંગ્રહમાં મૂકાઈ હોત તો વધારે ઊચીત થાત.

આવૃત્તિ આર્થિક મંદી

આજની આપણી સમાજ વ્યવસ્થા એવી છે કે બેકારી એ નિશ્ચે એક સમાજનું આવશ્યક અંગ થઈ રહી છે. પણ ત્યારે યુદ્ધ શરૂ થાય છે ત્યારે બેકારી-માણસની ને ઉત્પાદક દ્રવ્યોની અદસ્થ પદ જાય છે. તે જ પ્રમાણે આ યુદ્ધમાં થયું. યુદ્ધની તૈયારીમાં ને યુદ્ધ શરૂ થાય ત્યારે બેકારી એકદમ ઓછી થઈ જાય છે. વળી યુદ્ધમાં સરકારને યુદ્ધ ચલાવવા માટે વસ્તુઓની ને માણસોની મોટા પ્રમાણમાં જરૂર પડે છે. તેને લીધે મજૂરીના દર વધે છે ને વસ્તુઓના ભાવમાં ઉછાળો આવે છે, વળી યુદ્ધનું ખર્ચ પહોંચી વળવા સરકાર કરવેરા વધારે ને લેતો. પણ એ તેથી આજના યુદ્ધનું મહાભારત ખર્ચને પહોંચી ન વળાય એટલે કેટલેક અંશે ચલણી નાણાંનો કુમાવો-પણ કરવો પડે છે. આ કુમાવાના લીધે પણ વસ્તુઓના ભાવ વધે છે. એટલે બેકારી નાણુક ચલાવી ને વસ્તુઓના ભાવ વધવાથી ઉદ્યોગપતિઓ, મજૂરો વેપારીઓ બધાને સર્વત્ર જાડોજલાલી દેખાય છે. પણ યુદ્ધ પૂરું થયે મંદી આવવાના ચિહ્ન સર્વત્ર દેખાય છે.

મંદી આવવાના કારણો તો ઘણા છે. ૧) સરકાર ને મોટા પયા ઉપર ને ગમે તે ભાવે માલ લેતી હોય તે માંગ બંધ થાય. ને યુદ્ધને લીધે માલ ખપતો હતો તે બંધ થાય એટલે એ બધી વસ્તુઓના ભાવ પડવા માંડે. એ વસ્તુઓ ઉત્પાદન કરનારા કારખાનાં બંધ થાય એટલે મજૂરો બેકાર થાય ને એમની માંગ ઓછી થાય.

૨) તેજ પ્રમાણે લાખો માણસો ને યુદ્ધને લીધે લશ્કરમાં ને લશ્કરની જરૂરીયાતો પૂરી પાડવાના કારખાનામાં રોકાયા હોય, તે બેકાર થાય ને માણસની કમાઈ ઘટે એટલે એની વસ્તુઓની માંગ ઘટે. એટલે પણ મંદી જરૂર આવે.

આની સામે બીજી બાજુ છે. યુદ્ધમાં ધણીએ ધણા પૈસા ખનાવ્યા હોય ને સરકારી અંકુશો ને લીધે એ પૈસાનો ઉપયોગ ન કરી શક્યા હોય તે અંકુશો નાબૂદ કરવામાં આવે તો આ લોકો માલ ખરીદવા મડિ એટલે વસ્તુઓના ભાવ વધે તેથી જ અંકુશો ધીમે ધીમે ઓછા કરવા જોઈએ.

પણ સરકારની ને યુદ્ધની અંગેની માંગ ઓછી થાય તેટલા જ પ્રમાણમાં જનતાની જરૂરીયાતો માટે મૂડી મજૂરી વિ. ની માંગ ઉભી કરવામાં આવે તો મંદી ન આવે. પણ એ માંગ ઉભી કરવા માટે બેકારી અટકાવવી જોઈએ.

જે લોકરમાં કામ કરતા હોય તે હવે છુટા થશે. એમની ઉપજ જશે તો જો સરકાર પામે જેમ જેમ માણસોને યુદ્ધની પ્રવૃત્તિમાંથી છુટા કરવામાં આવે તેમ તેમ બીજા ટાઈ ઉત્પાદક ધંધામાં નાંખી દેવાની યોજના હોય તો એ લોકો બેકાર ન થાય ને માંગમાં ઘટાડો ન થાય ને તેટલે અંશે વસ્તુઓના ભાવ પડતા અટકે.

તે જ પ્રમાણે જે ઉદ્યોગો કે કારખાનાઓ યુદ્ધનો સરંજામ પુરો પાડતા હતા તેમને લોકોની જરૂરીયાતોનું ઉત્પાદન કરવામાં બદલી નાંખવામાં આવે તો એ ઉદ્યોગોમાં રોકાવલા માણસો પણ બેકાર ન થાય. એમની ઉપજ પણ ચાલુ રહે ને વસ્તુઓના ભાવ પડતા અટકે.

પણ યુદ્ધ દરમિયાન જે જાતનાં આપણા દેશમાં કુગાવો થયો છે તે તો ચાલુ ન જ રહી શકે. એટલે કે કેટલેક અંશે ચમણી નાણાંનું પ્રમાણ ઘટાડવું જ પડશે. પણ એ ઘટાડવા સાથે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જે ઉત્પાદક દ્રવ્યો ને મજૂરો યુદ્ધ પૂરે થવાને લીધે બેકાર થયા હોય તેમને પાછા એમના જૂના ધંધામાં કે નવા ધંધામાં રોકવાની યોજના તૈયાર હોય તો મંદી આવતી અટકે તે જ પ્રમાણે યુદ્ધની માંગ પુરી થતી જાય તેની સાથે સાથે ને સરકાર ને ઉદ્યોગો

તરફથી નવા રસ્તા નવી નહેરો, નવી રેલ્વે નવા કારખાના કાઢવાની યોજનાઓ તૈયાર હોય તો મંદી આવતી મોટે ભાગે અટકાવી શકાય.

વળી યુદ્ધને બીધે પરદેશી માન આવતો બંધ થયો તે દરમિયાન આ દેશમાં ધણા નવા ઉદ્યોગો શરૂ થયા હવે પરદેશી માન આવતો થાય તો આ ઉદ્યોગો બંધ થાય ને એમાં રોકાયુના માણસો છૂટા થાય એટલે પણ મંદીની અસર લાગુ પડે. એ અટકાવવા માટે સરકારે આવા ઉદ્યોગો ને સંરક્ષણ આપવા તૈયાર રહેવું જોઈએ માટે તેથી જ ધણા દેશોમાં યુદ્ધ પુરૂ થયે મંદી અટકાવવા માટે યોજનાઓ તૈયાર કરવામાં આવી હતી ને અમનમાં પણ મુકાશે આપણા દેશમાં સરકાર પાસે આવી યોજનાઓ તૈયાર છે કે નહિ તે આપણને ખબર નથી ને આવી યોજનાઓ અમલમાં મુકવા સરકાર શુ પગનાં લેવા ધારે છે તેની પણ આપણને ખાસ માહિતી નથી. એટલે આપણા દેશના અકુશો જાણ કે પાંચ છ વર્ષની લોકોને લાગેની ભૂખ સતોષવા લોકો આખા મીચીને ખરીદવા માટે ને તરત ભાવ વધી જાય તો પછી એકદમ મંદી આવે તે અટકાવવા માટે અકુશો ચાનુ રાખી જે યોજનાઓ સરકારે માનની ને મૂડીની માગ ચાનુ રાખવા માટે કરી હોય તેનો તરત અમલમાં મુકે તો યુદ્ધનું આર્થિક તત્ત્વ આપણા રાજ્ય દા આર્થિક તત્ત્વમાં—અનમત ફેરફાર સાથે—નજી મંદીના જગમગારી પસાર થયા વખર ફેરવાઈ જાય

S V D.

બાપા વૈવિધ્ય

પત્રમાં પાઠના કાગળ જેવી પત્તિલીત સ્ત્રી પુરોહીની લાગણી (ખાડેકર) મેંને રિમનની કલાક લગાવી ઉત્તરુ કરી (ઉમેદમાઈ મણીયાર) ધુમાડાના નાના નાનાં રૂપીયા જેવા યોગ યોગ વાદળાઓ (ઉમેદમાઈ મણીયાર)

∴ રાજકીય નોંધ

શું લેવું? સોચ કે કાતર?

આત્મનિર્ણયની મંજૂર

ચૂંટણી ૧૯૪૬ માં થશે અને એમાં ચૂંટાયવા સંભોભાથી બધારણુ ધડનારુ મડળ ગ્યાશે, એવી જાહેરાત બધા જ રાજકીય પક્ષોનું ધ્યાન આગામી ચૂંટણી જગ પર કેન્દ્રીત કર્યું છે. પૂનામાં મળેલી મહાસભાની કારોબારી આગળ સૌથી મહત્વને પ્રશ્ન આજ હતો. '૪૨ ની ગૌરવવતી લડત માટે અભિનંદન, સ્ટીંગ રોકાણો, ઢિંદી રાષ્ટ્રીય સૈન્ય, મલાયા સિયામની શુનામી, કે અન્નુમતે વતનના જોડાણનો પ્રશ્ન-મોટા મોટા બબકકમયો કરાવો છતાય ગોણુ હતા. વાવેવની નવી (એમાં નવું કશું જ નથી) જાહેરાત અગાઉ ચૂંટણી માટેનો નિર્ણય કારોબારીએ લીધો જ હતો. ચૂંટણી જગમાં બામ શા માટે ન લેવો જોઈએ એના કારણોની તનરપશી રજુઆત હાવમા ક્યાં પછી સ્વાભાવિક રીતે એમજ લાગે કે એમાં ભાગ નહિ જ લેવાનો એ નિર્ણય કરશે પરંતુ એ નિર્ણય અનિવાર્ય હતો વર્તમાન રાજકીય પરિસ્થિતિ અને મનોસ્થિતિમાં એથી

વિશેષ કારોબારી કાંઈ કરી શકે એમ નહોતું. ૧૯૪૨ ના ઠરોવની વિશેષ પુનરુક્તિ પછી અમલી કાર્યક્રમ આ સિવાય બીજો છે પણ શો ?

ચૂંટણી ૧૯૩૭ના રસમે કરવાનું તો શક્ય નથી જ, ચવાનું. ૧૯૩૫ના નિર્ણય બંધારણના બેઠામાં રહીને સત્તા હાંસલ કરવાનો કે આગળ પ્રગતિ નોંધાવવાનું અશક્ય બની ગયું છે. હિંદની આઝાદીની આંકાક્ષાઓને ૧૯૩૭માં આ બંધારણ સંતોષી શક્યું નહોતું. આજે તો એ બ્રિટીશ સામ્રાજ્યવાદનો કાયમી અંત જ ચાહે છે. '૪૨ની લડતનો જુસ્સો આજે આથમ્યો હશે, પરંતુ એ લાગણી 'અંગ્રેજો ચાલ્યા જાવ' આજેય કાયમ છે. ચૂંટણી જંગનું પ્રયોજન હોય તો એ આટલું જ છે. એ દ્વારા આવનાર જાગૃતિ વધુ ધટ્ટ બને, મહાસભાની સમસ્ત સંસ્થાને બળવાન બનાવી એને જ લોક-પ્રતિનિધિ સભામાં ફેરવી નાંખે. ચૂંટણી પૂરી થતાં જ ક્યાં તો સમસ્ત સત્તાના મુત્રો આપણે હાથમાં લઈએ, અને બ્રિટીશ સરકારનો અંત જાહેર કરીએ, અગર આઝાદીનો જંગ ખેલી લઈએ મહાસભા દેશની આંકાક્ષાઓને સંપૂર્ણતઃ મૂર્ત કરે છે. એ પોતે જ એ રીતે લોક પ્રતિનિધિ સભામાં ફેરવાઈ જાય તો એમાં કશું ખોટું નહિ જણાય. ચૂંટણી જવાહરલાલ કહે છે તેમ એક જ મુદ્દા પર લડાવી જોઈએ-હિંદની મુકમ્મીલ આઝાદીના મુદ્દા પર.

કોંગ્રેસ આ જંગમાં પોતાની તમામ શક્તિસદ્ જંપલાવશે એમાં તો શંકા નથી. એ આને માટે એક સરસ મેનીફેસ્ટો ધડી કાઢશે એમાં પણ શંકા નથી. પરંતુ એણે પોતાની બાવિ નીતિ સ્પષ્ટ રાજદામાં જાહેર કરવી જોઈએ. ૧૯૩૭ના મેનીફેસ્ટો પ્રમાણે આપણે બંધારણ તોડી નાખવાનું હતું. એને બદલે એનો અમલ કરતા થઈ ગયાં. હવે ૧૯૩૫ના બંધારણ પ્રમાણેના હોદ્દા સ્વીકાર વિદ્યે કોંગ્રેસે બીજું કાંઈ નહિ તો પોતાની નીતિ સ્પષ્ટતાપૂર્વક જાહેર કરવી જોઈએ.

ચૂંટણી અગે બીજા પક્ષો પણ ઠીકઠીક સાવચેત થવા માંડ્યા છે. મુસ્લીમ લીગે તો ચૂંટણીની જાહેરાત અમાઠિ એનો પ્રચાર આરંભી દીધો છે. લઘુમતિ પ્રતિભાં એણે ઠીકઠીક સંગઠન સાધવા માંડ્યું છે. આ પ્રચારે એના કાર્યમાં સારો એવો વેગ આણ્યો છે. ચૂંટણી ન આવી હોત તો લીગ શું કરત એ સવાલ વિચારતા જેવો છે ખરો. પ્રજાની તાકાત વધારવાની એની રીત માત્ર વિરોધાત્મક અને ઈન્કારાત્મક જ છે. ચૂંટણીમાં મત ખેંચવા પૂરતી આ યુક્તિ સફળ થઈ શકે ખરી પરંતુ એ પાછીના માળામાં શું ?

આર્થિક દષ્ટિએ

લીગની નીતિએ બીનલીગી મુસ્લીમોની એકતા રચાપી છે, એ ચૂંટણી જંગનું બીજું આવકારદાયક ચિહ્ન ગણાવું જોઈએ. વિરોધ કરશે તો એનું બળ વધશે એમ માનીને લીગને બધાએ ઠીક ઠીક મેદાન આપ્યું હતું પણ ચૂંટણીમાં સમાયેલા મહત્વના મુદ્દાઓએ બધાને જાગતા કરી દીધા છે. મૌ. આઝાદે કહ્યું છે તે પ્રમાણે બીનલીગી મુસ્લીમોએ આઝાદ અને સંયુક્ત હિંદના એકજ મુદ્દા પર ચૂંટણી જંગ ખેલવો જોઈએ. આવી શૂભિકા દિલ્હી ખાતે જમીયત-ઉલ્લ-હક્કેમાના આશ્રયે મળેલી પરિષદે પેદા કરી છે ખરી.

આ બધા રાષ્ટ્રપ્રેમી મુસ્લીમોએ ભય છોડીને લીમનો મુકાબલો કરવો પડશે. નિર્ભય રાષ્ટ્રવાદને તમામ પ્રકારના મંદા મલિન વિરોધનો સામનો કરવો પડે છે. એવા વિરોધ છતાંય એ આખરે ટકે છે, સમજા બને છે એ તો સરકારે '૪૨ની લડત પછી મહાસભાને બદનામ કરવાના બધા પ્રયત્નો છતાં એ વધુ શક્તિશાળી બની તે પરથી દેખાઈ આવે છે, બીનલીમી મુસ્લીમો આવી શક્તિ દેખાડશે ખરા? હંમેશને માટે પ્રગતિ અવરોધતા બળોને નિર્મૂળ કરવાનો નિર્ણય એમણે કરી સેવા જોઈએ. અને એમાં એ સફળ થશે એમાં જરાએ શંકા નથી. દિલ્હીમાં જે નક્કી થયું છે તે પ્રમાણે પરાજયનો કે મારનો ભય છોડી એમણે એકે એક બેઠક માટે મુકાબલો કરવો જોઈએ.

હિંદુ મહાસભા ચૂંટણી જંગમાં મૂકાવશે જ એવી બહેરાત ડો. સ્વામપ્રસાદ મુકરજીએ અમદાવાદમાં જ કરી હતી. એ બંગાળ સિવાય અન્ય રદબે આવી સફળતા પ્રાપ્ત કરે એવો સંભવ નથી. ચૂંટણીની એની ભૂમિકા કારોબારીની અખંડ હિંદુસ્તાન વિશેના

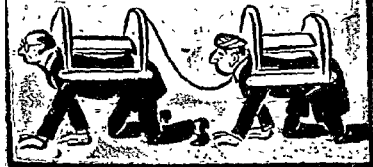
આજુ' જર્મની

શ્રી તાતા-ખીરલા ગયા'તા સાંઢીએ ચઢીને
હરાવ પછી સરી જાય છે, સિવાય કે એ શ્લિષ્ટુરત હિંદુ ધર્મને
સાચવવાની નવી ભૂમિકા સરજે. આવું એ કાષ્ઠક કરશે ખરી એમ
હિંદુ મહાસમાવાદીઓના છેલ્લા નિવેદનો પરથી જણાય છે.

આમેડકરવાદીઓનું ફેડરેશન પ્રજા હવે એકાએક નાશ્વત
જન્યુ છે. હરિજનો એક જુદી પ્રજા છે અને જો દશ કરોડ
મુસ્લીમોને બધું અવગ મળતું હોય, વિશિષ્ટ સત્તા મળતી જોય તો
છ કરોડ હરિજનોને કેમ નહિ, એવી ન્દવીલ ડો. આમેડકરે તેમના
છેલ્લા પુસ્તકમાં કરી છે ખરી. ચૂંટણી જંગમાં ડો. આમેડકર
ખીજા-જીન્ડા બને તો વિસ્મય નહિ થાય એ ચૂંટણી જંગમાં
આ પ્રેરણે જ હિસ્મો લઇ શકે અને હિંદુઓ તરફ હરિજનોના
વંધતા રોપનો કામ લઇ શકે

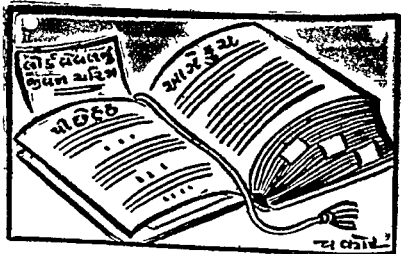
રાયવાદીઓનો આવા મર્યાદિત અતાધિકાર જાણી ચૂંટણીમાં
જામ લેવામાં માનતા નથી. વડાધનો અંત આવવાથી એમનું પ્રચારકાર્ય
અંધ થયું હોવાથી “દીન અને દિમાગ” સાથે પૂર્ણ

અને આવ્યા હતા આંધ્ર પ્રદેશ

મતાધિકાર માટેની ઝૂંઝેશમાં એમણે અંતર્યાયુ છે. સામ્યવાદી
ખિરાદરો ચૂંટણીમાં પ્રગતિશીલ બળો-કોંગ્રેસ, મુસ્લીમ લીગ
આંખેડકરવાદી હરિજનો-ને વિજય મળે એવો પ્રયાસ કરશે. હિંદુ
કમ્યુનિસ્ટ કોંગ્રેસમાં જશે, મુસ્લીમ કમ્યુનિસ્ટ લીગને ટેકા ધીરશે
અને હવે હરિજન કમ્યુનિસ્ટ આંખેડકરને કિતેજન આપશે. ને કાઢતો
વિજય થશે એ આખરે તો કમ્યુનિસ્ટોનો જ મથુરો એવો અભિમાન-
પૂર્વક દાવો તો કરી શકાશે. એ આઠી સિદ્ધિ છે? અહિં તહી
મનુર મંડળો દ્વારા કે પંજાબમાં થોડીક અકાલી બેઠકો દ્વારા કેટલાક
'ખિરાદરો' ધારાસભા પ્રવેશ કરી શકશે ખંરા. અને એમની 'નિતિ'
પ્રમાણે શક્ય હોય ત્યાં કોંગ્રેસ અને અન્ય મંડળો સાથે સહકાર
દારો અને નહિતર પ્રતિકાર દ્વારા હિમેદવારો લેવા કરવાનો પ્રયાસ
થશે પણ ખરો. ચૂંટણી જંગના એમના મુદ્દાઓની આતુરતાપૂર્વક
આજે તો રાહ જોવાય છે.

મહાસભા સમિતિની બેઠકમાં બાલ ઠાઠમાં, ધોધમાર વરસાદ સિવાય બીજું કશું નહોતું. કારોબારીએ કરના નિષ્ફળ પસાર કરવાના હતા અને વરસાદે શરૂના આતથને પણ જરાક ઠંડો બનાવી દીધો. મહાસભા સમિતિની બેઠક અમીતિની માફક દરે કેટલો સજીવ અને સક્રિય બનશે, એ જોવાનું રહે છે. કારોબારી પાસે વધુ ને વધુ સત્તાઓ આવતી જાય છે, અને કોંગ્રેસની ધારાસભા ૩૫ લેખાતી મહાસભા સમિતિને એને સંમતિ આપવા સિવાય બીજું કશું ઉપયોગી કાર્ય બજાવવાનું નથી રહેતું.

વાવેલના એક નવા છવનચરિત્ર વિષે કહેવાયું છે કે એમાં 'પોષક' ની વાતને લીટીઓમાં સમાવાઈ છે વિજયને પાના મળ્યા છે. લોકશાહીને મહાસભાના પ્રાચુર્યે રહેવા દેવી હોય તો આ બયરથાન નિવારણ પડશે. મહાસભાની તમામ સત્તાઓ એક નાનકડી સમિતિના હાથમાં જ કેન્દ્રીત થઈ જાય, એ સરમુખત્યારશાહી તરફ ઢળવાની નિશાની છે. મહાસભા સમિતિ પોતે જ જો વધારે સંગમ બને તો એ આ વલણ અટકાવી શકે ખરી ચર્ચાઓ, શકાઓ, તપાસોથી યાક નહિ ચડવો જોઈએ. એને ઊલટું ઉત્તેજન મળવું જોઈએ કારોબારીએ પોતે જ આ દિશામાં ઠાંક પમના બરવા જોઈએ એમ લાગે છે.

x

નવી વાવેલ યોજના વિશેના કારોબારીનો કરાવ આમ તો
 રાજ્ય છે. વાવેલ યોજના અંતર: પણ સીમંતા કરતા આમળ
 પાંતી નથી. એમાં સંપૂર્ણ આઝાદીનો સ્વીકાર નથી, એકજ પક્ષને
 મપાયલી લીટા સત્તાને છોડવાની માત નથી-ટૂંકમાં બિટીલા સત્તાને
 કાયમ રાખવાતી એ નવી કારવાઈ જ છે. કારોબારીએ એના
 સ્વરુપને હાઈને પિછાણી લીધું છે. પણ ત્યાં જ એનો અંત આવતો
 નથી. વાવેલ યોજના આપણને સ્વીકાર્ય નથી, અને મુકમ્મીલ
 આઝાદી એ જો આપણે આખરી નિર્ણય હોય તો પ્રગ્નને શું
 કરવાનું આજ્ઞાન છે? પ્રગ્નને કમ જાતનો માર્ગ આપણે બતાવવા
 માંગીએ છીએ? '૪૨ માં આવી જ યોજનાઓ અને વચનોથી યાકી
 લડતનો પંથમામ આપણે આપવો પડ્યો હતો. આજે પુનઃ એવી સ્થિતિ
 તરફ મહાસભા ઘસડાતી નથી શું? આમ ઘસડાયા પછી પડકારની
 કે જંગની સ્થિતિ વહેરવી એના કરતાં પરિસ્થિતિ સમજીને પ્રગ્નને
 દોરવણી આપવી એ જ મોટું કર્તવ્ય નથી? આવી દોરવણી
 કારોબારીએ નથી આપી એમ સખેદ કહેવું પડે છે. ચૂંટણી સિવાય
 એની નજર આગળ આજના તબક્કે બીજું કંઈ નથી. આ વલણના
 વર્તુળમાંથી મહાસભાએ સવેળા બહાર નીકળી આવવું જોઈએ;
 નહિતર '૪૨ની લડત નકામી લડ્યા એમજ કહેવાશે.

તમારો હિકરો શું કરે છે? પેલો નાનો હતો ત્યારે જ આની ગણત
 ગણેલા તે ?

“ બેઠમાં છે.”

“ સાચેસાચ-કોઈ બ્યાન મળે છે ?”

જપાન પર કાળૂ કોનો ?

યુદ્ધના અંતે ઊપરિચિત કરેલા નવા પ્રશ્નોમાં, અને સત્તાની સમતુલા સામ્યવાની હરિદ્વાર્ધમાં આજે તો મહારાષ્ટ્રે મૂંઝાઈ ગયા છે. એક પ્રશ્નનો સંતોષકારક ઉકેલ જડે ત્યાં બીજો વિકટ પ્રશ્ન સામે ડાળા તગતગાવતો દષ્ટિએ પડે છે. અને લંડનમાં મળેલી પાંચ રાજ્યોના પરદેશ મંત્રીઓની પરિષદ ભૂમધ્યનાં ઊંડાણુ ઉતરી પડી ઢૂળી મરવાની સંભાવના દર્શાવે છે.

જપાનનો પ્રશ્ન હજી છે ત્યાં ને ત્યાં જ છે. જપાનના પંજન-માંથી મુક્ત થયેલા દેશોનું ભાવિ હજી નિશ્ચિત નથી. ઠેરીયાની આઝાદીની સંયુક્ત ઘોષણા કરવામાં આવી છે, પરંતુ યુરોપમાં જર્મનીની જરાક પીછેહઠ ચતા દેશના એકાદ ગામડામાં જે કામચલાઉ સરકારો ઊભી થઈ જતી, એવી સરકારને ઠેરીઆમાં હજી પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર નથી મળ્યો અને જૂના જપાનીસ અમલદારો જ હજી ત્યાં શાસન ચલાવે છે. ક્રાંતિ ક્રેંચ ધન્ડો આઈના પાણુ માંચુ

છે, અને હિંદને અપાનારા સુધારાના ધોરણે મામુલી સુધારાઓની જાહેરાત કરી છે. મવાયા બ્રહ્મદેશ તો બ્રિટીશ સરકારના છે જ એટલે એ વિષે કોઈએ કશો પ્રશ્ન ઉઠાવવાનો રહેતો નથી હોતે-હી સરકારે પણ ડચ ઇસ્ટ ઇન્ડીસની હકુમત ગુમાવી નથી, બલે યુદ્ધકાળ દરમ્યાન આ દેશની પ્રજાને કર્શી સહાય લડનની વીંદેમા સરકાર ન આપી શકી હોય હોંગકોંગ તથા ચિનના બંદરો વિષે બ્રિટીશ સરકાર વાટાઘાટો ચલાવશે અલગતે ત્યાંસુધી કાળુ એનો જ રહેશે દૂર પૂર્વના આ બધો રાષ્ટ્રો આજસુધી જાપાનીસ હકુમત નીચે હતા. એમને એ પરદેશી શાસનનો મુકામલો કરવાની સુવર્ણ તક આવી છે ખરી. અનુભવના પરિણામે બ્રહ્મદેશના વડા પ્રધાનના જેવી લાગણી યાય-અપરિચીત ભૂત ક્રાંતા પરિચીત ભૂતને હું આવકારુ-તો નવાઈ નહિ લડાઈનું સાચુ સ્વરુપ સમજવામા પણ ઇતિહાસકારોને હવે વાધો નહિ આવે. આ યુદ્ધમા પ્રગતત્રના, ન્યાયના આઝાદીના આદર્શો માત્ર ઢાકણુ કેપે જ હતા અને એમાં પડેતો કોઈપણ દેશ પોતાની સામ્રાજ્યવાદી મહેઝા છોડવા તૈયાર નહોતો.

જાપાનના મેકઆર્થરના હીના વહિવટની અમેરિકન અખબારોએ વીક ટીક ટીક કરી છે જર્મની અને જાપાન તરફ બેદબાવ ભરી નીતિ અખત્યાર કરવામા આવી છે જાપાનમાં યુદ્ધ શુન્દેમારોને પગડવામાં નિરાત સેવાય છે, આતરિક વહિવટ હજી જાપાનીઓના હાથમા સુરક્ષિત છે, સમ્રાટની સત્તા પર કશો અકુશ નથી એવી ટીકાઓના સમર્થનરૂપે કહો કે બીજી રીતે પ્રમુખ ટુમેને મેક-આર્થરને (૧) તમામ ઔદ્યોગિક સ્થાઓના વિચર્જનની (૨) પરદેશો સાથેનો વેપાર બંધ કરવાની (૩) તમામ શાહી મીનકત જપ્ત કરવાની સૂચના આપી છે એનો પણ થોડા દિવસમા આરંભ થશે ખરો અને જાપાનનું એશિયામાંનું સ્થાન ઝૂટવાઈ જશે પરંતુ આવા મરમ વર્તીવના કારણો શોધવા જવા પડે એમ નથી અત્યારે યુરોપના પ્રશ્નોમા ગૂંચાયેલુ રશિયા એશિયામા કશો સળવળાટ કરતું નથી

પરંતુ જેવો દાવ યુરોપનાં એણે અજમાવ્યો છે એવો એ અદિયા નહિ અજમાવે એમ માનવાને કશું કારણ નથી. બ્રિટન, ફ્રાન્સ, હોલેન્ડ વગેરેની સામ્રાજ્યવાદી નીતિના કારણે રશિયાને એશિયામાં વધારે ફળદ્રુપ ભૂમિ મળી રહેશે, અને અમેરિકન મુરદોને લાયકાત એ થઈ પડે એ વેળાએ રશિયા વિરોધી જાપાનને આમળ ધરવા માટે એનો ઉપયોગ થઈ શકે. બીજું કારણ એ પણ હોઈ શકે કે જાપાન પર જડબેસલાખ લશ્કરી સસ્તનત બેસાડવાથી એના અસંતોષ તથા છૂટા વૈરને પોષણ મળે છે. જાપાન જેવા સામા કાઠાના દેશને સદાય દુશ્મનની સ્થિતિમાં રાખવાનું અમેરિકા માટે ન પાસવે.

રશિયા અને બ્રિટન વચ્ચે લડિશા

એશિયાનું રાજકારણ યુરોપના હિસાબે આજે એણે કહોવાયેલું છે. પણ આ શાંત, સ્થિર જળ ક્યાં સુધી ટકશે એ કહેવું મુશ્કેલ છે. લંડનમાં મળેલી પાંચરાજ્યોની પરિષદમાં આજે તો કદાચ યુરોપના પશ્ચિમ યુવાતા હશે ત્યાં ય દર પૂર્વના પ્રશ્નો

ઉકળ્યા વગર રહેવાના નથી. અને આ દેશની પ્રજાઓને હવે ક્યા સુધી ગુલામીમાં પકડી રાખી શકાશે, એ પણ એક પ્રશ્ન છે જ. નવી વિશ્વક્રાંતિનો આરંભ આ વેળાએ એશિયામાંથી થાય એવો સંભવ આજે તો છે જ.

✱

યુરોપના તખ્તા પર શાંતિના નાટકનો પ્રથમ અંક બજવાઇ રહ્યો છે. ગયા મહાયુદ્ધ પછીના કાળ કરતા આ વખતે પરિસ્થિતિ વિકટ છે. ગયા મહાયુદ્ધ વેળાએ મુખ્ય રાજ્યો ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સ યુરોપને ઢેવી રીતે વહેંચી લેવું એ વિશે એક મત હતો. ન્યારે આ વખતે રશિયા યુરોપમાં ઠાઇને ઊભુ રાખવા માગતું નથી. મર્ઝ વેળાએ સીધી ચૂંટણીઓનો પ્રશ્ન આવ્યો નહોતો, આ વખતે આ ચૂંટણી નિર્ણય કેમ રાખવી એ સવાલ છે. ચૂંટણીમાં વિરોધી પક્ષો આખડે એ તો સ્વાભાવિક છે, પણ મધ્ય યુરોપના આ દેશોની ચૂંટણીમાં વિરોધી હિતો સામેલ થયા છે. રમાનીયામાં બ્રિટન અમેરિકનતરફી પક્ષો ચૂંટણીમાં ભાગ લેવાનો ઇન્કાર કરે છે, તો ગ્રીસમાં સામ્યવાદી પક્ષે આવા નન્નો ભર્યે છે. ઓસ્ટ્રીયા હંગેરીની કામગીરી સરકારે પર રશિયાની નાગચૂડ છોડાવવાના બ્રિટિશ અમેરિકન પ્રયાસો થયા જ કરે છે. રોજ માલોમાલની આવી તકરારે ત્યાંના પ્રજાજીવનને ઊન્નતિ કરી નાંખ્યું છે. માર્શલ ટીટો હમણા છાપામાં ચમકતા નથી. એમ કહેવાય છે કે રશિયાની ખદામરજી થઇ છે. વિસર્જીત કુમીન્ટાર્નના સામાન્ય મંત્રી ડીમીટ્રોપ હવે બલ્ગેરીયાની સામાન્ય ચૂંટણીમાં હિસ્સો લેવા પહોંચી ગયા છે. યુરોપ આજે તો એક બારે કટોકટીમાંથી પસાર થઈ રહ્યું છે. યુદ્ધની

એ પહેલાં તો નવું ઈન્ધન એમાં પૂરવામાં આવે છે. સામાન્ય માણસની સ્થિતિ ઠેકી થતી હશે એ માટે તો ત્યાંના કેટલાક છાપાઓ જ લેવા પડે એમ છે.

બ્રિટન અને રશિયાની હરિશ્ચંદ્ર આજે તો અનસ્ત લાગે છે. રશિયાએ ડોડેકેનીઝ ટાપુઓની માંગણી કરી છે, ડોડેનલ્સમાંથી પ્રવેશ દ્વાર માંગ્યું છે; ઈરાનના તેવ વિસ્તારોના કબ્જા માટે ત્યાં ખુલ્લો બળવો પણ પોકરાવ્યો છે. જગતભરમાં પથરાયેલા બ્રિટીશ સામ્રાજ્યના હિતને પ્રત્યેક પગલે એથી વાધો આવે એ સ્વાભાવિક છે. પ્રત્યેક સ્થળના હિત એ બાળવી રાખવા માંગે છે. કારણ કે એમાં જ એને સલામતિ દેખાય છે. વરુને સિંહ છંછેડવા માંગતો નથી, પણ ક્યાં સુધી એને ચરણે શિકાર ધરીને એ પોતે ઘાસ ખાવાનું મુનાસમ માનશે?

સ્પેન એ યુરોપનો ખીજો સળગતો પ્રશ્ન છે. ટાન્ઝાની પ્રશ્ન પર સ્પેને નમતું લેખ્યું છે, અને બ્રિટનની અમિદાશિ

કાન્ડો પરથી હથ ધરી હોય એમ માનવાને કારણ નથી. પણ કાન્ડો શાસનના પાયા હયમયેવા માંડ્યા છે. વિરોધી પક્ષોએ એકમત થઈને મેકસીકોમાં નવી સરકાર સ્થાપી છે. રશિયાએ તથા કાન્સ તરફથી સમાજવાદી આગેવાન મોં બ્લુમે ૨૫૯ શબ્દોમાં કાન્ડો શાસને તરફનો અણુમનો બહાર કઢ્યો છે. રૂપેનમાં કાસીસ્ટ-પક્ષનું વિસર્જન થયું છે. કાસીસ્ટ સલામીને રક્ષક અપાઈ છે. જુદે-જુદે સ્થળે નાના ઇમકલાંઓ થયાં છે.

રૂપેનથીજ દ્વિતીય સુદ્ધ વિગ્રહનો આરંભ થયો હતો. ત્યાંથીજ ત્રીજો સુદ્ધવિગ્રહ નહિ ચમકે ને ?

ઘર ખાલી કરાવવું છે ?

પોતાના જ ઘરમાં રહેતા ભાડવાત ખાલી નહોતા કરતા એટલે મકાન માલીકે નીચેની સુક્તિ અજમાવી—એણે બન્ને કમરા વચ્ચેની દિવાલ તોડાવવા માંડી. ભાડવાત ખાઈએ તરત જ મકાન ખાલી થયું.

x

અમદાવાદના એક મકાન માલીકે ભાડવાતો ખાલી નહોતા કરતા માટે છાપરા પતના નળીયા ખસેડાવી લેવાડાવેલાં.

+

એક મૂરખ અર્ધા ગાંડા જેવા માણસની બધા મરકરી કરે છે. એને પાંક કે પૈસો કાઈ આપે તો એ પાઈ જ લે છે. કાંકે એને કહ્યું. અહ્યા પાઈ કરતા પૈસો વધારે કિમતી, એણે જવાબ વાળ્યો “ વાત તો સાચી પણ એકવાર પૈસો લેવા ગાંડું તો અને મૂરખ બણવાનું બંધ કરી પાઈ પણ જ આપે.”

‘ ઇન્ડીઅન ગ્લોબ ’ની

જવલંત પ્રગતિ

★

૧૯૪૪ ની આખરે

ઉધરાવાએલી થાપણ	રૂ. ૧૬,૦૦,૧૦૦
ભરપાઈ થએલી થાપણ	રૂ. ૭,૦૦,૦૫૩
સોર હોલ્ડરોની જવાબદારી	રૂ. ૯,૦૦,૦૪૭
પ્રીમીઅમની આવક [૧૯૪૪]	રૂ. ૩૧,૨૪,૧૪૦
રીઝર્વ ફંડ	રૂ. ૧૭,૩૭,૧૭૪
કુલ અસકયામતો	રૂ. ૩૭,૪૫,૫૭૮

વિજયસિંહ ગોવિંદજી
મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર

★

નવલ જેરાજભાઈ,
જનરલ મેનેજર

આગ, અકસ્માત, જીંદગી, મોટર,
ફરિયાઈ વગેરે સર્વ પ્રકારનું વીમાનું
કામકામ સત્વ શરતોથી
હાય લેવામા આવે છે

વીમા કામ માટે લાગવગ ધરાવતા
વત્સાહી કાર્યકરોને સતોષકારક
મહેનતાણુ પોતાની લાયકાત
દર્શાવતા મળી શકે છે.

એજન્સી પ્રતિનિધિત્વ તથા જરૂરી વીમા સાહિત્ય માટે લખો યા મળે :

‘ ઇન્ડીઅન ગ્લોબ ’

ઇન્ડિયન ગ્લોબ લીમિટેડ

હેડ ઓફિસ : ૩૧૫/૩૨૧, પ્રાસપેક્ટ એગ્રીસ, હોર્નબી રોડ, ફાટ, મુંબઈ

કંપનીની અન્ય શાખા કચેરીઓ :—

અમદાવાદ; વડોદરા; ભાવનગર; કરાંચી; કલકત્તા
કમ્બોડિયા; કપાતા યુગાન્ડા, લાહોર; મદ્રાસ; નાગપુર,
પુના; પોરબંદર; વેરાવળ

રોહિત મિલ્સ લિમિટેડ

અમદાવાદ.

ઝરલે

સુંદર ટકાઉ અને મુલાયમ કાપડ

માટે

સર્વોત્તમ

અમારી ખાસ બનાવટો

છાપેલી છીંટ

વોયલો

શર્ટિંગ

લોંગ કલોથ

ક્રેપ

ઘોતી

સાડી

મલમલ

ખાખી ટવીલ

વગેરે

વાપરીને ખાત્રી કરો

ટેકાણું
કાંકરિયા રોડ,
અમદાવાદ નં. ૨

વારનું સિરનામું
રોહિત
અમદાવાદ

ટેલિફોન નંબર
મિલ { ૫૩૫૨
{ ૫૧૬૧

હિંદના દરેક બજારમાં છુટક વેચાય છે.

અરવિન્દ

ખેલે

અનોખા વસ્ત્ર માટે

હિંદનું સૌથી વિખ્યાત કાપડ

જેમાં કે મુનરાઉ સાદો - પાતીયાં - શાંત
સ્વીસ - કેપ - પોપલીન - નેનચુક - દાન - મલમલ
રોશિયા અને રોપલ

તમે જે
કાપડ ખરીદો

તે ઉપર - આ
માર્કે જુઓ.

અરવિન્દ વાસ્ત્ર લીમિટેડ અમદાવાદ

આ માસિક શ્રી પંચવટન બજારવાસી કમિટી પ્રસ્તુત પ્રેસ, રેવડી-બજારમાં
સુવિન કમ્પો અને શ્રી પુરોહિતમયસ દેવવાલ શાંતે ગતિ-રેખા કાર્યાલય,
પીપલ્સ બેંક બીલ્ડિંગ, કારજ અમદાવાદમાંથી પ્રસિદ્ધ કમ્પો.

લાઈટ હાઉસની

ચાદર પર ચમકારા મારતું
એક માત્ર જ્ઞાન'દ ચિત્ર

દોસ્ત

વિવરણ—સૌકતપુસેન

‘સમૃદ્ધિ ચૌહાન તારી
પુરખાય’ મળતી સ્ટેડ છે
સામાજ્ય વિત્ત સન્નિવર્તી
ગ્રાસિ થતી ગુરદેડ છે.

આવો સન્નિવ
આજખવો શી રીતે ?
એવું ન પડશે ‘દોસ્ત’

ગુરુદાસ
દુરુખાનુ
મોતીવાલ
માયા બેનરજી

દરરોજ—૩-પા-૮-૧૦૧

લાઈટ હાઉસ.

રાજનગરની જનતાનું
 માનીતું
 સ્વાદનું અનૈક સ્થાન

જેની
 એક મુલાકાત
 બીજા અનેક મુલાકાતોને
 નોંતરી લાવે છે.

દ્રો ના ની
 સ્પેશિયાલિટીઝ

એક વાર થાપી એટલે જૂલાય ન નહીં

સામનો કરો

અન્યાયનો

સામનો કરો

પણ ભલે તે

અન્યાય કરનાર

જગતની મોટામાં મોટી

સ સ્ત ન ત હોય...

શ્રી કૃષ્ણાર્જુન યુદ્ધ

જાગૃતિની ઝાલર બજાવતું અને

આઝાદી માટે લડવાની પ્રેરણા

આપતું શાનદાર ચિત્ર

દિશન :

મોહનસિંહ

★

અભિનય :

પૃથ્વીરાજ & શોભના સમથ

શાહુમોહક & ક નૈયા લાલ

મે ન કા & ર ત નં બા ઇ

★

મુશરીનું લઘુ પૌરાણિક

ચિત્ર

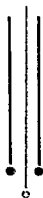
★

લાઈટ હાઉસ

માં પૂરજોશમાં ચાલુ છે.

ફે ડિ ય મ પ્ર કા રા ન

રાજનગરની જનતાનું
 માનીતું
 સ્વાદનું અજોડ સ્થાન

જેની
 એક મુલાકાત
 ખીલ અનેક મુલાકાતોને
 મોતરી લાવે છે
 નાની
 જેનિગાં ટીક

એક વાર થાખી એટલે ભૂલાય જ નહી

સામનો કરો

અન્યાયનો

સામનો કરો

પછી ભલે તે

અન્યાય કરનાર

જગતની મોટામાં મોટી

સલાત ન ત હોય.

શ્રી કૃષ્ણાર્જુન યુદ્ધ

જગૃતિની ઝાલર બંધવતું અને

આઝાદી માટે લડવાની પ્રેરણા

આપતું શાનદાર ચિત્ર

દિગ્દર્શન

મોહનસિંહ

★

અભિનય

પૃથ્વીરાજ & શોભના સમર્થ

શાહુમોહક & કનૈયાલાલ

મેનકા & રતનબાઈ

★

લાઈટ હાઉસ

માં પૂરજોશમાં ચાલુ છે.

મુશરીનું ભવ્ય પૌરાણિક

ચિત્ર

★

ફિલ્મ પ્રકાશન

રાજનગરની જનતાતું
 માનીતું
 સ્વાદતું અન્નેડ સ્થાન

જેના
 એક સુલાકાત
 બીજા અનેક સુલાકાતોને
 નોંતરી લાવે છે.

કે ના તી
 મપેશિગાલિટીઝ

એક વાર થાખી એટલે જૂલાય જ નહીં

સામનો કરો

અન્યાયનો

સામનો કરો

પછી ભલે તે

અન્યાય કરનાર

જગતની મોટામાં મોટી

સ હત ન ત હોય...

શ્રી કૃષ્ણાર્જુન યુદ્ધ

જગૃતિની ઝાલર ખઠવતું અને
આઝાદી માટે લડવાની પ્રેરણા
આપતું શાનદાર ચિત્ર

સુરાસીનું ભવ્ય પૌરાણિક
ચિત્ર

★

લિટિશન :

મોહનસિંહ

★

અભિનય :

પૃથ્વીરાજ • શોભના સમર્થ
શાહુમોહક • કનૈયા લાલ
મેનકા • રતનબાઈ

★

લાઈટ હાઉસ
માં પૂરજોશમાં ચાલુ છે.

રેડિયો પ્રકાશન

ગ્રેન્યુએટો માટે

પગારની યોજના

જી'દગીતા વીમાનું કામ મેળવી શકે એવી પ્રદ્ધા અને લાગવગવાળા માત્ર અમદાવાદ શહેરના ગ્રેન્યુએટો માટેની ઉપરોક્ત યોજના છે લાઇનના અનુભવની જરૂર આવશ્યક નથી મળે એકીસે —

આ ઉપરાંત અમદાવાદ, વડોદરા, અને અન્ય સ્થળે સ્પેશિયલ એજન્ટો નીમવાના છે, લખો —

સી. બી. પટવા એન્ડ કંપની

ચીફ એજન્ટસ

દેવકરજી નાનજી ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લી

ખાસાદનુમાન સાથે અમદાવાદ

ગુલાન વર્ધાલિનંદન

જેમના સૌથી પરાક્રમે અને પ્રભુએ ગુજરાતના ઇતિહાસને ઉજાગો રાખ્યો છે, એ પ્રતાપી અને વીર પાત્રો હવે પડદા પર સજીવન થાય છે

રાણુ કહેવી

દિગ્દર્શન વી એમ ન્યાસ કયા મોહનલાલ દવ,
સંવાદ કરસનદાસ માણેક, કલા યુસુફખાણા
ગીતો મનરવી સુગીત ખનાલાલ હાફુર
સંસ્કારીય પીઠવ્યસનુ

સે સેક્રાર રાજન

અભિનય

મોતીબાઈ, અંજના, દુલ્હરી, નિરૂપાશાય,
લીલાવતી, લીલાનયવંત, મલિકા,

MAHESHWARI MILLS LIMITED

Managing Agents

DHIRAJLAL KHUSHALDAS & CO.

Address	Cables	Telephone No
P B No 79	MAHESHWARI	Office 2701
SHAHIRAU ROAD	AHMEDABAD	Res dence 7011
AHMEDABAD		

Spindles 21034

Looms 460

Our Specialities lead all Markets

We Manufacture

- 1 FROM INDIAN COTTON
- 2 BY INDIAN CAPITAL
- 3 BY INDIAN LABOUR

We manufacture grey or Bleached Cotton and artificial Shirtings in variety of Fast matching Colours Dhoties and Sarees of fancy Borders and Dorias of up to date designs which are all

ATTRACTIVE — DURABLE — CHEAP

our products are wellknown as Maheshwari Fabrics & in great demand from all parts of India

હિંદનાં જ
 હિંદમાં જ બનેલાં
 કાપડ ઉઘોડને અતિશય ઉપયોગી
 અનુભવે પરદેશી બનાવટો કરતા પણ
 સસ્તા, મફાર્દકાર, મફળ નીવડેલા ઓઘો-
 ગિક રસાયણો બનાવતી
 અગ્રણી સ્વદેશી
 સંસ્થા

સરદેસાઈ પ્રધર્સ લિમિટેડ

[સ્થાપના ૧૯૧૧]

ઑટોકલેવ પ્લેન્ટથી બનાવાતાં

સ્ટ્રીકલીન તથા ઓલે ઓઈલ

મદનદેગોને બદલે ૧૦૦ એ ૧૦૦ ટકા કામ આપે છે.

એસ. બી. ૭૦૧ એ

વેસ્ટેમન ખાખીની

બનાવવા ઉત્તમ

કાન આપે છે

૩૦ વર્ષનો

ઓઘોગિક

રસાયણોનો

અનુભવ

વધુ વિગત માટે

ભગુભાઈ એમ. શાહ

જોડિયું

રેવડી મળર, કામ લેત મિતુભાઈ બિલિંગ અમદાવાદ

ટે નં ૭૨૬૦

CHITRA GALAXY

ॐ रामायण ॐ

ર સ દા

[પૌષ્ટિક વનસ્પતિ ધી]

અશ્વિન

ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ

વડોદરા

રેખાના ૧૯૪૬ના જન્યુઆરીનો અંક જે ૨૬ મી ડીસેમ્બર ૧૯૪૫ના રોજ પ્રગટ થશે તે રાષ્ટ્રીય મહાસભાના હિરક મહોત્સવ પ્રસંગેનો ખાસ અંક હશે.

એકસો સાઠ પાનાંના આ ખાસ અંકની કીમત બાર આના રહેશે. ગ્રાહકોને આ અંક એમને એમ મળશે.

મણુત્રીની નકલો છાપવાની હોવાથી આપની નકલ માટે પહેલેથી વ્યવસ્થા કરશો.

ગુજરાતના અને અન્ય પ્રાંતોના અમૂલ્ય વિચારકો અને નક્ષેર જીવનમાં અગત્યનું સ્થાન ભોગવનારા બાઈ બહેનો આ અંકમાં આધુનિક રાજકીય પરિસ્થિતિના વિવિધ અંગો વિશે લખશે. ચૂંટણીના મુદ્દાઓ વિષેની સવિસ્તર શાસ્ત્રીય માહિતી એમાં હશે.

એ સાથે

ચકોરનાં સોળ વ્યંજ ચિત્રોનો સંપુટ.

એક ખીલ જાહેરાત

રેખામાં આવતા હરેક લેખનો પુરસ્કાર આપવાનું આજ સગી રાક્ય નહતું. હવે એ સ્થિતિએ આવતાં, રેખામાં પ્રસિદ્ધ થતા હરેક લેખ માટે રૂપિયા પંદરનો પુરસ્કાર આપવામાં આવશે. લેખ પરના કવર્ અધિકાર લેખકના જ રહેશે. ઉમેરવાની જરૂર નથી કે પસંદગી તે સંપાદકની જ રહેશે.

સંપાદક.

રસોડાને પાટલેથી જોઈ
ચૂંકવનનું એક નવું રૂપ

કાકડી અને ટીડોળાં

અજીતે દાદર ઉપર ધનધન ચઢીને બે બેઝ મૂકી અને ઝડપથી પાછો દાદર ઉતરી અને એકી શ્વાસે બીસ્તરો લાવીને રૂમમાં મૂક્યો ત્યારે હું અને સરલા આમાં ચર્ષ ગયાં. થોડી વાર તો મેં અને સરલાએ એકબીજાના મોં સામું બાધાની જેમ બોલા-કંચુ" પછી સરલાથી ન રહેવાયું અને એકદમ બોલી ઊઠી, "કાં અજીતભાઈ, કંઈ ખૂનખૂન કરીને આવ્યા છો કે શું?"

"ખૂન! મારું જ ખૂન થતું અટકી ગયું છે. હાલ!" અજીતે આરામખુરશી ઉપર લંબાવ્યું અને કપાળ ઉપરનો પરસેવો લુછવા લાગ્યો.

"ચાલ હવે કહી દે, બધા નાટકીવેદા જવા દે." મને કંઈ વહેમ પડ્યો.

"કહું છું બાબા, કહું છું, હવે તો હું અહીં જ રહેવાનો છું. તમારે થોડીક અગવડ વેઠવી પડશે. પરીક્ષાના વખતમાં હું બીજે ક્યાં જવાનો હતો?"

"હવ તારીની, અમે તો કંઈનું કંઈ ધારી લીધું હતું ત્યાં તો કાયળામાંથી આ બિલાડું નીકળ્યું. હું તો કહેતી હતી કે લક્ષ્મીબેન નથી તો તમે અહિં જ રહો પણ તમે ન માન્યું અને છેવટે પગે પડતા આવ્યા."

"બલા માણસ પણ ધર ખાલી ક્યું" તે. મને તો ખમ આપવી હતી? આ તો મગજમાં ઘુસી આવ્યો એટલે બીસ્તરે લઇને નીકળી પડ્યા. નાહકનાં અમને અમરાવી માયાં."

"ધર ધણી સાથે ઝમડો તો કમો નથી ને?" અજીત ઝમડે કરે તેવો ન હતો છતાં ચે' સરલાથી સદજ પૂછાઈ ગયું.

“ના રે બાઈ, ઉલ્લેા ઝગડો પતાવ્યો ત્યારે તો ખાલી કરવું પડ્યું.”

“પહેલાં ત્હા મૂકે પછી બધું થઈ રહેશે.” મેં સરલાને સૂચના આપી. “ચાલ કહે હવે.”

“પહેલાં સરલાબેનને આવવા દે આ તો બધાંને સાંભળવા જેવું છે.”

“અરે સરલા, કાગળ અને પેન પણ લેતી આવજો અજીતનું દાસ્તાન લખી લેવા જેવું છે.”

“એ તો સાંભળ્યા પછી નક્કી થશે.” અજીતે કહ્યું. માનો ન માનો પણ અજીત આજે કંઈ નવા જુની કરીને આવ્યો લાગતો હતો. આવો શાંત અને સરળ સ્વભાવનો છોકરો આમ હાંફો હાંફો આવે એ મારે મન જરા નવું ખરું. એમ એ ની પરીક્ષાના છેલ્લા દિવસો જતા હતા અને એકાએક અજીતની પત્ની લક્ષ્મીબેનને બહારગામ જવું પડ્યું અને અજીતભાઈ એકલા પડ્યા. મેં અને સરલાએ બહુ કહ્યું કે, “અહીં જ રહો” પરંતુ અજીતે કંઈ ને કંઈ બહાનુ ઠાઠી એ વાત ટાળી દીધી અને આજે એકાએક અહીં આવી પડે એટલે અમને નવાઈ લાગે એ સ્વાભાવિક છે.

સરલા ત્હા લઈને આવી. તેને સંબોધતાં અજીતે કહ્યું, “તમને ખાસ અમલ પડે તો પહેલાંથી બોલજો નહિતર પરીક્ષાના વખતમાં મઠાન શોધવા પાછો ક્યાં નીકળી પડે?”

“અમલ પડશે તો અમે અહીંથી જતા રહીશું. હવે તો ખાસ હેઠો બેઠો ને.” સરલાએ મારા સામું જોઈ સૂચક દષ્ટિ કરી.

“ઠીક બાઈ, ત્યાં અડીંગા જ નાખવા હોય ત્યાં વિવેકનો ખાસ અર્થ જ નથી.”

“ચાલ, તારી વાત શરૂ કર.” મારી કુતુહલ વૃત્તિથી ન રહેવાયું.

“હું જે ધરમાં રહું છું તે તો તમે જોયું છે. અમારા ધરધણી મગનદાસ અને જેઠાણેન નીચે રહે છે. તેને તો તમે બન્નેએ જોયા છે એટલે એ સંબંધી બોલવાનો અર્થ નથી. રોજ નાની નાની વાતોમાં બંને લડે નહિ તો તેમને ચેન પડે નહિ.”

“અહં ત્યારેસ્તો ! વાંચવાનું ન રાખ્યું તેમાં અહીં આવ્યો. જીવો મોટી વાત લાખ્યા છે તે. મારી તો દાળ ઉભરાઈ ગય છે.” સરલા રસોડા તરફ વળી.

“અરે સરલાબેન, આવો લાભ વારંવાર નહિ મળે.” અછતે આમહ ક્યો.

“રસોઈ કરવા દેને ચાર. મારે પાછું ઝાણીસતું મોડું થશે. સરલાને તું નિરાંતથી વાત સંભળાવજે.”

“ઠીક ભાઈ, મારો અડધો ઉત્સાહ ભાંગી નાંખ્યો પણ હવે કહી નાંખું. હું શું કહેતો હતો ? હં, રોજ જમડો થાય. હું દાદર ઉતરું કે મને તરત જ લવાદ બનવાની તક મળે પરંતુ ‘ઉતાવળ છે’ ‘જરા કામમાં છું’ કહીને હું હમેશાં એ લાભ જતો કરતો હતો. લક્ષ્મીએ તો એ પદ ધણી વાર ભોગવ્યું હતું એટલે મારો કાયદેસરનો એ વારસો હોવા છતાં એ એ હું ભોગવી નથી શક્યો. એક દિવસ હું દાદર ઉતરતો હતો ત્યાં મનનભાઈએ ખૂબ પાડી, “કેમ અછતભાઈ શીદ ચલાવ્યું ?”

“જમવા જવું છે.” મેં દૂધથી પતાવ્યું. એ દિવસે મેદાન સાફ હતું. બંને જણાં કંઈ ખૂબ મોજમાં દેખાતાં હતાં એટલે ઊભા રહેવામાં જોખમ ન લાગ્યું.

“અરે આવોને ! હવે જવાય છે ! લક્ષ્મીબેન હતાં ત્યારે અમારે કેટલી વસ્તી હતી ? તમારે તો નીચી મુંડીએ દાદર ઉતરવો અને અહીં.” જેઠાણેને વિવેક ક્યો.

“આવો આવો હવે જવાય છે.” મનનભાઈના આગ્રહને પાછો ઠેલી ન શક્યો અને હું મનનભાઈ સાથે વાતે વળગ્યો. જોકે એનને આશિર્વાદ કંઈ યાદ આવ્યું હોય તેમ જોણ્યાં. “અરે ! મારે તો મારા મામાના છોકરાની વહુ ધરિષીતાલક્ષ્મી છે તેને જોવા જવાનું છે. સારું થયું યાદ આવ્યું તે. આવો ઝટ જમી લો. અજીતભાઈ તો બેસશે. જમતાં જમતાં વાતો કરજો “ મારા તરફ જોઈ, ” તમેય અજીતભાઈ અહિંજ જમી લોને આવે તમારું જ ધર છે.”

મનનભાઈએ પણ ટાપસી પુરી, “હા, હા, અજીતભાઈ આવો અહિંજ જમી લો.”

“નારે, વીથીવાળો થોડો પૈસા કાપી આપવાનો હતો ?”

“લક્ષ્મીમહેન તો આવું ન’તા રાખતાં.” જોકે એનને ખોટું લાગ્યું અને થોડીવાર રકઝક થઈ, હું પાટના ઉપર બેઠો, જોકે એને ઝટઝટ યાગીઓ પીરસવા માડી. યાગીમાં ઉદર ભેંસને અમકયા હોય તેમ મનનભાઈ જોવી જાણ્યા “આ શેનું શાક થયું છે ?”

“ખાશો એટલે ખખર પડશે.”

શુ ધૂળ ખાય, અભણ બેરાનું આજ દુખ છે ને. મને તેટલી આરી વણ લાવીએ પરંતુ તેને ધૂળ જેવી કરી મૂકે.” મનનભાઈએ સુતેદનો બમ કરી દીધો હતો મશીનમનને મોરચા ઉપર ચાલુ કરી દીધું. હું અમરાયો, કે રખેને એકાદ બે ગોળાઓ વામી ગય. મશીનમનની અણખૂટ ધારા અટકાવવાનો ઉપાય એટલે સમસે બડી ચૂપનો મેં આશ્રય લીધો.

“તને કાઈ દહાડો કશી ગમ પડી છે ?” બીજો કારગુસ છૂટ્યો.

“હવે પડી મમ ખાઈતો ઝટ લઈને શાકમાં ઝેર નથી નાખ્યું તે આમ રાતાપીગા થઈ જવ છે ” આમેથી પણ બોમ્બાર્ડમેન્ટની સરખાતે થઈ ચૂકી હતી.

“ઝેર હોય તો સાફ. કાકડી અને ટીડોળાંનું ભેયું શાક તો
મેં મારીસાત પેટીમાં નથી સાંભળ્યું.”

“શેનું સાંભળ્યું હોય ? એતો કંઈ નવું કરીએ કે તમારો
ગીટીઆરો ચાલવાનો પછી અમને નવું નવું કરી ખવડાવવાની
હોંશ પણ ક્યાંથી ચાય ?”

“જુઓ અજીતભાઈ જુઓ.” યાજ્ઞા મારા મોં પાસે લાવીને
મગનભાઈએ બતાવી. “મારા સમ તમે જુકું કહો તો. ટીડોળાં
અને કાકડીનું ભેયું શાક તમે કોઈ દિવસ ખાધું છે ?”

“નહિ કેમ ખાધું હોય ? લક્ષ્મીમેન તો સુરત તરફના છે
એમના ખાણા પીણા તમારાથી નહિ જીરવાય.”

“તારી અને લક્ષ્મીમેનની કયા સરખામણી કરે છે ?
લક્ષ્મીમેન તો સાક્ષાત લક્ષ્મી જ. અજીતભાઈની એ કેટલી દરકાર
રાખે છે ?” હવે મને લાગ્યું કે તટસ્થ રાજ્યને આ બે સામ્રાજ્યો
હોળાનું નાળાએર ક્યાં વિતા નહિ રહે મારો શ્વાસ જાયે ચઢી ગયો
હતો હવે તો અહિંથી ક્યારે છૂટું એજ પ્રશ્ન હતો જન્મવામાં રસ નહતો.

“લક્ષ્મીમેનને વળી આ શાક બનાવતાં કેટલીયે વાર મેં
જોયા છે. પૂછો અજીતભાઈને.” જેઠાંરબેને મને સડોવવા માંડ્યો.

“અજીતભાઈ તો કંઈએ આવું ખાય તેવા નથી બોલે
અજીતભાઈ તમે આવું શાક કોઈ દિવસ ખાધું છે ? અરે સાંભળ્યું
જ છે ?” મગનભાઈએ મને ડાબે હાથેથી હવાવીને પ્રશ્નોત્તરી
સર કરી પરવું હું શું બોલું ?

“હા હા કહી દો અજીતભાઈ જુકું બોલો તો મારા સમ”
મગનભાઈએ મામતો તંગ કયો, પછી તો મને સમ વાળીને બને
પૂછવા લાગ્યાં. જેઠાંરબેને તો આકરી પ્રતિજ્ઞા લઈ લીધી કે “જો
હું કહું કે કાકડી અને ટીડોળાંનું શાક તો જીવંતી પર્વતો
કોઈ પણ શાકનું ફોડવું મોંમાં” અને

સામે હાથ કે જો એ જુદા પડેતો મારા ગુલામ થઈ જાય. મનનાથ
ગુલામ થાય કે બાદશાહ પરંતુ મારી સ્થિતિ તો નોકર જેવી
કરી ચૂકી હતી.

હવે બંનેએ મારા દાંતમાં આંગળાં ધાલી અને બોલાવવાનો
નિરધાર જ ક્યાં હોય તેમ જોકારબેન બોલ્યા, " પણ ન્યાય તો
કરવો જ પડશે. જો તમે જુદું બોલો તમે માફ મેળું જીવો. "
અને જીવતાં જ જોવું મોઢું જોવું ન મમતું હોય, તેનું મધો પછી
ક્યાંથી જોવાનો હતો!

" હા હા. કહી દો અજીતનાથ આમાં કાઈની શરમ ન રાખતા.
અમને કાઢને ખોડું નહિ લાગે. " મનનાથએ અભય વચન આપ્યું.

મારો જીવ અદ્ધર થઈ ગયો હતો. આતો સાપે
છાંદર ગળ્યા જોવું થયું. " અરે બધા માણસ જો ને જો કરવું
હોય તે કરે. એતો બધાના સ્વાદ કંઈ એક સરખા નથી હોતા. "
મેં સામાધાનનો પ્રયાસ કરવા માંડ્યો.

" હું ન'તી કે'તી કે થાય? " જોકારબેને અર્થને દહારમાં
ધટાવ્યો.

" ના એ ન આવે. ' નરો વા કુંજરો વા જોવું નથી જોઈતું.
મને તે એક ચોકખો જવાગ આવે. કાઠડી અને ટીંડોળાનું ચાક
મેળું થાય કે નહિ. તમે ખાધું હોય, જોવું હોય, સાંભળ્યું હોય તો
હા કહો નહિ તો ના. " મનનાથએ આખરી જવાગ સાંભળવા
તરફ થઈ ગયા.

હું કંટાળી ગયો હતો. પેટમાં ચૂંક ઉપડવા લાગી. હાથનો
કાળાઓ મહાપરાણે મોં સુધી પહોંચતો હતો. મારાથી કાંઈ અભાગી
પણે બોલાઈ ગયું. " જો તમારા બેના લગ્ન થાય તો કાઠડી અને
ટીંડોળાનું ચાક ન થાય? " ખોડું દસતાં દસતાં હું મહાપરાણે
બોલતાં તો બોલી ગયો પરંતુ એટમત્રેય પડ્યો હોય તેમ બંને
જણ એકબીજાના મોં સામે જોવા લાગ્યાં અને મેં ખૂન. ગિમત

અમે બંને જથ્થુ પાટલા ઉપર બેસી ગયા. ઘાળાઓ આવી પહોંચી યાળામાં ટી'ડોળાં અને કાકડીનું ભેગું શાક ભેષ્ટ અછતો તો ચમકીને એકદમ ભ્રમો થઈ ગયો, મેં હાથ પકડીને અછતને નીચે બેસાડ્યો અને કહ્યું. “આ ધરના કાકડી અને ટી'ડોળાં તને ધર ખાલી નહિ કરાવે.”

“આ કાકડી અને ટી'ડોળાં બળ્લર નથી. ધરના વાડાનાં છે. શહેરના શાકની જેમ આ પેટમાં નહિ ચૂંકાય.” સરલાએ મંદમંદ હસતાં એક તીર છોડ્યું અને અમે હસી પડ્યા.

- પ્રસાંત

નવી વ્યાખ્યાઓ

લગ્ન : પતિને પત્નીમા અને પત્નીને પતિમાં શું ભેષ્ટ અને શું ન ભેષ્ટ તે ભણવાનો પ્રયોગ.

ચૂંટણી : (૧) પરિણામ ભહેર થયા બાદ કોને જિતા રાખવા ભેષ્ટતા ન હવા તે ભણવાનો પ્રયોગ.

(૨) ભહેર છવનની પાંચદશ વર્ષે અનિવાર્ય થાતી પૂરણી.

હાલ : તરંગ અને તુલા ઉપર ચોંટાડવાની ચળવળ.

નિંદા : હવા નેટલી સર્વવ્યાપક, ઈશ્વર નેટલી સર્વ નેટલી સર્વજ્ઞ કલા.

બેની અને વીન્ટન

ઓગસ્ટની આઠમી અને નવમીમાં ધણે ફેર હતો.

લોકોનાં ટોળાં, ત્રિરંગી ઝંડા, મગનમેદી અવાજો-અજાજ દશ્ય હતું! મીઠમજૂરો કામ છોડી બહાર દોડતા હતા. વિદ્યાર્થીઓ રસ્તા પર હતા. રસ્તા પર માનવ મેદની માતી નહોતી. ટ્રામો અટકી. ઘોડાગાડીઓ ખાલી થઈ. ટેક્સીઓ થંભી મઈ. ટ્રેનોની સાંકળો ખેંચાઈ. બસો બળતી, રસ્તા પરની ગેસજતીઓના બૂછા થતા, તાર કપાતા, પોસ્ટ-ઓફીસો લૂંટાતી-ફુકાનો લૂંટાતી.

તેજ વખતે ઈન્સ્પેક્ટર વીન્ટન ગેળી છોડાતો હુકમ આપતો હતો, શમના દગ ચૂંકા હતા, સેંકડોની ધરપકડ થતી હતી, માથાં ફૂટતાં હતાં, લોહીની નીકા વહેતી, વીન્ટન અટક્યા વિના આમળ વધતો હતો.

વીન્ટનની નજર સામે ઈંગ્લેન્ડનું દશ્ય ખડું થતું હતું. ન્યારે એ પોતે ખાણખોદીયો હતો ત્યારે એક મોટી હડતાળ પડી હતી ટાળું ઉશ્કેરાયેલું હતું. તે વખતે પેપો પોલીસનજરણ આમ જ આમળ વધતો હતો. ટોળાંને દાખરાતો આજ રસ્તો હતો.

લોકઅપમાં આવીને એ પકડાએલાંએને ફટકારવાનો હુકમ આપતો. વેર હતું, ગદૂન હતું, અને આ અમુધોને પાઠ શીખવવાનો એને હ્દાવો હોવો હતો. કોષએ કહ્યું, “આ અંગ્રેજોને સાચી આઝાદી શું છે તેનું જ્ઞાન જ નથી.” વીન્ટને એને બે સોટી વધુ ફટકારી. પેલાં દસ્યો. સોટીથી મનોરથો છુંદવાના પ્રયત્નો નિષ્ફળ જ જવાના છે.

વીન્ટન ચિચારતો હતો. ‘સાચે જ સ્પિટિશરોને શું આઝાદીનું જ્ઞાન નથી? એમને કોષ નમાવી ચકાવું નથી; અને કોષ નમાવી

અમે બંને જણ પાટલા ઉપર બેસી ગયા. ઘાળાઓ આવી
 પહોંચી ચાળામાં ટીંડોળાં અને કાકડીનું ભેગું શાક ભેષ અછતો તે
 ચમકીને એકદમ કીબો યહ ગયો, મેં હાથ પકડીને અછતને તીચે
 બેસાડ્યો અને કહ્યું. “આ ધરના કાકડી અને ટીંડોળાં તને ધર
 ખાલી નહિ કરાવે.”

“આ કાકડી અને ટીંડોળાં બખર નથી. ધરના વાડાનાં છે.
 શહેરના શાકની જેમ આ પેટમાં નહિ ચૂંકાય.” સરલાએ મંદમંદ
 હસતાં એક તીર છોડ્યું અને અમે હસી પડ્યા.

- પ્રસાંત

નવી વ્યાખ્યાઓ

લગ્ન : પતિને પત્નીમાં અને પત્નીને પતિમાં શું ભેષએ અને શું ન
 ભેષએ તે ભણવાનો પ્રયોગ.

ચૂંટણી : (૧) પરિણામ ભહેર થયા બાદ કોને જિલ્લા રાખવા ભેષતા ન
 હતા તે ભણવાનો પ્રયોગ.

(૨) ભહેર જીવનની પાંચદશ વર્ષે અનિવાર્ય થઈ પડતી પૂરણી.

હક્ક : તરંગ અને ટુકડા ઉપર ચોંટાડવાની ચમત્ક્રી.

નિંદા : હવા જેટલી સર્વવ્યાપક, ઈશ્વર જેટલી સર્વશક્તિમાન અને જ્ઞાન
 જેટલી સર્વજ્ઞ હવા.

બેની અને વીન્ટન

ઓગસ્ટની આઠમી અને નવમીમાં ઘણો ફેર હતો.

લોકોનાં ટોળાં, ત્રિરંગી ઝંડા, મનમોહી અવાજો-અજન્દા દસ્ય હતું! મીઠમજૂરો કામ છોડી બહાર દોડતા હતા. વિદ્યાર્થીઓ રસ્તા પર હતા. રસ્તા પર માનવ મેદની માતી નહોતી. ટ્રાંમો અટકી. ઘોડામાડીઓ ખાતી થઈ. ટેકસીઓ થંભી મઈ. ટ્રેનોની સાંકળો ખેંચાઈ. બસો બળતી, રસ્તા પરની ગેસજતીઓના બૂછા થતા, તાર કપાતા, પોસ્ટ-ઓફીસો લૂંટાતી-ફૂકાનો લૂંટાતી.

તેજ વખતે ઇન્સ્પેક્ટર વીન્ટન ગેળા છોડવાનો હુકમ આપતો હતો, શમના ઢમ થતા હતા, સેંકડોની ધરપકડ થતી હતી, માથાં ફૂટતાં હતાં, લોહીની નીકા વહેતી, વીન્ટન અટક્યા વિના આમળ વધતો હતો.

વીન્ટનની નજર સામે ઈગ્નંડનું દસ્ય ખડું થતું હતું. ત્યારે એ પોતે ખાણુખોદીયો હતો ત્યારે એક મોટી હડતાળ પડી હતી ટાણું ઉશ્કેરાયેલું હતું. તે વખતે પેથો પોલીસજનરલ આમ જ આમળ વધતો હતો. ટોળાંને દાખવાનો આજ રસનો હતો.

લોકખપમાં આવીને એ પકડાએલાંઓને ફટકારવાનો હુકમ આપતો. વેર હતું, ઝનૂન હતું, અને આ અમુકોને પાઠ શીખવવાનો એને દલાવો લેવો હતો. કોઈએ કયું, “આ અંથેનેને સાચી આજાડી શું છે તેનું જ્ઞાન જ નથી.” વીન્ટને એને એ સોટી વધુ ફટકારી. પેલા દસ્યો. સોટીથી મનોરથો છુદવાના પ્રયત્નો નિષ્ફળ જ જવાના છે.

વીન્ટન રિચારતો હતો. ‘સાચે જ સ્થિતિશરોને શું આજાદીનું જ્ઞાન નથી? એમને કોઈ નમાવી શક્યું નથી; અને કોઈ નમાવી

ચકશે નહિ.' પરંતુ ખાણિયાઓ શું રતત' છે? લંડનના મજૂરોને કયી જાતની આઝાદી છે? કોલસાની ખાણોની હડતાળ વખતની સ્થિતિ કેવી બન'કર હતી? ખાણિયાઓની સમસ્યા શું મેંજ નહોતું કહ્યું કે, 'આપણે ગુનામ જીએ-ગુનામથી પ બદલાર છીએ' જેની છૂપી છૂપી બુલેટીનો વહેચવા જતી અને હું જેમમાં દસડાયેનો તે વખતે મેં પણ શું એમ નહોતું માન્યું કે આ મૂખોઓ મજૂરોને જેલમાં પૂરી હડતાળ તોડી ચકશે એમ માને છે? પરંતુ જવા દો એ બધી વાતો !

વીન્ટને એક જગ્યાએ દરોડો પાડી, વીસેક જથ્થાને ગિરફતાર કર્યા. એમાં મહેન્દ્ર અને અમીના પડુ સડાઈ મળ્યાં હતાં. શહેરનું નેતૃત્વ એમના હાથમાં હતું. શહેરના પોલીસ અમલદારો સૌ એમને ઝાળમે. પંદર વર્ષથી શહેરના જાહેર જીવનમાં તેઓ ઓતપ્રોત થઈ ગયાં હતાં. ખીજા અદારને પોલીસવાનમાં મોકલી દઈ, આ બે જથ્થાને પોતાની કારમાં લઈ વીન્ટન ઉપડ્યો. લોક-અપ થોડું દૂર રહ્યું ત્યાં વીન્ટનને કૈંક વિચાર આવ્યો અને એણે કારને ખીજે રસ્તે વાળી

આ મધુ 'જેતા જેતા એને વારંવાર ઈંગ્લેન્ડ નજર સમક્ષ આવતું હતું એ નાના છોકરાં હતાં એમને માટે દૂધ નહોતું. ઠંડી સખ્ત હતી. જેમ્સ જેનીને કહેનો હતો, "મમી ! સઘડી સળગાવોને" ઠંડી બહુ વાય છે."

ઘરમાં કોનસા નહોતા જેનીએ જેમ્સને પડખામાં લીધો. "બેટા, ઘરમાં કોવસા થઈ રહ્યા છે."

"નવા લાવો, મમી ! ઠંડીમાં તો મરી જવાશે."

"જીમી, લાવવા માટે પૈસા નથી બેટા ! તારા બાપુને કામ-ચરથી રજા મળ્યા છે."

"કેમ રજા મળ્યા ?"

"કારણ કે બજારમાં કોનસા ઘણા વધી પડ્યા છે."

છામીને એ સમજાય કેમ ? સમજવાની એની ઉમર નહોતી. બપુંકર દિવસો હતા. ઘર ખાલી કરવું પડ્યું હતું. ખુલ્લામાં તંબુ ખેંચી હામરો બીજા ખાણખોદીયાઓ સાથે અમારું કુટુંબ પણ રહેતું હતું. છામી અને જહોન-ગ-નેનું મૃત્યુ પણ ત્યારે જ થયેલું. અડી' આ લોકોની સ્થિતિ શું બોલી બપુંકર છે ? અમને પેલા પોલીસોને કાચાને કાચા ખાઈ જવાનું મન થતું તો આ લોકોને આટલું ય ન થાય ? ન થાય તો એ પણ કહેવાય-ના-પથુ-નહિ-પરંતુ તદ્દન જડ કહેવાય.

એણે કાર બીમી રાખી. મધરાત હતી, રસ્તા પર કોઈ ફરકતું નહોતું બારણું ખોલી, મહેન્દ્ર અને અમીનાને નીચે ઉતારી દઈ. એણે કાર હાંકી મૂકી.

પોલીસાર થઈ ત્યાં એના મનજ પર વિચારોએ ધસારો કર્યો ! અરે આ શું કરી નાખ્યું ? ઉપરીને શો જવાબ દઈશ ? ક્રોહ-ક્રોહ ઈંગ્લેન્ડને છેલ્લું ? દેશને દગો દીધો ? ઈંગ્લેન્ડ ! ઇંગ્લેન્ડ ! Rule Britannia Rule the Waves. પણ અમીનાનું મોં જેની જેવું નહોતું ! જેની કામ કરતી હતી ત્યારે કોઈ ઢસડી મળું હોત તો ! તો હૃદયમાં કેવા ચીરા પડત ! એ.....અરે મન કઈ તરફ દોડે છે ? હું ક્યાં જેની અને અમીનાને સરખાવું છું ? જેની મમે તેરી લાયે 'બ્લાઈટ'—ખાણખોદીયાની પત્ની હોવા છતાંયે એ ગોરી હતી. આ હિંદીઓ ! કાળા-નાભાયક—ગોરા એ ગોરા અને કાળા એ કાળા ! એમની વચ્ચે સરખામણી જ શક્ય નથી.

એ ઘેર આબો, જમ્યા પછી જેનીએ એ જ વાત કાઢી. "વીન્ટન, આ નોકરી આપણને હાજતી નથી. ચાલ, ઈંગ્લેન્ડ પાછા જતા રહીએ."

"જેની, આ વખતે ? ત્યારે માતૃભૂમિને આપણી સીલો વંડુ જરૂર પડી છે ત્યારે જ-એનું આ મદદરતું કામ છોડી ચાલ્યા જઈશું ? એ કેમ બને ?"

“આવો વખત છે માટે તો વાન મૂં છું અમાં કામ કરવા
મારે મન ના પડે છે. હૃદય ડખ રે રે.”

“આ પગાર, આ માલખી, આગમખીયા, બંગલા, કાલ વગેરે
ત્યાં મળવાનું નથી ત્યાં તો એ જ-આહ-કલાક ખાણુની મજૂરી
કરવાની છે.”

“મને એ કશાની તમા નથી”

“અરે આ તો કાળા-નીગર સોફ છે, ગુલામ થવાને જ સર્જાય
છે, કાલસાને ગમે તેટલા સાણુથી ધૂએ તોય એની કાળાશ જવાની
નથી. સમજી જોની?”

“કાલસાની ખીજ બાજુ તું ભૂવી જાય છે વીન્ટન! કાલસો
જ્યારે અમારે બને છે ત્યારે મને તેની સદેશ વસ્તુને પણ ખાખ
કરી શકે છે. એ શું તું નથી જાણતો? કાલસો આજ અમાર
જાતી રહ્યો છે. તું એને બૂઝવવા માગે છે. હું ઇચ્છું છું કે એ ભલે
અમારે બની સડેલું બરખીભૂત કરે. એ ખાખમાંથી નવસર્જન થશે”

વીન્ટન બોલ્યો, “તારી વાત મને તેવી હોય પણ એ આપણી
રાષ્ટ્રભાવનાને અનુકૂળ નથી પ્યારા ઈંગ્લેન્ડને ખાતર મને તે કરવું
પડે તોપણ હું જાચકાવાનો નથી. સેંકડોના, હજારોના, લાખોના
જન લઈને પણ હું ઈંગ્લેન્ડની તરફ છીપાવીશ. ઈંગ્લેન્ડ આપણી
માતૃભૂમિ છે, એનાથી મહાન મારે મન બીજું કશું નથી. જોની!
હવે વધુ કંઈ બોલીશ નહિ માતૃભૂમિને ચરણે. આપણા આ
નાનકડા જીવને અર્પણ કરી શકીએ તો પણ છે.”

રોજ આવી વાતો થતી અને રોજ વીન્ટનની ગોળીઓ છૂટતી.
કાઈ હિંદીના હાથ હિડતા-તો કાઈના પગ-કાઈની આંખો ગઈ-
તો કાઈની ખોપરીઓ ફુટી. હજારો શ્રમીના હમલા થયે જતા હતા.
સોહીની નીમ વહેતી હતી. વીન્ટન માતૃભૂમિ ઈંગ્લેન્ડની તરફ

છીપાવતો હતો કુમળા બાળકો, નવતોલિયા કિશોરો-કુમારો કુલ-
 ગુલામી યુવક-યુવતીઓ-ના ભેગ ધરીને એ છગ્ગંડની ભૂખ ભાગતો
 હતો. ભોમ ધરાતો એમ ભૂખ વધતી જતી અને વીન્ટનની વધુને
 વધુ ગોળાઓ છૂટતી

જેની જોતી, એની આખમાની આસુ ટપકતા એ બોલી
 હોતી "વીન્ટન, તું જાન બૂલ્યો છે રાષ્ટ્રની જો સેવા જ કરવી
 છે તો ચાલ, હજાર રગ્તા બતાવુ."

પણ વીન્ટન પાછુ વળીને કયા જુએ ? ગવર્નરના ધનવાદ
 એને મળ્યા હતા. યુરોપીઅન એમોસીએશનના પ્રભુને એને ખણ
 આપુ હતું મવર્નરની છોકરીએ એની સાથે નાચી એનું બહુમાન
 ર્યું હતું. સરકારી છાપાઓમાં એની પ્રશસા થતી હતી-એમ વધુ
 ગોળા છૂટતી ને વધુ પ્રાપ્ત જતા.

માત્ર જેની આસુ સારતી અને એની સામે જીમી અને જહોન
 ખડા થતા ઠાસસા નહોતા, દૂધ નહોતું, વીન્ટનને કામ નહોતું મળ્યું
 અને.....અને જીમી અને જહોન જમત છોડી ચાલવા માડ્યા હતા

—શેખર

આખ્યાનો વિકલ્પ

નાટક કે નવલકથા વર્ગોમાં પાત્રો વચ્ચેની વાતચીતને રુચ દેતા નામો
 ઓળખવામાં આવે છે પણ આ આખ્યાનો વિકલ્પ એ છે કે પતિપત્ની
 વચ્ચેના સંવાદને વિસ્તાર વરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

બાઈશ્રી...ને રસ્તામા જે
કાઈ મળ્યા તે સહુ હતા—

શોધમાં

ઘણે વખતે તમારો તો બેટો થયો. હારતો! કિંમ ઉતારવી
એ કાઈ જેવું તેવું કામ છે? અરે બાપ! લોહીનું પાણી થઈ ગય.
કેટલાને મનાવવાં? એક હોય તો કીક વાત છે, પણ આ તો માથે
વાળ એટલા વેરી. પૈસાવાળાને મનાવો તો આ કહવાતા કલાકારો
વચકાય નવ વાગે બોલાવ્યા હોય ત્યાં બે વાગે ટેલીફોન આવે કે
આજે નહીં અવાય, હવે એટલું સુખ છે કે સરકારી લશ્કરં ઓઝા
થયાં. પણ હવે દરીદ્રાર્થ બારે થશે. કાળા બળરના પૈસાવાળાઓને
તો આ ધધામાં ખસ મલાઈ જ મલાઈ લાગે છે! એમને? એમણે
તો માત્ર આ છાપામા છપાતી ખબર પરથી બધું તારવેલું. છાપાંમાં
કોકનું નામ બેમમ લખ્યું એટલે એ બેમમ નથી બનતી. એ તો
બાંદીની બાદી જ રહે છે. પણ તમે ઉતાવળમાં કેમ છો? આટલે
વર્ષે મળ્યા તોય તમે તો.....અરે દોસ્ત આપણે એક કપ ચાહમાં
બે જથ્થુ પીતા એ સમય પણ તું ભૂલી ગયો? ના, ના, કાંઈ તમારી
માનહાનિ નથી કરવી. સાચા માનની હાનિ કદિ થતી જ નથી
અને જેની હાનિ થાય તે માન નહીં. તમે ઉતાવળમાં છો એમને!
કેમ? આ વાદ પાછળ પડ્યો હોય એવા હાંફળા હાંફળા કેમ લાગે
છો? શું કહ્યું નવા ચહેરાની શોધમાં છો? નવો ચહેરો એટલે શું?
ખરું કહું તો બાઈ હું તો રહ્યો ગામડિયો રાંચિયો, આ તમારા હાં
હોરામાં મને કાંઈ સમજાય ન પડે; એટલે જ પૂછું છું ને કે નવો
ચહેરો એટલે શું? સમજ્યો, સમજ્યો. નવો ચહેરો એટલે પરદા
પર સારી લાગે એવી નટી થવાની ઇચ્છા રાખનારી સ્ત્રી એમ જ ને?
હા. હા. તમારી વાત સાચી છે. ખાતાં ન આવડે તો તમે ખીજ
પાસે ગીત અવડાવી શકો છો. સંવાદની વાત તો જાણે બહુ મહત્ત્વની

છે જ નહીં અને એનો દેખાવ એ ઓછો અભિનય છે કે ખીજ કશા આડંબરની જરૂર પડે ? સ્ત્રીની સામે ચરીસો મૂકો અને એ કુદરતી અભિનય ન કરે તો એનું સ્ત્રીત્વ જ કાંઈ ખામીવાળું માનવું. ચરીસા અને ડોમેરામાં વળા ફેર શો ? નદી પૂરતો તો જરાકે નહીં, પણ હું એમ પૂછું કે નવા ચહેરામાં તમે પુરુષનો ચહેરો કેમ નથી શોધતા ? હા, સ્ત્રીઓના ધણા ઉપયોગ ચર્ચ શકે છે. સાચું કહું. પુરુષો જ દિલ્લો વધારે જીએ છે. ત્યારે સ્ત્રીઓ વધુ દિલ્લ જોતી થશે ત્યારે તમે પુરુષોના પણ નવા ચહેરાની શોધમાં નીકળશો એમને ? જિતયું બાઈ, મારે મળે ધરાર જિતરી મયું. ના, બાઈ ના, હું તો સંસ્કારી કે અસંસ્કારી કોઈને ઓળખતો નથી અને ઓળખું છું એમાં એકે નવો ચહેરો નથી પછી તમારી ઓળખાણ કેમ કરીને કરાવું ? બહે બાઈ, ઇચ્છાઃયાય તો ઘેર જમી જાએ. મારો જૂનો ચહેરો જોઈ જાએ. જય જય.

શું શોધ છે ? બધી નદીનું પાણી છેવટે તો દરિયાને જઈને મળે છે, કાક કુંવારકાના અપવાદને ગણ્યો ન ગણ્યો સરખો જ છે ને ! અને આ બધી શોધનું પરિણામ પણ અંતે તો ધનપ્રાપ્તિમાં જ છે.

પણ આ તો ધરમદાસ ! આને પગે ચાલતા ? સમયની ગતિ કેવી ત્યારી હોય છે ? નિયંત્રણો અને કંટ્રોલોનું જોર હતું ત્યારે ધરમદાસભાઈને ત્યાં જિમવાની જગા ન રહેતી. પાણી કહેતાં ખંડ દૂધ હાજર થતું. એને આજે આમ પગે ચાલવાનો વારો ! રે વિધિ !

જય જય ધરમદાસભાઈ કયાંથી અત્યારે આમ ? અરે સાહેબ, ઓપને શા માટે આવો કાળો તડકો વેઠવો પડે ? આ તો પેલું ક્ષીણું પૂંડ્યે જેવું લાગે. આપને શો ખોટ છે ? આપ નોકરીની શોધમાં હો ? અરે સાહેબ, ગરીબ માણસની મસ્કરી શા માટે કરો છો ? તમારે નોકરી જ શા માટે કરવી જોઈએ ? સર્વે સિધ અને નવે નિધ છે

સાહેબ, ઠેક માને એવું તો કહો, ક'ટ્ટોલ ખાતું નીકળી મયું એમાં શું? નવું બનેને ન આવે જૂનું કાંઈ ચાલ્યું જાય છે? અને એમ તો કેમ મનાય સાહેબ. કે જૂનું કાંઈ ન હતું? હા એ વાત ખરી કે જિતયો અમનદાર ઠોડીનો, રદ થએલો કાયદો એટલે તો પસ્ટી ખરાખર છે પુરુષાર્થ તો કરવો જ જોઈએ, હા, આકો માણસ સસ્તા ને નોકરી મોઢી, એવો જમાનો આવી લાગ્યો છે. લડાઈ બંધ થઈ એટલે શું થાય. એ તો સાહેબ કુદરત જ એવી છે. કુંઝર ભારે છે માટે જમીન સરસો રહે અને તથુખલું હલકું છે તે આકાશમાં ધૂમે. બધે સાહેબ. ઉલ્લમ એજ ખરી વસ્તુ છે. અને આપને શિખામણ આપનાર કું કાણુ? બાકી પેલે દિવસે બીજા પાસેથી જે કામના ઓછામાં ઓછા હજાર પડાવ્યા હોત તે કામ માત્ર પાનની પટ્ટીમાં આપે કરી આપ્યું હતું તે ઉપકાર મારાથી કદી બૂલાય એમ છે? ના રે ના આ વાત બીજાને મોઝે ચાલ કદી? તો તો જીમ હેડી ન પડે મારા સાહેબ.

પેલા ચૂકે સાચું જ કહ્યું છે ને? મદ ઝરતો ન હોય એવા હાથી પાસે હમર કદિયે જાય ખરો? આ તો બિચારા થયા હવે સૂકા મંડરથવાળા.

અરે પણ આ રાજમલ શેઠ આમ હાંફળા હાંફળા કેમ છે? આઠ દસ મિલો, પચાસેક ઠેકાણે ડિરેક્ટરપદ્ધતિ, પંદરેક બોર્ડ કારખાનાં, બસો રતલ ઉપર વજન : આવા પ્રતિષ્ઠિત નામરિકો આવા હાલે? જય રામજી શેઠ! ધન્ય બાગ્ય મારાં આપનાં દર્શન થયાં. પણ આપ આમ પરેશાન કેમ લાગે છે? તબિયત, શું થયું છે તબિયત ને? અપચો? ખાધું પચતું નથી? અરે શિવ શિવ હમણું પેલો મળ્યો તે કહે છે ખાવાનું મળતું નથી અને શેઠજી કહે છે ખાધું પચતું નથી. ઇલાજ તો આપ કરતા જ હશે એટલે મારા જેવો સલાહ પણ શું આપે? બાકી માંધીજીનો ઇલાજ છે સરસ. ઉપવાસ. સરકાર સામે ઉપવાસ થઈ શકે, ઇશ્વર સામે

ઉપવાસ યદ્ શકે તો આ પેટ સામે ઉપવાસ કેમ ના થઈ શકે ?
હા એ વાત સાચી, ન મગે એ ઉપવાસ કરે જ છે ને ! મળતું
કોય તો શા સાર ઉપવાસ કરે ? જેને ન મગે એ બ્રહ્મચારી બને
રોકજી, જ્ય રામજી કી.

કોઈનેય સુખી થવા ન દેવાની પ્રતિજ્ઞા આ કુદરતે લીધી
કે ને ? કૃતરૂં જાણે કાને કરડી ગયું હોય એમ સહુ કોઈ શોધમા
કે પેલા શેઠ ! હવે એમને ધારાસભામાં જવું છે. એટલે પ્રાયશ્ચિત્ત
પુશ્પામદમા પડવા છે પણ આ રાષ્ટ્રગૌરવ આમ કયા ચાલ્યા ?
હાથમા ધોળે દહાડે દીવો છે ! આ શુ વેશ ઠાક્યો છે ?

વદેમાતરમ્, આ શુ સાહેબ ? આપના જેવા માણસને આ
શોભે ? શા સાર આવે ધોળે દહાડે હાથમા દીવો લાંબને નીકળવું પડે ?
પેલી વાતમા તો આખું વિનાનાએ એમ કયું હતું અને તેય દેખતા
એને ભટકાર્થ ન પડે એટલા માટે, પણ આપ જેવા...એહો,
આપ કશી શોધમા છો ? આપના જેવા ત્યાગી આમ કશી શોધમા
નીકળે એતું કૌતુક તો ખરું જ ને ? શુ કહ્યું ? નવું લોહી ? નવું
લોહી એટલે ? કોક બિમાર છે સાહેબ તે કાંઈ લોહીની જરૂર પડી ?
એહો, જાહેર કામને માટે નવા લોહીની જરૂર છે ! બને બને સાહેબ,
આપ છો એટલે તો ખેચાઈને એમની મેળે નવું લોહી આવશે.
એમાં આટલો શ્રમ આપને લેવો પડે એ જ કમનસીબીને ! જ્ય જ્ય

હી દુનિયા છે ? સહુ કોઈ શોધમા છે ! શોધો, શોધો, ઠાકવાર
જડી જશે

—જયંતિ દલાલ

દ દિ સે પ

ઇતિહાસની કેડી. (લેખક - બોગીવાલ જ. સાહેબરા.
પ્રકાશક, પદ્મજ પ્રકાશન. વડોદરા. કિંમત સાડા ચાર રૂપિયા)

જુદા જુદા સામયિકોમાં વિધવિધ વિષયો પર પ્રગટ થયેલા
મી. સાહેબરાના ચૌદ લેખોનો આ સંગ્રહ છે.

શ્રી. સાહેબરા આપણે ત્યાં જે જૂજ સંશોધકો અને પુરાતત્ત્વ
વિદો છે તેમાંના એક છે અત્યારે આપણે ત્યાં નવલકથા અને
નવલિકાના સંગ્રહો જ્યારે એક પછી એક પ્રગટ થયે જાય છે, ત્યારે
પદ્મજ પ્રકાશન તરફનું આવા અભ્યાસપૂર્ણ અંથનું પ્રકાશન આવકાર
કાયક જ લેખી શકાય. એ પણ કબૂલ છે કે નવલકથા, નાટક અને
નવલિકાઓનું વાંચન પણ અત્યારે વધુ બજારમાં છે, પરંતુ જે કોઈ
આ સંગ્રહ વાચશે તેને નવલિકા કે નવલકથા સરસ અને કદાચ
એથી પણ વધુ શુદ્ધ, વિચારણીય અને રસપ્રદ વાંચન મળી રહેશે

એના વિષયોની વીજળી પ્રતિ તો જરાક જૂઓ. 'પાટણ'
સરખો ઐતિહાસિક લેખ એમાં સંગ્રહાયો છે તો 'કામદેવની મૂર્તિ'
જેવો રસિક અને આકર્ષક વિષય પણ એમાં છેડવામાં આવ્યો છે.
'પ્રાચીન ભારતમાં વિમાન' જેવો આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરતો લેખ,
પુરાવા અને દલીલો સહિત લખાયો છે તો 'આયુર્વેદનું સંશોધન'
જેવો માર્ગદર્શી ચિંતન લેખ પણ એમની કક્ષાએ આલેખાયો છે.
આમ વિષયોનું વૈવિધ્ય પણ આ સંગ્રહની એક ખૂબી અને આકર્ષક
બની રહે છે.

અને એથી પણ વધુ આકર્ષક તો રાચક અને પ્રવાહી શૈલીનું
છે. 'પાટણ' જેવો તદ્દન અર્ધ-ભૌગોલિક ઐતિહાસિક લેખ એવી સુંદર
રીતે આલેખાયો છે કે વાંચક એક વખત એ વાંચવાનો શરૂ કરે

તે પૂરો કર્યો જ ઉઠે. અને એવું જ ખીજ લેખો વિશે પણ, લેખકે સમગ્રમાં ઠેર ઠેર જાણીતા વિદ્વાનોના અવતરણો-અગ્રેષ્ઠ, સંસ્કૃત અને તળપદી ગુજરાતી વગેરેમાં ઉતારી એમની અવલોકન અને લેખન શક્તિની પ્રતિતિ કરાવી છે.

‘પાટણના ગ્રંથ લંડારો’ માં ગુજરાતનું આ અમૂલ્ય ગ્રંથ-સમ્રોહો પ્રતિ યોગ્ય રીતે જ એમણે ધ્યાન દોર્યું છે.

‘હેમચંદ્રાચાર્યનું શિષ્ય મડળ’ માં એમણે કલિકાલસર્વાંગ હેમચંદ્રાચાર્યના શક્તિશાળી પદ્મશિષ્ય મહાકવિ રામચંદ્રના જીવન-લેખન અને કાળધર્મને બહુ જ વેગમરી શૈલીમાં આલેખ્યા છે. જ્યારે ખીજા શિષ્યોની એમણે ઝડપથી રૂપરેખા દોરી છે.-સંભવ છે કે એ શિષ્યો સંબંધી એમનું સંશોધન એટલે જ આવી અટકવું હોય.

અને પછી આવે છે. ‘ગુજરાતમાં સંસ્કૃત નાટક.’ બિલ્હણ, રામચંદ્ર, દેવચંદ્ર, યશપાલ પ્રહલાદનદેવ, વિજયપાલ, રામભદ્ર, ખાતચંદ્ર, વગેરેના નાટકોની એમાં માહિતીપૂર્ણ સમીક્ષા કરી છે. તે ઉપરાંત પણ મુશ્કિલ કાળમાં વિદ્યમાન એવા સંસ્કૃત ચાર નાટકોનો પણ એમણે ઉલ્લેખ કર્યો છે અને છેવટે નાટકો અને પ્રજાજનનનો સંબંધ આલેખ્યો છે. અને હજુ પણ હિંદમાં-મવાનમાં સંસ્કૃત નાટકો બજવાય છે અને લોકો તે રસભર જુએ છે.

‘પ્રમથ ચિતામણી’ એ રા. દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રીના બાષાતરનું મર્મમાંથી અને વેધક અવલોકન છે. જેમાં શ્રી. સડિસરા ઠેટલેક ઢેકાણે શ્રી. શાસ્ત્રીથી જુદો જ મત ધરાવે છે; અને તે ખાસ કરીને સુભાષિનોના અનુવાદમાં.

‘દેવ મંદિરોમાં બોગાસનોનાં શિલ્પો’ માં લેખક દેવ મંદિરોમાં દૃષ્ટિગોચર થતા કામુક શિલ્પો વિશેની માનિષ્ઠ ચર્ચા છે. એમાં લેખક ઉદગ કલ્પનાઓ સામે ચેતવી કામ એ પણ પુરુષાર્થ છે. એમ મુચવી એનો પૂર્વગ્રહરહિત અભ્યાસ અને અવલોકન કરવા સચના કરે છે.

‘કામદેવની મૂઝ’માં એમણે મદન મૂઝથી સુશોભિત દશે નમૂણ્યો દશે તેની સુંદર ચર્ચા કરી છે. જુદા જુદા ચિત્રસંગ્રહો સ્તોત્ર અને અંગ્રેજી અવતરણોના પૂરાવા અને દલીલો દ્વારા એમણે આવા મંજીર ચર્ચાત્મક વિષયને પણ સુંદર આકાર આપ્યો છે, અને છેવટે ‘જેવો યુગ તેવો મદન. વીસમી સદીનો ‘મદન’ નમૂણ્યો જ હોય’ એમ માર્મિક કટાક્ષ પણ કર્યો છે.

‘ગુજરાતનાં રચણ નામો’માં એમણે જુદા જુદા મામતા નામોની વ્યુત્પત્તિ કરી આખા વિષયને ન્યાય આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

‘ગુજરાત’ નામ શી રીતે પડ્યું દશે? એનું કુતુહલ સમાવે છે—‘પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં ગુજરાતના ઉદ્ભવો.’—ક્યારે ક્યારે અને ક્યાં ક્યાં ‘ગુજરાત’ અને ‘ગુર્જરા મંડળ’માંથી ‘ગુજરાત’ શબ્દ કેવી રીતે ર્પાતર પામ્યો તેનો એમણે વિધવિધ મંથો દ્વારા સુંદર અભ્યાસ રજૂ કર્યો છે.

‘આપણું લોક વાતો વિષયક સાહિત્ય’ અને ‘નરસિંહ પૂર્વેનું ગુજરાતી સાહિત્ય’ એમાં પ્રથમમાં એમણે શામળબદ્ધ અને સમકાલીન લેખકોના મંથો અને સાહિત્ય વિષે ચર્ચા કરી છે, તો ‘નરસિંહ પૂર્વેનું ગુજરાતી સાહિત્ય’માં એમણે આપણી માન્યતા—નરસિંહ પહેલાં ગુજરાતી ભાષા અણુખેડાયેલી જ હતી—તે બેઢવાનો પ્રમાણ કર્યો છે, અને નરસિંહ પૂર્વે પણ જૈન અને જૈનેતર સાહિત્ય હતું એમ પૂરવાર કર્યું છે.

‘આયુર્વેદનું સંશોધન’ તો એક રસિક લેખમાળા છે, અને એમાં આયુર્વેદ અને અત્યારની છેલ્લામાં છેત્રી-તખીમી શોધો, નાડી પરીક્ષા, કામશાસ્ત્ર, સંતતિનિયમન વગેરે અલ્પતન વિષયો એમાં છેડાયા છે, અને આખા લેખને મનનીય બનાવી મૂક્યો છે.

‘એરોપ્લેન’ આખ્યા પહેલાં પણ રામે પુષ્પક વિમાનનો સ્વપ્નોદય કર્યો હતો એમ હિન્દીઓ ગૌરવ લે છે, તેને શ્રી. સાંડેસરા

સમર્થન કરતાં આપણા જૂના મંથોમાં વિમાન બનાવવાની રીતો હતી, એમ શ્લોકો ટાંકી બતાવે છે; અને બહુ જ સુંદર રીતે એ વિષયને ન્યાય આપે છે.

આમ શ્રી સાહેબરાએ ' ઇતિહાસની ઢેરી ' દ્વારા જુદા જુદા વિષયોને ન્યાય આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

અત્યારને તમણે આવા અભ્યાસપૂર્ણ મંથનું પ્રકાશન ખરેખર 'આવકારદાયક' છે.

‘ કાર્યપ ’

આ અમદાવાદ

(૧)

મુખ્યથી અમદાવાદ આવતી ગાડી વટવા સ્ટેશને આવી અને વટવાથી અમદાવાદ આવનાર ઊતારીએનો હુલ્લો આવ્યો. ડબ્બામાં નિરાતે લખાવી બેઠેલા ઊતારીએ નવા આવનારને કહ્યું: “ શા માટે અહીં બીડ કરો છો ? હમણા જ ગાર્ડ સાહેબ કહી ગયા. આગલા સ્ટેશને નવો ડબ્બો ભેડાય છે. ”

(૨)

યુદ્ધ સમયમાં પાવડે ધન ઉત્તેજી શકનાર વહેપારીને યયુ કે ધનનુ પ્રદર્શન થઈ શકે એવો સમય આવી લાગ્યો છે નવો બંગલો બધાવ્યો અને બંગલાની નિસરણી માટે એમણે એક સુંદર ગાલીચો ખરીદ્યો.

થોડાક દિવસમાં જ એમને લાગ્યું કે આ રીતે તો ગાલીચો બગડે એટલે એમણે ધરના સહુ માણસને પાછલા દાદરનો ઉપયોગ કરવાનું ફરમાવી દીધું.

! એક દિવસ એમણે ભેયું કે એમનો નાનો દીકરો આ ગાલીચાવાળા દાદરના બબ્બે પગથિયા સામઠા ચડતો હતો. પિતા-પુત્રની આખ મળતા પુત્રે કહ્યું: “ ગાલીચો ન બગડે એ માટે બબ્બે પગથિયા ચઢું છું ”

પિતાથી ન રહેવાયું “ એમ કરવું હોય તો ચઢી કાઢી નાખીને ચઢનાહકની ચઢી ફાટી જાય. ”

૨. પડછાયાની પગદંડી

ગુજરાતને પોતાના એક સ્વતંત્ર નટધર (કે નાટ્યગૃહ) ની અત્યંત જરૂર છે એમ કેટલાક વખત પહેલાં જૂમરાણુ ઉઠી હતી. પછી એ શોરઅકારનો શો ઇન્તજમ આવ્યો એની વિગતસરની માહિતી હજુ સુધી ઉપવબ્ધ થઈ નથી. પરંતુ એ દિલ્લયાલ છેક ઉવેખવા જેવી નહોતી. રંમભૂમિ માટેની એ દિલ્લયાલ વધારી સેવા જેવી હતી જ. અને હમણાં હમણાં ગુજરાતનાં અગ્રગણ્ય શહેરોમાં અવેતન કલાકારો એક પછી એક જે પ્રયોગો ભગવ્યે જાય છે એને શું એ દિલ્લયાલની દિશા પ્રત્યેનાં જ ડગ ગણુવા ?

જો એનો જવાબ હકારમાં જ હોય તો એ એક ખૂબ આનંદ જનક ખીના છે. પરંતુ જિંડા ઉતરીને એ પ્રવૃત્તિનો જો અભ્યાસ કરવામાં આવે તો તો તુરત જ વરતાઈ જશે કે રંગભૂમિનાં ઉપધારાર્થે અપેક્ષા રખાતા એ સકળ પ્રયોગો તો આજકાલ ઉત્સવ, લાભ, ધર્મ કે એનાજ ટાઇ ઓઠા તળે રંજન માગતી. આજકાલના ફેશનના પવનના જ માત્ર સૂસવાટા છે. એને જાહેર જો હોયે હામ ધારીને પોતે પણ કેંઈ કરી રહ્યા છે એવા ભાવ અને ભાવ સહિત જો એ પ્રયોગો ભજવાય તો કેટલું સુદર અને અસરકારક પરિણામ નીપજવી શકે ?

‘અનખત, માનવ સ્વભાવને રંજન અનુકૂળ આવે છે એ એક હકીકત છે. પરંતુ એમ તો માનવીને રાચક એવી અનેકાનેક વસ્તુઓ વિદ્યમાન છે. સમાજના ધડવૈયાઓ એમાંથી એવી વસ્તુ ઉપાડીને જનતા સમક્ષ મૂકે છે કે જ્યારે એ રજૂઆત પામે છે ત્યારે ઉપભોગી વર્ગને ખ્યાલ આવે છે કે, આતો આપણે રોજ જોતા હતા. પણ અહીં એને કેવું નાવીન્યભર્યું અને મનેરિમ રૂપ અપાયું છે. એટલે કે નાટકમાં રંજન બસે હોય—એ સર્વથા ક્ષમ્ય જ છે

પરંતુ સાથેસાથ એ એટલું જ બળપ્રદ અને દિશામૂલક પણ હોવું જોઈએ.

આને નાટ્યપ્રયોગો અને રંજન કાર્યક્રમની જે પ્રવૃત્તિ માટે છે તેનું યોગ્ય સામાજિક વળતર રિયર, સામાજિક સંપ્રદાવાળી નાટ્ય પ્રવૃત્તિમાં મળવું જોઈએ એ નથી થયું. એ કડવી છતાં ય કરુણ હકીકત છે. એટલું સારું છે કે રંગભૂમિના ઉદ્ધારની વાત હવે કોઈ નથી કરતું કારણ કે એ વસ્તુ રવીકારાતી બન્ય છે કે જે વસ્તુની માગણી કરવામાં આવે છે એ તો એક તદ્દન નવી નોખી વસ્તુ છે. આજની રંગભૂમિ અને એ રંગભૂમિ વચ્ચે કદાચ તખ્તા સિવાયની બીજી એક પણ સામાન્ય વસ્તુ નથી.

પણ આવી સંસ્કાર પ્રવૃત્તિમાંથી ય નાટ્યપ્રવૃત્તિના પગરણ ન થવાનાં કારણોને જોવા જણાવા અને શક્ય હોય ત્યાં દૂર કરવાનો સમય હવે આવ્યો છે.

કારણોને જ જોઈએ તો નાટ્યપ્રયોગો રજૂ કરવા ઇચ્છનારાઓ પણ ચિંત્ર નિર્માતાઓ જેવો જ તર્ક, દલીલ આગળ ધરતા હોય છે; લોકને એમ જોઈએ છે. 'શેઠ એટલે પોતે' એ વસ્તુને લોકરુચિના જરિયાન પડદા પાછળ છપાવવામાં આવે છે અને એટલે જ નાટક ઉપર ધ્યાન અપાવાને બદલે ઠાઠ હોરા ઉપર વધુ ધ્યાન અપવામાં આવે છે.

બીજું કારણ ગાડરિયા થવાના મૂળગત સ્વભાવમાં છે. અનુકરણ કરવું અને છતાં ય નવીન કહેવાવાનો દાવો કરવો એ આ નાટ્ય-પ્રયોગોની કદાચ લાક્ષણિકતા છે.

ત્રીજું કારણ કહેવાતા સંસ્કારી અભિનેતાઓમાં શિસ્ત અને અભ્યાસવૃત્તિની લગભગ નિંદ્રા ગેરહાજરી છે. જેને આ વસ્તુનો અનુભવ હશે તે આ વાતના સત્યનો સ્વીકાર કરશે

ચોથું કારણ એ નાટક વિષેના સમુચિત વિચારનો અભાવ છે. આને કારણે ઘણી ભળતી વસ્તુઓ નાટકમાં ઘૂસી જાય છે અને આ પણ પૂરતું ન લાગતાં દેખામ અને રસવૃત્તિની વિકૃતિ કરનારો પ્રદર્શનોથી એમને રાયલુ પડે છે.

પાંચમું કારણ એ પ્રેક્ષકોના સહાનુભૂતિભર્યા સહકારની ગેરહાજરી છે. નાટકની બળવણી સર્વ રીતે અને સર્વ પાસેથી સહકાર માગી લે છે. આમાં ક્યાંય ઉણપ આવે એટલે અંશે એમાં રસક્ષતિ થવાની જ.

નાટ્ય પ્રયોગો અને રંજન કાર્યક્રમોમાંથી જો નાટ્ય પ્રવૃત્તિ, વિશિષ્ટ સામાજિક બળ ધરાવતી રંજનશક્તિના મંડાણ કરવાં હોય તો આ આવી પડેલાં અને સ્વીકારાઈ ગયેલાં બધેનોને દેખાવે જ છૂટકો છે. એ વિનાના યત્નોની મહાનમાં મહાન સફળતા પણ એને નાટ્ય પ્રવૃત્તિ નહીં બનાવે.

છાયાકલા બામ ૧ લો. (ચિત્રકાર શ્રી લક્ષ્મીપ્રસાદ સેવક. પ્રકાશક. દેવવદન મ. શુક્લ જોશી મહેલો. નવસારી. કિંમત ત્રણ રૂપિયા)

શ્રી લક્ષ્મીપ્રસાદ સેવક ચિત્રિત દસ ચિત્રોનો આ સંપૂર્ણ છે. ચિત્રકલામાં છાયા ચિત્રોનું પોતાનું જ અનોખું સ્થાન છે. શ્રી. સેવકે કલાના એ અંગનો આશ્રય લઈ પ્રસ્તુત સંપૂર્ણમાં વિવિધ જાતોને આતેખવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

શુ ચિત્રકાર કે શું ચેખક, શુ વક્તા કે શું અભિનેતા ! એ સર્વ પાસે પોતપોતાના વિશિષ્ટ જીવનદષ્ટિ હોવી આવશ્યક છે.

સમગ્ર સંપૂર્ણને ધ્યાનમાં લેતાં એવી કાંઈ અનેરીદષ્ટિ નજરે પડતી નથી એ ખેદજનક છે.

બીજો એક સવાલ ઉઠે છે ! આપણા ચિત્રકારો અને નૃત્યકારો- એ હવે તો રાધાકૃષ્ણને આરામ આપવો જ જોઈએ. આ યુગમાં

શું નથી કે છેક ત્યાં દોડવું પડે ? શું પ્રેમ માત્ર રાધાકૃષ્ણમાં જ હતો ?
એવાં ‘ અલૌકિક ’ ચિત્રોથી આખરે અર્થ શું સરવાનો હતો ?

ચિત્રકારે કોઈ કલાકાર કે કલાસંસ્થાની સહાય શોધી નથી
એમ એમના વક્તવ્યમાં કળૂવ કરે છે—અને નહિ તો પણ એ પ્રથમ
દષ્ટિએ માલમ પડી આવે છે કે એમનામાં કતુ દેસાઈનું ભારોભાર
અનુકરણ બહુ છે. અનુકરણ પણ અમુક સંજોગોમાં આવકાર્ય
બની શકે છે. પરંતુ અહિં તો શ્રી કતુ દેસાઈના માર્દવનો,
રેખાઓના મિજાજનો, વાતાવરણની મુગ્ધતાનો સદંતર
અભાવ જ રહ્યો છે.

તે ઉપરાંત ચિત્રકારને અન્યાય કરે છે મુદ્રણ ! ક્યાંક રંગોની
મેળવણી સચવાઈ નથી. કેટલેક ઠેકાણે નર્મી ધાર્મી જ ઉડી આવ્યા
છે, અને એમ જે કાંઈ છે તે પણ માર ખાઈ ગયું છે.

અને છતાં પણ કલાકારે માત્ર એકવીસ વરસની તરણ વયે
આવેા સંપૂર્ણ પ્રગટ કરવાનું જે સાદસ ક્યું કે અને તે કોઈ પણ
કલા સંસ્થાની સહાય વિના—એ દષ્ટિએ તો એ સર્વથા ઉત્તેજના
ચોખ્ખી શકાય

—અનિલ ભટ્ટ—

સુરાાયરો

નવી સાલ પૂછે જૂની સાલને કે—

‘ કહી તું શકે શા યશે હાલ માગ ? ’

જૂની સાલ બૂકી કહેતી ‘ અદાથી ં

‘ મને તો સુનાયે દુઆરા, દુઆરા ! ’

બાલમુકુંદ દવે

ધારાસભાનો ચૂંટણી જંગ જેમ જેમ સમીપ આવે ત્ય
છે તેમ તેમ એના ઉમેદવારોની સખ્યામાં ઠીકઠીક વધારો થાય છે
એક રીતે તો આવા ચૂંટણી જંગો ડાઘેસ જેવી સરથાને ખૂબ
બળરૂપ નીવડે છે ચૂંટણી જંગ ન આવ્યો હોત તો ડાઘેસ જેવી
સરથામાં આટલો કાર્યવેગ આવ્યો હોત કે એ આટલી બળવાન
થાત કે કેમ તે શકા પડતી વાત છે-ડાઘેસ કાયદેસર થઈ છે એ
વાત જુની છે ૧૯૪૨ પહેલાં પણ ડાઘેસ ક્યાં કાયદેસર નહોતી
છતી ત્યાં ફેટવા માણસો અટો ખાતા ? ત્યાં આજની જેમ મોટરોની
કતાર લાગતી હતી ? શહેરના, ગામના શ્રેષ્ઠ મનાતા શિષ્ટ વર્ગના
નાગરિકો આજની માફક ત્યાં ઉભરાતા હતા ?

ચૂંટણી જંગ ન આવ્યો હોત તો ડાઘેસને ડેટના મધા
નુકસાનમાં ઉતરવું પડત ? જૂનામાઈ અને રાગ્નજી જેવા વાડામ થી
જૂના પહેના પાડાની માફક પાગ આવત ખરા ? ડાઘેસ કદાચ
સાવ અસાહ્યક મની ગઈ હોત આજે તો ડાઘેસ એનો પ્રગતિશીલ
દરિયાવ સ્વભાવ કાયમ રાખવા શક્તિમાન બની છે આજે ૧૯૪૨ને
એ જૂની શકી છે એ સમયના લોકોને પણ વિસારી દે છે એ
દિવસોમાં જે લોકો નહોતા અમર ગમે તે કારણોસર જેનમાં બધ
થયા હતા, એ બધાને એણે કેદાર હાથે અપનાવ્યા છે મદાતમાજીએ
જીવનમાં પ્રેમને અપનાવવા કહ્યું છે આપણે બને એમના સત્ય અને
અહિંસાને અપનાવી ન શકીએ, ૫ ન્તુ પ્રેમ જેના અનન્ય લક્ષણને
જરૂર અપનાવી શકીએ છીએ એની પ્રતીતિ આ વખતે ડાઘેસે આપી છે

ઉમેદવાર થવા માટે સતકારે તો ધૂણી તાપકાતો નક્કી કરી
છે ડાઘેસમાય એની ચોગ્યતા-અચોગ્યતા વિચારાય છે ખરી મહા
લોકોને એમ છે કે ચૂંટણીનાં ઉમેદવાર માટે અમુક વર્ષ જેતમાં

માળા આવવું જોઈએ, અમુક યાતનાઓ સહન કરવી જોઈએ, અમુક વર્ગીયી પ્રજાકાર્ય કરતા રહેવું જોઈએ. આજની રાજકીય સંસ્થાઓ-માંથી ધણાએ તો આવી કશી લાયકાત રાખી નથી. ડેટલાંકોની એવી ફરિયાદ છે કે વગ એ જ સૌથી મોટો ગુણ હોય છે. આ બધા લોકો ગુણ કહી વગને વખોડે છે. જેની વગ ન ચાલતી હોય તે ચૂંટાઈ કેવી રીતે શકવાના હતા? વગવાળાને જ લોકો ઓળખે છે. વગવાળા છાપામાં નામો છપાવી શકે છે, જનતા આગળ એક પા બીજા સ્વરૂપે એ હાજર હોય છે જ. ચૂંટણીમાં જીતવા માટે જનતા પર પ્રભાવ હોવો આવશ્યક છે. વગ વગર આવો પ્રભાવ શક્ય નથી. વગ વગર એનું દર્શન શક્ય નથી.

કેમ્પેસ કામની વહેંચણીમાં માને છે. માટે તો એણે ખાદી કામ, ગ્રામોદ્યોગ કામ, એવો ચૌદવિધ રચનાત્મક કાર્યક્રમ જનતા આગળ મૂક્યો છે. આ બધા કામો માટે જુદી જુદી વ્યક્તિઓ ગોઠવી છે એજ રીતે લડત માટે એણે જુદા માણસો રાખ્યા છે. જે લોકો સૈનિકો છે! એ શાસન સૂત્ર ન જ સંભાળી શકે. એવા લોકોના હાથમાં સત્તા સુપ્રદ કરવાનું યોગ્ય નથી મનાયું. એ જગતની તવારીખ જોતાં લાગે છે. એટલે એમને માટે ચૂંટણી જંગનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી. રચનાત્મક કાર્યક્રમમાં શ્રદ્ધા રાખનારાને ધારાસભાના કામ-કાજમાં શ્રદ્ધા હોઈજ ન શકે. એ બધા માટે ધારાસભા ત્યાજ્ય બને છે. જેને કામ કરવું છે એ તો નિરપૂહી બને છે. જેને ભોગો આપવા છે, એને પરિણામની દરકાર નથી. આમ બીજું કામ કરનારાઓ માટે કશું પણ લોકોપયોગી કામ કરનારા સેવાભાવી કાર્યકર માટે ધારાસભા સાથે કરી સંબંધ રહેવો જોઈએ.

માટે ચૂંટણી જંગમાં મોટે ભાગે કશું કામ ન કરનારા, લડતથી અને રચનાત્મક કાર્યક્રમથી દૂર રહેનાર વ્યક્તિઓની પસંદગી થાય છે, અને એમ જ થવું જોઈએ.

આવી પસદગી માટેના ખામ નિશ્ચિન યોગ્યો ૧૯૧૧
 સૂઝાયા નથી. પરંતુ મને યોતાને એ સૂઝ્યા છે. આમાંના કેટલાક
 નિયમો નીચે પ્રમાણે હોઈ શકે —

(૧) દૂધમાં દૂધ પોતેડી પહેરતો હોય, અને લાંબામાં લાંબી
 ચોટલી રાખતો હોય.

(૨) જે તમામ સમાજોમાં ખાદી પહેરતો હોય

(૩) જે રોજ કેશિસ હાઉસની મુલાકાત લેતો હોય, અને
 મત્રીને દિવસમાં ત્રણ ચાર વાર મળતો હોય

(૪) જે મહાસભાના કાર્યકરોના આહાર વિહારની કાળજી
 લેતો હોય.

આમાંના છેલ્લા બે નિયમો ઘણા મહત્વના છે. આવું ધોરણ
 જળવાશે તો મહાસભામાં સંખ્યાબંધ સભ્યો નોંધાશે, (અલગત
 આ માટે ખૂબ જ ચૂંટણીઓ લડવાની રહેશે) એનું બળ વધશે,
 અને ગાંધીજી કહે છે તેમ મહાસભા પોતે જ જનતામાં ફેરવાઈ જશે.

નવી કિતાબ

Three Men in New Suits [બે જી. બી પ્રોસ્ટી;

મૂલ્ય રી. ૮/૬, પ્રકાશન હીનમાન]

પ્રોસ્ટીની નામ જોઇને જ આ નવલકથા વાંચનારને નિરાશા થશે. પ્રોસ્ટીનો મીટ્રો વિનોદ એમાં નથી; સોંસરવો કટાક્ષ કે એના Time Plays માં દષ્ટિ ગોચર થતી હતી. જ કલ્પના પણ નથી અને છતાં નવલકથા રસમરીત બની છે. મુદ્દમાંથી પાઠા દરેલા સૈનિકોને ન્યા સમાજના પોતાના બિન્ન બિન્ન વર્ગોમાં પાઠા જવાનું થાય છે, ત્યારે કેવા પ્રત્યાધાતો અનુભવે એનું સુરેખદર્શન લેખકે કરાવ્યું છે. વાર્તાકથન પાછળ લેખકનો ચોક્કસ આશય છે સમાજમાં અમુક પરિવર્તન આવવું જોઇએ, જે એને સ્વતંત્ર સમાન ધોરણે સ્થિર રહેવું હોય તો મોઢનું પાત્રાલેખન ખૂબ જ સળિય બન્યું છે. આ ખાણીયાને કોઇ સમજી શકતું નથી. સહુના કપકાને એ પાત્ર બને છે. એનું વર્તન અરુચિકર લાગે એવું હોય છે. અને છતાં એના તરફ સમભાવ જરૂર થાય છે.

x

Time must have a stop [બે. આલ્ડસ હક્સલી,

મૂલ્ય રી. ૮/૬; પ્રકાશક શેડો એન્ડ વીન્ડસ]

હક્સલીની નવલની ટેટલી આતુરતા પૂર્વક રાહ જોવાય છે ? ત્યારે સાંભળ્યું કે એ હવે યોગ તરફ વળ્યા છે. ત્યારે અંતરે ઉદ્વેગ અનુભવ્યો હતો. 'Point counter Point' અને Brave New World માં એણે એવો રસ પીરસ્યો હતો કે વાર્તાઓ બોધક હોવા છતાં ખૂબતી નહોતી. એની વાર્તાલક્ષમાં રહેલ લાક્ષણિક કટાક્ષ, અને સજીવન પાત્રો દ્વારા જગતને મૂંઝવતા પ્રશ્નો રજૂ કરવાની એની અનોખી રીત આપણને છેક સુધી ખેંચી રાખવા

સમર્થ અને છે. હકસલીએ આજ ધારીએ નવી નવલ આપી છે. અને એનો અલ્પણ વાતો પ્રવાહમાં ખેંચી નંઈ આપણી આગળ એ પુનઃ સાધન સાધ્યનો પ્રશ્ન એ ખડો કરી દે છે.

વાર્તા આરંભમાં મંદગતિએ વહે છે; વિચિટ્ટ શબ્દ પ્રયોગો અને જરાક દૃઢંગી થતી રૈલી હાકસલીના ચાલક ન હોય એવા વાચકને નિરાશા કરી મૂકે. પણ વાર્તા ધીરે ધીરે ધાર પકડે છે. વર્તમાન યુગના અગમ્યતાવાદમાં રાચનારા કવિઓના પ્રતીક સમા એઆરટીનને રંગમય પર રિથર કરતા ય એને લીલ થાય છે. પણ ન્યારે રંગમય પર બધા પાત્રોને પ્રવેશ થાય છે ત્યારે કોક નવી-દુનિયાની કાર્યશૂભિકાએ આવી આપણે જિભા છીએ એવું લાગ્યા વગર રહેતું નથી. વાર્તા એકદમ વેગ પકડે છે. જુનો-નિરર્થ સર્મપણ એ એની પરાકાષ્ટા છે.

હકસલીની નવી વિચારસરણીનો હાળ વાર્તા પર સુંદર રીતે ચઢ્યો છે. એના પાત્રો બધાય કોઈને કોઈ વ્યક્તિના પ્રતિક સમા છે. મીસીસ ગેમ્પલને અધ્યાત્મવાદમાં રસ છે; યુસ્ટેસને મોજ ખાતર મોજમાં માનનાર કલાપ્રેમી શ્રીમંત છે. જુનો યોગી છે. કાર્યથી સૌંવ અલિપ્ત રહેનાર નહિ, પણ ગાંધીજીનો નાણું અનુયાયી હોય તેમ ગીતાના નિષ્કામ અનાસક્ત કર્મમાર્ગમાં માને છે. સેઆરટીન આજનો ચંચળ, કવિહૃદયી યુવાન છે. આ બે પાત્રો દ્વારા હકસલીએ ગૂંઝળાતા જગતની વેદના રજુ કરી છે. વાર્તાનો બોધ સ્પષ્ટ અને છે. યુસ્ટેસ અને કાર્તો વચ્ચેનો નીચેનો સંવાદ આ બોધની દૃષ્ટિએ ઠેકથો રાચક છે ?

“ અને એમ માનો કે આણું કાંઈ જ બંધુ ન હોત, અને તમે લોભને કાંઈક હિંસક, કાંઈક નિષ્કૃયાત્મક કરવા સમર્થવ્યા હોત તો મેં પરિણામ શું આવત ? ” અમુક સંમય માટે અતંત્રતા આપતી અને પછી આ અતંત્રતા દૂર કરવા કોઈ સરમુખત્યાર-અસર્મત

તાતની જાતને સામ્યવાદી કહેવાડાવતો અને છતાં ખીજાથી સાવ
 ઘડો પડતો હોત-સિવાય કે એ એથી વ વધારે ખરાબ હોય.”

“ ખુનો પણ આવીજ મતલબનું કાંઈક કહેતો હતો. ”

“ તારે તો એ સમજી માણસ. ”

“ પણ એણે તો એથીય આગળ કાંઈક કહ્યું. ”

“ મને એવો ભય હતો જ ”

જગતમાં એક ખૂણે તો એવો છે જ, જેને સુધારવા વિષે
 તમે નિશ્ચિત રહી શકો. એ છે તમારી પોતાની જાત. તમારી
 પોતાની જ જાત, તમારે ત્યાંથી શરુઆત કરવી જોઈએ. ખીજેથી
 નહિ, તમારા ખૂણા પર કામ કર્યા પછી એ બધું આવે છે. તમે
 સારું કરી શકો એ અગાઉ તમારે જાતે જ સારા થવું પડે. આજનો
 સુધારક જેમ કહે છે તેમ એક હાથે છટ કરવું, ખીજા હાથે અનિષ્ટ
 એવું તો નહિ જ. ”

જીવન ધડવાં મામતા આપણા વિદ્યાર્થીઓએ, સાહિત્ય દ્વારા
 માનસ ધડવાં મમતા આપણા સાહિત્યકારોએ આ વાતો એકવાર
 તો અવશ્ય વાંચવી જોઈએ.

નિ. દે.

x

**I am Lazarus. by Anna Karan. Jonathan
 Cape.**

એના કેરન અમુક ‘વિશિષ્ટ’ વ્યક્તિઓ અને અનુભવોને
 લાક્ષણિક દબે આંધળે છે. એના પાત્રો માટે ‘વિશિષ્ટ’ શબ્દ જ
 યોગ્ય છે. કારણ કે તેઓ પૂરેપૂરી રીતે ઘેલછા ભર્યાં નથી હોતાં
 તેમ અતિ સામાન્ય પણ નથી હોતાં. આ વાર્તાઓને વર્તમાન યુગમાં
 પ્રવર્તમાન એવા ભય અને અનિશ્ચિત છિંદગીના મૂળરોગનું
 માનસ નિદાન કરતી પ્રતિનિધિ પણ ગણી શકાય. કોઈને કોઈની

કે કથાની પશુ પડી નથી. મરતક પર તોગાતા કે અનામી અને આકારહિન કાળા અનિશ્ચિત ભાવિ સામે જ જાણે સૌ કોઈ મીઠા માંડી રહ્યું છે. પ્રેમ કે મૈત્રી, શુદ્ધિ અને જિંદગીનો નિવ્યોજ પ્રેમ તો તેમને કોઈ જુદી જ દુનિયાનું દિવારવન થઈ પડ્યું છે; સત્યાસત્યને કે ગદ્યા દિવાનાને પશુ કોઈ પિછાની શકતું નથી.

મીસ ડેરન અત્યંત કુશળતાથી અને સંયમથી આ વિલક્ષણ અને જીવનને ચોમેર વીંટળાઈ વળેલા પ્રશ્નને ચર્ચે છે. આ પગથી દુનિયામાં ખરેખર બુદ્ધિમાન કોણ છે? ભૂલાયેલી સ્મૃતિએ જેના મળાનો કયોને લઈ અવાચક બનાવી મૂક્યો છે એવો કોઈ સૈનિક કે તદ્દન હલકી ઉપાધિઓથી યુક્ત એવો વારંવાર બોલવા મથતો કોઈ દાકતર? સૌથી વધુ કૂર કોણ છે? નબળા સાથીદારની રમતનો ભોગ થઈ પડતા જાણકો કે પમનીચેની ધરતીને વધુ સાબૂત કરવાના મિથ્યા પ્રયત્નમાં લોકોને આમથી તેમ હાંકતી ધારાધારણેથી શોભિત સત્તા?

મીસ ડેરન હકીકત કરતાં લાગણીતંત્રનું વધુ પૃથક્કરણ કરે છે, અને તે લાગણીઓ પશુ દરેક કિસ્સામાં ઉન્માદની ઘેરી રેખાઓ જોઈ કરતી જ હોય છે. આ હેતુ માટે લેખિકા ખૂબજ ચોગ્ય અને પ્રજાજ એવી શૈલીનો ઉપયોગ કરે છે. શૈલી સંયમભરી તો છે જ, સાથે સાથે ચામડી સોંસરવી ઉતરી જતી સોપની તીક્ષ્ણતા પણ એમાં ભારોભાર ભરી છે. બોમ્બવર્ષા પછી શહેર પર પથરાયેલી શાંતિનું તે આ પ્રમાણે વર્ણન કરે છે, “શાંતિ ધીમે ધીમે કાળજીથી પોતાનું સામ્રાજ્ય ફેલાવતી હતી. બામજગીયા, ચોમાન, અને ખાલી ધરોને શાંતિએ પોતાના પડખામાં લીધાં હતાં. ઝડપથી ગૂંથાયે જતી કરોળિયાની જાળની માદક આ નાગૂક ઇમારત ચંદ્ર પ્રતિ વેગથી ધસે જતી હતી, અને તુરંત જ એ અતિ ગંભીર કાર્ય પૂરું થયું. સમસ્ત શહેર શાંતિથી ઊભાઈ યુન-જાણે કે કોઈ અધારપિછોડી-ઓડી ન હોય! વાતાવરણ મયજનક અને ક્ષુબ્ધ બનતું જતું હતું.”

ખીડાયેલા દંડ હોઈ. અને ચિંતાભરી રેખાઓથી આપતા બાંને હરેકે. હરેક શહેરી, શહેર પર સત્ક્રિયા આ પારદર્શક, કાળો, શાંતિના ગોળાને બધાવડ દર્શિએ નિરખી રહ્યો હતો. ત્યારે 'આ ગોળો હમેશ્વર શાંતશે શું ?'

અસામાન્ય રીતે આલેખાયેલી અસામાન્ય પુસ્તિકા !

x

Everybody's Political what's what. (by G. B. Shaw. Constable.)

શૌના રાજકીય વિચારોનો આ ટૂંકસાર છે. વસ્તુતઃ આ વિચારો બદલાયા જ નથી. નાટ્યકાર શૌ જે કંઈ કહે છે તેજ લગભગ રાજકીય વિચારક શૌ પણ કહે છે. પરંતુ તે બધા એકંદ્ર પુસ્તકમાં કહેવાયા નથી અને વૃદ્ધત્વે શૌની કલમનું યોવન હતું નથી. પ્રચાર વિનાના, વિરોધી, છતાં શુદ્ધ દર્શિ જિન્દુએ એમની કલમને સમુદ્રનું બિંડાણ અને સ્વાસ્થ્ય આપ્યું છે. નવા વિજ્ઞાન અને પાવલોવના અન્યાય સામે જેહાદ જમવનાર જૂનો ચોક્કો પુસ્તકમાં વારંવાર ડોકિયાં કરે છે.

શૌ અંતરથી ધણી દુગણુ સમજન છે. છતાં ધણી દુગણુઓથી વિરુદ્ધ વર્તીને તેઓ અશક્તિ, અને દુરુપયોગને ધિક્કારે છે. નાટ્ય લેખન અને રાજકીય વિચારણા પાછળ જીવનનાં ધણાં વર્ષો ખર્ચ્યા પછી શૌ એવા નિર્ણય પર આવ્યા હાજે છે કે રાજકીય અર્થશાસ્ત્ર, ફેગવણી, વિજ્ઞાન અને ધર્મમાં આપણી સંસ્થાઓ એટલી હદ સુધી સડી મઠ છે કે હવે તેની તાત્કાલિક સુદ્ધમ પરીક્ષા જરીજ નોંધએ. હૃદયમાં ખૂબ ભક્તિવાન હોવા છતાં પણ તેઓ જેહોવ કે સર્વશક્તિમાન અને સર્વમ પ્રભુને પણ પડકાર આપે છે. કોઈ સર્જનાત્મક ક્રાંતિકારા તેઓ એમાં પડેલા ધમ્મ છે. સર્જન ઝડપથી ખૂબ ઝડપથી અને સંપૂર્ણ રીતે ચતું નોંધએ તે માટે

તેઓ અત્યંત આતુર છે, અને મને તે કાઠ મને તેને ચૂંટી કાઢે એવી સામાન્ય માન્યતા પર રચાયેલી લોકશાહીને તેઓ ધૂતકારે છે. તેવી જ રીતે એક કલાકાર તરીકે તેઓ સંપૂર્ણ સરમુખ્યતારશાહીને પણ ધિક્કારે છે. આ સરમુખ્યતારોને જ અનુલક્ષીને લખાયેલા એક પ્રકરણમાં તેઓ જણાવે છે કે દુનિયાના અત્યંત શુદ્ધિમાન યુરોપે જ- કૌમવેલથી માંડીને કમાલ આતાતુક, અને સ્તાલિનથી માંડી ટોર્કેમીન્ડા, નેપોલીઅન, બુસોલિની અને હીટલર, સરમુખ્યતારી બોમબી ગયા, અને આ ઉપરથી તેઓ ચતુર અને મુતસદ્દીના બનેલા પંચનું સૂચન કરે છે-એ પંચ જ કાર્યક્રમો ઘડે પરંતુ વાચકના મગજમાં વર્તમાન સ્થિતિ પરત્વે એક નવો જ સવાલ પેદા થાય છે.” એ પંચને ચૂંટે કાણ? એ પંચને પસંદ કાણ કરે? શો એનો સતોષજનક ઉત્તર આપી શકતા નથી. એ તદ્દન શક્ય છે કે જેઓ હાલના જડમ અને નિશ્ચેતન રાજકરણથી કંટાળી ગયા છે તેવા અનેક રાજનીતિજ્ઞો પેલા પંચોની ખાલી જગ્યા પૂરવા ધસી આવે! મતલબ કે, આપણા મહાન માણસો, રાજકીય નેતાઓ, જે ખરેખર સગ્ગતો પણ છે તેઓ આ પ્રશ્નને ન ઉપાડી લે ત્યાં સુધી તો એ પ્રશ્ન પ્રશ્ન જ રહેવાનો.

એક વખત ફરીથી શો અર્થશાસ્ત્રમાં આવકની સમાનતા માટે દલીલો કરે છે. કોમનવેલ્થના કાઈ પણ નાગરિકની આવક જીવનનિર્વાહ કરતાં ઓછી ન જ હોવી જોઈએ એમ સૂચન કરે છે જે દરેકની આવક એક સરખી-ધારો કે વાર્ષિક ૫૦૦૦ની હોય તો પછી કોઈ વર્ષમાં દસહજાર કમાય કે પંદર હજાર તેની પંચાતમાં બીજું કોઈ ઉતરે નહિ. શો આગસ્ટ મરીજ અને આગસ્ટ ધનિક બન્નેને સમાજના ગુન્હારૂપ ગણે છે; અને ઝરીમને મરીખીમાં રાખતા, અને બીજાનું વધારાનું ધન ખૂચવી લેવા મથતા આ અર્થશાસ્ત્ર સામે એમને નયો રાખ જ છે.

વિદ્વાનને લગતાં પ્રકરણોમાં શો દાકતરી ધંધા પ્રત્યેની તેમની જૂની રમત તરફ વળે છે, આ બધામાં ધણુંક તથ્ય સમાયેલું

છે. છતાં પણ ન્યારે ચારે બાજુએ દષ્ટિ ફેંકીએ છીએ ત્યારે માનવ દેહ મંદિરો માટે આડા કરાયેલાં ધધાકીયાં ફવાખાનાં નજરે પડે છે. અથવા તો છેલ્લા બિન્દુ સુધી નીચોવાઈ જવાની એક રસભરપૂર નારંગી માટે તો એકે એક જથ્થો પોતાના હિરણ્ય માટે આતુર થઈ જવાનો-ન્યારે નારંગી તો ચકરાવો જ લેતી જાય છે અને છેવટે નિરાશ થઈને તકલીફને ભેટ છે. શોના આ રૂખાચિત્ર માટે સૌ કોઈએ આભાર માનવો જોઈએ.

સર્વેશોભનું મૂળ ગરીબી અને આજસર્મા સમાયેલું છે એવા શોના કથન સામે કોઈ વિરોધ નોંધાવશે નહિ, પણ ન્યારે તેઓ સમસ્ત જંતુશાસ્ત્રને હસી કાઢે છે ત્યારે તેમાં પણ સંમત કોઈ થશે નહિ.

આ ટૂંકા વિવેચનથી આખા પુસ્તકનું નિરીક્ષણ કરવું અઘરું છે. જેણે જીવન દુષ્ટતા, ક્રૂરતા, ગરીબી અજ્ઞાન અને અમોઘતા સામે ઝૂઝવામાં જ ગાળ્યું છે તેના એક ડાહ્યા અને અનુભવી પુરુષની અદાથી શો અહીં રજૂ થાય છે.

રાખેતા મુજબ જ તેઓ 'અહીં' પણ અતે ટૂંકસારમાં પુસ્તકને ધ્યાનથી અને સપૂર્ણ રીતે વાંચી નાખતા ધધાદારી વિવેચકો પ્રતિ અને પડેતા શુ વાંચી ગયા હતા તે જ જૂનો જતા સામાન્ય વાચક પ્રતિ જે ટકોર કરે છે તેથી તો તેમના કટાક્ષ ભરપૂર માર્મિક હાસ્યના 'શેવીઅન ટચ' ની ફરીને પ્રતીતિ થાય છે.

R. M. G.

નવી ઉપમાઓ

લોકલ ગાડી : હટાણે નીકળેલી સી જેમ હાટડીએ હાટડીએ લલ્લુ રહેતી ગાડી.

અશિયા જાગે છે

‘હવે સિતોતું રક્ષણ કરવું એ આપણી પવિત્ર ફરજ છે’
—બ્રિટિશ પ્રધાન એટલી

પ્રજા માત્રની આઝાદીને માટે લડાયાનું કહેવાય છે તે યુદ્ધ પૂર્વે થયું. દુનિયામાંથી આક્રમણને દૂર કરવા માટે લડાયાનું કહેવાતા સંઘામનો અંત આવ્યો. શસિવાદ, નાત્સીવાદ, લશ્કરવાદ જેવાં ભયંકર અનિષ્ટોને નાશુદ કરવા માટે ખેલાએલો કહેવાય છે તે જંગ સમાપ્ત થયો. દુનિયાને યથું કે ખીજું કાંઈ નહીં તે અણુબોમ્બનો ભય પણ હેવટે આક્રમણને ખાળશે, પ્રગતિશીલ વિચારનું સાચું ખીજ હવે મહાન વડોળો બનીને મહોરશે. દુનિયામાં શાંતિ આવશે. સંતોષ રથપાશે. પ્રજાની કિંમત માત્ર ખરીદવાની શક્તિ અને ખરીદાવાની બળબળપરી પરથી ન અંકાતા એની આઝાદીપરસ્તી, એની સંસ્કારિતા, એની વિદ્યા, એની કલા, એના સાહિત્ય, એનું તત્ત્વજ્ઞાન, એનું જીવનદર્શન એ સહુ ઉપરથી અંકારો. યુદ્ધાગીની એડી નીચે કચડાએડી પ્રજાને આશા બંધાઈ હતી કે એના પરની

સર્વદેશીય બીંસ હવે ચાલી જશે. મુક્ત હવામાં વિહરવાનું, પોતાના અનન્ય વિકાસ સાધવાનું એને માટે રાક્ય બનશે.

પશુ યુદ્ધ પૂર્વે થયું અને શાહીવાદે પૂરાણો રાગ આલાપ્યો. બલવત્તર બન્યાં હતાં અને છેલ્લે વિજયી થયાં હતાં તે રાષ્ટ્રાએ પરંપરાગત સત્તાના પ્રભાવવિસ્તારોની લૂંટ આરંભી. નાત્સીઓ અને જાપાનીઓએ જે રાજ્યો અને પ્રજાઓને પોતાના કબ્જા હેઠળ લીધાં હતાં તેમને પાછાં પોતાના કબ્જા હેઠળ લેવાના થતો આરંભાયા જાણે જૂના સામ્રાજ્યવાદીઓની ગુલામી એ જ આ દેશોને માટે આઝાદી ન હોય એવો મનામણીનો પ્રયોગ પણ થયો. આવા દેશોને 'મુક્ત' કરાવાએલા કહેવાયા!

આવા દેશોમાં એશિયાના દેશોની રાજકીય વિશિષ્ટતા એ એમની રાજકીય ગુલામી હતી. મધ્યપૂર્વના મણ્ડાતા દેશોને બકાત રાખીએ અને ચીનમાં ગમે તેવું તો પણ પોતાનું રાજ્ય છે એ હકીકતને ગણીએ તો, હિંદ, બર્મા, સીયોન, થાઇલેંડ, હિંદી ચીન, મલાયા, સુમાત્રા, જાવા, બોર્નિયો, ઠારિયા, કમ્બોડિયા, શીલીપાપ્-સ અને પ્રશાંતમાં પથરાએલા અસંખ્ય ટાપુઓ યુદ્ધ પહેલાં એક યા બીજા સામ્રાજ્યશાહીની ચુંગાલ હેઠળ હતાં. હિંદ સિવાયના બીજા મુદ્દો ઉપર તો જાપાની કબ્જે પણ થએલો. આજે જાપાનનો પરામવ થયો છે ત્યારે જૂના માલિકો એમને પાછા પોતાના પાંજરામાં પૂરવા માગે છે.

પણ સામ્રાજ્યશાહી એક ગણતરી બૂલી છે. લોકશાહીની, આઝાદીની પ્રજા માત્રની સ્વાધીનતાની, આટલાંટિક કે પ્રશાન્તનાં હક્કનામાંને એણે સમવડપૂર્વક વીસારે પાડ્યાં; પણ જાણીતા અને અજણા શેતાન વચ્ચેનો ફેરબદલો અનુભવી ચૂકેલી પ્રજા કશું બૂલવાને માટે તૈયાર ન હતી, એટલી જ વસ્તુ આ સામ્રાજ્યવાદી સત્તાઓ બૂલી. જાપાનના કબ્જામાંથી મુક્તિનો અર્થ એ પ્રજાઓ સર્વ શાહીવાદી

પંજભાષી મુક્તિ એટલો કરવા માગે છે. એ ખ્યાલ જ આમને ન આવ્યો.

એટલે આજે તો આખા એશિયાને ખૂણે ખૂણે એક જ નાદ મૂંજતો જણાય છે. એ નાદ છે 'એશિયા છોડો'નો નાદ. બ્રિટિશ, ફ્રેંચ, વહંદા અને છેલ્લે છેલ્લે અમરીકી શાહીવાદની તરાપ જૂદા-એશિયાના આ અને બીજા મુદ્દો ઉપર છે. યુદ્ધ પહેલાં એમનું વર્ચસ્વ હતું અને એજ કારણસર હવે પણ એમને એના ઉપર વર્ચસ્વ ભોગવવું છે. પણ જામત થયેથી પ્રજા આ પમત્રાંને વધારી લેવા તૈયાર નથી એટલું જ નહીં પણ જાપાનની આક્રમણ વખતે જ્યારે આ શાહીવાદી દેશો આ પ્રજાઓના રક્ષણની પોતે માથે હિપાડેલી જવાબદારી ફમાવી દઈ જન બચાવવા ભાગી છૂટ્યા હતા તે સમયથી આક્રમણખોરો સામે જિભી ઠરેલી સામના પ્રવૃત્તિને હવે એ આ જાણુકના થવા મામતા આક્રમણખોરો સામે વાપરવા તૈયાર થયા છે.

કદાચ નવાઈ લાગે એવું એક સત્ય શાહીવાદીઓએ બતાવ્યું છે. આ સામના પ્રવૃત્તિઓ જ્યારે આ જૂના માલિગા તરફ વળી છે અને એની સાથેના હિસાબ પતાવી દેવાની તૈયારી બતાવી છે ત્યારે અચૂક રીતે એમણે આ પ્રવૃત્તિને જાપાનપ્રેરિત જણાવી છે. ૧૯૪૨ માં હિંદે 'આસ્થા જવ'નો નાદ જારી કર્યો ત્યારથી માડીને લગભગ અત્યાર લગી આ સૂત્ર અને ચળવળ જાપાને જિભી ઠરેલી નહિ તો હેવટે એની સાથે મળાને જિભી થયેથી છે એમ એ મનાવતા હતા. માંધીજી અને હિરોહિટોને હાથ મેળવતાં બ્રિટિશ પત્રોએ ચિત્તપો દતા પાંચમી કતારીઆનું બિરુદ રાષ્ટ્રીય મહાસભાને શિરે લખાવાતું હતું. ખૂમીની વાત એ છે કે બ્રિટિશ સરકારે આ વાત બંધ કરી છે પણ રશિયાની પાંચમી કતારે એ વાત ચાલુ રાખી છે ! એમનો હેતુ તો સર્વકોષને ભ્રમમાં રાખવાનો જ છે અને

એ આડ હેઠળ રાષ્ટ્રવાદી બળને છૂંદી નાખવાની મુરાદ એ સેવે છે. ટેટલાક જાણી જોઇને અને ટેટલાક જગણે આ રમતમાં આવી જાય છે. પણ એતો બીજી વાત છે.

અત્યારની પરિસ્થિતિમાં એક નવી વસ્તુ જાણવા જેવી એ છે કે બ્રિટિશ શાહીવાદ અન્ય સામ્રાજ્યશાહીઓના સંરક્ષણ અને સંવર્ધનને માટે બહાર પડ્યો છે. મહાયુદ્ધમાં જીત્યા બાદ પણ આજે રાજકીય રીતે તો બ્રિટન બીજી કક્ષાનું રાજ્ય બની ગયું છે. ગએલી પ્રતિષ્ઠાને જાળવવાને માટે સંસ્થાનો પાછા મેળવવા અને ગૂમાએલાં બગરો પાછાં જમાવવા એજ એક માર્ગ એમને માટે બાકી રહ્યો લાગે છે. ખખડી ગએલા કેન્ય અને ડચ શાહીવાદને ટેકા આપી એ પોતાના શાહીવાદને ટકાવી રાખવા માગે છે.

પણ આ પ્રયત્ન આજે પાંગળો લાગે છે કારણ કે એશિયાનો પ્રાણ આજે જગ્યો છે. 'ચલે જાઓ'ના સૂત્રે એશિયાવાસીઓના દિલ અને દિમાગ પર પોતાનું વર્ચસ્વ જમાવી દીધું છે.

શાહીવાદ હાર કબુલ કરવાને તૈયાર નથી એટલે એ પુરાણી ભાગલા પાડવાની રીત અખત્યાર કરે છે. આનું અનિવાર્ય પરિણામ તો નવા ભાંગલા અને રંઝદેવના વધવામાં જ આવશે. બ્રિટન જાણે આને મટે તૈયાર હોય એમ લાગે છે. દૂંઝી દષ્ટિથી જોતાં એ એશિયાવાસીઓને એક બીજા સાથે લડાવી મારવામાં પોતાનું હિત જુએ છે. એ પરદાની આડમાં બ્રિટિશ હિતોને એટલે કે એ દેશવાસીઓનું શોષણ કરવાના બ્રિટનના દહને દાખલ કરવામાં માગે છે. જાપાનની સહવૈભવની યાદ આવી જાય એવી જ આ યોજના છે. પણ એનો અતિરેક હેવટે તો એશિયા એશિયાવાસીઓ માટે છે. એમાં જ આવશે એ વસ્તુ જૂલાતી લાગે છે.

જાગૃત એશિયાનું નેતૃત્વ આજના સર્વ સંજોગો જોતાં હિન્દ પાસે આવે. હિન્દના અર્વાચીન પ્રતિદાસમાંથી એશિયા પ્રેરણા મેળવે

માતજર બને, તાકાદવાન બને એવો પૂરો સંભવ છે. હિંદના સ-
 વાદના વિરોધને આજ સર્વ એશિયાના વાસીઓ ખૂબ રસભર
 રહ્યા છે. હિંદે સવિશેષ રીતે ખીલવેલો લાક્ષણિકતા અને
 રસભરનો અભ્યાસ થઈ રહ્યો છે. એક દેશે એક પ્રસંગે 'અનંત'
 રીત સદા સર્વદાને માટે ખીજ દેશને પણ અનુકૂળ જ રહેશે
 માની લેવામાં દમેલાં જોખમ રહ્યું છે, પણ આજે એશિયાના
 દેશો એક વાત સમજી ચૂક્યા છે કે હિંદ પરનો બ્રિટિશ શાહીવાદ
 કબજે ને ધડીએ દૂર કરી શકાયો તે ધડીએ અન્ય શાહીવાદ
 પાંદડાં જેમ આપોઆપ ખરી પડવાનાં છે. અને આજ દર્શિ
 જરા આગળ વધારીએ તો આજે ને વસ્તુ સ્પષ્ટ જણાઈ ગ-
 તેની પણ વધુ પ્રતીતિ મળે. તે એ કે આ દેશને પણ લગતા
 બ્રિટિશ શાહીવાદ સાથે જ છે; તો પછી એની સાથેના જ
 જેને અનુભવ છે તેનું જ દષ્ટાંત નજર સામે કેમ રાખવામાં ન

એશિયાની જગત્તિમાં હિન્દના રાષ્ટ્રવાદને મારે મોટા બોધપાઠ
 છે. વેમને લક્ષ્મી રાખીને જે થોડીક નાનકડી પણ બૂલ થશે તો તે
 બારે ખતરનાક નીવડવાની છે. હિંદ સામે આને એશિયાની મીટ
 મંડાઈ છે. તેને દોઝ ન દેવાય એ જોવાનું જરૂરી છે. એશિયાની
 જગત્તિ હિંદને માથે પ્રતિષ્ઠા અને જવાબદારીનો બોજો મૂકે છે.
 હિંદ એને કઈ રીતે ઉપાડશે ?

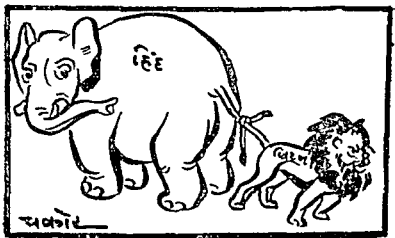
માત્ર પર બને, તાકાદવાન બને એવો પૂરો સંભવ છે. હિંદના શાહી-
વાદના વિરોધને આજ સર્વ એશિયાના વાસીઓ ખૂબ રસભરે જોઈ
ગયા છે. હિંદે સર્વિશેષ રીતે ખીતવેલી લાક્ષણિકતા અને રીત
રસભરનો અભ્યાસ થઈ રહ્યો છે. એક દેશે એક પ્રસંગે અજમાવેલી
રીત સદા સર્વદાને માટે ખીજ દેશને પણ અનુકૂળ જ રહેશે એમ
માની લેવામાં હમેશાં જોખમ રહ્યું છે, પણ આજે એશિયાના સર્વ
દેશો એક વાત સમજી ચૂક્યા છે કે હિંદ પરનો બ્રિટિશ શાહીવાદનો
કબજો જે ધડીએ દૂર કરી શકાયો તે ધડીએ અન્ય શાહીવાદ ડાળાં
પાંદડાં જેમ આપોઆપ ખરી પડવાનાં છે અને આજ દરિયાબિંદુને
જરા આગળ વધારીએ તો આજે જે વસ્તુ સ્પષ્ટ મથુાઈ ગઈ છે
તેની પણ વધુ પ્રતીતિ મળે તે એ કે આ દેશને પણ લડવાનું તો
બ્રિટિશ શાહીવાદ સાથે જ છે, તો પછી એની સાથેના જંગનો
જેને અનુભવ છે તેનું જ દર્શન નજર સામે કેમ રાખવામાં ન આવે?

૧૯૪૨ ના ઓગસ્ટ આઠના ઠરાવમાં કહેવાએલી વાતનાં મૂળ
આજે સર્વત્ર ફેલાયા છે. એ ઠરાવ પાછળની ભાવનાતો, એની
તાકાતનો પરિચય તો હિંદે આપ્યો છે. '૪૫ માં એજ રીતે 'એશિયા
છોડો'નું સૂત્ર પણ રજૂ થયું છે. પણ આ અંગે હિંદની જવાબદારી
પણ સર્વિશેષ છે. જગતક્રાંતિનું નેતૃત્વ માત્ર ભોમ કે ત્યાગ પર નથી
રચાતું એને માટે દરગામી દષ્ટિ, સાધનની વિશુદ્ધિ, ધ્યેય પ્રત્યેની
સન્નિધા, ક્ષયુભરને સાટે યુગને વેચી ન દેવાની મક્કમતા—એટલું
તો જોઈએ જ. સોવિયેતનો જગતક્રાંતિના નેતૃત્વના અખતરાનો
છેતરપિંડીમયો કરુણ ઇતિહાસ એટલું તો કહી જ નાય છે કે
સત્તાનો શોખ કે ગમે તે સાધનને ક્ષમ્ય મથુાવાની વૃત્તિ, અત્યારની
પડીને જ સર્વોચ્ચ સ્થાને બેસાડી દેવાની નીતિ આમાં નહીં ચાલી
શકે. એ તો એક છેતરપિંડી, એક પીડાને ઠાકવા ઉપયોગમાં લેવા-
એલી, ખાજી છેતરપિંડી છે. ગુમકું વેચીને દરદ ખરીદા જેવી વાત છે.

એશિયાની જાગૃતિમાં હિન્દના રાષ્ટ્રવાદને મારે મોટા બોધપાઠ છે. વેમને લક્ષ્મી રાખીને જો થોડીક નાનકડી પણ ખૂબ ઘરો તો તે ભારે ખતરનાક નીવડવાની છે. હિંદ સામે આને એશિયાની મીંટ મંડાઈ છે તેને દરો ન દેવાય એ જોવાનું જરૂરી છે એશિયાની જાગૃતિ હિંદને માથે પ્રતિષ્ઠા અને જવાબદારીનો બોળે મૂકે છે. હિંદ એને કઈ રીતે ઉપાડશે ?

ભાવિનો નકશો શુ હશે એ તો કાઈ નથી જાણતું. પણ સન્નિષ્ઠા અને દૃઢતા એ જ આ માર્ગનું પાથેય છે.

જ. દ.

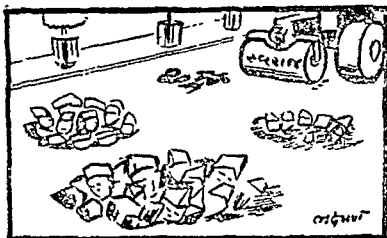
“સરૂમાગે મિદન અને હિંદનું ભાવિ સંકળાએડું છે.”
—દાઈ પેથિક લોરેન્સ દિંદી વછર

ઠામદાર પક્ષની નવી શોધ—એમરીનું 'પુરાણ' ગીત

રાજ પ્રભાતે પૂર્વાદિયામાં પ્રકાશ રેલાવતો શુક તારો જ દેખાય છે તેમ રાજકીય વ્યોમ વિસ્તારમાં ચૂંટણી સિવાય બીજા કશાનો પ્રકાશ નથી. રાજ અખમારોને જુદા જુદા પક્ષના આગેવાનો તમારા મતની બીજા માંગવાની ન હોય. એમ કહી રીતસર એક વા બીજા 'મુદ્દા પરથી ચૂંટણીનો મુદ્દો લાવી ચૂંટી કરી દે છે. ' ઇંગ્લેન્ડ ' ' અંગ્રેજો આપ્યા જાવ ' ના, લીમ ' પાકીસ્તાન ' ના મુદ્દા પર, હિંદુસ્તાન અખંડ હિંદુસ્તાનના, રેડીકેનો પુખ્ત મતાધિકાર અને મરીખોના રાજ્યના, ઇન્ડિયનરો લીમ, મદાસભા એકતા અને મૂડીદારી જમીનદારીના નાશથી માંડીને સેજાએગ ક્યુ'મર જેવા અનેક મુદ્દાઓ પર આ ચૂંટણી જંગ એવશે એવી જાહેરાતો થઈ છે. એવો પ્રચાર પણ આરંભાયો છે. છતાં ચૂંટણીનો સર્વોચ્ચ સમય ખ્યાવ આપણે શામાટે ૧૯૩૫ નું અંધારણ અસ્વીકારતા હોવા છતાં આપણે ચૂંટણીમાં જઈએ છીએ, આપણે જમને શું કરવા માંગીએ છીએ, ચૂંટણીને

અંતે એમાં બાકી થયેલા નિર્ણય સરકાર ન સ્વીકારે તો દેશ પાસે
 કેવાં પમલાંની આશા રાખીએ છીએ, દેશ સમક્ષ રજૂ થયો નથી.
 કેમિસ અને મુરિસમ લીએ વડીધારાસભા માટેના ઉમેદવારોની
 નામાવલિ પ્રમટ્તકરી છે. પરંતુ ચૂંટણીનું નિવેદન હજીય બહાર
 નથી પડ્યું. મુજામમાં મહાસભા સમિતિની બેઠક વેળાએ આવી
 ચોક્કસ નીતિની સ્પષ્ટતા માંખવામાં આવી હતી. તે વેળાએ એ બહુ
 ચૂંટણીના નિવેદનમાં કહેવામાં આવશે એવો ઉત્તર અપાયો હતો. મુરિસમ

ચૂંટણી કે પુરણી ?

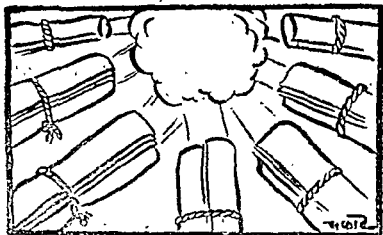
લીમનો મેનીફેસ્ટો બહાર નથી પડ્યો એનું કારણ તો સમજી શકાય
 એમ છે, કારણ કે એનો મેનીફેસ્ટો કેમિસના મેનીફેસ્ટોના આધારે જ
 પડાય છે. એનું નિશાન કેમિસની નીતિ જ છે. દિંદુઓ અને કેમિસ
 સામે કિટુરી બાપણો કરી, ધર્મ બયમાં છે એવી જૂમો મારી એ
 મત ગેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. પાકિસ્તાન આ દષ્ટિએ નવા રાજ્યની
 માંગણી કરતાં ય કોમી વેર ઝેરનું જ એક ઢાંકણ બની ગય છે.
 લીમની સ્થિતિ તો સમજી શકાય છે—પરંતુ કેમિસ હજી આ બાબતમાં
 મૌન સેવે છે, એ સમજી શકાતું નથી. એસિયા ખંડમાં 'અંગેજો

આપ્યા ૧૧૧ ના સૂત્ર ૧૮૧ આપેલી ૧૮૮૧ આને જવાબે, અન્ય
બની ગઈ છે, ત્યારે થોડીક ઉતારણ કરીને પણ પ્રેમ
ચૂંટણી અંગેની પોતાની ચોક્કસ નીતિ સ્પષ્ટ કરી નાંખવી જોઈએ

એ વગર ચૂંટણી જામ હવામાં સમશેર વીંઝનારો જ બનશે.
ચૂંટણી જામની પ્રેરક પ્રાણશક્તિનો ઉપયોગ આપણે કરવા માગતા
હોઈએ તો એને આઝાદી જામના એક સાધનમાં જ ફેરવી નાંખવો
પડશે. ૧૯૩૫ થી ૧૯૪૨ ની વાટે આપણે ઘણા આગળ વધી ગયા
છીએ ચૂંટણી જામમાં આજે આપણે ગ્રામ્યતા હોઈએ તો એ ૧૯૩૫નું
નિર્ણય બંધારણ સ્વીકારવા દરગીઝ નહિ—એ બંધારણ આપણે મન
મરી ગયું છે. ૧૯૪૨ની નવમી આગરે આપણે આપણો મક્કમ
નિર્ધાર જાહેર કર્યો છે કે હિંદ આજથી આઝાદ થઈ ચૂક્યું છે.
એ આઝાદીનો સ્વીકાર બ્રિટિશ સરકાર કરે યા ન કરે
એ આપણે માટે મોણ બાજત છે. સિમલા પરિષદની માયા જાગમાં
આપણે ફસાવું ન જોઈએ, આઝાદી માગ વચ્ચે સરકાર તરફથી

લોક માટેનું યુદ્ધ

દિવાળી આવી અને નિશાળમાં રજા પડી
ચૂંટણી આરી અને કાગળની તોપો ફૂટવા માંડી.

મૂકાતા તમામ અંતરણ્યો, અવરોધોનો મક્કમ દીવે, સાબૂત પગરો
સામનો કરવો જોઈએ, ચૂંટણી જંગ એ દેશની ઠરી ગયેલી શક્તિને
પુનઃ સમગ્ર સચેત કરવા માટે જ બેલાવો જોઈએ. ચૂંટણી જંગ
દ્વારા જાગૃતી શક્તિનો પ્રાણવાન ઉપયોગ આજથી જ વિચારાર્થ
જવો જોઈએ, આ શક્તિને સંધરી શકે, સાચવી શકે, સિદ્ધિને માર્ગ
વાળી શકે, એવું સંગઠન સંસ્થાએ સાધવું જોઈએ. સંસ્થામાં આવી
ગયેલી ત્રીજોને વીણી વીણીને કાઢી નાંખવી જોઈએ. ચૂંટણી
જંગને અને સોફ પ્રતિનિધિસભા લોકની તાકાત દ્વારા આપોઆપ
સર્જાઈને ઉભી રહે. એવું આંદોલન પેદા કરવું જોઈએ.

ચૂંટણી આવશે ત્યારે આ થઈ રહેશે, એ કહેવાનો કશો અર્થ
નથી. '૧૯૪૨ થી જ આપણે આઝાદી જંગ શરૂ કર્યો. દોષ તો
આ એનો નવો પ્રકાર છે. જે દિવસથી ઝોંઝોસે આ નિર્ણય કર્યો
એજ દિવસથી એને માટે આ જંગનો આરંભ થઈ ચૂક્યો છે
આવી લડાઈનાં આરંભથી જ આપણે જીતા મુદ્દાઓ પ્રગટ
રજી કરી દેવા જોઈએ.

આને તો ચૂંટણી જન્મ અંદરઅંદરની મારામારીમાં પર્ણીત થયો છે. રોજ રોજ અખબારોના પાને મુસ્લિમ લીમ અને રાષ્ટ્રવાદી મુસ્લીમો વચ્ચેના ધર્પણના સમાચારો ચમકે છે. ધમકીઓ પ્રતિવમ કીઓ અપાય છે. અને સરકાર પણ એમાં પક્ષકાર બનવા મોડી છે કલકતામાં અસ્તામા મથરીકીએ આવો ઉધાડો આલેપ કર્યો છે

વૈદર્ભી વનમાં વસવણે—

અને અમદાવાદના બનાવોએ એ તરફ જ આંખળા મિંધી છે. મુસ્લીમ લીમના વાજિંત્ર ડોને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું છે. “ મુસ્લિમો શાંતિચાહક પ્રજા છે. તલવાર વાપરવાનો પ્રસંગ આવ્યે, એ પણ એ વાપરી જાય છે. મુસ્લીમો વધોના બકરીના દૂધ પર નથી બુવતા ” મુસ્લીમ લીમે ચૂંટણી જન્મનો આ રીતે આરંભ કર્યો છે. અને સરકારની તટસ્થતા (!) એને સરકારના હથિયાર રૂપ બનાવવા તરફ જ પ્રેરે છે. ચૂંટણી જન્મને આવા ઝગડામાયી બહાર બેચી કાઢવો જોઈએ

ચૂંટણી દ્વારા લોકપ્રતિનિધિ સભા, અને ત્યાંથી સંપૂર્ણ આઝાદી-મલાયા, જવા, સુમાત્રાના બનાવો તરફ હમદર્દી દાખવવાનો, ત્યાં વપરાતા હિંદી લશ્કરને અટકાવવાનો, અને એશિયાના ધન્ધીલાળી જન્મની આપણે લીધેલી આગેવાની ટકાવવાનો આજ એક માર્ગ છે.

એક માત્ર ઇત્યાજ ?

યુદ્ધ બાદની શાંતિની ખૂબી એ રહી છે કે એ ૧૨ દિવસનું ચાંદરણું પણ નથી જતી શકી. યુદ્ધ પૂરું થયું નહતું ત્યાંનો ઝૂટા-ઝૂંટ પડી હતી. ખાસ કરીને જર્મનીની સરહદ લગીના પૂર્વ યુરોપના દેશોનો ઇતિહાસ તો એવા સાતત્યથી ભરેલો છે કે એમને બૂલવા મથીએ તોય બૂલાય એમ નથી. સોવિયેતની પશ્ચિમમાં પસરવાની સૈફાઓ જુની મુરાદને જાણે મોકો મળી ગયો હતો. પશ્ચિમની લોકશાહીઓ યુદ્ધની પરિસ્થિતિને વિચારીને મૂળે મોંએ આ પરિસ્થિતિને ખરદારત કરી લેતા હતા પણ યુદ્ધ પૂરું થયું. યુદ્ધ છૂતવાની એક માત્ર સર્વબક્ષી મુરાદ નાખૂદ થઈ, એટલે દરેકને પોતાના પુરાણો સ્વભાવ માદ આબો. ખોસું હતું એ પુરાણું જોરવ માદ કરતા હતા મેળવવું હતું તે સ્વપ્નાને રડતા હતા. અને સત્તાની ખેંચતાણુની, પ્રભાવવિસ્તારોની મારામારી રાઝ થઈ

શાંતિનો સમય આજકાલ તો યુદ્ધ નાટકના એ અંક વચ્ચેનો નાનકડો વિરામ છે પણ પ્રેક્ષકોને માટે તો આ વિરામ વિશાળ

બની જ નથી શકતો. વિદેશ મંત્રીઓની પરિષદે ત્રતાવી આપ્યું છે તેમ મતભેદનું અંતર વધતું જ ગય છે. મૂળમાં જ એ અવિશ્વાસ હશે તો એવા હડીલા પાયા ઉપર જંધને બેઠો છે કે એને હટાવવો એ અત્યંત કપરું કામ થઈ ગયું છે. આ અવિશ્વાસને બંધન કરવા ખોટા ખોટા સિદ્ધિતા ઉતારા કરવામાં આવે છે. સઘકાર્ય તો નામનું જ નથી રહ્યું. રશિયા દમ્બેશ પોતાને કાવતું જ કરે છે. ન તો કોઈ ખબર આપવાનું કે કોઈની સલાહ લેવાનું અને જો બૂલે ચૂકે કોઈ એમાં વાધો ઉઠાવે તો આફેપોની પરંપરા શરૂ થઈ ગય.

સર્વ સ્ટેટ્સ કિપ્સ કહ્યું છે આ પાર્લામેન્ટમાં ઉદ્યોગોનું રાષ્ટ્રીય કાર્ડ નહીં થાય.

દેખાતી રીતે આ વિદેશમંત્રીઓની પરિષદ પોટસડામના કહેવાતા નિષ્પત્તિ બંદાર 'જઈ ક્રાન્સ અને ચીનને પૂર્વ યુરોપની બાબતમાં બોલવા દેવાના મુદ્દા પર ભાગી પડી. સંદુષ્ટ પોતાની જાતને નિર્દોષ ઠરાવવા દોષનો ટોપનો ખીજીને આઢાડવા યત્ન કર્યો. પણ આના મૂળમાં જોઈએ તો વસ્તુ બીજી જ છે. પશ્ચિમની કહેવાતી લોકશાહીની પૂર્વમાં સોવિયેતના પક્ષતા જતા બળની ચિંતા ચરા માંડી છે. એટલે એમનો ધરાદો પશ્ચિમનો એક નજર

ગોરચો રચવાનો ઘાગે છે. રશિયાનો આ સામે વાધો છે કારણ કે આ વસ્તુ પોતાના સામે છે એમ એને લાગી મયું છે. પશ્ચિમના રાજ્યોને પૂર્વનું ક્ષેત્ર રશિયાએ પોતાને હાથ ઢરી લીધું છે અને એ વિષે ન તો પોતાને કંઈ પૂછ્યું છે, એનો દોષ અને જાય છે. આમ મૂળમાં તો પરસ્પરના ભય વચ્ચે આ નાવ ઝોલે મદ્યું છે. જાપાનના ભાવિમાં રશિયા પણ પોતાનો હિસ્સો માગે છે. યુરોપના અનુભવ બાદ અમેરિકા આ વિષયમાં એની કમસને સાખી લેવા તૈયાર નથી. બ્રુખીની વાત એ છે કે રશિયાએ જે યુરોપમાં કયું, પૂર્વ યુરોપ પર પોતાનું વર્ચસ્વ ઠોકી બેસાડવાના કામમાં ક્રાઇનીય રોકટોકને ન સ્વીકારી એવું જ કામ-અલમત્ત રશિયાની રીતે નહીં-અમેરિકા પ્રચાતમાં કરવા ઇચ્છે છે. પ્રચાન્તને અમેરિકા પોતાના બચાવની પહેલી હરોળ માને છે.

સમગ્ર ખાતર અને પોલા અભિમાનને સતોષતા ખાતર કહેવાતા મહા ખાંચમાં પાંચ કે મહા જેવી વસ્તુ રહી નથી. જે મહાન હોય તો માત્ર એ રાજ્ય-અમેરિકા અને રશિયા. બીજા પૂછે

“કહે તો કુંય અક્ષર તરીકે અહીં આંચો છું.”
—લેડ્ડ વાલેજ.

અને ડાકમાં બાધેની ઘંટડીઓ જેવાં. હિટલે યુદ્ધ જીતવામાં એટલે કે જર્મનીને જાપાનને દરાવવામાં બને અગ્રગણ્ય બામ બાજુઓ હોય પણ યુદ્ધને અતે એ લગભગ હારેલા રાજ્યની કાટિએ જઈને બેઠું. વિવેક ખાતર એટલું કહી શકાય કે હિટલ ન બીજા દરોગીનું રાજ્ય બન્યું છે. હિટલ પોને પણ આ વસ્તુને બહુ સારી રીતે જાણે છે એટલે જે પોતાનો પ્રભાવ વિસ્તાર મનાયો છે ત્યાં સત્તાનાં સૂત્રો જરા પ્રદર્શનની રીતે ઠસાવવા માગે છે, હિટલને એ સાંસ્થાનિક પ્રજાઓની સામેની સદા લટકતી તલવાર છે; અને આ સ્વાંગને ન તજવાનો અને એ રીતે પોતાની ગુમાએલી પ્રતિષ્ઠાને પાછી મેળવવાનો અખતરો હિટલને કરવા માંડ્યો છે.

યુદ્ધના વિજેતાઓએ યુદ્ધ પૂરું થયું એટલે તુરત જ એની ઠહેવાતી ભૂમિકાનો ત્યાગ કરી સાપડેલી તકનો લાભ પોતાના સ્વાર્થ ખાતર ઊઠાવવો શરૂ કર્યો. એમને કદાચ એમજ હશે કે સાંસ્થાનિક પ્રજા તો એમના જૂના માવીશને સ્વીકારી સેવાને માટે ઉમળકા સાથે હરખભેર ચનગની રહી હશે. યુદ્ધે કુપસારી આણેલી આઝાદીની તમન્નાનો એમને ખ્યાલ સરખો પણ નથી આવ્યો. અને જેટલે અંશે યુરોપમાની એમની દયા વધુ દયામણી એટલે અંશે એમની સામાન્ય અને શોષણની ભૂખ વધુ જન્યદ એક જમાનામાં કદાચ કૈંસ સામાન્ય અને વલંદાના સામ્રાજ્ય પાછળ બળ હશે. આજે તો ત્યાં નરી ભૂખ છે. સામ્રાજ્યની પ્રજાના શોષણથી પેટ ભરવાનો અને જીવવાનો પ્રયત્ન છે.

ન્યારે આ શાહીવાદીઓએ આ દેશોના રક્ષણનો બાર પોતાને માથે લીધો હતો ત્યારે આ દેશો માથુ ઊંચકી નંતા શક્યા, પણ ન્યારે જાપાની આક્રમણ આગળ બૂડે હાલ આ શાહીવાદીઓને બાગવું પડ્યું હતું ત્યારે આ દેશોની પ્રજાએ સામના પ્રવૃત્તિ શરૂ કરેલી. આ સામના પ્રવૃત્તિનો હેતુ જાણીતા અને અજાણ્યા બન્ને શયતાનોને પોતાની હદથી દૂર રાખી સ્વાયત્ત બનવાનો હતો. હવે ન્યારે જાપાન હાથું છે ત્યારે એમને 'મુક્ત' ક્યોની બડાશ હાંકવામાં આવે છે. પણ

સામ્યવાદીઓનું નવું સૂત્ર

‘મુક્ત’નો અર્થ મનમાન્યો જ કરવામા આવે છે. સંસ્થાનેની પ્રજા આ અર્થને ખરદાખત કરી લેવા તૈયાર નથી એટલે ખૂબજખરીથી પણ એમને ફરી ગુનામ બનાવવાનું, પોતાનું સામ્રાજ્ય ગ્યાપવાનું અને મિત્રોનું સામ્રાજ્ય સ્થાપી આપવાનું શુભ કામ કરવા બિટિશ સાહીવાદે ઠમ્મર ઠસી છે.

યુદ્ધને અંતે અનિવાર્ય રીતે રાષ્ટ્રવાદની બાવના સુદૃઢ બને છે ક્યાંક એની વિકૃતિ થઇ જાય છે, અને રાષ્ટ્રદર્પ પણ બને છે પણ આઝાદીની ઝંખના કરતા અને શુભાશી વેડતા સાંસ્થાનિક દેશના વતનીઓ માટે તો આઝાદી માટે ઝંખૂમવા સિવાય મીંને કાઈરરતો રહેતો નથી. મહા ત્રણના આંતરિક વિખરાદોનાં શુભકાનું મૂળ દર્દ તો આ છે. એક જાગ્રુ ગુનામ રાખવા અને રધાન્વાની મધામજુ છે ખીજ ખાજુ જનના રાજકીય અને આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય દ્વારા પોતાનો અનન્ય વિકાસ સાધવા મથે છે. આ ઠડવી દડીકતને દાંકવા જતમતનાં ઉપરજુ ઓઢાડવામા આવે છે.

પેટેરદાખનના પ્રજાને આમ જ બમ, અવિશ્વાસ, ઠામ ઠેમ વચ્ચેના ઝપડાનું ઉપરજુ ઓઢાડવામાં આન્યુ છે. મૂળ પ્રશ્ન છે પૂર્વ

જૂથનું નાકું રોકવાનો મુખ્ય મૂર્તની તેજ નગી ૫૨ જાડો
 સંખવાનો પ્રશ્નને ગુચવી દેવામા કુત્રળ સાહીવાદે એને પહોંચો
 અને આરખો વચ્ચેના ધર્મનું મેદાન બનાવી મૂક્યું છે. ડોલરના
 જૂઠી પીઠમળથી મહુગીઓ પમદડો જમાવવા બામળ પડ્યા છે.
 સ્વિટ્ઝર્લેન્ડની કામદાર સરકાર દ્વિધા અનુભવે છે. પડેલા યુદ્ધના સ્વપ્નને
 બીજા યુદ્ધમાં કેક અશે-સાચા પડેની જોતી આરમ્બ જતતા એકતાનો
 લોડો અનુભવ કરી આરમ્બ લીમુ મારફત તેનો વિરોધ કરે છે
 અને આ ઝંઘડા મારફતે સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ શાહીવાદ ફરી પાછી પુરાણી
 બામના પાડ્યાની વાનો વહેતી મૂકે તો નવાઈ જેવું નથી. સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ
 સરકારનું આ વિધેનું નિવેદન હવે પછી આવવાનું છે તેમા શું હશે
 તે તો કાલ નથી જાણતું. પણ પૂર્વ જૂથનું પ્રશ્ન સાથે હવે તો
 સોવિયેતનો પ્રશ્ન પણ બન્યો છે તેવે સમયે આ પ્રશ્નના એક માત્ર
 ઉદ્દેશ જેવા સંસ્થાનોની પ્રશ્નને દ્વિધાજની બહીસ આપવા નેટલી
 એનલિલી અને સુલહીગીરી સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ સત્તાધીશો બતાવી શકશે એમ
 પાનવુ મુશ્કેલ છે

સારથાનિક પ્રજાએમા સળવળાટ વધ્યો છે અને સાથે સાથે જ
 થડેઆઓમા એખનામ ઘટ્યો છે જાણે એકમાત્ર સોવિયેત
 બીજા બાળુ સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ અને અમેરિકા એવી રિયતિ રહી છે રથિયા
 બીજા કોઈને પૂછતા ગાળ્યા વિનાજ પોતાને મનપસદ 'સરકારો'
 ની પસંદગી કરી તે છે અને છેવટે બીજા બેને એ સરકારને
 સ્વીકારવી પડે છે

આ પરિસ્થિતિ ઠેકતે અશે વલુસેતી છે એના બે જુની જુદી
 જગાએથી અવનવા પૂરાવા મળે છે યુદ્ધકાળ દરમિયાન તત્કાલની
 ધારૂ. ઉપર ચાલીને પણ તટસ્થ વલણ જાળવી રાખનાર તુર્કીને
 યુદ્ધ પૂરે થયા બાદ આક્રમણનો એટલો બધા લાગ્યો છે કે એણે
 પોતે સજ્જ સમજતાને જ સનામતી માની સર્વ ઉમર લાયક આ
 પુરોને તૈયાર રહેવા હાથલ કરી છે અને આથી ય એકાવનારો
 એ કરાર તો ખુદ સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ સરકારે આપ્યો છે સેનિકોને લશ્કરમાથી
 છૂટા કરવાના સવાનનો જવાબ આપતાં એમ જણાવામાં આ શું છે

કે હમુ પરિસ્થિતિ એવી નથી થઈ કે લશ્કરમાંથી સૈનિકોને છૂટાં કરી શકાય !

કાન્સમાં નવી ચુંટણીઓ થઈ ગઈ. બ્રિટનની માફક ત્યાં પણ કહેવાતા ઉદામવાદી તરફોની બહુમતી આવી છે પણ કોઈપણ એ પક્ષને એવી બહુમતી મળી નથી કે જેથી એ પોતાનો કાર્યક્રમ અન-અંતરાયે પાર પાડી શકે. સામ્યવાદીઓને કોઈ પક્ષ કરતાં વધુ બેઠકો મળી છે. હીઓ બહુમતી સમાજવાદીઓ અને આમનો પ્રવૃત્તિવાળાઓ બેળા થઈને સરકાર રચે એવો સંભવ છે. દગોલનો નેતૃત્વ રહેશે એવો સંભવ છે. અને જો એજ રંજ રહે તો એની પરદેશનીતિમાં કશો જ ફરક થવાનો સંભવ નથી. મોરકો ખાતેના ફ્રેંચ અને સોવિયેતના મિત્રન આદિ ધોરેના નેતૃત્વ હેઠળ કામ કરતા ફ્રેંચ સામ્યવાદી પક્ષ દગોલનો વિરોધ કરવો છોડી એનો પુરસ્કર્તા બન્યો છે એ તો આગળની પણ રસિક વાતો છે. અમત્યની વસ્તુ એ છે કે રંજપક્ષટાય છતાંય પરદેશનીતિ એને શાહીવાદી આક્રમણ નીતિ તો એની એ જ રહેશે.

આમ અત્યારે તો આંતરરાષ્ટ્રીય આંદોલનોનું મુખ્ય સૂત્ર એ મદાન ત્રણમાં એકતાનો અભાવ છે.

કાયદે આજમ કહે છે—

ફજર દૂર કપડાં

ફજરની અને કપડાં કાપડ બનાવવામાં કિડ
રેતાન જમાનામાંથી અસ્થિત ભોજન આપ્યું છે અને આ
નાની બાળકોએ પહેરેલાં ફુદર પોષાક આ વાતની સાબીત
રૂપ છે. હિંદનાજ માલમાંથી અને હિંદનાજ દોશનું સાદસી
એ પોષાક બનાવવામાં આવ્યો છે.

કાપડની ભત, રમ અને કીકાઇનની પસ દબા કરતાં
હવે તમને સુઝવણી થશે નહિ. કારણ ફરજ દૂર માર્ગવાળા
કાપડના ભત અને કાપડવણી અભેદ છે.

માલ પુરો પાડવાનું પુરોજ બને એ સબલિત છે તેથી
તમારી જરૂરિયાત પુરુજ કાપડ ખરીદીને માનવભવિષ્યે
મદદ કરો.

આ કપડાં વખતમાં તમારી રોજા મેજ અમારી
અભિલાષા છે.

ધી તાતા મીક્સ લીમીટેડ

મેનેજીંગ ડિરેક્ટર :- તાતા ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લીમીટેડ.

TATA & A

‘ઈન્ડીઅન ગ્લોબ’ની

નવલંત પ્રગતિ

૧૯૪૪ ની આખરે

ઉધરાવાએલી થાપણ	રૂ.	૧૬,૦૦,૧૦૦
ભરપાઈ થએલી થાપણ	રૂ.	૭,૦૦,૦૫૩
શેર હોલ્ડરોની જવાબદારી	રૂ.	૯,૦૦,૦૪૭
પ્રીમીયમની આવક [૧૯૪૪]	રૂ.	૩૧,૨૪,૧૪૦
રીઝર્વ ફંડ	રૂ.	૧૭,૩૭,૧૭૪
કુલ અસકયામતો	રૂ.	૩૭,૪૫,૫૭૯

વિજયસિંહ ગોવિંદજી
મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર

નવલ જેરાજણી
જનરલ મેનેજર

આગ, અકસ્માત, નિ દગી, મોટર,
ફરિયાદ વગેરે સર્વ પ્રકારનું વીમાનું
કામકાજ સરળ સરતોથી
હાથ લેવામાં આવે છે

વીમા કામ માટે લાગવગ ધરાવતા
હિસાહી કાર્યકરોને સતોષકારક
મહેનતાણું પાતાની લાયકાત
દર્શાવતા મળી શકે છે

એજન્સી પ્રતિનિધિત્વ તથા જરૂરી વીમા સાહિત્ય માટે લખો યા મળે :

ઈન્ડીઅન ગ્લોબ

ઈન્સ્યુરન્સ કંપની લીમિટેડ.

હેડ ઓફીસ : ૩૧૫/૩૨૧, પ્રોસ્પેક્ટ એમ્બસ, હોન'બી રોડ, કોટ, મુંબઈ

કંપનીની અન્ય શાખા કચેરીઓ:—

અમદાવાદ, વડોદરા, ભાવનગર, કરાંચી, કલકત્તા,
કચ્છમાંદવી, કપાલા યુગાન્ડા, લાહોર મદ્રાસ, નાગપુર
પુના; પોરબંદર, વેરાવળ.

રોહિત મિલ્સ લિમિટેડ

અમદાવાદ.

અરથે

સુંદર ટકાઉ અને મુલાયમ કાપડ

માટે

સર્વોત્તમ

અમારી ખાસ બનાવટો

છાપેલી છીંટ

વોયલો

શર્ટિંગ

લોંગ કલોથ

ક્રેપ

ધોતી

સાડી

મલમલ

ખાખી ટવીલ

વગેરે

વાં પરી ને ખાત્રી કરો

ટેકાણું
કાંકરિયા રોડ,
અમદાવાદ નં ૨

વારનું દિરનામું
રોહિત
અમદાવાદ

રજિસ્ટ્રેશન નંબર
મિલ { ૫૪૫૨
૫૧૧૧

હિંદના દરેક બજારમાં છુટક વેચાય છે.

છાપેલા

કાપડ

માટે

સારંગપુર

ના

કાપડનો આગ્રહ
રાખો

સારંગપુર

કોટન મેન્યુફેક્ચરિંગ

કંપની લિમિટેડ

રામપુર દરવાજા બહાર

અમદાવાદ

અરવિન્દ

એટલે

અનોખા વસ્ત્ર માટે

હિંદનું સૌથી વિખ્યાત ડાપડ

જેવા કે મુતરાઉ સાદીઓ - પાતીયાં - શર્મા
લીસ - હેપ - પોપલીન - નેનમુક - ક્લોન - મક્કમ
રોરીયા અને વોપસ.

તમે જે
ડાપડ ખરીદો

તે ઉપર - જ્યાં
ખાઈ જાયો.

સુવર્ણ ચીજો વીંચીએ અલગવાલ

આ માસિક શ્રી ઇન્દ્રવદન બળવંતરાય ઠાકોર પ્રભાકર પ્રેસ, રેવડી-બનારમાં
મુદ્રિત થયું અને શ્રી પુષ્પોત્તમરાય કેશવલાલ શાહે મતિ-રેખા કાર્યાલય,
જેક બીલીંગ, કારંજ અમદાવાદમાંથી પ્રસિદ્ધ થયું.

પ્રકાશન

રાષ્ટ્રના યુવાનેને
ભારતની સ્વાધીનતાનું
ઉદ્બોધન આપતું
પ્રેરણાદાયી ચિત્ર

ઐતિહાસિક
નવસર્જન

દિગ્દર્શક

વિજય ભટ્ટ

કલા નિદર્શક

કનુ દેસાઈ

કળાકારો

પૃથ્વીરાજ, પ્રેમ અદિબ, પેંઢારકર,
રત્નમાલા, રંજના, વિગેરે

જેના ગીતો અને સવાદો નૂતન
યુગનો ભવ્ય સંદેશ આપી રહ્યા છે

અમદાવાદમાં:

૯ મું અઠવાડિયું

દરરોજ .

૩-પ્રા-૮-૧૦૧

સીલીઅ

મુંબઈમાં:

૧૮ મું અઠવાડિયું

દરરોજ : ૪-૭-૧૦

રવિ . ૧ વાગે

મુંબઈમાં

એવર ગ્રીન સીલીઅ

MAHESHWARI MILLS LIMITED

Managing Agents

DHIRAJLAL KHUSHALDAS & CO.

Address

Cables

Telephone No

P. B No 79

MAHESHWARI

Office : 2701

SHAHIBAUG ROAD

AHMEDABAD

Residence : 7011

AHMEDABAD

Spindles 21034

Looms 460

Our Specialities lead all Markets
We Manufacture

1. FROM INDIAN COTTON
- 2 BY INDIAN CAPITAL
- 3 BY INDIAN LABOUR

We manufacture grey or Bleached Cotton and artificial Shirtings in variety of Fast matching Colours. Dhoties and Sarees of fancy Borders and Dorias of up-to-date designs which are all

ATTRACTIVE — DURABLE — CHEAP
our products are wellknown as
Maheshwari Fabrics & in great
demand from all parts of India.

રોહિત મિલ્સ લિમિટેડ

અમદાવાદ.

ઝટલે

સુંદર ટકાઉ અને મુલાયમ કાપડ

માટે

સર્વોત્તમ

અમારી ખાસ બનાવટો

છાપેલી છીંટ

વોયલો

શર્ટિંગ

લોંગ કલોથ

ક્રેપ

ખેતી

સાડી

મલમલ

ખાખી ટવીલ

વગેરે

વાપ મીને ખાત્રી કરો

ફોન

કાકરિયા રોડ,

અમદાવાદ નં ૨

તારુ શિરનામુ

રોહિત

અમદાવાદ

ટેલિફોન નંબર

મિલ { ૫૩૫૨

{ ૫૧૧૨

દિલના દરેક બાતના છુટકે વેચાય છે.

‘ઈન્ડીઅન ગ્લોબ’ની

જવ.સં.ત. પ્રગતિ

૧૯૪૪ની આખરે

ઉઘરાવાએલી થાપણ	૩	૧૬.૦૦,૧૦૦
ભરપાઈ થએલી થાપણ	૩.	૭,૦૦,૦૫૩
ગેર હોલ્ડરોની જવાબદારી	૩.	૬૦૦,૦૬૭
ત્રીમીયમની આવક [૧૯૪૪]	૩.	૩૧,૨૪,૧૪૦
રીઝર્વ ફંડ		૧૭,૨૭,૧૭૧
કુલ અસકયામતો		૩૭,૧૫,૫૬૯

વિજયસિંહ ગાવિંદર
મેનેજર ડાયરેક્ટર

નવલ જેરાજભાઈ
જનરલ મેનેજર

આમ અકસ્માત, જી હર્જી, મોટર
વિધિ હ વગેરે સર્વ પ્રકારનાં વીમાનાં
મમકાજ સરળ ગરતોથી
પ્રાપ્ય મેવામાં આવે છે

ત્રીમ કામ માટે વાનવન પ્રતિ
વત્તા ફેમ હી કાર્યકરોને સંતો
પદ ન મહેનત ન પેતાની
વાય ત હર્ગાવના ગળી રાટે છે

એજન્સી પ્રતિનિધિત્વ નથા જરૂરી વીમા સહિત માટે વખો યા મગો

ઈન્ડીઅન ગ્લોબ.

ઈન્ડિયન ગ્લોબ કંપની લિમિટેડ

રજીડ એક્ટ્રીસ ૩૧૫/૩૨૧, પ્રોપેક્ટ એમ્બરસ' હોર્નની રોડ, ડાહ મુખ્ય

કંપનીની અન્ય શાખા દુબૈમાં —
અમદાવાદ, વડોદરા, ભાવનગર દરમ્યાં કુલકર્તા,
કુલમાડવી કપાલા, મુગાન્ડા લાલેન, મલગ નાગપુ
પૂના, પોરબંદર, જેરાજ

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. નું

ગીફ્ટાઈન્ડ ગ્રાઉન્ડ નટ ગ્રોઈલ

(મગફળીનું વિશુદ્ધ તેલ)

અને

અશ્વિન ખારસોય

અધેજ વેચાય છે - પૂછા :

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ

ઓફિસ	ગુજરાતના એજન્ટસ	કચ્છ કાઉન્ટી	કાઝખાનુ-
ન્યુમિલી માગ	"રસદા" એજન્સી	એજન્ટસ	સમલાવા
સામે પોસ્ટ	૪ ગંગાગા માર્કેટ	આંધ્રવલ કલ્યાણુલ	(બી બી)
ગોલ્ડ નં ૮૨	રેલ્વેપુરા	ની કું.	
વડોદરા	અમદાવાદ	બેટાલ	

છાપેલા

કાપડ

માટે

સારંગપુર

ના

કાપડનો આગ્રહ

રાખો

સારંગપુર

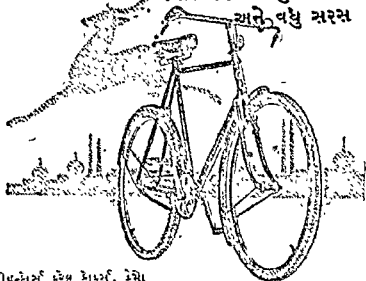
કોટન મેન્યુફેક્ચરિંગ
કંપની લીમિટેડ

રામપુર દરવાજા બહાર

અમદાવાદ

હિન્દ સાઈકલો

અગાઉ કરતાં વધુ સંખ્યામાં
અને વધુ સરસ

રીકન્ડર્સ ક્રેસ ફ્રેન્ચ, ફ્રેન્ચ
તેમજ સારી રીતે કોમીઅમ
મદદા ભાગોની બનાવેલી આ
સાઈકલો અગાઉ કરતાં વધુ સરસ
છે.

ગ્રેન્ડર ટાપેસ અને યુનિ
વર્ડ ગ્રીટ ફ્રેન્ચી. પુરોષ માટે
૨૨" અને ૨૮"ની અને બાલુઓ
માટે આઈર્લેન્ડ મોડેલો

હિન્દ સાઈકલ્સ લિ.

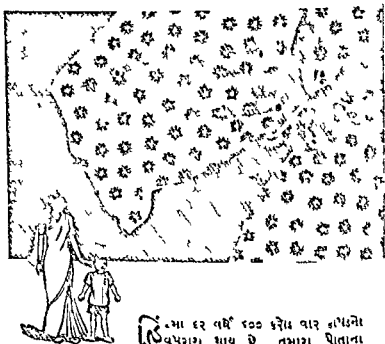
૨૫૦ વરલી. મુંબઈ

મુંબઈ દિવાન માટે એજન્ટ :

‘ નેશનલ ટ્રેડર્સ ’ ૩૪૫ દાલખાદેવી રોડ : મુંબઈ

દર ૨૨ કલાક

હિં. મા ૬૨ વર્ષે ૬૦૦ કરોડ વાર ગણતરી
વપરાશ થાય છે તમારા પાતાના
ઉપયોગ માટે તેમજ કુટુંબીજનો અને ઘર
અથવા વપરાશ માટે જોડતા બધીજ બાબત
બધાજ રંગના અને બધીજ કીટાઇનના કાપડો આ વપરાશમાં
મમાવેશ થાય છે આ સગળ કાપડ હિંદુસ્તાનમાં બનાવવામાં
આને છે અને તે પરદેશથી આવવાનું કરેલા કાપડ સાથે તદ્દર ઝીંકે છે
મિલકત બનતું સર્વોત્તમ કાપડ તમને પૂર પાડવાગી અમારો ઉદ્દેશ છે

ધી સ્વદેશી મીલ્સ કંપની લીમીટેડ

મનેજીંગ એજન્ટ - તાતા ઇન્ડસ્ટીઝ લીમીટેડ

છેએ કરતાં વધુ વાંચવાની

મનાઈ છે

જમાદારનો

બોકડો

શ્રી અવધૂત

ખપોરની વેળાએ ધૂળની દગ-
લીએ રમતાં ફળીનાં છોકરાં
ખૂમ પાડી ઉઠ્યાં. 'હાડ...હાડ
એ...મા ડાહ્યો ખાઇ ગયો...
કાકા દોડો દોડો' અને આખીય
ફળીમાં રાડારાડ થઇ ઉઠી જાણે
બકરામાં વાધ પડ્યો.

ખમાખૂમ સાંભળી ઘંટીના પાટિયા સાથે મા નીકળી. વાડામાં
લાડડા કાપતો કાકા કુહાડી સાથે દોડી આવ્યો. જૂએ છે તો એક
અલમસ્ત બકરો ધાણી માટે સકવેલી ડાળો બહુ ખૂંક ખાઈ રહ્યો
હતો. રાશ રાશવા છેટે ઉભેલાં છોકરામાંથી કોઈ રડારડ કરી રહ્યાં
હતાં, તો કોઇ પથર ફેંકતાં હતાં, તો કોઈ વળી લાકડું ઉમામના
ખૂમો પાડતાં હતાં. 'હાડ.....હાડ'.

ત્યાં તો માએ પાટિયું ફેંક્યું. બકરો ખડીંગ દધને ફૂંચ્યો. ફૂંચ્યો
એવો ચારે પગે ખાટલા પર. પથર આવે તે પહેલાં તો ભાત ખાતા
ચીનાની ઝડપે જીભ અને હોઠની મદદથી કંઈ વીસ પચીસ ડાળો
ગ્રહોમાં રેવાનાં કરી દીધી. પથર વાગતાં જ ખાઇ તરફ માર્યું નમા-
મતોકને ફૂંચ્યો; અધવંચ ચંબી જઈ જાણે ડરાવતો હોય તેમ તાકી
રહ્યો. ખાઈ પણ કાણજર તો કંધાઈ જ ગઈ. 'આવો પીટ્યો આવ્યો
છે ક્યાંથી ?'

અને બીજો પથ્થર લેવા જાય છે ત્યાં તો પેના ધરધણીના
પથ્થરે બકગની હાથ લાંબી નાખી પરંતુ ગોફલુમાંથી છૂટેના પથ્થર
રેવો એ પથ્થર બકગને તો કાંઈ જ હિસામમાં નહોતો. અત્યંત,
માગ્યો તો ખરો જ, પણ તેય જાણે કોઈ રાશે બાંધી તાણી ન રહ્યું
કોય તેમ ઠેકડા ભરતો અને ચંબી જતો. આંગણામાં પડેલા બાંકડા
પર ચઢતો ને કૂદી પડતો. શરીરે પણ એવો અલમસ્ત હતો કે બકરો
કહેવા કરતા 'બોકડો' જ કહેવું પડે.

ને એમ રખરખના દડાની પેઠે ઠેકતો કૂદતો નીકળી ગયો બીજી
ફળી તરફ. પાછળ પડેલાં પેનાં છોકરા રાડ મચાવી રહ્યાં. 'બોકડો
આવ્યો... એ પેલુ દૈણું (દળણું) ખાઈ ગયો. કાંઈ ધરમાં હોય તો...
હાહાકા એ... એ ઉધુ કરી નાખ્યું.. એ.....'

ધરમાંથી દોડી આવેલી એક સાતેક વરસની છોકરીને ધૂળ ભેગી
કરી નાખી ચાલતો થયો. ઉતરી પડ્યો ત્રીજી ફળી તરફ. ફળીએ
ફળીએ કકળાટ મચી ગયો. 'મારો પીટયો આ આવો બોકડો લઈને
ક્યાથી આવ્યો છે? આ બોકડાએ તો હવે તોખા પોકગવી!' દળણા-
વાળો બાંધ દાણા વીણતાં વીણતાં બજડવા લાગી 'પીટયાને આવ્યે
તો બે દન થયા છે, પણ એટલામાં તો આડો આક કરી નાખ્યો...'

'એ તો જમાદારનો બોકડો, લામી.' એક પડોશીએ હસતાં
હસતાં કહ્યું.

હાથમાં ગોળ લઈને વાણિયાને ત્યાંથી આવી રહેલા એક જુવાને
પેલી બાઈને વળી શાતવન આપ્યું 'તમારે ત્યાં તો આટલા દાણા
વેરી નાખ્યા છે. ને ત્યા—વાણિયાની દુકાને જઈને ભેઈ આવોને!
ચોપાડમાં એક બીવનું ઘીનું વારિયું પડ્યું'તું, તે ખાટલા પરથી
કૂદ્યો એવો પડ્યો વારિયા પર ને વારિયા પરથી કૂદ્યો તે
તે ગોળની ખાંડી પર; ને ત્યાંથી વળી કોયળાની ચપ્પી પર થનોકને

દાણાના આરા પર ઠેકતો ઠેકતો પાછને આપણે થતોકને નીકળી
ગયો પાર. ’

‘ તે કાઠનાથી ટાંટિયો ય નથી ભાગી અડાતો ! ’ ખાઈ બોલી.

‘ આ ટાંટિયો ભાગવાની વાત કરે છે ! પેલા માંડડી ગાથના
ધરમાદા માટેના ઉગતા ઘઉં ખાઈ ગયો ને કે’વા ગયો ત્યારે સામેથી
સોટીઓ પડી. હવે તમેજ કા’ ને કાઠ ટાંટિયો ભાગી નાખે તો-તો...
ને ને ક્યાક ગાળો ભાંડતા નકર સાબળી જશે તો કાટડોમાં ઘર્ષ
જમને બેસાડી દેશે. ’

એજ ઘડીએ સામેથી જમાદારને આવતા જોયા. નીચી મૂડીએ
ગાળો ભાડતી અને દાણા વીણતી બાંધને ચેતાવવાની ઇચ્છા તો
ઘણીય થઈ, પણ બોલે તો જમાદાર સાંભળી જાય ને નથી
બોલતો તો.....?

એણે પોતાની સલામતી જ પ્રદેલી વિચારી. સામેના ધરમાં
થઈને નીકળી ગયો-પાછલે બાંહેણથી પોતાના ધર તરફ.

‘ એ લુગાઈ ક્યા હુવા ? કીસકુ ગાલો ભાડતી હું ? ’ જમાદારે
રસ્તા ઉપરથી જ પૂછ્યું.

પેલા બકગથીય બમણા અલમરત એ જમાદારને જોઈ બાઈકું
મ્હોં ફિકકું પડી ગયું.

હસવાનો પ્રયત્ન કરતા બોલી, ‘કાંઈ નહ સા’બ, આતો પીટવા
કાગડાએ નેવા પરથી દૈણું પાડી નાખ્યું-તે ભાંકુ છું.’

, અગ્ગા, અગ્ગા, ’ કહી જમાદાર મલકાતા મલકાતા
ચાલતા થયા.

અરે પેલા વાણિયાએ ય બકરાએ કરેલા નુકશાન બદલ કંઈ
ન કહ્યું, પછી બિચારી બાંધની તો વાત જ કર્યા કરવી ?

પણ ત્યારે આઠ દસ દિવસ થયા ત્યારે તો ગામ લોકોને
 સ્વિચાઈ-વિનંતી કરવી જ પડી. 'સાજ !' આપના બોકડાએ તો નાકમાં
 દમ કરી નાખ્યો છે...' અને કોઈએ દરણું ખાઈ ગયાની
 વાત કરી, તો કોઈએ વાડામાંના વાલોડિયા વગેરે તોડી નાંખ્યાનું
 નિવેદન કર્યું.

ભરેલ દાદી પરં હાથ પસાવરતા અને મૂંઠે તાણતા જમાદારને
 સાંત જોઈ કાટડીની પડોશમાં રહેતા મકના ખાટે ય હિંમત કરી. 'ને
 સાજ, મારું તો આખું ખેતરજ ચરી ગયો છે, આખોય દન
 અંદરને અંદર જ રે' છે. આપતો નજરેય...'

આ સાથે જ જમાદાર છેડાઈ પડ્યા. 'મેં તુમકું જનતા હું
 સાલેં કુકર. સારી રિયાસતમેં' યે ગામ બડા બદમાશ હે '

અને ગામ લોકોં તરફ જોઈ ઝીણી આંખો કરતાં પૂછ્યું; 'યે
 બંદરે કહતા હે કે સારા દિન મેરે ખેતમેં ફરતા હે, ફિર તુમ બત-
 લાઓ, વો ગાંવમેં કિસ વખત આયા ? એર, તુમ સાલા ખાટડા,
 ખેતકો વાડ કયોં નહિ કરાતા ?'

'વાડ તો સાહેબ...' કહેતાં મકના ખાટે ગામલોકોને ઉદ્દેશ્યા,
 'અરે ભાઇ, વાડને ય એ બોકડો ગણે છે ?'

જમાદારે વળી જુબાનીએ પકડ્યા. 'ઠીક, સારે દિન ખેતમેં
 રહતા હૈ તો ફિર તુમ લોગ ગાંવકી શિકાયત કયોં લાએ હો ?'

એકે હિંમત કરી. 'પણ સાહેબ, આપ ન માનો તો ગામમાં
 આવીને કેટલો રંજાડ કયોં છે એની ખાત્રી'...

જમાદાર છેડાઈ પડ્યા. 'દળણા ખા જતા હૈ તો બિચે ઘર પર
 રખો. તુમારે લીએ મેં બકરેકું બાધ રખ્યું-કયા ?'

ખીમ એક જણે હસવાનો પ્રયત્ન કરતાં આશિયણે મ્હોંએ
 કહ્યું. 'ઘર પર તો મેલીએ સાહેબ, પણ કાગડા...'

‘તો હગમી દીવે નુકશાન કરતે’ હૈ તો નીલા લેતે હો, ઔર હમારે ખડરે કે લીએ સારા -ગાવ ચઢકે આપા હૈ કર્યો ?’ કહેતા જમાદાર ઉઠા ચર્ષ ગયા. બાલુમાની સોટી લેતા સીધા મકના ખાટ તરફ વળ્યા.

‘તુમ કે’તા હૈ કે મેરા ખેત ઉગડ કીયા ? ચપ ઉઠ,’ અને સોટી મારતા ઉમેયું, ‘ઉઠ મુન્વર, તેરે ખેતકી નુકશાની દે દુઃ.ચયો સખ, ગાંવવાલે ખેત પગ’ અને ખાસડા પહેરવા લાગ્યા. ‘તુમ સખ મેરે ચે ફરિયાદ કરતે હુવે આયે હો, લેકિન અબી મે કુછ નહિ કહતા, ચલો ઉઠો અમ વરના ચે સોટી...’ પણ ત્યાં તો ગામના મુળી અને બીજા બે ત્રણ જણા જમાદારને કચ્છરી પડ્યા ‘અરે સા’બ ! આપની સામે વળી ફરિયાદ હોય ! આતો આપને જરા અરજ કરવા દેણું વેરી નાખે એ તો મુબુ’ પણ આ ગામના એક બે હોકગને બોકડાએ વગાડ્યું એટલે—’

‘તો કાયકુ છોકરે લોક ઉસકી પીછે પડને’ હૈ’ વો ફરતા હય તો ફિરને દો. કાયકુ—’

‘એ તો સાહેબ, એમજ કરશુ હવે...’

અને આ પછી બે ત્રણ વાતો કરી જમાદારને ઠંડા પાડી ગામ-લોક આવતા ચપા સૌ કોઇના મ્હોમાં એક જ વાત હતી. ‘અમે તો ના કે’તા’તા કે લાઇ રે’વા દો જમાદાર પામે જવુ, પણ કોઇ માને તો ને ?’

જ્યારે મકના ખાટિ તો ગામનાને ગાજો જ લાંડવા માડી. ‘મી’ ધણું ય કીધુ કે, મરશે એ વાડો ખાઇ ગયો’તો ! પણ તો ય મને લાઇ આવ્યા ને લાવીને તમારા બાએ સોટી મારી ત્યારે કોઇએ ય આડા હાથ ધર્યા ?’

‘પણ ત્યારે એમ હોય તો હેંડ આગળ વધીએ. તારો વાડો બેગાયેલો જોઇને તો એ ય—’

મકનાએ તિ-સ્કારભયું હામ્ય કર્યું. ‘હા...હા...! તમે બધા ય મને ખરા મધ્યા છો હોં ! મકનાને હોળીનું નારિયેળ આ એક ફેરા તો કર્યું, ને હજી વધારે કરવું છે કેમ ? પણ એમ કયા મકનો ગાડો છે ?’

‘ત્યારે ડાહ્યો છે તો રે’ !’ મુખી ખોલ્યા ‘પણ જો આ વાડા-માંથી પાલી ય પામે તો માગ નામનું ખાસકુ મારજો’ અને મુખી ચાલતા ચલા ધગ તરફ ખીજ લોકો પણ ગયા.

મકનો જાણતો હતો કે અમવદાર, અમવદારનો સગો. ઉથટાના માર પડે અને ખર્ચ આપવું પડે તે છોગાનું. અને તેથી જ તો એણે પોતાની વાડ મજબૂત કરી. છેવટને ઉપાયે છ આઠ વરસનાં બે છોકરાને રખેવાળ પણ મૂક્યાં.

એક દિવસ પેલો આઠ વરસનો છોકરો ચીસો પાડતો ઘેર આવ્યો. ‘બોકડે મારી નાખ્યો હે મા...!’

મકનો જાણે છે નો છોકરાના હાથનું હાડકું ભાગી ગયું હતું. ક્ષણભર તો મકનાને થયું ‘સાસુ વહુના સંગાથે ત્યારે જઈ’ ને જમાદારને પૂરો કરે ! .

પણ પાછળ છ છોકરા ને એક બૈર એમ સાત જણ નિગદાર જનતાં હતાં, એટલે મકનાને ચઢ્યો ગુસ્સો દમાવવો જ પડ્યો ‘ઠીક છે. જોઈ છું વળી,’ એ દિવસથી એણે પોતાની સ્ત્રીને રખેવાળીએ બેસાડી.

—તો અહીં ઘરની પચાત ઉભી ચર્ષ કાટડી પાસે જ છાપર એટલે જમાદારનો બકરો દિવસમા બેચાર આઠા તો મારી જ નાખ. દળણું ઘર પર સૂકવેલું હોય તો છેવટે ચોપાડમાંના ખાટલાઓ ઉપર ઠેકડા મારી જતો. છોકરા તો એને જોતા જ બિવાડીને જોઈ જેમ મરઘાં ચીસાચીસ કરી ઉઠે તેમ રાડારાડ કરી ભાગવાં જ માડતા.

મકનો કંટાળી ગયો. ‘હવે તો દિવાળી નેતરે આ છાપડું જ ઉપાડી લઉં.’

પણ ત્યાં તો દિવાળીના દિવસોમાં જ મકના ખાંટનું દૈયું લાંબી જાય એવી ખીના બની. કેટકેટલા કાલાવાલા કરીને છોકરાંને દિવાળી કરાવવા પાંચ ગેર ઘઉં લાવ્યો હતો. ને ઝાંગર વાઢવા જતાં પહેલાં છોકરાંને ય એ ધણીધણીઆણિએ લાકડીઓ આપી રાખીને કેટ-કેટલાં ચેતવ્યાં હતાં. ‘જો, જો હાં બેટા, ઘઉં આધા તો મુકું છું, પણ તો ય છાપડું નીચું છે ને કાં તો બોકડો ખાઈ જશે માટે આ લાકડીઓ લઇને બધો ય એક સામટાં..’

પણ આખલા જેવો બકરો છોકરાંને માનતો હશે ? ને તેમાં ય આ તો હરાષ ચર્ચો ને પાછો જમાદારનો બકરો ! છોકરાંએ લાકડીઓ વીંઝી, ને પર્યટર પણ ધણી નાખ્યાં, પરંતુ બકરો તો ખાટલા પરથી ઠેકચો એવો છાપરા ઉપર. છોકરાંનાં ધમપછાડા તરફ થંડી નજરે જોતો જાય, અને ઘઉં ફાકતો જાય.

છોકરાંનો કકળાટ સાંભળીને તો ખુદ જમાદાર તાવે પડ્યા હતા છતાં ય ઉઠી આવ્યા. પણ હાંકે તે પહેલાં તો ચાર શેર ઘઉં પૂરા પણ કરી નાખ્યા હતા; બાકી રહેલા ગેર પણ ઠેકડો મારતાં વેરી નાખ્યા.

અને આ જણીને મોડી રાતે ઘેર આવેલાં ધણીધણીઆણીનું કાળજીનું કંપાઈ ગયું. સ્ત્રીએ છોકરાંને ટીપી પણ નાખ્યાં. કંટાળેલા મકનાએ વહુને બરાડો પાડ્યો. ‘બાર મહિનાના સપરમા દને લાડવા ખાવા તો વેગળા રહ્યા ને ઉપરથી બાપડાંને લાકડીઓ શું કામ મારે છે રાંડ !..’ મકનાએ પણ લીધું. ‘જો આ બોકડાને માર્યા વગર મેલું તો માઈ નામ મકનો નંધ !’

પણ મારવો શી રીતે ? મકનો વિચારમાં પડી ગયો. આમ તો એક જ ઝટકાનો હતો, ને તલવારે ય ધરમાં ઉતરાવેલી તૈયાર પડી હતી; પણ એમ કરવા જ્ય તો ઉલટાનું પોતાનાં છોકરાં રક્ષણતા થઈ જાય. 'ના, ના, ગમે તે કળા જ કરવી પડશે. બળ કામ નઈ લાગે.'

અને એક દિવસ લાગ મળી ગયો. કોટડી પર રાતે ચોટી કરવાનો મકનાનો વારો હતો. નરમ તબિયતવાળા જમાદારે સવારમાં દાતણ કરતાંની સાથે જ સૂંઠ વાટી લાવવાનો મકનાને હુકમ કર્યો. મકનાની જણમાં મુજ તો એવાં એવા હતાં કે ધાર્યું કામ કરે, પણ એ વખતે લેવાં ક્યાં જવાં ?

સૂંઠ વાટતાં વાટતાં એને સૂઝી આવ્યું. અને જમાદાર સામે ખાટલા પર-હતા છતાં ય માખો ઉડાડતો હોય તેમ હાથ વીંઝતો જાય એકાદ બે માંખ મુઠ્ઠીમાં મસજતો જાય, ને સૂંઠ ભેગી ભેગવતો જાય. આઠ દસ માખો વાટી નાખી.

‘લો, સાહેબ, ભરી જાઓ ફાકો.’

પણ ફાકી ગયા પછી તો મકનાએ જુદું જ કહ્યું. ‘નયણે કોઠે આટલી બધી સૂંઠ ફાકો છો તે કાંઈ અવગુણ તો નહિ કરે ? ને મને તો આપની આ ખિમારીમાં ય કાકળીતું જ લાગે છે.’ આમ બે પાંચ વાતો કરી એ વેડને કામે વળગ્યો.

અને મકનો કોટડીનું પાણી તો પૂરું ભરી ય નથી રહ્યો ત્યાં તો જમાદારને ઉલટી પર ઉલટી.

જમાદારના કરતાં તો મકનો વધારે ગભરાયો. દેખાવ માટે સ્તો ! એણે જમાદારની સિમ્લ સામે જોતાં કહ્યું ‘સાહેબ, આ કામ કપરું લાગે છે. આપ માનો કે ન માનો પણ મને તો આમાં જુદું જ ચરિતર દેખાય છે. આપની આંખો તો જુઓ ! કાંકને કાંક ઉપાય કરાવો, નહતો આ જોતજોતમાં આંતરડાં ખંજેરાઈ પડે સાચા !’

મૂઝાએતો જમાદાર બોલી ઉઠ્યો, ‘તો સાલે ઉપાય ઉપાય કરતા
તૈ તો કરના ઉપાય ? શીર કળ, મેં મર જાઉંગા તમ ઉપાય કરેમા ?’

મકનો ઝટ ઉભો થયો. કોટડીમાં જઈને વાસણમાંથી ઘઉંના મુડીભર
દાણા લઈ આવ્યો. જમાદારની સામે જઈને બેઠો. પેલા દાણામાંથી
અપટ્ટી ભરીને એક તગડ મુક્યા, ને ઝપાટાખંધ બખ્ખેનાં ભોડકાં કરવા
લાગ્યો. હલ્લે રહેતો એક કણ દેખાડતાં બોલ્યો, “ નકકી કોક રાંક
ડાકણનું કરેલું છે. ક્યાંય ફેરો મારવા ગ્યાંતા સા’બ ?

‘ સાક્ષા, ફેરા તો હંમેશાં લગતા હું ’ નેવાં આગળ બેસી ઉલટી
કરતા જમાદારે કહ્યું.

‘ તો બસ ત્યારે વળગાડ જ છે. ફેરા કાંક નકર.....’

‘ લેકિન, ક્યા ‘ કાંક ’ સાલે’ જમાદારને અકેકી પણ ભુગ જોવી
લાગતી હતી.

મકનાએ કહી નાખ્યું. ‘ કાંકિયું કાઢવું પડે સાહેબ !

‘ તો કાઢ સાલે—’ઉલટી થઈ, ‘જલદીકર કુકર—મેં મર ગયા.’

‘ પણ ભોગ આપવો પડે એનું શું સા’બ ?’

‘ તો ભોગ આપ બાપુ ! મેરેકુ કુછ પૂછ મત.’ અને જમીન ઉપર
લાંબા થઈ ઉભેયું. ‘ કુછખી કર મકના ‘ લેકિન મેરેકુ બચાવ, —મેં
પરદેશમાં મેં પડા હું—તું મેરા બાઈ—’ ત્યાં તો ઉઠાબો આવ્યો.

‘ હા, સા’બ હા, પણ એવ’ ગામમાં જઈ, કોકને કોકને પૂછી,
ને કોક જો માને તો—ને માનશે તોય બોકડાં તો અત્યારે વગડામાં
જતાં રહ્યાં !’

‘ તો સાલ્લા અપના બકરા ક્યા કામ આવગા ?’

‘ એમ !’ મકનો તો ખુશ થઈ ઉઠ્યો, ‘ તો લઈ આવું સા’બ.’

‘ ક્યા પુછતા હૈ મકના ? મેરેસે તો અબ બોલાબી નહિ....’
આ સાથે જ ઉલટી.

મકનાને તો આટલું જ જોઈતું હતું. બકરો શોધવા ઉપડ્યો તે પણ જાણે ઉડતો હોય એમ—

અને ઘડીકમાં તો આડે દિવસે બીજો એક માણસ મઠમાં હોય તોય ન ખેંચી શકે એ બકરાને મકનો કાન પડીને બિલાડી તાણી લાવતો હોય તેમ તાણી લાગ્યો. તલવાર પણ ઊઠાગને હાક મારી મંગાવી લીધી. આસપાસને છાપરેયો જે જુવાનને પણ મોઝાવી લીધા

અને રખેને ઉઘટીએ બંધ પડી જતી, એ ધારતી સાથે જમાદારનો ફરીથી રજા લેવા પણ ન રહ્યો.

બકરાને ગળે બાંધી આમને સામને તાણી રહેલા પેલા જુવાનોને ‘ઝાલજો બે બરાબર’, કહેતા તલવાર તાણી. એક જ ઝાટકે ડોકુ દૂર જઈ પડ્યું. જેમ જેમ પેલું ધડ ઉછળતું હતું તેમ તેમ મકનાનો આત્મા આનંદ પામતો હતો.

અને એ રોતે મકનાનું કુટુંબ જ નહિ, એની નાતનાં બધાંય કુટુંબ જ્યાંત ઉડાવી રહ્યાં. ગામનો શાકાહારી વર્ગ પણ જમાદારના બકરાની જ્યાંત સાંભળી એટલો ખુશ થયો કે છાને છાને ઉધરાણું કરી મકનાના બાઈબંધો માટે પાંચ શીશા દારૂ પણ મોકલાવ્યો.

જમાદારે પણ મરણ ધાંટીમાંથી ઉગરી જવાની ખુશાલી રૂપે મકનાને ત્યાં દસ રોર ચોખા મોકલાવ્યા.

‘ખાઓ ઓર આનંદ કરો’ એટલું જ નહિ પણ મકનાની સલાહ અનુસાર તબિયતનું કારણ જણાવી બદલી કરવાની અરજ પણ કરી દીધી; અને મનમાં બગડ્યા:

‘મકના સચ કહતા હો, બડા હરામી મુલક હો.’

આદમી

કૂતરો

અને

ભૂખ

મહેન્દ્ર મેઘાણી

‘હું ભૂખ્યો છું.’

‘મને પણ ભૂખ લાગી છે.
મેં તો જીભાને રોજ મોમાંધાન
નાખ્યું હતું આજ ક્યો રોજ છે ?’

‘આજ તો થયો મંગળવાર ..
કે પછી સોમ....?’ ક્યો ?

આહિ કોને ખબર છે!
મને તો ભૂખ લાગી છે. બસ
ઐટલી ખબર રહી છે હવે તો.’

‘આ કાગળીઓ રોતો છે ?’

‘હા છે ખીચડીના. આ કાગળીઓ હોય એને ખીચડી આપે છે’

‘તને હ કોણે દીધો ? ખીચડી ક્યારે આપે છે ?’

‘ખપોરે—રોજ.’

‘રોજ ? ત્યારે શું તું રોજ ધાન ખાવા પામે છે ?’

‘હું નહીં—આ છોકરાય પામે છે. વળી આ કામળેશ

આરો નથી.’

‘ત્યારે ? તે ચોરો એને ? ક્યાથી ?’

‘નારે, ના આતો આવડાઆની માનો છે. હ તો વર્ષ ગઈ
અમને મેલીને.. .. આઠ દિવસ નહિ થયા હોય પૂરા.....હા, જંટી
લીધો’તો મેં હને મડાની મુઠીમાથી.....અચ્છી પણ ખરી હો.....
હે હે હે હે.....હેવટની ધડી સુધી જકડી રાખ્યો. ધજ છેને ખબરો!
છોકરા સમજ છે કે કો’ક હિ’ હ પાછી ફરશે. ઐટલે વળી જતન
કરીને સાચવે છે. કે છે કે’ માનો દીધેલો રોટલો છે આ.’

‘પણે સૂતા હ ત્રણેય તારા છે ?’

‘હા..’

‘તારી ધરવાળા મરી ગઈ ?’

‘હા... ..જલ્દી શું કે મરી ગઈ.’

‘હા, બહુ ધુ—’

‘કા ?’

‘કા કે જીવતી નહીં હોત તો આજ જઈને બગરમા ઉભી હોત’

‘કેમ બગરમા ?’

‘જે બગરમા એના સોદા થાય છે—’

‘પણ શેના સોદા ?’

‘સોદા..... જીવતી ખાયડિયુના સોદા’

‘હાય મને તો બૂખ લાગી છે’

‘તુંને વાતું હાબળવી ગમે ?’

‘મને તો એક રોટલો જ ગમે’

‘તું કાળુને ઝોળખજ ?’

‘કાળુ ? કોણી છે ઈ ?’

‘ઈ ? ઈ ઈ એય છે તો બૂખ્યો—’

‘હું ય બૂખ્યો છું !’

‘મને એણે એક વાત કીધી’તી એક ફતરાની વાત—’

‘મને ફતરા બહુ વા’લાં હો’ મારી વાડી હતી ત્યારે એકો પાબ્યો’તો.. જીવ બહુ હળી ગ્યો’તો . ખચાવીને તગડો કર્યો’ તો હો’ !’

‘આવડો આ ફતરા તો બચાડો સાવ દુખજો હનો—’

‘ત્યારે તો બૂખ્યો રે’તો હશે બચાડો’

‘હા ઈ બૂખ્યો ફતરા હતો વાટમા એને એક આદમી મળ્યો . આદમીય બૂખ્યો ર્યો’તો—’

‘બૂખ્યો ફતરા ને બૂખ્યો આદમી !’

‘પણ આદમી પાસે રોટલાનો એક કટકો હતો—’

‘અને ફતરા પાસે ?’

‘ફતરા પાસે કાંઈ નો’તું—’

‘ત્યારે રોટલો એક જ હતો ?’

‘હા, અને જૂખ્યા બેય હતા. બેય યાકીને લોચ થઈ ગયા’તા.
એકેયના હાથ પગમાં શક્તિ, નો’તી રહી. પણ ફૂતરો તો કે’ કે
મારું કે મરું—’

‘મારું કે મરું !’

‘ટગર ટગર ઇ રોટલાના કટકા સામું જોયા જ કરે. એને
ચાતું’તું કે આદમી એને થોડો ભાગ દેશે—’

‘હું ગધેડો...ફૂતરો પણ.....’

‘પછી તો ફૂતરાની ધીરજ ખૂટી. જૂખની લાય બહુ વધી મધ’

‘લાય વધી ને ધીરજ ખૂટી !’

‘હતી એટલી બધીય શક્તિ એણે તો ભેગી કરી. મોઢું ઉઘાડ્યું.

આંખ પટપટારીને ખાતરી કરી કે રોટલો ત્યાં જ હતો.....

‘ક્યાં હતો ?’

‘હતો માણસના હાથમાં.....અને પછી તો એણે માર્ગે

ટૂકડો !’

‘આદમી ઉપર ?’

‘રોટલા ઉપર. ઝુંટવી લીધો અને બિબી પૂછડીએ જાંચ ભાંગ્યો.’

‘અને આદમી સોત દોડ્યો ?’

‘આદમી તો હેઠો બેસી ગયો. એણે કીધું કે નસીબમાં લખાણું

હશે કે—’

‘કે રોટલો એના પેટમાં નહિ જાય ?’

‘હા.’

‘પછી ?’

‘પછી તો ફૂતરાના નસીબમાં પણ ઇ જ મંડાણું દશે—’

‘કે રોટલો એના પેટમાં ય નહિ પડે ?’

‘હા...ફૂતરાના દાંતે કરીને રોટલો ભાંગ્યો જ નહિ.’

‘એવડો બધો કડણ હતો ?’

‘કહણ તે પણ કેવો ? પાણી જોવો ! ઉઠાનો દાંત ભાંગ્યો—’

‘દતિ રાટલો ભાંગ્યો ?’

‘રાટલાએ દાંત ભાંગ્યો. કૂતરાની તો રાક્ષનીકળી ગઇ.-રાટલો ફેંકીને છતો નાકો...મોઢામાંથી લોહી હામ્યું’ જાય.’

‘અને આદમી ?’

‘આદમી જમો થયો, અને જઈને રાટલો ઉપાડી લીધો.....’

‘અને ખાઈ ગયો ?’

‘અને તળાવના પાણીમાં ધોયો અને.’

‘પછી ?’

‘પછી તો પાણીમાં પડ્યો એટલે રાટલો કાંઈક ફૂલો થયો. એટલે વળી આદમીએ પાછો એને પલાળ્યો. વળી કાંઈક ફૂલો થયો... અને રાટલો એણે ખાધો.’

‘એણે ખાધો ! અને આપણે ?’

‘આપણે તો રાટલા વગરના છીએ’

‘આપણે ભૂખ્યા છીએ.’

‘મને શિંધ આવે છે.....’

‘મને તો ભૂખ લાગી છે.’

‘હાલ ત્યારે, આપણે કાંઈક ખાવાનું ગોતી કાઢીએ.’

‘ક્યાંથી ?’

‘કંદોઈની દુકાનમાં ધણુંવ પડ્યું છે. દાલને...’

‘ચોરી કરશું ?’

‘હાલ ચોરી લઈએ !’

‘ના ના,.....મને ખીક લાગે.’

‘જોની ખીક લાગે ?’

‘ભગવાનની.....’

‘ત્યારે તું દિન્દુ છે ?’

‘હું તો ભૂખ્યો છું !’

‘એ હેય ! જો પછે !’

‘કાણુ આવે છે ?’

‘પેલા—’

‘શું કરવા ?’

‘બધાને પકડી પકડીને લઇ જાય છે... આપણનેય લઇ જશે.....’

‘શું કરવા ?’

‘ડાટલા કરવા...’

‘હું બૂખ્યો છું..... મને ઈ લઈ જશે.....’

‘હું જાઇશ એમની બેળા—’

‘પણ મારાં છોકરાં ?...’

‘એની વાટ કાઢ જોવે એમ નથી...’

‘ઇ તો સૂતાં છે.’

‘ઇમને જરાય ઊંચવાની વેળા નથી.’

‘મારાથી શે જવાય... ?’

‘એમ કહીશ તોય તને મેંયશે નહિ.’

‘પગણે લઈ જશે... !’

‘તને ડાટલા દેશે—’

‘મારે ડાટલા નથી જોડતા...મને પરાણે લઈ જશે મા...એ બાપજી...મને લઈ જાય મા...માર્ગાં છોકરાં સૂતાં પડ્યાં છે ?’

‘તું કે તો ને કે તું બૂખ્યો છે ?’

‘અરે બાપુ, કહું છું કે હું બૂખ્યો નથી ...મને શીદને પરાણે લઈ જાય છે... મારાં છોકરાં સૂતાં મેંદ્યાં છે...હું બૂખ્યો નથી... બાપજી, હું બૂખ્યો નથી ઇ ઇ ઇ ઇ...’

સુધ્ધ ખર્ચાંને ચાલુ રાખોના ૧
વહેતા મુકાબેલા પ્રચારની
વિચારણા

ખર્ચ

અને

બેકારી

✱

S. V. D.

દરેક સમાજના દ્રવ્યોત્પાદન માટે
કુદરતે આપેલા સાધનો ને મનુ-
ખની મજુરી બનતેની જરૂર રહે
છે. આમા કુદરતે આપેલા સાધનો
તો ફક્ત ઉત્પાદન માટે કામના
છે, ત્યારે માણસ તો ઉત્પાદક છે
ને સાથે સાથે ઉત્પાદનનું ખર્ચ છે
આપણું બધું દ્રવ્યોત્પાદન સર્-
વાળે તો માણસના વપરાસ માટે હોવું
જોઈએ જો સમાજમાં કુદરતી

રાજગારી વધતી જ નય. તેથી જ બેકારી કરતા બાબગમૂત માફક
 શક્ત યાંભલા ઉપર ચઢવા ઉતરવાનું કામ વેતન સાથે આપવામાં આવે
 તો ય સમાજને બેકારી કરતા ઓછું નુકશાન થાય.

યુદ્ધ દરમિયાન યુદ્ધની જરૂરીઆતો ને પહોંચી વળવા મનુષ્ય
 શક્તિનો ને કુદગતી સાધનોનો લગભગ પૂર્ણ ઉપયોગ થયેલો. તેથી
 દ્રવ્યોત્પાદન વધેલું તો એ સ્થિતિ યુદ્ધ પુરું થએ શી રીતે ચલુ રાખવી
 એ પ્રશ્ન છે. દેશની વસ્તીનો અમુક ભાગ કોઈ પણ જાતનું ઉત્પાદક
 કામ કરના માટે અક્ષમ હોય છે. અમુક ઉંમર સુધીનાં બાળકો, અમુક
 ઉંમર ઉપરના વૃદ્ધો, એ તો સમાજના બાકીના મનુષ્યો ઉત્પન્ન કરે
 તેના ઉપર જીવવાના. તેજ પ્રમાણે શરીર કે બુદ્ધિએ અપંગ હોય,
 તેમને પણ બીજાના ઉપર જીવવાનું રહ્યું. આ શિવાયના બાકીના
 બધાને ઉત્પાદન કાર્યમાં લગાડવા હોય તો સમાજમાંથી બેકારીનો નાશ
 થયો છે એમ કહેવાય. ને આવું થાય તો તો એ સમાજ વ્યવસ્થા
 આર્થિક દૃષ્ટિએ સુવડ છે એમ કહેવાય.

બેકાર મનુષ્ય કશું જ ઉત્પન્ન કરતો નથી ને સમાજના બીજા
 સોફા ઉત્પન્ન કરે છે તેમા ભાગ પડાવે છે એ આપણે લક્ષમાં રાખીએ
 તો કોઈ પણ રીતે કાર્યક્ષમ બધાં મનુષ્યોને રાજગારી આપવાના
 પ્રશ્નની મહત્તા આપણે તત્ત સમજી શકીએ.

ન્યારે વેપાર ને ઉદ્યોગમાં મંદી આવે ત્યારે હજારો માણસો
 બેકાર થાય છે. તેથી જ સુધરેલા દેશોમાં આવે પ્રસંગે સરકાર પોતે
 સરકારી કામો—રસ્તા બાંધવાનું, નહેરો બોધવાનું વ—શરૂ કરી કેટલેક
 અંશે મંદીની બચકર અસર ઓછી કરે છે. કારણ કે સરકારના
 આવ્યા કામમાં માણસોને રાજી ન આપવામાં આવે તો પણ એ માણસો
 ને ખાવાનું—ધર્માદામાંથી કે ચોરી કે લૂટ કરીને—મળવાનું જ છે

આપણા દેશમાં યુદ્ધને લીધે રાજગારી વધી છે. ને હવે યુદ્ધની
 માગ પૂરી થતાં ઘટશે ને બેકારી આવશે. તો તેની બેકારી અટકાવવા

માટે સગકારે રેલ્વે, રસ્તા, નહેરો, સગકારી મકાનો મોટા પાયા ઉપર
ખાંધવા જોઈએ. એક ઉત્પાદનમાં રોકાયેલા ને રોજી કે વેતન મેળવના
માણસ ખીજાને માટે કામ ઉત્પન્ન કરી શકે છે એ તો ખુબ દેખીતી
વાત છે. કારણકે એની જરૂરીઆતો પૂરી પાડવા માટે ખીજાઓને
કામ મળે છે

યુદ્ધની માગ ઓછી થાય ત્યારે મંદી આવે. ખાસ કરીને સરકાર
પોતાનું ખર્ચ ઓછું કરવા માટે એટલે સરકારની માગ ઓછી થાય
ત્યારે સરકાર કરવેરા ઓછા કરવા માટે ને ખર્ચ ઓછું કરવા માટે
એટલે મંદીનો જડ વધુ મજબૂત થાય ને બેકારી વધતી જાય.
એટલે યુદ્ધ દરમિયાન વિનાશના સાધનો ઉત્પન્ન કરીને, ને બેકારી
લગભગ નાબુદ થઈ શકે તો યુદ્ધ પૂરું થયે માણસની જરૂરીઆતો
ઉત્પન્ન કરીને બેકારી નાબુદ ન થાય? હા, ને સરકાર અત્યારે જે
ખર્ચે છે તે ચાલુ રાખે તો પણ અત્યારે જે લખલૂટ ખર્ચ સરકાર
કરે છે તે ચાલુ રાખવું શક્ય નથી, ને હિતાવહ પણ નથી પણ જેમ
સરકારનું યુદ્ધખર્ચ ઓછું થતું જાય તેમ તેમ સરકાર ઉત્પાદનના
સાધનો સર્જવામાં વધુ ને વધુ ખર્ચ કરે તો બેકારીની બીસ આપ-
ણને ન પકડે. એટલે જ ધણાનું એમ માનવું છે કે રેલ્વે, રસ્તા,
કેળવણી વિસ્તાર વિ. પાછળ જે મોટી રકમો સરકારે ખર્ચવાની
યોજના કરી છે તે ખર્ચ શરૂ કરવું જોઈએ. સરકારની આવી યોજના
ઓમાં સગકારી તંત્રની કાર્યદક્ષતાની ખામીને લીધે જરૂર બગાડ થવાનો.
પણ બેકારીને લીધે જે આર્થિક ને આધ્યાત્મિક બગાડ થાય છે
તેનાથી જરૂર ઓછો થવાનો આમાં સોથી ઈન્જનીય ખોય તો એ
હોવું જોઈએ કે જેમ જેમ યુદ્ધ ખર્ચ ઓછું થતું જાય તેમ તેમ આવું
સરકારી ખર્ચ વધવું જોઈએ. ને જે વચ્ચે સમયનું અંતર પડી જાય
ને બેકારી પ્રસરવા માટે તો વખતે સરકારી ખર્ચ એજે જાય અથવા
તો જોઈએ તેવું અસરકારક ન નીવડે.

પણ સાથે સાથે ઉલ્લેખપતિઓને ને વેપારીઓને નવાં કારખાનાં,
 નવાં ધંધા, જે યુદ્ધ દરમિયાનનાં નિયંત્રણોને લીધે નીકળી નહોતા
 શક્તાં, કાઢવાની સગવડ, નિયંત્રણો દૂર કે હજીવા કરીને, સરકાર કરી
 આપે તો જ તે હેતુ સરે. અમુક નિયંત્રણો ચાલુ રાખવા જોઈએ, પણ
 કાચો માત્ર મેળવવાની મુશ્કેલી ઉભી કરતા નિયંત્રણો માફતે
 વેચવાની મુશ્કેલી ઉભી કરતાં નિયંત્રણો, કાઢી નાખવામાં આવે. પણ
 સાથે સાથે આ નવા ઉલ્લેખો કે જુના ઉલ્લેખોનો વિસ્તાર યોજના
 વગરનો કે બેવગામ ન થઈ જાય એ પૂરતાં નિયંત્રણો ગમવામાં
 આવે તો સમાજને જરૂર ફાયદો થાય. આવું કાંઈ થશે કે કેમ તે
 કહેવું મુશ્કેલ છે પણ જે ઝડપથી ને દક્ષતાથી આ સવાલને હાથ કરશે
 જોઈએ તેટલી ઝડપ ને તેટલી દક્ષતા દેખાતી નથી એમ તો સંભે
 કમળ કરવું જોઈએ.

આ દુનિયામાં

ખુદ્દિની કસોટી સિદ્ધિ છે.
 અને સિદ્ધિની કસોટી રિદ્ધિ છે.
 સાહસની કસોટી યશ છે.
 જીવનની કસોટી મરણ છે
 સાહિત્યની કસોટી પુરસ્કાર છે
 કલાની કસોટી તિરસ્કાર છે.
 યુદ્ધની કસોટી શાંતિ છે.
 શાંતિની કસોટી અનૃત્તિ છે.

રાજકીય ક્ષિતિજ
પરનો

નવો ભય રશિયા

નિરૂ દેશાઈ

અનંત કાળથી જોડાયેલા છે. ”-વોર એન્ડ વર્કીંગ ક્લાસ ૧૯૪૩.

૧૯૩૯માં રશિયા જર્મની વચ્ચે કરાર થયા ત્યારે રશિયાના પરદેશમંત્રી મોલોટોવે વિચારસરણીને શોખની વસ્તુ ગણાવી, સમાજવાદના આતર રાષ્ટ્રીય રાજકારણની પ્રાદેશિક વિસ્તારની નીતિનો આરંભ કર્યો હતો. ૧૯૩૯નું વર્ષ જ રશિયાની પ્રાદેશિક લાલસાને સ્પષ્ટ રાખેલાં સ્ક્રૂટ કરે છે. આજ વર્ષમાં બ્રિટિશ રાજ્યોને ફરજિયાત રશિયામાં સમાવી દેવામાં આવ્યાં. ઓક્ટોબરની ૩૧ મીએ મોલોટોવે જાહેર કર્યું: જુના પોલેન્ડનો હવે અશ્વ જ નથી. અને વોરસો સમેત અર્ધ પોલેન્ડનો કબ્જો લીધો. પ્રીનલેન્ડ પર ૧૯૪૦માં દુમસો કરવામાં આવ્યો.

આ નીતિ લાલ સામ્રાજ્યવાદના આરંભની હતી. એ સ્વીકારવા કોઈ તૈયાર નહોતું. પોલેન્ડમાં રશિયન લઘુમતિઓના સંગઠણનો અશ્વ હતો, પ્રીનલેન્ડમાં રશિયા વિરોધી સરકાર હતી; બેસેરેબિયામાં રશિયનો જ હતા; રૂમાનીઆ, ઝેકોસ્લોવાકીઆ, બલ્ગેરીઆ, હંગેરી, ઓસ્ટ્રીઆ, યુગોસ્લાવીઆ, વગેરે દેશોની સરકાર રશિયા તરફથી જ હોવી જોઈએ. વિશિષ્ટ હિતોનો સ્વીકાર થવો જોઈએ. એશિયામાં આર્કટર મોંગોલીયાને ત્યાં તંત્ર રશિયાના એકમરૂપે હોવાથી ચીનમાંથી અલગ થવાની તક આપવી જોઈએ. મંસૂરીઆના આયિક

હિતો સાથે રશિયાને વર્ષો લુની નિરજત છે માટે એને અત્રે કાર
થવા ભેદ છે.

રશિયાએ મેળવેલા પ્રદેશોની યાદી નેપોલીયન કે તૈમુર લંબા
પ્રાદેશિક વિજયને ધડીવાર માટે જાણે બનાવી દે છે. આ લડાઈ ર-
મ્યાન એની સિદ્ધિની નોંધ કરીએ. (૧) લેટવીઆ (૨) લીથુઆનીઆ
(૩) એસ્ટોનીઆ (૪) રીનલેન્ડ (૫) પોલેન્ડ (૬) રુમાનીઆ (૭)
એકોસ્લોવાકીઆ (૮) યુગોસ્લોવીઆ (૯) બલ્ગેરીઆ (૧૦) ઓસ્ટ્રીઆ
(૧૧) હંગેરી (૧૨) આલ્બેનીઆ. નોર્વેએ રશિયાની સહયોગી
સ્વીકારી છે. સ્વીડન ત્રીસ અને તુર્કસ્તાન પર એની આંખ પડેલી
જ છે. અને કાળક્રમે એ બધા એની 'વગ' નીચે ખેંચાઈ જાય તે
વિસ્મય નહિ થાય. ક્રાન્સ ધણે અંશે રશિયાનો 'સા' જ ગાય છે.
બેલ્જિયમ, હોલેન્ડમાં રમખાણોનો આરંભ થઈ ચૂક્યો છે. અને
જર્મનીના અર્ધા ભાગ પર રશિયાની જ સીધી હુકુમત છે. રશિયા
આજે યુરોપમાં રાજ્ય કરે છે, વિજેતાની અદાથી સ્થિતિને નયને છે,
મહામંત્રીઓની પરિપક્વતા તોડી શકે છે. ઝીણી નજરે જોનારને આ
લાગ્યા વગર નહિ રહે.

યુદ્ધ પહેલાં યુરોપના મેદાન પર ત્રણ મહારાજ્યોની દોડ જોવા
મળતી હતી. ઇંગ્લેન્ડ, જર્મની, અને રશિયા એક બીજાને અંદર અંદર
લડવાની પેરવી કરતા હતા અને એ રીતે પ્રદેશો મેળવવા જંખતા હતા
આજે યુદ્ધ આયમ્યું છે. સાનક્રાન્સીરોકો પરિપક્વતા પ્રગ્લસતા
તંત્રની ઘોષણા ધડીવાર અર્થહીન માનીએ તો શું જણાશે ? અ-
ત્રિકાણમાંથી જર્મની અદશ્ય થઈ ગયું છે અને એના સ્થાને અમે-
રિકા આવ્યું છે. આ ત્રણે વચ્ચેના વિરોધથી-આર્થિક અને રાજ્ય
કીય-રોજ અખખારોનાં પાનાં ચમકે છે. આ ત્રણ મહારાજ્યોમાંથી
સ્થિતિની કેડ લાંગી ગઈ છે. ચર્ચિત્વના શબ્દોમાં એ છે તે સાચવીને જોઈ
રહેશે. સામ્રાજ્યના છૂટા પડવા ઇચ્છતા તંત્રો માટે એના દોર એ

દીક્ષા કરવા પડશે. સંસ્થાનોને વધારે “છૂટ” અને વધારે ‘સગવડ’ આપવી પડશે. સામ્રાજ્યના આ છુટા પડતા અંકોડા અન્ય પ્રતિ-સ્પર્ધીઓને આમંત્રણ સમાન થઈ પડે તો નવાઈ નહિ આમા અમેરિકાને આર્થિક વિસ્તારમાં જ વધારે રસ છે, અને એટલા પૂરતો તે પગપેસારો કરશે. ઇંગ્લેંડ સાથે આમાં ઝગડો થવાનો સંભવ નથી. પણ આવી હરીફાઈ એંગ્લો-અમેરિકન લુથને દીધું કરશે, અને ત્રીજા હરીફને કાવાદાવા કરવામા નવા પ્રદેશો મેળવવામાં મદદરૂપ થશે.

ત્રણેમાં રશિયા આજે નવલુત્તાનના વેગે વિસ્તાર કરે છે. એના જલદકાર્ય વેગ રાષ્ટ્રીય અર્થનીતિ, કેન્દ્રિત રાજ્ય સન્તા આપ ખુદ અનિયંત્રિત કાર્યપદ્ધતિ સામે વિકેન્દ્રિત, દીર્ઘ સ્થિતિશ સામ્રાજ્ય કેટલે અંશે ટકશે એ પ્રશ્ન છે. એનો અર્થ એ નથી કે વડે ઘેટાઓ પર સીધો હુમલો કરશે. ઘેટાઓમા કેટલાક વડેઓ ઘેટાના સાહ્ય નીચે સંતાયા છે.

આ આક્રમણનો આરંભ જ્યાં સૌથી વધારે નિર્જળ રાષ્ટ્રો છે ત્યાંથી થશે અર્થાત મધ્ય પૂર્વ (ઇરાન, પેલેસ્ટાઇન, ઇરાક, અફઘાનિસ્તાન) મધ્ય યુરોપ અને ભૂમધ્ય સમુદ્ર; મંચુરિયા, કોરીઆ જાવા, મલાયા વગેરે પ્રશાતના ટાપુઓ; આ બધુંય વરુની દષ્ટિ હેઠળ છે. આ દમાણનો અર્થ ‘ પ્રભાવ વિસ્તારો ’ મેળવવાનો આરંભ થશે જ્યાં હરીફ બળોની સમતુલા હશે ત્યાં વેપારની સગવડો શોધાશે, દશ વીશ વર્ષના કરારો થશે, જ્યાં ત્રાજવું નમતું હશે ત્યા વિમાની મથકો મેળવાશે, આર્થિક રકમો મેળવાશે, એક પગપુ આગળ અને જાપાન પદ્ધતિની પૂતળાં સરકારો (રશિયાની લાપામાં કહીએ તો રાષ્ટ્રીય સમિતિઓ) રચાશે અને છેવટે બાલ્ટિક રાજ્યો અને પૂર્વ પોલેન્ડની જેમ પ્રદેશો રશિયાના મહારાષ્ટ્રોમાં સંકલિત થઈ જશે.

આ પ્રાદેશિક વિસ્તારને લુની ઢોળે અવલોકવાનો નથી. એમાં જાણે સ્ટાલિન લાલ લશ્કર સાથે જંઘીસખાનની માફક એક પછી

એક દેશ પર વિજય વાવટો ફરકાવતો જશે, એવી કલ્પના કરવાની નથી. નવા વિજયની રીતો પણ અવનવી છે. દેશના આંતરિક વિરોધી બળોનો લાભ એકલા હિટલરે જ લીધો હતો એમ માનવાની આવશ્યકતા નથી. રશિયા એના કરતાં વધારે સારું કરે એમ છે. બધા જ દેશની વર્ગીય સમાજ રચનાની વિષમતા અને આર્થિક કલ્હો રશિયાને ખૂબ સહાયરૂપ થઈ પડે એમ છે. સમાજવાદને નામે આવા તત્ત્વોને કમ્યુનિસ્ટ પક્ષોમાં ભેળવી, એનો રશિયાના પ્રાદેશિક વિસ્તાર માટે પાચમી કતાર તરીકે ઉપયોગ કરવામાં રશિયાને હિટલર કરતાં વધારે ફાવટ મળી છે. સમાજવાદની અપીલ સામાન્ય જનતાને હોય છે જ. અને રશિયા આવી, પીડિત ગોષ્ઠિત જનતાના પુરસ્કર્તા તરીકે પોતાની જાતને ગણાવી, વિશ્વ ક્રાંતિની આગેવાનીના નામે પેતાનો જ પ્રદેશવિસ્તાર કરવાના વધારેને વધારે પ્રયત્ન કરે જ છે.

રશિયાના આંતરિક રાજકીય કાયાપદ્ધતિ આ નવા પ્રદેશો સમાવવાનું વધારે સુગમ બન્યું છે. યુકેનીઅનો, એસ્ટોનીઅનોથી માંડીને એસ્ટ્રીમો સુધીની જાતિઓનો સમાવેશ કરવા માટે એણે જે રાજ્ય-તંત્રનું નિર્માણ કર્યું છે, તે હજી નવા દેશોને સમાવવા સમર્થ છે. જર્મન સામ્રાજ્ય માટે એકેસ્થોવાકીઆ જેવા બહારના રાષ્ટ્રને ગળી જવાનું કહ્યું હતું. રશિયા માટે તો એની હિમારતમાં એક માળ ચણાવા જેવું જ છે. ૧૯૪૪ના બંધારણીય સુધારાએ રશિયન સમૂહ તંત્રને વધારે સ્વતંત્રતા આપી છે. એના દરવાજા કોષ્ઠપથ નવા આગંતુક માટે ખુલાં છે. આ બધા રાજ્યોને છૂટા પડવાની સત્તા અલબત્ત છે, પણ એકહથ્થુ તંત્રમાં આવી છૂટા પડવાની વાત જ અશક્ય છે. યુકેઈને આવો પ્રયોગ કર્યો હતો. એના આગેવાનોને ફાસિસ્ટ રહી ફાંસીને માચડે ચઢાવવામાં આવ્યા હતા.

સ્ટાલિન કેટલી દૃઢ સુધી જશે એ પ્રશ્ન અર્થહીન છે. મહા સામ્રાજ્યોનો વિસ્તાર કેટલાક નિયમોને અનુસરે છે. રાજકીય શૂન્યતાથી

પીંટળાયેલ કાંઈ પણ મહારાજ્ય પોતાનો વિસ્તાર અમુક પ્રતીકાર ન થાય સામુદ્રી વધાર્યા જ કરે છે. વાહન વ્યવહારની સુગમતા, મોટા પ્રમાણનું ઔદ્યોગિકરણ, અને ઊંચું જીવન નિર્વાહનું ધોરણ-રશિયાને પશ્ચિમમાં જવાનું આકર્ષણ પૂરું પાડે છે. સ્તાવવાદની પ્રજ્ઞાસિ અતિ-હાસિક ભૂમિકા પૂરી પાડે છે.

ખીજ ખાણ સત્તા જેમ જેમ વધતી જાય તેમ નાના રાજ્યો એ તરફ વળ્યા વગર રહે જ નહિ સત્તા જળ જેવી છે એ નીચેની સપાટીએ વહ્યા વગર રહી જ ન શકે નાના રાષ્ટ્રો બહારની મદદ વગર પોતાની સ્વતંત્રતા જાળવી શકે નહિ એમને કાઠે મોટા પડો-શીનું આલંબન જોઈએ જ. યુરોપમાં ૩૬૬ આઠ વે આઠ પચાસ વર્ષ થયાં અને ૩૦૦ નાનાં જર્મન રાજ્યો રાષ્ટ્રશાસન સંમિલિત થઈ જર્મન સામ્રાજ્ય સર્જાયું. આજ પ્રક્રિયા આજે યુરોપમાં પુનરાવર્તન પામવાની છે રશિયા જર્મનીની સ્થિતિમાં જ છે. એને આંતરિક રીતે નાશ ન પામવું હોય તો ખીજ પ્રદેશો તરફ વળવું જ જોઈએ.

જગતની શાંતિને આમ સૌથી મોટો ભય પ્રિટન કે અમેરિકા તરફથી નથી, પણ રશિયા તરફથી છે. જર્મનીએ દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ આરંભ્યું. એ જ રીતે રશિયા તૃતીય વિશ્વયુદ્ધનું જન્મસ્થાન બન્યા વગર નહિ રહે

‘જૂજરાતી’ની કુચકદમ—

“વસુકી ગયેલી ગાયના આચળ જેવા વાદળા આભમાં દોડાદોડી કરતા પણ વાજણી સીના રેતન જેવા” એ પંચલીન હતા—

—‘ગ્રાજમલદ’માની એક વાર્તામાંથી. ૧૮-૧૧-૪૫

હિંદનો કામી ત્રિકાલ્ય—અશોક મહેતા અને અમ્યુત પટવર્ધન
પ્રકાશક-નવજીવન પ્રકાશન મંદિર કીમત રૂપિયા ત્રણ

કામ્યુનલ ટ્રાએન્ગન ઇન ઇન્ડિયા ' ન્યારે ૧૯૪૨માં પ્રગ
યયુ ત્યારે જ એ ખૂબ વખણાઈ ચૂકયુ હતું અહીં એ જ પુસ્તક
સુવામ્ય અનુવાદ થયો છે, અને આપણી ભાષાની સમૃદ્ધિમાં એ
વધારો કરે છે પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં ગણિત મહાસભા, મુસ્લિમ લી
હિન્દુ મહાસભા અને આ ત્રિકાલ્યના પાયારૂપ બ્રિટિશ સત્તાનો ખૂ
સચોટ ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો છે 'શાળોપયોગી દતિહાસ'માં ૧૧
જાણુવા જેવું ઘણું ખરું મળતું જ નથી, ત્યારે અહીં તે ઝીણવટ
હિન્દુ મુસ્લિમ સંબંધોના સમગ્ર અભ્યાસનો નિષ્કર્ષ રજૂ કરવા
આવ્યો છે—દરેક વિદ્યાર્થીએ રાજકાળના હરકાઈ રસિયાએ—છે
જેને 'કાષ્ટ જાણુવું છે' એવા જિજ્ઞાસુએ, પણ આ પુસ્તક વાંચતું
રજી પુસ્તકની વધુ ઉપયોગિતા માટે તે ખુદ સ્વં મહાદેવભાઈ
જ શબ્દોમાં જોઈએ તે " આ પુસ્તકનો દૂકા અવતોકનમાં સાર આપ
અશક્ય છે કાળ આપુ (પુસ્તક) અર્થગર્ભ અને સારગર્ભ
એમાં બધું જ વાચવા જેવું છે. કશું જ કાઢવા જેવું નથી "

ગુરુ ગોવિન્દસિંહ-કર્તા ગોવિંદ હ પટેલ પ્રકાશક-૫૬
પ્રકાશન કીમત ચાર રૂપિયા

સત્તર સર્ગમાં વહેચાઈ જતું, ગુરુ ગોવિંદસિંહના જીવન કામ
અનુવક્તું આ 'મહાકાવ્ય' રજી થયું છે અને, એને 'મહાકાવ્ય' તર
રજી કરાયું હોય, પણ એમાં 'મહા' સિવાય 'કાવ્ય'નું પ્રાસા
તત્ત્વ ધણે ઠેકાણે ગેરદાજર માલુમ પડે છે કવિએ જો એને સ
ખનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોત તે સભવિત છે કે એ વધુ લોકો
ખનત તદુપરાંત 'મહાકાવ્ય'માં નાયકની લોકોત્તરતાની જે અપે

રંખાય એમાં પણ અહીં નિરાશા મળે છે; અને દેવી ચમત્કારથી પણ કવિ ને દૂર રહ્યા હોત તો પણ આ 'મહાકાવ્ય' ને વધુ ન્યાય મળત. બાકી આપણે ત્યાં જ્યારે 'મહાકાવ્ય'ને લગતા પ્રયત્નો જ બિલકુલ અલ્પ સંખ્યામાં થાય છે, ત્યારે શ્રી. ગોવિંદ લ. પટેલનો આ પ્રયાસ આવકાર્યો તો ખરો જ.

કલ્યાણચારી-કરસનદાસ માણેક પ્રકાશક એન. એન. ત્રિપાઠીની કંપની કીમત સવા રૂપિયો.

પૂ. ગાંધીજીની જન્મ જયંતી ટાંકણે આ 'પ્રશસ્તિ' પ્રગટ થઇ એ ઉદ્દેશનીય છે. કાવ્યને ત્રણ ખંડમાં—'બાવના' ધર્મણુ' અને 'આશા'માં વહેંચી નાખવામાં આવ્યું છે. આચાર્યશ્રી કાકા કાલેલકરે એમના 'પુરોવચનમાં' સમસ્ત કાવ્યના સૌન્દર્યને યોગ્ય રીતે જ બહાર આણ્યું છે. આખા પુસ્તકમાં ખૂંચી બે વસ્તુ એક તો એનું મુદ્રણ 'બાળપોથી'ને યોગ્ય એવાં બીજાં વપરાયાં છે તે અને બીજી એની આકરી કીમત—આવા પુસ્તકોને જો જન સમુદાય સુધી પહોંચાડવાં જ હોય તો 'કીમત'ના મોહથી તો દૂર જ રહેવું ઘટે.

ગોમતીચક્ર અને બીજાં ગીત નાટકો—ઈન્દુલાલ ગાંધી પ્રકાશક જીવન સાહિત્ય મંદિર કીમત સવાળે રૂપિયા.

દસ ગીતનાટિકાઓનો આ સંગ્રહ છે. એમાંની, 'ગીતવર્ષા', 'ગીતવાણી' 'પરિશોધ' એમ ત્રણ નાટિકાઓ તો બજવાઇ ચૂકી છે. નાટિકાની વસ્તુ સુંદર કવિત્વથી ભરેલી છે. પાત્રોને મુખેથી ગવાતાં કાવ્યો ગેય કાવ્યોના સુંદર નમૂના રૂપ છે. 'કાવ્યોમાં જે ચમક છે. તે સંવાદોમાં ક્યાં નથી?' એમ ધણીવાર થઇ આવે છે. ફટલેક ઠેકાણે પાત્રોને મુખેથી સરતા સંવાદો વધુ પડતા લાંબા થઇ ગયા છે—જેને એક મર્યાદા જ લેખી શકાય. વાંચનની દૃષ્ટિએ તો નાટિકાઓ સ-રસ વાંચન પૂરું પાડે છે—પણ તખ્તા પર બજવાય તો કેવી લાગે! એ એક પ્રશ્ન રહે છે.

સાંદિપનિનાં રેખાચિત્રો—રમણિક અરાલવાળા પ્રકાશક—ઉપર
મુગ્ધ. કીમત અઢી રૂપિયા

કુલ બાર રેખા ચિત્રો અઢી દોરાયાં છે. 'ભિમિ' 'માં' ન્યારે
આ રેખાચિત્રો પ્રગટ થતાં હતાં ત્યારે જ એણે પોતાનો અક્ષાપદો
આદ્યક વર્ગ ભિમો કર્યો હતો, ત્યારે જ એ લોકપ્રિય નીવડેલાં. લેખક
પોતે માન્ય કવિ તો છે જ, એટલે એમના ગદ્યમાં પણ ઠેર ઠેર
કાવ્યનાં છાંદસાં છંદાએલાં મળી આવે છે. પાત્રને એ યોગ્ય રીતે
બહેલાવી શકે છે—એ એમની સિદ્ધિ છે. હજુ આપણે ત્યાં આ
પ્રકારનું સાહિત્ય લગભગ અણખેડાયેલું અને જુગ પ્રમાણમાં જ
છે. શ્રી અરાલવાળા એમને વરેલી આ કલાને વધુ વિકસાવે એ સર્વ
રીતે ઇચ્છનીય જ છે.

આપની સેવામાં—જિતુભાઈ મહેતા પ્રકાશક ભારતી સાહિત્ય
સંઘ મૂલ્ય રૂપિયા ત્રણ.

જિતુભાઈનું પહેલું પુસ્તક ! અને તેય એની પાછળ બીજાં
પાંચ પુસ્તકો આવે છે, એવો સાદ સંલગ્નાવતું,—ખૂબ જ હર્ષનો વિષય
છે. બધાં મળીને આગણસાઠ લખાણોનો આ સંગ્રહ છે, અને તે
'વદેમાતરમ્'ની કટારોમાં અવારનવાર પ્રસિદ્ધ થઈ ચુકેલાં છે. જિતુ-
ભાઈ અને એમની 'શુદ્ધાખી' શૈલી હવે તો એટલા બધાં જાણીતાં
થઈ ગયાં છે, કે હવે એ વિશે ઇશારો પણ કરવો જરૂરી નથી.
અર્વાચીન ગુજરાતી ગદ્યના ધડતરમાં જિતુભાઈનો ફાળો ઝોઝો ન
લેખાવો ભેદએ.

નર્મદ—રામનારાયણ વિ. પાઠક. પ્રકાશક ભારતી સાહિત્ય.

'નર્મદાશંકર કવિ' અને 'નર્મદનું ગદ્ય' એમ બે લખણોનો
આ સંગ્રહ છે. 'નર્મદ' પર અત્યાર સુધી ક. મા. મુન્શી, ચં. ચી.

મહેતા, ધૂમકેતુ અને વિશ્વનાથ ભટ્ટે જુદા જુદા દષ્ટિકોણથી પોતપોતાની રીતે કલમ અજમાવી છે. પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં આપણા અગ્રગણ્ય વિવેચક નર્મદનું ‘અર્વાચીન ગદ્ય પદ્ધતિ આદ્ય પ્રણેતા તરિક્કે, મૂલ્યાંકન કરે છે. પહેલાં ભાષણમાં નર્મદાશંકરની કવિ તરીકે ઉત્ક્રાંતિનું આલેખન કરાયલું છે. જ્યારે બીજામાં નર્મદના ગદ્યનું અભ્યાસાત્મક વિવેચન તોંધાયેલું છે. બંને ભાષણો પૂરબી દાખલા દલિલ અને અનેક અંવતરણોથી ભરચક હોઈ તદ્વિષયના અભ્યાસીઓને ખુબજ સચક અને માર્ગદર્શક નીવડવા સંભવ છે.

નિશિગંધા—‘સત્યમ્’ પ્રકાશક નવચેતન સાહિત્ય ભંડાર કીમત ૨-૮-૦.

સાહિત્ય પ્રવેશ માટે નવલિકા સુગમ માર્ગ છે એમ કહેવાય છે ખરૂં, પરંતુ એ રસ્તા એટલો જ દુર્ગમ પણ લેખાવો નોંધવો. શ્રી. ‘સત્યમ્’નો આ નવલિકાદ્વારનો સાહિત્યપ્રવેશ અનેક રીતે આવકારદાયક છે. એમની વાર્તાઓ—‘બહેનનો ભાઈ’ ‘પ્રવિણ અને સુમન’ ‘વશરામભાઈ’ ‘ઉત્પલાનો પત્ર’ એમનામાં નવલિકા લખવાની હથોટી છે એમ પૂરવાર કરે છે. જે કે જે વાર્તા પરથી આખા સંગ્રહનું નામ આપવામાં આવ્યું છે તે ‘નિશિગંધા’ એટલી બધી આકર્ષક નથી બની શકી. ઘણે ઠેકાણે વાર્તામાં પકડ આવતાં આવતાં રહી ગઈ હોય એમ લાગે છે. લંબાણ ભય વડોરી લઇને પણ શ્રી. સત્યમ્ હવેથી આપણને કેંક વધુ સ્વસ્થ અને તાજગીભરી વાર્તાઓ આપે એમજ અત્યારે તો ઇચ્છવું રહ્યું.

ઉત્તમન—સુંદરમ્ પ્રકાશક—આર. આર. શેઠની કંપની. કીમત સાડા ત્રણ રૂપિયા.

‘ખોલકા અને નાગરિક’ના લેખકના પ્રગટ થયેલા સંગ્રહમાં બીજી પાંચ વાર્તાઓ નવી ઉમેરી આ સંગ્રહ તૈયાર થયો છે. ‘ખોલકા અને નાગરિક’ને વળી શા માટે પ્રગટ કરી? એમ પ્રશ્ન

ઉઠે તો એનો માત્ર એક જ જવાબ છે અને તે—જો એમ ન ક્યું
 હોત તો ઉલટો અન્યાય જ થાત—કાશ્યુ આખા સંગ્રહમાં સ્ત્રીની
 જુદી જુદી ભૂમિકાઓ આલેખાયેલી છે ‘પ્રસાદજી’ની જેએનીમાની
 વેશ્યા, કે ‘પાપિણી’ કે ‘પુષ્પિતા’ કે ‘ઉલ્કા’ ની જોડે ‘બોયજી’
 કે ‘નાગરિકા’ હોવી જ ધો, નહિ તો યાદ કરી પડે તે કરતા તો
 લેખકે એ બધાનો ‘મેળો’ અહીં જ કરાવી આપી ઔચિત્ત જ
 જાળવ્યું છે સુદરમે ‘ત્રિચળ’ તરીકેની કીર્તિ તો પ્રાપ્ત કરી જ છે
 પણ અહીં ‘પુષ્પિતા’ અને ‘ઉલ્કા’ માં તો સૈલીની સુમધ જલ્દે
 આપણને ય બહેકાવી મૂકે છે. પણ એમાં છેવટે ખીજવાઈ પડાય
 છે, કારણ કે આ લખનારને ભાગે (કે ભાગ્યે જ) ‘ઉલ્કા’ની વાર્તા
 અધૂરી મૂકાઈ—અને એની જોડે જોડાયા ‘કળીઓ અને કુસુમો’ના
 પાના ‘દોષ કોને દેવો ?—’ સુદરમ’ હજી વાર્તાઓ તો આવ્યે જ
 જશે ને ? ભય લાગવાનું કારણ પુસ્તકની શરૂઆતમાં મુકાયેલા તત્વ
 ચિંતન ભરપૂર બે ફેરવેલો.

‘૪૨ ની લડતે ગમે તેમ ક્યું’ હોય, પણ આપણા નવલોદ્ધિયા
 લેખકોને પ્રમળ પ્રેરણા તો પાછ છે જ, એના પૂરાવા રૂપે નીચેની
 તથા નવલો—

ધ્રુવડ બોલ્યું—નિરુ દેસાઈ, પ્રકાશક—આદર્શ પુસ્તક ભાડાર—
 કી નત સમામે રૂપિયા.

ધમધમાટ કરતી વાર્તા શરૂ તો થાય છે પણ પછી વચ્ચેના
 ભાગમાં લેખક સુદ્ધા ખીજે જ રસ્તો દોરવાઈ ગયા હોય એમ લાગે છે.
 સભવ છે, કે વચમાં લેખકના હાથમાં આવી પડેલ The Moon
 is down નું એ પરિણામ હોય. નવલની એક ખુબી છે.
 ક્યાંક પાત્ર ઉપસતું નથી ક્યાંય પાત્ર કશુંજ ઠરતું નથી—એક માત્ર
 વાતાવરણ જ પ્રમળ અસર જમાવી રહે છે. નવલના બધાજ પાત્રો

જાણે વાતાનરણુવશ છે માસ્તરનું પાત્ર અવમત્ત જોગદાર છે જ-
પરંતુ સોહનસિંહમા બિટિશ સત્તાનો પ્રતિનિધિ ખડો થતો નથી એ
એ દુ ખદ વસ્તુ ગણી શકાય, અને છેલ્લે એનો હૃદયપથગે કૈંક
અશે કૃત્રિમ પણ લાગે છે

પાવકજવાના-સુનીલાલ મડિયા-ભારતી સાહિત્ય સંઘ કીમત
સાઝાનણ રૂપિયા.

જો કે વાર્તાની વસ્તુમા નવીનતા જેવું કાંઈ જ નથી અને છતાં
વાર્તાથી આકર્ષાઈ રહેવાય છે સભવ છે કે એ પરિણામ શ્રી.
મડિયાની શૈલીનું પણ હોય-છેલ્લા ફેટલાક પ્રકરણોમા ઉતાવળ થઈ
ગઈ હોય એમ લાગે છે. ભૂપત ભરેને શહિદ બન્યો-પણ એ આખો
સગ ખૂન જોરદાર બની શક્યો હોત-જો લેખક સહેજ સ્વસ્થ રહી
ક્યા હોત-અને છેવટે કાંઈ પણ ગામના અને કાંઈ પણ સમાજના
કે પુરોના પ્રતિનિધિ સરખા પારખતો હૃદયપલટો તો કેવળ
સ્વાભાવિક જ લાગે છે 'એક રકાળી ને બે ચમચી'નું પ્રકરણ
વન્યાર્થ તરીકે પણ ખુબ સ-રસ બન્યું છે બધું છે, છતાં વાર્તા
પૂર્ણપણે વાચકને જકડી શકતી નથી-એનું શું કારણ ?

પરિવર્તન-પીનાચ પટેલ પ્રકાશક ઉપર મુજબ કીમત
૫૨ રૂપિયા-

એક રીતે જોવા જવ તો પાવક જવાલા'મા અને 'પરિવર્તન'મા
પ્રામ્ય જોવા મળશે પહેલા પુસ્તકમા એક યુવાનને-મુઝાતા, અકળાતા
અને કૈંક કરી નાખવું છે એવી અહોનિશ ધરૂંછા સેનતા યુવાનને-
૪૨ ઉપકારક નીવડે છે તો બીજી નવલમા એવા જ મનોભાવયુક્ત
એક યુવતીને પણ '૪૨ તેટલીજ રીતે ઉપકારક નીવડે છે. પહેલામા
કરુણાત છે-બીજામા સુખાત છે. અને તે છતાં બાઈ પીતાનર એક
રીતે ધન્યવાદને વધુ લાયક છે-કારણ એમની પાસે વાર્તાની વસ્તુ

તરીકે મુળ જ જૂજજૂજ સાધન સામગ્રી છે.—અને તે છતાં એ લખખ ચારસો પાનાં લખી શક્યા છે. શ્રી. પીતાંબરની આ બીજી નવલ છે. એમનો નાયક—રસિક—પન્નાલાલના ‘બીરસાથી’ના નાયકની યાદ આપી રહે છે, એટલું સવિશેષ. વાર્તાનું અંત ‘નાટકી’ લાગે છે. સુમતિ છેક સુધી પડદા પાછળ રાખી છેલ્લા પ્રકરણમાં જ એને પતાવી દેવું છે, એને નવલકથાની ખુબી ગણવી રહીને ! અને શૈલી સંજ્ઞા-પાત્રોના મુખેથી ગ્રામભાષા સંભળાય છે પરંતુ ન્યાં લેખક પોતે કહેતા હોય ત્યાં શું સમજવું ? આશા છે કે હવે પછી લેખક વરવુંને વધુ ધૃત ગૃથશે અને બાપાને મરોડદાર બનાવવા પ્રયત્ન કરશે.

લખ્યા લેખ—ઈશ્વર પેટલીકર. લોક પ્રકાશન લીમીટેડ
દી. ૨-૧-૦

‘પ્રજાજીવ’ની ગયા વર્ષની બેટના લેખક શ્રી પેટલીકર આ વર્ષે પણ એ જ સરચાદારા પોતાની બીજી નવલ પણ એ જ રીતે આપે છે. ‘જનમટીપ’ જેમ ખુબ વખણાઈ હતી, તેમ ‘લખ્યા લેખ’ પણ એટલી જ વખણપાત્ર નીવડવાનો પૂરો સંભવ છે. નવલ-કથાનો ઉપાડ ખુબ જ રમ્ય રીતે થયો છે. અને અંત પણ એટલો સુખદ આવ્યો છે. પણ એક નોંધ કરવી જ જોઈએ. લેખકે પાત્રોનાં મનોચિત્તેષણને બતાવવા ખાતર પ્રકરણનાં પ્રકરણ લખ્યાં છે એ કેટલે દરજ્જે સુધટિત કહેવાય એ એક પ્રશ્ન છે. બાકી પોપટ અને કમલા, દાદા, ચંદન અને સુમનના પાત્રો યાદદારત પરથી ઝટ સરી નાદિ પડે એ ચોક્કસ.

ટૂંકું ને ટચ—મુળરાજ અંજારિયા—એન. એમ. હક્કરની કંપની
કીમત સાડાત્રણ રૂપિયા.

‘નવચેતન’માં પ્રકટ થયેલા ટૂંકકાઓનો આ સંગ્રહ છે. અને એની શ્રી. ન્યો. હ. દવે ‘ટચ’ લાંબી અને લચ પ્રસ્તાવનામાં આ ‘ટૂંકું’ ને ‘ટચ’માં કેટલા ‘ટચ’ સોનું છે તે બતાવી જ

આપ્યું છે. પુરસદ સમયે વિધવિધ પ્રકારનું હાસ્ય આ પુસ્તક પૂરું પાડે છે.

‘હાસ્ય-હિલોલ,’ ‘નવરાત્રી નોંધ,’ ‘જીવન હાસ્ય’—ત્રણેના લેખક શ્રી. ‘નકીર’ પહેલાં બેના પ્રગટકર્તા હી વસંત યુગ ડીપો રાજકોટ અને છેલ્લાના કિતાબધર-રાજકોટ—ત્રણેની કીંમત અનુક્રમે બાર-આના, દોઢ રૂપિયો અને એક રૂપિયો—

સવાત્રણ રૂપિયાના આ પુસ્તકોનું એક સામઢું કદ જોતાં પણ કિંમત વધુ પડતી જ લેખાય. ‘કાઠિયાવાડ ટાઇમ્સ’માં પ્રકટ થયેલા શ્રી. નકીરના હાસ્ય લેખોના આ ત્રણ સંગ્રહો છે. શ્રી. નકીરમાં હાસ્ય પદ્ધતિની શક્તિ છે, પરંતુ એઓ રથૂલતા તરફ વધુ પડતા ઢળતા જણાય છે. જે આગળ જતાં એમની મર્યાદા બની જશે એવો ભય પણ ખડો કરે છે. શ્રી. નકીર તદ્વિષયનું ‘ઊંડું’ અવગાહન કરી લખશે તો એમની આગળ બહોળી શક્યતાઓ પડી છે.

દિન પત્રટયો પત્રટી ઘડી :

ભીંતપત્રો એ પણ અમદાવાદની એક વિશેષતા છે. સમયને સમજવામાં ઉપયોગી એવાં બે લખાણો નીચે આપવામાં આપ્યાં છે.

૧૯૪૨નું લખાણ : મૃત્યુ કે સુન્નિ

૧૯૪૫નું એજ પત્રનું લખાણ : કેરોદિન—નુલ્લાબ માટે

સ્વાધીનતા માટે લડતી

છાપાને પ્રથમ પાને ચડેલું

દરેક પ્રજા માટે હિંદે સાહજિક
લાગણી બતાવી લગભગ

ઈંડોનેશિયા

સવાસો વર્ષ પહેલાં એનને મધ્યગણ

આપવામાં આવ્યું, ત્યારે રાજા રામમોહનગરે રોશની અને આતશનાશ્વરી
એની ઉજવણી કરી હતી ત્યારબાદ ગળ સાહેબને પગને હિન્દ
આધ્યું છે. ચીન, ઈથિઓપિયા અને પ્રજાસત્તાકવાદી રૂપેન સાથેની
હિંદની હમદર્દી તો આજે સુપ્રસિદ્ધ છે. પણ આ મહુમા ય ઈંડોને-
શિયાની આઝાદીની લડતે હિંદને જે રીતે મુગ્ધ કર્યું છે, અને કુંણી
લાગણી જન્મારી છે તે તો અજોડ જ છે. એ લડતમાં સક્રિય માથની
ચિંતા અને ઉત્સાહ બંને હિંદના એક એક વાસીમાં વરતાય છે.
અને આમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઈજ નથી. બંને દેશોને હમરો
વર્ષના સહજીવનની દોર બાધી રહી છે. ઈંડોનેશિયા તો આપણાજ
દેશનો એક હિસ્સો છે. બીજી, ગણવાદના ઉગમમાં અને જે પરેશાની
ભરી પરિસ્થિતિમાંથી એણે પોતાનો વિકાસ સાધ્યો છે અને બંને
દેશમાં આજે આરોગ્યપ્રદ સ્થિતિએ પહોંચ્યો છે. એમાં પણ એટલું
આજે ઉત્તેજ બાકે એવું મામ્મ છે કે બહુલાવ અને આત્મીયતાની
લાગણીનો આવિર્ભાવ જેટલો સાહજિક રહે એટલો જ દૃઢ બને. માત્ર
લાગણીવશ હમદર્દીને બુદ્ધિનો સભર સપુટ લાગવો જરૂરી છે.

ઇ. સ ના પ્રથમ મૈકાર્થજ ખાસ કરીને જાવા ઉપર હિંદુ
મસ્તૂતિની અમગ નજરે ચડે છે, આઠમી સદીથી અને મેનેન્દ્રોના
કાળથી જાવા અને હિંદ વચ્ચે મસ્તૂતિની સાકળ અખડ રહી છે
ચીન રાજાઓના કાળમાં તો જાવા એક હિંદી રાજ્યનો ભાગ હતો
સાંસ્કારિક સબધ રાજકીય કે તા વડુ દ્રઢ હતો, સાહિત્યમાં રામા-
યણ અને મહાભારત જુની જાવાની ભાષાના વાણાતાણા છે.
નદીઓના નામ તો સીધા અહીંથી ઉચ્ચકારમાં આવ્યા છે (દા ત

મતી અને ચદ્રભાગા) સંગીત, નૃત્ય અને કવામા હિંદુ અસર બહાર
 ની આવે છે બે રો શુદ્ધત્વ વિખ્યાત મદિર હિંદુ-ગ્લવાની કવામા
 પ્રણી પ્રતિનિધિ છે હિંદુ રાજનો છેલ્લો ઇશારો તો છેક ૧૭૬૭
 થી હાજર હતો

ફેબ્રુ ૧૭મી સદીમા વ્યાપારી અને નૌકામત્તા
 આવતું અગ્રણી રાજ્ય હતું તે વખતના ડચ નિકાસના આંકના
 મેન્ડ છેક ૧૭૪૦ માં પહોંચી શક્યુ આટનાટિકને આરે આવેલા
 રાષ્ટ્રી દેશો, સાગર ૫૦ વર્ષ સુધી રચાપત્તા લાપ કર હરીફાઈ કરી ગયા
 ૧૧ ઇંગ્લીશ ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપની ૧૫૬૯મા રચાપાઈ ડચ ઇસ્ટ
 ઇન્ડીઆ કંપની ૧૬૦૨મા રચાપાઈ અને એણે પોતાનું સર્વ વક્ષ
 ને શક્તિ ઇસ્ટ ઇન્ડીસ પર કેન્દ્રિત કર્યાં. રાજકીય પ્રમાણ સાથે
 વ્યાપારી સંબંધોને બેગા કરીને અનુદાન નેશ કરી વ્યવહાર સર
 થો બસો વર્ષ લગી સાડામારથી પચાસ ટકા લગી ન્યાય આપ્યું
 શુ આ શોષણ ગ્લવાની પ્રમાણ મક્કમ સામના અને ઘર્ષણની
 તત્ત આનુ રહેલી હારમળો વિના નહોતું રચપાસુ ડચ સત્તાની
 રાષ્ટ્રી દરમ્યાન પીરર એનરરીબલ નામના એક યુરોપીઅનના
 નૃત્ય નચે થએલા પ્રયત્ન ખાસ નોંધ પાન છે આ યત્નોને પરિ-
 ભમે ડચ ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપનીને ખુબ વેલુ પડ્યું

આર્થિકનાગોની વસ્તી લગભગ સાડા ૭ મીલિયન છે એમાં
 ૨૫ લાખ આલોમ દક્ષિણ યુરોપીઅનો અને અઢીનાખ યુરોપીઅનો તથા
 ૧૧ રચારી થએ ૧૧ યુરોપીઅનો છે ઇસ્ટ ઇન્ડીસ તેની સમૃદ્ધિ માટે
 વિખ્યાત છે રુબરુ ખાડ મરી, ચોખ્ખા ચદા, ડારી, તેન, લોખંડ
 ને કિરનાઈનનો તો જાણે ત્યાંથી ધોર વહે છે દુનિયાના કિરના
 નિન નેવુ ટકા, તમાકુના પચાસ ટકા પચ્ચડોના ત્રીસ ટકા અને
 કિરના દસ ટકા ઇસ્ટ ઇન્ડીસમાંથી આવે છે લગભગ અડધું સુમાત્રા
 ૨ વ્યામરદરકામમા એકજ મરચાને બાગપત મળેતુ કે ૧૮૭૦ ના

ખેતી વિવિધ કાયદાથી ત્યાં ચાલતી " કલચ " પદ્ધતિનો અવ
 આગ્યો. શેરડીના ફરજિયાત વાવેતર નાણુદ કરવામા આવ્યા, અને
 શેરડીના ખેતરો ખાનગી કંપનીઓને ભાડા પટે અપાયા. પણ આ
 ખાનગી કંપનીઓને નહેરોના જગ પ્રવાહનો દિવસે ઉપયોગ કરવાનો
 ખાસ હકક આપવામા આવ્યો. જેથી અન્ય ખેડુનો તો આ જલ
 પ્રવાહનો રાત્રે જ ઉપયોગ કરી શકે આ દિવસ અને રાત પદ્ધતિને
 લીધે વારંવાર ધર્ષણ ઉઘા યસ ક્યાં છે. ખાડના ૧૭૦ કારખાના
 દુનિયાના ખાડના જથ્થાનો ૧/૫ ભાગ પેદા કરે છે જનવાના ઉદ્યોગોમા
 માત્ર ૧૫ ટકા ઉપર ડચ માલીકી છે. ૬૧ ટકાઉપર બ્રિટિશ અમેરિકા
 અને જાપાની વર્ચસ્વ છે, અને બાકી ૨૩% ટકાની માલીકી આફ્રીકા છે.
 તમાકુ અને રબ્બરના જગીયાઓની માલીકી અમેરિકા અને બ્રિટન
 પાસે છે રેલવે કાલસાની ખાણો વગેરે રાજની માલીકીનાં છે

કામદારને મળતો રોજનો દર ઘણો થોડો છે અને હજુ અત્યાર
 લગી વેકની પ્રથા ચાલુ હતી આજે પણ ગીરમીટિયાની પ્રથા ચાલુ
 છે. સરકાર, રસ્તા, પુલ અને નહેરો બાંધવા માટે મજુરીએ પ્રગતે
 વળગાડતી, પણ ડચ મેનેજરોને ભારે દરમાયો મળતો, વરમ દિવસે
 ૩૦૦૦૦ ડોલરથી માડીને ૧૦૦૦૦૦નો પગાર આ ડચ મેનેજરોને
 મળતો ૧૯૨૯ લગી ડચ એમના સરથાનોમાથી દર વર્ગસેલફે કરો
 ડોલર મેળવતો. જનવાની અર્થ વ્યવહારનું એક સુવેક્ષણ એ છે ?
 જમીન કાયમ પટે કોષ્ટ પણ પરદેશી જમીન વેચાતી રાખી શકતો
 નથી માત્ર ભાડે ગળી શકે છે દેવું કે મહેસુલ ન ભરી શકવાને
 કારણે કોષ્ટ પણ ખેડુતની જમીન આચળી શકાતી નથી

સરકારી તત્ત્વ એ ડચ સત્તાએ નીમેલા ગવર્નર જનરલના
 હાથમા છે. હિંદના વાઇસરોય કરતા તેને વધુ સત્તા છે. તેના કામમા
 સહાય કરવા પાંચ સભ્યોની એક કાઉન્સીલ આવે ધરૂ ધન્ડીઆ છે.
 સામાન્ય રીતે તેમા સનંદી નોકરોને લેવામા આવે છે. ૧૯૩૦માં આ

ખ્યા વંધારીને ૭ કરવામાં આવી હતી. ટાપુએને “રેસીડેન્સીઝ”
 િં વહેંચી દેવામાં આન્યા છે. અને તેના ઉપર ૩૨ રેસીડેન્ટો હકુ-
 ત ચક્રાવે છે. રેસીડેન્ટના હાથ નીચે યુરોપી અને રેથાનિક નોકરોની
 ૬ આખી શ્રેણી છે. યુરોપિયનો અને જાવાનીઓ ખત્રેને માટે
 ૧૩૨ અલગ શિક્ષણની અને ન્યાયની તથા કાયદાકાનુનોની પદ્ધતિ
 . રેસીડેન્ટના હાથ નીચેની મુખ્ય રથાનિક અમલદાર છે જેને રીજન્ટ
 કેવામાં આવે છે. તેની પસંદગી પુરાણા ખાનદાનોમાંથી કરવામાં
 આવે છે અને એ રીતે હકરાતચાહી સાથેનો સંબંધ ચાલુ રાખવામાં
 આવે છે, પણ ખરી સત્તા તો ખૂબ મોટો પગાર મેળવતા ૨૫૦૦૦
 ય અમલદારોના હાથમાં છે.

૧૯૧૬માં ઇસ્ટ ઇન્ડીઝને વોકસરાડ એટલે કે પ્રજાની કહેવાતી
 મિતિની સ્થાપના કરવામાં આવી. આ માત્ર સલાહકારક સમિતિ
 તી. જે ગણચાગંઠ્યા નિર્દેશિત વિષયો ઉપર ગવર્નર જનરલને સલાહ
 આપી શકતી. ૧૯૨૬માં એમાં સુધારો થયો અને વોકસરાડને
 ૧૬૬ કાયદા ઘડવાની સત્તા આપવામાં આવી. એની સભ્ય સંખ્યા
 વારીને ૬૦ની કરવામાં આવી, જેમાંથી ૩૯ ચૂંટાયલા છે અને ૨૧ની
 નેમણુંક કરવામાં આવે છે. વસ્તીના માત્ર ૧%. ભાગને મત આપ-
 નો અધિકાર છે.

પંદરમી સદી સુધી જાવા એક હિંદુ દેશ હતો.ત્યાં હરિજામનો પ્રવેશ
 રૂઢમાંથી આવેલા ધર્મપ્રચારકોએ કર્યો; પણ સંસ્કૃતિના જે સ્ત્રોત
 એ કશો ઝંખડો ઉમો નથી થયો. જાવાના મુસ્લિમ પાઠશાલને હજ-
 ત પેગંબર સાહેબની સાથે મદાભારતના વીરોને પેતાના પૂર્વજોમાં
 જુતાં જરાકે વાંધો નથી આવતો. જાવાના દરબારમાં છેલ્લા રાજ-
 વિએ કલા મુજબ ચાહી ખાનદાન હજરત પેગંબર અને અશુન
 ન્નોના વારસા છે. અને પુરાણી હિંદુધ્યાઓના પાત્રો વારતવિકામાં
 રવંત છે. બુતકાલિન ગૌરવ માટેના આદર અને અજિમાન એટલી

હદ લગી ગયા હોય છે કે જાવાની યુવાન જૂતકાળના હિંદુ કાલ માટે જે ગૌરવ અનુભવે છે તેટલું એને સાર પછીના મુસ્લિમ કાળ માટે નથી. આથી વાર્તાત્મિક અને પ્રાંશિક રાષ્ટ્રવાદ ઇતિહાસ સંમજાના ચગમાથી પાંગર્યો છે અને કૂલ્યો કાપ્યો છે.

જ્યારે ૩૨૨ ઇ-ડીઝમા આવ્યા તે વખતે ત્યાં પ્રજાના બે દ હતાં, તેમાં તેમણે એક ત્રીજાનો ઉમેરો કર્યો પોતાના વેપારવ્ય માટે એમણે જાવાની ઉમરાવના હાથમાં હતા તે વડાણવટા અ વેપારનો નાશ કર્યો એમણે “કવચર સીસ્ટીમ” દાખલ કરી જે પરિણામે ખેતી અને ખેડાણમાં લારે હરકતો ઉભી થઈ, પરિણા કિસાનો વધુ ગરીબ થતા ગયા અને ઉમરાવો ધોવાતા ગયા. પરદેશી સત્તા વાહકો કરતા પોતે સરકારની એક ઉચ્ચ શ્રેણી ઉપર આરુઢ છે એવા માની-ઉમરાવોથી આ અધોગતિ સહન ન થઈ એનું અનિવાર્ય પરિણામ ધર્મણમાં આવ્યું અને ૧૮૨૪-૩૦ સુધીમાં આ ધર્મણ વધુ તિવ્ર બન્યું.

આ રાજકીય વિરોધને ધાર્મિક અને સાંસ્કૃતિક પુનરુત્થાનનો સાથ હતો. ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશકોના ધર્મપલટાના પ્રયત્નનો મુસ્લિમોએ સામનો કર્યો. પેંગમરના વક્ષાદાર અનુયાયીઓએ વર્ષો લગી પરદેશી સત્તા ધિરો સામે જેહાદ જગાવી. આ રીતે જોતા હિંદમાં શાહ વધીઉઠ્યા અને તેમના અનુયાયીઓએ જે સુધારો દાખલ કર્યો તેનો પડખો ઇન્ડોનેશિયામાં આમ જોવા મળે છે.

પણ પરદેશી સત્તાની જડ જેમ જેમ જામતી ગઈ અને યુરોપીય અસર જેમ વિસ્તાર પામતી ગઈ તેમ દૃષ્ટિ પવટા માટેની માગ વડે ઉભે બનવા માડી, આવી પ્રેરણા સર સૈયદ અહમદખાન પાસેથી તળી વિશ્વમનીય વિવેચકો કહે છે તેમ અર્વાચીનતાની ખરી પ્રેરણા અને પુષ્ટિ દિંદમાથી મળ્યા. અને ઈજ્જતના વાતાવરણે એને વધુ પીકળળ આપ્યું.

હિંદ જેમ બંને બકડા એ વાસ્તવિક અને અર્થગંજીર પુનઃસ્થાપના હતો. આદેશ હવે માત્ર થોડા સુધારાનો ન હતો પણ જે જે દુર્ગુણો આવ્યા હોય તેને દૂર કરી સાચી અસલી શુદ્ધતાએ પહોંચવાનો હતો. હિંદની જેમ ઇન્ડોનેશીયા પણ વિરોધ, સ્વીકાર અને સમન્વયના તબક્કાઓમાંથી પસાર થયું અને હંમેશાં તેણે હિંદ પાસેથી પાઠ લીધા.

૧૯૦૬ થી ૨૯ના જે દસકામાં જાવામાં આર્થિક વિકાસ અભૂતપૂર્વ રીતે થયો. જે દસકામાં વિકાસ ૨૩-ધણો વધ્યો. આ વર્ષોમાં રાજકીય ઘર્ષણ પણ સભર બન્યું હતું તારણ-હારની પૂરાણી ભાવના પ્રગમમાં ધર ધાલી ખેડી હતી. વીસમી સદીની શરૂઆતથી અસંતોષ ફેલાતો હતો અને રાજકીય સંસ્થાઓ મારફતે અભિવ્યક્તિ મેળવતો હતો. આવી પહેલી સંસ્થા તે “યુડી હિતમ” (સુંદર યતન) ૧૯૦૮માં સ્થપાઈ. જાવાનીઝ અમીરો, શુદ્ધિજીઓ અને મધ્યમ વર્ગનું આ વિનિતમંડળ હતું.

૧૯૪૨માં સરકાર-ઇસ્લામની સ્થાપના થઈ અને જોત જોતામાં તેનો જખ્ખર વિકાસ થયો. એકવાર તો એની સભ્ય સંખ્યા વીસ લાખ સુધી પહોંચી. ૧૪-૧૮ના વર્ષોમાં રાજકીય ભાવનાનો વિકાસ અપૂર્વ રીતે થયો. હિંદની બ્રિટિશમત્તા જેમ ડગસત્તાએ પણ આનો સામનો હિંદને જાણીતા એવા માર્ગે કર્યો. ૧૯૧૬માં ઇસ્ટ ઇન્ડીયાને સ્વશાસનનું વચન આપવામાં આવ્યું. છટને પણ હિંદમાં એડવીન મોન્ટેગ્યુને મોએ એમજ કયું હતું ને ? હેમ્યુન જોકસને સાચું જ કહ્યું છે કે “ઇસ્ટ ઇન્ડીઝમાં અને હિંદમાં નફને રસ્તે શુભેચ્છાઓની ણિછાત ખીછાતી છે.”

જનતાના વિરોધને કારણે વારંવાર બંધારણમાં ફેરફાર થતાં ગયા પણ એમની અધુરપના કારણે, પરિણામે એમણે—સુધારાઓએ—

રાષ્ટ્રવાદીઓને વધુ ઉરકેર્યા. ૧૯૨૬ના નવેમ્બરમાં અરેવિયામાં લંન-
તાએ તાર ઓશીસનો કબજો લીધો - ચળવળ વધુ ફેલાઈ અને ત્રણ-
ચાર માસ સુધી લયંકર હડતાળો પડી. બળવાને સખ્ત દમનથી
દબાવી દેવામાં આવ્યો, ૧૦૦૦ ઉપગંત ઉદામવાદીઓને દેશનિકાલ
કરવામાં આવ્યા.

રાષ્ટ્રવાદી ચળવળને યુરોઝિયનોના સાથથી વધુ વેગ મળ્યો.
રાષ્ટ્રવાદી ચળવળ વધુ અને વધુ ઉદામ બનતી ગઈ. ૧૯૨૦ સામ્ય-
વાદી પક્ષની સ્થાપના થઈ. અને ૨૧મા એ સરેકત-ઈસ્લામથી
અલગ પડ્યા.

'૨૬-૨૭ની સીધા સામનાની નિષ્ફળતા બાદ જવાની રાષ્ટ્ર-
વાદીઓએ પોતાનું લક્ષ વિધાયક કાર્યો તરફ કેન્દ્રીત કર્યું. ૪૦ રાષ્ટ્રીય
શાળાઓ સ્થાપવામાં આવી. અહીં પણ હિંદની રાષ્ટ્રવાદી ચળવળની
ધેરી અસર જોઈ શકાય છે. ઇન્ડોનેશિયનોએ હિંદમાંથી ચળવળની
રીત અને સુત્રો અપનાવ્યાં અસહકાર અને સ્વદેશી એ વિધાયક
કાર્યક્રમના મુખ્ય અંગો બન્યા.

૧૯૩૬માં મોક્સગાડમાં લગભગ સીધી રીતે સંસ્થાનિક દળબળની
માંગ કરવામાં આવી. પણ ડચ સત્તાએ એનો કાંઈ જવાબ ન વાળ્યો.
વિપ્લવના ભણુકારા વાગતા હતા. ક્યાંક બગીચાના મલુરો યુરોપિ-
યનો ઉપર ખુનો હુમલો કરતા કે ક્યાંક કોક લશ્કરી જહાજનો કબજો
કરી બેસતા. વિનીત નેતાઓનું સ્થાન જુવાન ઉદામવાદીઓ ડો.
સોકાર્નો અને ડો. હાટા વગેરેએ લીધું દ્વિપસમુદ્ધમાની આઝાદીની ચળ-
વળના સમન્વયમાં એમણે ધાર્મિક સંબંધોથી અલગ થઈ એકતા
સ્થાપી. આજે ઇન્ડોનેશિયા ધાર્મિક તટસ્થતા સાથેના સમવાયી
રાષ્ટ્રવાદની દિશાવત કરે છે.

હોલેન્ડ નાતરી કબજા હેઠળ ગયા બાદ દેશવટો ભોગવતી ડચ

સરકારે-ઈન્ડોનેશિયનોને આઝાદીની વચન આપ્યું. ઈન્ડોનેશિયનો પોતાનું બંધારણ બહી શકશે એવી જાહેરાત કરી. આપણને કરવામાં આવેલી ક્રિપ્સ દરખાસ્ત અને આની વચ્ચે ઘણું સામ્ય છે.

ઈન્ડોનેશિયાની રાષ્ટ્રવાદની ચળવળ હિંદી રાષ્ટ્રવાદી ચળવળને પગલે પગલે ચાલી છે. આજે એ આપણાથી ઘણી આગળ વધી છે. આજે એ આઝાદીની માત્ર માંગણી નથી કરતું. એને તો પોતાની જાતને જીતે આઝાદ કરી છે. ચાલ્યા જવાની માત્ર માંગણી નથી કરી ! ચાલ્યા ગયા છે એમ માનીને વર્તાવ કર્યો છે.

[ધી અશોક મહેતાના ઈન્ડીઅન કાઉન્સિલ ઓફ વલ્ડ્ અફેરની અમદાવાદ શાખા આગળ થએલા ભાષણની નોંધ ઉપરથી.]

પાકિસ્તાનની નવી વ્યાખ્યા

ક્રીસીકા બેલ,
ક્રીસીકી ગાડિયાં-
બદેશી કચકારિયાં.

(જુના ઉર્દૂ નાટકમાંથી)

અગમ્યની વ્યાખ્યા આજ સુધી અનેક થઈ છે ન જાણી શકાય, ન પામી શકાય, એ બધું અગમ્ય એક મિત્રે ન ગમે તે અગમ્ય એવી પણ વ્યાખ્યા કરેલી આજકાલ થતા ગજન કાર્યક્રમોના અને અગમ્ય સ્વરૂપો જોતા આ વ્યાખ્યામાં તટ્યારા ધણુ છે આ ગજન કાર્યક્રમો અગમ્યને પામવાની સીધી સીડી રૂપ છે એમ લાગ્યા વિના ગહેતું નથી

અગમ્યને મેળવવાના સાધનો દુનયા વર્ષોથી જોળે છે વેલ-કાળમાં તપ દ્વારા આવી સિદ્ધિ ઋષિઓ પ્રાપ્ત કરતા પશુ કાળક્રમે આ શક્તિનો લોપ થયો સદેહે સ્વર્ગમાં જઈ લગવાનને મળી પાછ આવવાની શક્તિ કનામના છસો માઈન કાપતા વિમાન કે જરીવારમાં રથજને જળમનાવે એવા અણુમેઝમમાય એ શક્તિ હજી આવી નથી વૈજ્ઞાનિકોએ હાય ધોઈનાખ્યા છે અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ એવા જ અગમ્ય ગ્રંથો સૂચવવા માડ્યા છે જીગડ હડ માનસિક પ્રાર્થનાનો રસ્તો સૂચવે છે શ્રી અરવિંદ એમ માને છે કે ચિત્તની શાત સાધના દ્વારા પ્રકૃતિની સહાયથી આ અગમ્ય તત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકશે વિવેચન દેવા દેશસેવા એ જ પ્રભુ સેવા છે એમ કહી કર્મમાર્ગ પ્રબોધતા

અગમ્યને પ્રાપ્ત કરવાનો નક્કર રસ્તો નાટક કરવા કરાવવા અને જોવાનો છે. નરા પ્રકારના નાટકો આ રીતે અગમ્ય રહી પ્રભુપ્રાપ્તિનો માર્ગ ચીધે છે આ નાટકો જોતા જ આ વસ્તુ સ્પષ્ટ થઈ જશે

આ નાટકોમાં કયા વસ્તુનો અભાવ, અને કયા વસ્તુ હોય તે એ ન સમજાય-અનમત આપણા પાર્થિવ અધુપી જ, બાકી સાચી આતર દષ્ટિ દ્વારા તે બધું જ સમજાઈ જાય છે-એ એની વિશેષતા છે એમાં આવતા પાત્રોના અભિનય, રંગતુ આયોજન, વેશભૂષા,

બધું આ અગમ્ય તવનું પોષક હોય છે. વેશભૂષા કે રંગ આયો-
જન વિશે હમણાં ચિત્ર વિચિત્ર દલીલો ચાલે છે. હમણાં જ એક પ્રાચીન
નાટકની ભજવણી વેળાએ આ પ્રશ્ન ફટલાકે ઉઠાવેલો. “ આ પડદા
એ ઠાળના છે ? આ કપડાં કોઈપણ પૌરાણિક કાળને માટે સદાય
અનુરૂપજ માનવામાં આવે છે. આ રંગ ચિત્રણમાં ભાવાનુરૂપતાક્યાં છે ?
બધા જ રંગો અવારનવાર ફેંક્યા કરવા એજ શું કલા છે ? ”

આ બધા પ્રશ્નો એક સાંધી વાતને સમજતા નથી. જે ન
સમજાય એજ શ્રેષ્ઠ હોય છે. જે કલામાં રેખાઓ દ્વારા કશું રફૂટ
ન થતું હોય, જે નિહાળીને તમારે દૃષ્ટાને છૂટી મૂકવી પડે એજ
કલા શ્રેષ્ઠ. જે કાવ્ય પહેલી તો શું છેલ્લી નજરે પણ દુર્ભોધ રહે
એજ ઉત્તમ. દુર્ભોધતા તો વર્તમાન કવિતાનો સહુથી વિશિષ્ટ ગુણ
મનાયો છે.

જે કોઈને કશું સમજતું ન હોય, લોકોના દિલમાં રંજનને
જલ્દે રંજ થતો હોય, જે કશો બોધ થતો ન હોય તો આ બધું
કરવાની શી આવશ્યકતા છે ?

આવે! સવાલ અસ્થાને છે. જગતનાં જટિલ પ્રશ્નો સમજતા નથી
માટે એ રણુ જ ન કરવા ? જન્મ મરણનો કાયડો હલુ ઉઠેલાતો નથી.
તો શું એનો ઉલ્લેખજ ન કરવો ? આખી દુનિયા આજે તો અગ-
મ્યવાદ આસપાસ મળે છે તો દુનિયાના અંગ જેવી કલા એવું કરે
એમાં મમત્રાવું શું કરવા બેઠીએ ?

મને તો લાગે છે કે આવા રંજન દ્વારા આપણને જગતની
પણી ગૂઢ સમસ્યાઓનો ઉદ્ધેશ મળે છે. જગત આખું નાટક સમું છે.
રોહસપીઅરની ઉક્તિને સાર્થ કરતાં આજનાં નાટકો આપણને જીવનનો
પરમ બોધ પાડે છે કે તમારે કશીય આશા ન રાખવી. ન સમજાય
ત્યારે અંતરના પુરનકને ઉઘાડી વાંચવા ચલન કરવો. સમજાય તો એનું
અનુકરણ કરવું.

સાચી વાત તો એ છે કે આ બધું સમજવાની પણ શી જરૂર છે ? એ સમજવા જેટલી નવરાશ પણ ક્યાં છે ? નિરંતર ધાંધલમાં જીવતા વર્તમાન યુગને સંસ્કારની ટીકડીઓ જ માફક આવે એમ છે. વધુ જાંડા ઉતરીને તાગ મેળવવાનો પરિશ્રમ એનાથી જીરવાય એમ નથી. જે નાટકોનો જાંડો અર્થ સમજવા માટે લોક પાસે નિરાંત કે વૃત્તિ નથી તો પછી જેમાં કશો જ અર્થ ન હોય એવાં નાટકો જાજવામાં જ સાચી લોકસેવા નથી થતી શું ? પ્રેક્ષકોનો સમય બચે છે. બુદ્ધિ શક્તિનો વ્યય અટકે છે.

આવાંજ નાટકો હંમેશાં થતાં રહે એ માટે હું તો ખાસ મંડળ સ્થાપવાની બલામણુ કરું છું.

‘ કશા બેટલે શું ? ’

‘ કનુ દેસાઈ કરે તે ’

આઝાદ હિંદ ફોજ અને હિંદી પ્રજા

આઝાદ હિંદી સૈન્યની ઉત્પત્તિ શ્રમે તેવા સંજોગોમાં થઈ હોય પરંતુ જગતના ઇતિહાસમાં અન્ય દેશોની હરોળમાં એસી શકે તેવા સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિનો પ્રયોગ તે દિવસે આરંભાયો. આ પ્રયોગે હિંદના સ્વાતંત્ર્યનાની દૃષ્ટિએ અનેક શક્યતાઓ પેદા કરી છે — અને સ્વાધીનતાના સંપ્રાપ્તિના સ્વરૂપ તથા આયોજનમાં નવા સીમાચિહ્નો આકર્ષ્યા છે.

કોંગ્રેસને આ શક્યતાઓનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ છે કે કેમ તે વાત બાબુએ રાખીએ તો પણ એણે આઝાદ હિંદ સૈન્યના મુકર્દમામાં લેવા માંડેલા એ સ દિંદના સંપ્રાપ્તિ એક નવી જ મજન તરફ લઈ જાય છે. એક સમય એવો હતો જ્યારે સુભાષ બાબુના મતા તરફ નફરત નહિ તો સુગની દૃષ્ટિએ જોવાતું હતું. એ તરફ એક પ્રકારની લાપગવાહી હતી દિંદ કદીય આ મતે આઝાદ થઈ શકે નહિ, એવા માર્ગો દિંદને માથે ગુનામીના નવા જ બંધનો લાગે — આથી માન્યતા ઠીક ઠીક પ્રચાર પામી હતી આવી માન્યતા પાછળ એ કાણે હતી. (૧) ગાંધીજીનો સહાયરી નીચે અજમાવવામાં આવેલા અદિગ્રંથ સત્યાગ્રહના પ્રયોગે દેશને સ્વાતંત્ર્યતા સમીપ લઈ જવામાં ખુબ સદાય કરી, કોંગ્રેસને એમજ લાગવા માંડ્યું કે સૈન્ય વગર પણ સામુદિક જાગૃતિ વડે દેશને સ્વાતંત્ર્ય કરી મોકલો (૨) હરકમમાં બેદિની ફેલાવવાનું, એને ક્રાન્તિના ઝડપારીઓમાં પયોટવાનું લગભગ અશક્ય બની ગયું છે, ૧૯૧૪-૧૮માં થયેલા આવા પ્રવાસો નિષ્ફળ નીવડ્યા હતા. ૧૯૩૦માં મદરાસી ટુકડીઓના અપવાદ રૂપ બંડ સિવાય હરકમ દૂરનું દૂર જ હતું અને એને એમવાના પ્રયાસને કશું પણ ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું નહોતું.

સુભાષબાબુએ જ્યારે આઝાદ હિંદ ફોજની સ્થાપના કરી

ન્યારે સ્પષ્ટ કહ્યું હતું કે દેશની આઝાદી માટેના અમારો માર્ગ જુલો છે. માત્ર અહિંસક નીતિરીતિથી સ્વગત્ય પ્રાપ્તિ નહિ થઈ શકે.

તો કાંગ્રેસે એકાએક રમ લેવા શા માટે લેવા માંડ્યો? આઝાદ હિન્દ ફોજ વિષે જે વિગતો પ્રકાશમાં આવી એજ એક આ સમભાવ અને સક્રિય રસનું કારણ હશે? કે દેશને માટે ખોટા ખરા કાગ્યુસર ઝાંઝમવાનો પક્ષ આપણે લેવો જ નોંધએ એ કારણસર?

આ સક્રિય રસના પરિણામો તો સુસ્પષ્ટ છે. લશ્કરના સ્વાધીનતાના સંગ્રામમાંના હિસ્સાનું સ્વરૂપ વધારે ને વધારે સમજવા માંડ્યું છે.

લશ્કરની મદદ વગર કોઈ પણ દેશની કાન્તિ હવે સફળ થઈ શકવાની નથી એ નિર્વિવાદ છે. ૧૯૧૭માં રશિયન રાજ્યની કાન્તિની સફળતા સીધી લશ્કરી સહાય વગર શક્ય ન બની હોત. એક રશિયન ઇતિહાસકાર કહે છે તે પ્રમાણે રાજ્ય કાન્તિની મેશાલ લેને મજૂરોએ પ્રગટાવી હોય, પણ એનો પ્રકાશ લશ્કરની મદદ વડેજ પથરાયો, લશ્કરે જો પક્ષ બદલવાની ના પાડી હોત, પેટ્રોગ્રેડમાં દડતાળીઆઓના બંડખોગ ટોળાને કચડવા માટે બોલાવાયેલા લશ્કરે ગોળી છોડી હોત, અને મજૂરોની આજ્ઞાવહરી આજીજીઓ ઇન્કારી હોત તો રશિયન રાજ્યકાન્તિ મુળમાજ ડમાઈ ગઈ હોત 'જેની પાસે લશ્કરનો કાણુ છે, એજ ગત્યતંત્ર પર કાણુ બોગવી શકે' એ વિધાનમાં ઘણું સત્ય છે. રૂપેનમાં પ્રગ્લસતાંકે પક્ષનો પરાજય થયો કાગ્યુ કે લશ્કરમાં પ્રત્યાગાતી તત્ત્વોને એણે જ દૂર કર્યાં અને અણીના મમળે લશ્કર કાન્કોને પડખે જઈ ગેહું. ૧૯૧૭ પછી કોમ્રપણ દેશમાં કાન્તિ સફળ ન થઈ એનું મુખ્ય કારણ પણ લશ્કર અને તંત્રના ચાલાકો વચ્ચેનો ધનિજ સમ્બન્ધ હતો એમ આપણે કહી શકીએ.

લશ્કર દેશના રાજકારણમાં ઘણો મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે, એ વસ્તુરિયતિથી ચાસકો તો પૂરા પરિચિત છે. એ માટે લશ્કરને

રાજ માનવ વસવાટથી દૂર રાખવામાં આવે છે. લોક સાથે એને
 જવા દેવામાં આવતું નથી. અમુક જ ઢંગે એને શિક્ષણ આપવામાં
 લે છે. અમુક જ જાતનો-સત્તાવાળાઓને માફક આવે એવો જ
 ચાર એનામાં કરવામાં આવે છે. તાજ તરફની વફાદારીના સોગંદ
 ની પાસેથી લેવડાવવામાં આવે છે. નાના આરોપો માટેની શિક્ષા
 થી કડક રાખવામાં આવે છે, જેથી શિસ્તનો આડંબર સચવાય.
 દુસ્તાનમાં ૧૮૫૭માં અને ૧૯૧૮માં લશ્કરની ટુકડીઓએ જે રીતે
 મ લીધો એ પછી નીમાયતી સમિતિઓએ—એટલિડ સમિતિએ
 ખાસ કરીને—આ મુદ્દો નોંધ્યો છે. અને એ લક્ષમાં રાખીને
 લશ્કરની રચનામાં અનેક સુધારાઓ કર્યા છે. દિન્દી લશ્કરના કોમી
 માત્રો આ દૃષ્ટિ અનુસાર થયેલા છે.

લશ્કરી મદદનો અભાવ આપણી બધી જ લડતોને નડ્યો છે.
 ૧૫૭માં લશ્કરે બજાવો કર્યો, પરંતુ પ્રાળનો જગૃત સાથ એને ન
 થી રોક્યો. ૧૯૪૨માં પ્રાળએ દેશ વ્યપી ઈન્કિલાબ જગવ્યો,
 તેણે લશ્કર સામે પક્ષે રહ્યું. કોઈ પણ નિઃશસ્ત્ર પ્રાળની કાન્તિ
 કે આવી સદાય અનિવાર્ય છે. લેનીને ૧૯૧૭ના દિવસોમાં જ પક્ષના
 યો માટે પરિપત્ર કાઢી લશ્કરનો સમાગમ સાધવાની, એમનામાં
 જ સોવિયેટ રચનાનો સલાહ આપી હતી. લેનીને એક મિત્રને
 માં લખ્યું હતું: “ અત્યાર સુધીના રાજકીય પ્રશ્નોનો ઉકેલ
 કરના વસ્તુ પર મુખ્યત્વે આધાર રાખે છે. એવું માફ દૃષ્ટિગ્રસ્ત
 હોવા બનાવો પરથી સાચું કરે છે.

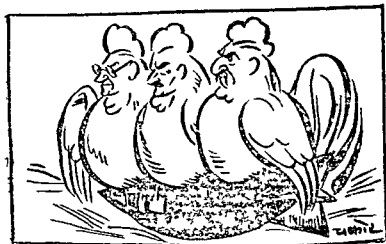
મને એ ભય લાગે છે, જોશોવિકો આ બૃદ્ધી જાય છે અને રાપતું
 પ્રયત્ન મોટું આવી દેર-સ્કીને ઉચ્ચતારી નાખશે તેવી આશામાં
 ૧૫ લખાડી રહ્યા છે, આપણે વિશ્વાસપાત્ર સિપાહીઓની, એક
 નથી સમિતિ રચાવી તેમની સાથે દરેક વસ્તુની ચર્ચા કરી આખી
 રાજ પર આપણો અંકુશ રચાવવો જોઈએ.

૧૯૧૮ પરી હિંદની ક્રાંતિની નવી આગેવાનીએ આ રાષ્ટ્ર-
તાઓનો ઝાઝો વિચાર કર્યો હોય એમ લાગતું નથી. લશ્કરી સહાય
લેવા કે એનો મપક સાધવાનો કશો વ્યવસ્થિત પ્રયાસ અહિંયા
થયો નથી.

આપણે ત્યાં એક સામાન્ય માન્યતા રૂઢ થઈ ગઈ છે કે લશ્કર
આપણને મદદ કરશે જ નહિ અને એની મદદની કદાચ આપણને બદ
જરૂર રહેશે પણ નહિ. ગઢવાલી ટૂંકડીના બંધ વખતે ગાંધીજીએ એને ટોળા
નહોતો આવ્યો એટલું જ નહિ, એને લશ્કરના શિરતનો ભગ કરનાર
પગલું ગણાવ્યું હતું. ૧૯૩૭માં જ્યારે કોંગ્રેસે પ્રાંતિક સરકારો સ્થાપી
ત્યારે પણ પોલીસ દળમાં-નશ્તરોનો કરભાગ મર્યાદિત મરકારના હાથમાં
હોય છે કશો આવશ્યક ફેરફાર ગણિતીય દૃષ્ટિએ કરવામાં આવ્યો
નહોતો ઉનડું કેટલાક જવાબદાર મહાસમાવાદી પ્રધાનોએ આવ
સૂચનોને પણ ધૂતકારી કાઢ્યા હતા.

આ બેદરકારીનો હવે આપોઆપ અત આવવાનો સંભવ પેદા
થયો છે હિન્દી રાષ્ટ્રીય મૈન્યના હક્કરો સમ્યે સાથે જાણેઅજાણે
કોંગ્રેસનો સપક સધાયો છે આ માણસો વર્ગોથી હિન્દના મૈન્યમાં
જોડાતા આવ્યા છે આજે એમના ધણા ય સબધીઓ લશ્કરમાં છે
પંખામાં માટે એમ કહેવાય છે કે લગભગ દરેક કુટુંબમાંથી એ
માણસ જો બ્રિટિશ લશ્કરી દળમાં હશે તો એનો નજીકનો જ સગો
આજાદ ફોજમાં હશે આજાદ ફોજનો સૈનિક ખમગદાર અને ગણ
બન્યો છે, એ અસતોષની, વિદ્રોહની આગ લઈને આજે ઘર તરફ
વળ્યો છે એનું યોગ્ય સગઈન ભાવિ લડતનો માર્ગ સરળ કરે જ છે
કોંગ્રેસે આજાદ હિંદ ફોજની જવાબદારી લેવામાં આગેવાની લીધી
છે. હવે એમાંથી પાછું ડગલું ભગવાનું કામ તો ક્રાંતિનો કો
કરનાર અને હવે તો એ મળેલી તકનો લાભ ઉઠાવવો

રાજકીય નોંધ

શાંતિનું ઘડું સેવતા કુકડા

આ હપાઇને પ્રગટ થશે ત્યાં લગીમા ચૂટણી જગતો એક ભાગ પૂરો થયો હશે વડી ધારાસભાની ચૂટણીઓ પૂરી થઇ હશે કદાચ ખલામનની તુલના દેશ અને બ્રિટિશ સત્તા કરી શકે એવી સ્થિતિ પણ પેદા થઇ હશે કદાચ એથીએ આગળ જઇને ક્યાંક કોઇ ઠેકાણે તો નેડાણે અને ભગાણોની યોજના પણ ચાલી રહી હશે

વડી ધારાસભાની ચૂટણીનું મધુ રાજકીય મહત્ત્વ નથી એ વાત તો હવે સહુ કોઇ સ્વીકારતા થયા છે એનું ને મધુ મહત્ત્વ હોય તો તે જનામ છનાદના દાનાને દેશભગમાથી કેરી અને કેટલી દાદ મળે છે તેનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો પૂરો પાડવાનું જ છે આથી વધુ મધુ મહત્ત્વ હોય તો તે વધુ અગત્ય ધરાવતી પ્રતીય ચૂટણીઓને માટે ક્ષેત્ર તૈયાર કરવાનું છે પ્રાતીય ચૂટણીઓની અગત્ય ત્રિપે ઝાઝુ કહેવા સમ્ભવાની જરૂર નથી

પણ ખરી અગત્ય તો આને ચૂટણી બાદ શું ? એનો વિચાર

સહુથી પ્રથમ તો આપણે આ ચૂંટણીમાં શા સારું હાખવું. ૪૫૨
છીએ એની સ્પષ્ટતાની જરૂર છે. ચૂંટણીઓ તો આવે છે અને ગમ્ય છે.
સ્થિર થતા જતા રાજકારણમાં એની અગત્ય એક પ્રકારની હોય છે.

પેર્લેટ્ટાઈન " પ્રદર્શન

પરિણત:
જેદિય

આનુ'ય ખરું અને આનુ'ય ખરું

ગુલામીની જડમાંથી મુક્ત થતા મયતા રાષ્ટ્રને માટે ચૂંટણીનું મહત્ત્વ
જુદા જ પ્રકારનું હોય છે. ચૂંટણી અને એમાં મળતા-વિગળ પરાક્રમે
કારણે જીતી થતી પરિસ્થિતિનો ઉપયોગ હોય એ કરતાં વધુ સત્તા
મેળવવા માટે કરવાનો હોય છે. આને મતની ક્રાંતિકારક શક્તિના નામે
ઓળખવો હોય તોય ઓળખી શકાય. અહીં નોંધવાની વસ્તુ એ છે કે
ચૂંટણીની ઉપયોગિતા મર્યાદિત છે. છે કે હોય તે કરતાં કાંક વધુ
મેળવવું કે મેળવવા માટે તક ઉભી કરવી એટલો જ એનો હેતુ હોય છે.

ચૂંટણીઓની વાત થાય છે ત્યારે ૧૯૩૭ની ચૂંટણીઓ અને
ત્યારઆદના પ્રધાન મંડળના અખતરાને આગળ કરવામાં આવે છે.
પણ સગવડભરી રીતે એક વસ્તુને વીસારે પાડવામાં આવે છે. ત્યારે
જે લક્ષ્ય હતું અને આજે જે નિશાન નજર આગળ છે એ

એક જ. છે ? બન્નેમાં ગુણ, વેગ, સમય વગેરેનાં કંઈક અંતર નથી ?
 ૧૯૩૭માં બીતરથી કેરવાનો આદર્શ જરૂર હતો પણ એનું સ્થાન
 આચરણમાં તો અલ્પ સંતોષ, વહિવટને પ્રગ્નકીય પ્રતિષ્ઠા અપા-
 વવાનાં કાર્ય, અને નાનાં, વામણાં. અલ્પપાતિઅલ્પ સુધારાએની
 નવાજેશે લીધું હતું. આજે, કે આવાજ હેતુસર સત્તા-આજ-એટલે કે
 બ્રિટિશ સત્તાએ તમારા હાથમાં રહેવા દીધેલી સત્તા-હાથમાં લો
 અને આજ પ્રણાલિએ કામ કરો તો તો એનું શું પરિણામ આવે ?
 અરે કદાચ પરિણામના પ્રશ્નને પણ બાળુએ મૂકીએ તો ૧૯૪૨ ના
 ‘ચલે જાઓ’ના ઠરાવ બાદ આ મનોદશા દેશની જે પરિસ્થિતિ છે
 તેની સાથે, એના મનોબ્યાપાર સાથે, એની ઉત્તેજિત ૧૯૫૫ના
 સાથે, એના અફર નિર્ણય સાથે, કેટલી સુસંગત છે ?

૩૭ના પ્રયોગ પાછગ ટાંમ કરતી મનોદશાને સત્તાની શાંતિ-
 ભરી સુપરદં શક્ય લાગતી હતી. પોતાની શક્તિના અને સામાની
 અશક્તિના-બન્નેના અતિશયોક્તિભર્યા ખ્યાલે, શાંતિભર્યા બદલાની
 કલ્પનાને ભ્રમકભર્યા રંગે ચીતરી હતી.

સગવાડવા લગ્ન

આજે આ કદપના અને વિચારણામાં મહેર્ષી અસખ્ય
એનો ખ્યાલ જનતાને આપી ગયો છે પ્રજાની સ્થિતિ સુધારવાને
લગતી કામગીરીની મર્યાદા બહાર આપી ગઇ છે અથવા તે
પ્રજાના જુસ્સાને વધારવાના માર્ગ તરીકે 'દેશની જાતની સંપત્તિ
સ્વીકારની મર્યાદા જણાઇ ગઇ છે એના માર્ગ પરિણામ તો પ્રજા
અપેક્ષાને સંતોષવાની અશક્તિથી અને સત્તા સારૂ મધના અ-
વગોને પોતાનો સ્વાર્થ વિાસ સાધવાની મળતી તકથી, એવા મળે છે

પણ આમ ન હોય તોય ૧૯૪૬ ની ચુટણી બાદ ૧૯૪૭
પુનરાવર્તન અન્ય રીતે પણ પરાક્રમ, પગલુ છે. આમાં માત્ર પ્રતિજ્ઞાને
ખ્યાલ નથી કે નથી ઠગવની અફરતાનો ખ્યાલ આમાં સાચો ખ્યાલ
તો દેશની પરિસ્થિતિનો સેવા જેવો છે 'ચલે જાઓ'ની સફળતાનું સરૂ-
કારણ શું ? એ સવાલનો એક જ જવાબ હોઈ શકે કે દેશની પરિસ્થિતિ
અણિશુદ્ધ રીતે વ્યક્ત કરવાની એની શક્તિ એ જ એની સફળતા
કારણ હતું.

આજે એમાં ખીજા મારણો ઉમેરાય છે અને 'ચલે જાઓ'ની
હામલને વધુ પુષ્ટ કરે છે, એ જાણીમાનું મુખ્ય કારણ તો બિલિય
સત્તાએ ક્રમિક વિકાસનો જે નમ્શો દોર્યો છે તે છે એ નકશો કાઢતો
સ્વીકાર્ય નથી સાચી વાત એ છે કે એવો નકશો દોરવાનો પરદેશી
સત્તાનો હક્ક સ્વીકારવા પણ હવે દેશ તૈયાર નથી દેશ તો હવે 'ચ-
લે જાઓ'ની હાકલથી ન ગએલી પરદેશી સત્તાને પોતાના જ
કાઢવા ઉત્સુક છે એટલે જ જેમાં ક્રમિક વિકાસની ગધ સગખી પર
હોય, એટલે કે એટલા સમય માટે પરદેશી સત્તાના આ દેશમાં
મહેવાના પગલાને સનામતી આપે ન્યાયી ઠરાવે, એવા કાષ્ટપણ પગલાં
સાથ આપવાનો દેશ ઈન્કાર કરે છે જાણે આજણે એવા કાષ્ટ
પગલાંમાં ભાગીદાર થવું એ કાષ્ટપણ સરચાને કે વ્યક્તિ માટે પ્રજાને

ઢોઢ કરવા જેવું કાર્ય છે. નાના નાના સુધારાનાં થીંગડાં દેશની સાચી માગણીને ઢાંકવાનું કામ કરે છે. દેશનું લક્ષ્ય બ્રિટિશ સત્તાને અનુકૂળ આવે એવી અંધાર ગલીમાં વાળે છે. એક સમય હતો જ્યારે એવા સુધારાની વાત માત્ર પરદેશી સત્તાને પડકાર રૂપ હતી. આજે તો એથી ઘણો મોટો પડકાર પરદેશી સત્તાને હિંદની પ્રજા આપી ચૂકી છે. હવે તો માગણીઓ કરવાનો સમય નથી કે નથી એનો કશો અર્થ હવે માગણી પૂરી કરવાને માટેનો પુરપાથ કરવાનો છે. માગણીને સિદ્ધ કરવા યત્ન કરવાનો છે.

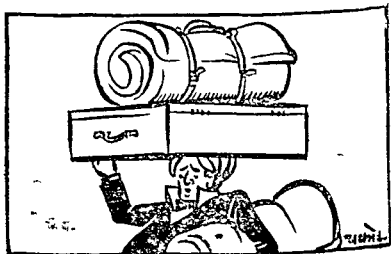

‘હિંદમાં બીજાને બળવો ફાટી નીકળ્યો તો ઘર આપણે આવશે’

લોડ રેવેન્યુ

કદાચ આ યત્નના એક ભાગ તરીકે ચૂંટણી બાદ મળી શકે એ સ્થાનનો ઉપયોગ થઈ શકે. પણ એ માટેની સ્પષ્ટતા આજ ધડીએ થવાની જરૂર છે. સત્તા નિરપેક્ષ રીતે ખૂરી હોય છે એમ તો કોઈ ત્યાગી વીતરાગી કે દુષ્ટાએતો માણુય જ ઠહી શકે. અને સત્તા નિંદામ છે સત્તાના દુષ્ટિન ઉપયોગથી. પણ જો સત્તાનો ક્રાંતિકારી ઉપયોગ થઈ શકે તો એમાં કશુંય હાનિકારક કે નિંદા નથીજ. આ માટે

સદ્ગુથી પહેલ પ્રથમ તો માનસિક વલણ બદલવાની જરૂર છે. દેહ સુદૃઢિયા સુધારા કે અદૃષ્ટની સતોપને બદલે સત્તા પ્રાપ્તિના અત્રિમ પ્રતિનિધિ બનવાની ઇચ્છા અને શક્તિ ધરાવનારાઓને જ આ કામ

‘પોટર’ બવર્નર—
બિચા ઉપાડવા ?

સોંપી શકાય. અને તેજ એમનો માર્ગ આંકી આપીનેજ. પ્રજના મતથી સત્તાના સ્થાનપર આવેલાઓએ સાચા સત્તાધારી બનવું જોઈએ. સત્તાનું સ્થાન પ્રજા છે અને પ્રજાએ એમને એ સ્થાને બેસાડ્યા છે. કેાડ પગ્દેશોની ઇચ્છા કે અનીચ્છા એમને એમનાં કાર્યમાં રોકનારી વસ્તુ બનવા માગે તો એ પ્રજાની પસંદગીના સત્તાધીશોએ એવી પરદેશી સત્તાને એનું સાચું સ્થાન બતાવી દેવું જોઈએ.

આવે સમયે કહેવાતી મડાગાંઠ આવે છે. એના પ્રત્યેની અત્યાર લગીની નિષ્ક્રિય વલણનો પણ ત્યાગ થવો પડે છે. મડાગાંઠ ઊભી કરે જ કાન્તિ નથી આવતી. એ મડાગાંઠનો કાન્તિકારી ઉપયોગ એજ અગત્યની વસ્તુ છે. અત્યાર લગી તો મડાગાંઠ અકર્મણ્ય—એટલે પ્રજાની

પક્ષે અકર્મણ્ય-રહી છે. આ સિધ્ધિ કદાચ 'ઠેલમાં નમે એવી હશે. '૪૬માં આધ્યાસન આપવામાં આવે છે કે 'સુટણીતો' એક વિરતૃત સ્વાતંત્ર્ય જંગનો એક ભાગ છે. ને વરતૃત: આ સાચું હોય તો હવે પછી શું ? એની સ્પષ્ટતા થવી જરૂરી છે. 'સુટણીઓ' આવે છે અને એટલી બધી વાતો બોલાય છે કે બોલનારને પણ એ યાદ રાખવાની જરૂર નથી લાગતી અને સાંભળનારની તો કિમ્મતિ એથી વધતાર હોય છે. ને સુટણી એ વિરતૃત અને અરખલિત રીતે વહે જતા સ્વાતંત્ર્ય જંગનો એક ભાગ છે એ માત્ર વાણી વિલાસ ન હોય તો આજની ઘડીએ થોડીક બીજી સ્પષ્ટતા પણ થવાની જરૂર છે.

મોવડી મંડળના માનસિક વલણનો ક્યાસ કાઢવો આજે અધરો, બન્યો છે કારણકે એવો મોકો જ કોઈ નથી આપતું. સહુ આવતી એક પણ માટે જ વિચાર કરતું લાગે છે અને ન્યાં એ પણ પછીની પણની વાત આવે છે ત્યાં જૂનાં વિચાર વહેણો પાછાં દેખા દે છે. કહેવામાં તો આવે છે કે ૧૯૪૫ એ ૧૯૪૨ નથી પણ એની તર્ક સિદ્ધિ રૂલસિદ્ધિ, ૧૯૪૬ એ ૧૯૩૭ નથી, એ વિષે ન સમગ્રાય એવું મૌન પાળવામાં આવે છે. 'ચલે જાઓ' ની હાકલ બાદ ૪૨ થી ૪૫ લગી દેશે એ સૂત્રને કામચાજ બનાવવા જે સહયુ' છે તેને ભ્રમંક ભરી અંજલિઓ અપાયો બાદ, શું ફરી પાછું એનું એજ '૩૭ થી ૩૯' નું નાટક ફરીથી ભજવાશે ? અહીં માત્ર એક વસ્તુ પર ઓછો કે વતો બાર મૂકવાનો સવાલ નથી. મુશ્કેલ વિચારણાનો પ્રશ્ન છે. વસ્તુની કીમત ફરીથી આંકવાનો સવાલ નથી. જીવન પ્રવાહે પસંદી નાંખેલાં મુલ્યોને ધ્યાનમાં લેવાનો અને આવરી જતાવવાનો સવાલ છે.

આ પ્રશ્નો પર ભાવિનો આધાર છે. પરદેશી સત્તાએ બંધારણ ઘડનાર સમિતિની વાત વહેતી મુકી છે. આઝાદ થવા ઇચ્છતી પ્રજાનું, સહિદોના જીવનથી આઝાદીની પ્રતિજ્ઞા લઈ બેઠેલી પ્રજાનું, આથી વિશેષ બીજું કંઈ અપમાન ન હોઈ શકે. દિવંતી પ્રજા એવા કોઈના પણ

અધિકારને સ્વીકારતી નથી. એને માટે તો આમ પ્રતિનિધિ સભા
એ જ એક માત્ર ઇષ્ટિત વસ્તુ છે. પગ્દેશી સત્તાને, વસ્તુનાં હાર્દ
વિદ્યોત્સાહોં ખોખાંથી છેતરવાની તક આપવા દેશ તૈયાર નથી. એના
એવા યત્નને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ ગમે તે રીતનો સાથ એ ક્રાન્તિનો
દ્રોહ જ ગણાશે.

એટલે જ હવે શું ? ની સ્પષ્ટતા અતિ આવશ્યક બની છે.

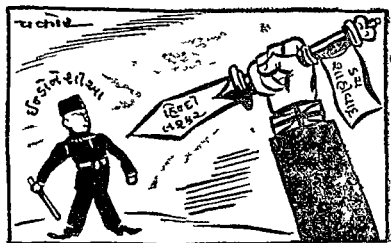
જ. દ.

સવાલ : નાટકો અને રંજન કાર્યક્રમોમાં માછીફોડોન કેમ રાખવામાં
આવે છે ?

જવાબ : પ્રેક્ષકો મોટેથી વાત કરી શકે એ માટે.

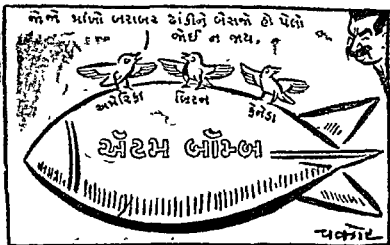
આંતરરાષ્ટ્રીય નોંધ

‘ડચ સરકાર પ્રતે આપણી નૈતિક
જવાબદારી છે’-બ્રિટિશ એકરાર

ચીનમાં ખૂનખાર આતર વિગ્રહ ચાલે છે સોવિયેતના વિજયથી
છોકેલો સામ્યવાદી પક્ષ મસુરિયા આઉટર મોગોલિયા વગેરે નિસ્તા
પગ કબ્જે કરવાના ધરાદે કોમિન્ટાગના લશ્કર સાથે બાખડે છે.
રશિયા પાછા ફરતા સોવિયેતી સૈન્યોએ આ મુલકોના કબ્જે સીધો
સામ્યવાદી પક્ષના હાથમાં આવોને પડે એવો તાગડો રચ્યો છે. ચાંગ
પોતાનું લશ્કર મોકલી શકે એ પહેલાં વિમાન ધોનો કબ્જે પણ
સામ્યવાદી સૈન્યો પાસે આવી ગયો છે. ૧૯૧૧થી શરૂ થયેલી ચીની
ક્રાન્તિના ભાતિગલ ઇતિહાસમાં એક નવું કડુય પ્રકરણ લખાઈ રહ્યું
છે કરારોની કીમત કાગળના ફાતરા જેટલીય નથી રહી ચીનને
માટે જાણે પૂર્વના પોવાન્ડ બનવાનું ભાવિ નિર્માણ થયું હોય એમ
લાગે છે.

આવોજ ઇતિહાસ ઇંગનમાં ગયાતો જાય છે, વાલદા મુજબ
બ્રિટિશ લશ્કર પાછું ખેંચાય છે એમ મહેતમાં આવે છે.

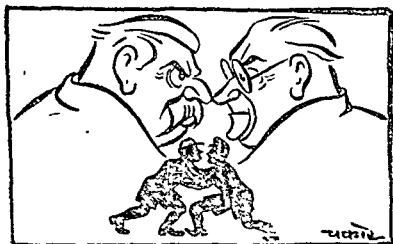
આણુ-શક્તિનાં ઢાંકણ

તોમાં એક નાનકડો બનાવ બની જાય છે. નવું પ્રધાન મંડળ આવે છે કટોકટીને સમયે પ્રધાન મંડળની ફેરબદલીનો અર્થ ધણે ગંભીર થાય છે. એ હિપર અભિપ્રાય આપવા જેટલી પ્રમાણિત માદિતી આજે આપણી પાસે નથી. પણ જ્યારે ડચ શાહીવાદીઓએ શારિઅરના નવા પ્રધાન મંડળનાં વખાણ કર્યાં ત્યારે મનમાં એક દહેશત તો જરૂર લાગી કે આ ફેરબદલી પણ કશી શાહીવાદી કામતનું પરિણામ તો નથી ને ?

પેટેસ્ટાઇનની પરિસ્થિતિ જેમની તેમ છે. બ્રિટિશ સત્તાનું નિવેદન અત્યાર ઘડી પૂરતું જમને દરવાજેથી પાછું વાળવા માટે નુજ હોય એવી સ્થિતિ છે. યહુદીઓને નારાજ કરવાની બ્રિટનમાં તાકાદ નથી. આરબોને ન્યાય કરવાની જરૂર જણાતી નથી. અને પોતે જે સ્થાન 'જમાવ્યું' છે અને જે, કહેવાતાં શાહી દિવોની રક્ષા ખાતર અખંડ રહેવું જોઈએ એમ મનાય છે, તેમાંથી તમુક ભાર ઓછો કરવાને માટેની તૈયારી નથી. આંતરરાષ્ટ્રીય વાલીપણુ ને અર્થ તો બદનામીનો ભાર અન્યને માથે નાખવાનો તરફીય છે.

હાસ્ય ગ્રેરે એવી વાત એ છે કે માનવી આચરણમાં જરાકે ફેર બદલે
કર્યા' વિના મીઠા શબ્દોની વાડ ભરી આવતાં અનિષ્ટોને ખાળવા
યાત્ર કરી રહ્યો છે.

જ. દ.

ચીનનો આંતરવિગ્રહ

પ્રવૃત્તિનો પરમ સાર : દુનિયાના સદૃ માનવીઓમા પાતે
મદાનંમા મદાન દુ.ખી છે તે દેખાડવાની ક્રિયા.

CHICH LIGI

ॐ रामदास ॐ

© 1978 BY THE AUTHOR

જેણે દેશની રક્ષા માટે ચોતાના રૂપે
 જેણે દેશની રક્ષા માટે ચોતાના રૂપે
 ચાવેનું બલિદાન આપ્યું
 ચાવેનું બલિદાન આપ્યું
 પાતળા પુત્રો ત્યાગ કર્યા
 પાતળા પુત્રો ત્યાગ કર્યા
 કાલોન યુગની મહાન નાશની
 કાલોન યુગની મહાન નાશની
 ગરવો કથા

ગીત, સંગીત અને
 નૃત્ય વડે મોહામણ
 બનેલું મુરલી મુવીટોનનું
 લક્ષ્મી પ્રોડક્શન ચિત્ર

સખિતા
 દેવી

સખિતા દેવી

જે ચિત્રને
 માહિત્યકારોએ
 અને કથાગસિકાએ
 કથાકૃતિ તરીકે
 નરાવ્યુ છે

. સમિકા .

નિર્માતા

ચિમનલાલ ત્રિવેદી

કથા :

રામચંદ્ર કાકુર

રેક્ષીમાં
રેક્ષીમાં

પ્રેમઅદીબ
 પ્રેમઅદીબ
 સખિતાદેવી
 સખિતાદેવી
 ભવન, અરુણ
 ભવન, અરુણ
 બદરીપ્રસાદ
 બદરીપ્રસાદ

રેક્ષિયમ રીલીઝ

તમાગ સહેગમાં આવે ત્યારે અવરય જોશો. પૂજારીમાં
 તમાગ સહેગમાં આવે ત્યારે અવરય જોશો. પૂજારીમાં
 તમાગ સહેગમાં આવે ત્યારે અવરય જોશો. પૂજારીમાં

પ્રકાશનું
પ્રાચીન
શાસ્ત્ર
સંગ્રહ

અમદાવાદ નિહી સુગત, લાહોર
અમદાવાદ નિહી સુગત, લાહોર
વિગેર રિન્દભરના શકેરાની ભુવાનીને
વિગેર રિન્દભરના શકેરાની ભુવાનીને
જેણે જોશીલી મનાવી દીધી કે
જેણે જોશીલી મનાવી દીધી કે

ગાહિત્ય
અભિનિ
કુસુમ

પૂજક અભિનિપતિ
પૂજક અભિનિપતિ

વિ ક્ર મા દિ ત્ય

વિગેર
વિગેર
વિગેર
વિગેર

કુમ્ભ કુસુમ

કુમ્ભ કુસુમ
કુમ્ભ કુસુમ
કુમ્ભ કુસુમ
કુમ્ભ કુસુમ
કુમ્ભ કુસુમ
કુમ્ભ કુસુમ
કુમ્ભ કુસુમ
કુમ્ભ કુસુમ
કુમ્ભ કુસુમ
કુમ્ભ કુસુમ

તમારું ચક્ર ગયું કે
તમારું ચક્ર ગયું કે
પ્રાશનું ન ન નું જ સંગીત ચિત્ર
પ્રાશનું ન ન નું જ સંગીત ચિત્ર
“ હો મા ગા ગુ ગા ”
“ હો મા ગા ગુ ગા ”
જેમા શ્રી ગાનિકુમાર દેવે
જેમા શ્રી ગાનિકુમાર દેવે
પોતાના ગાનમાં પ્રેમના કુસુમ
પોતાના ગાનમાં પ્રેમના કુસુમ
અ ન રી જ દેવકાલ્ય જીવે
અ ન રી જ દેવકાલ્ય જીવે
એ ન રીમદ્ વૃક્ષધ્યા રજી જીવે
એ ન રીમદ્ વૃક્ષધ્યા રજી જીવે
શ્રી પગમાં નું પદ ગયું ચિત્ર
શ્રી પગમાં નું પદ ગયું ચિત્ર
“ ન રી મા ”
“ ન રી મા ”
અ ગ મી આ ગુણ
અ ગ મી આ ગુણ

કુમ્ભ કુસુમ

અમદાવાદ ગીતી

રાંગલ

અરવિન્દ

એટલે

અનોખા વસ્ત્ર માટે

હિંદુ સૌથી વિખ્યાત ડાપડ

જેનાં કે મુનરાઉ સારીઓ - પાતીયાં - શર્ટીમ
લ્વીસ - કેપ - પોપલીન્ - નેનમુક - લાન - મક્કમક
દારીયા અને વાયસ.

તમે જે

ડાપડ ખરીદો

તે ઉપર આ

માર્ક લુઓ.

અરવિન્દ વીકર દીલો અરવિન્દ

આ કાર્ડનો ઉપયોગ અવગણવા લાગે તે અવગણ્ય છે. જેથી અવગણના
કરનારને કોઈ પણ પ્રકારનો દેવતાનો સંપર્ક નહીં થાય. આ કાર્ડનો
ઉપયોગ કરનાર અવગણના કરનાર છે.

લિફ્ટનાં જ
 લિફ્ટમાં જ બનેલાં
 કાપડ ઉઘોગને અતિશય ઉપયોગી
 અનુભવે પરદેશી બનાવટો કરતાં પણ
 સસ્તાં, સફાઈદાર, સફળ નીવડેલા ઔદ્યો-
 ગિક રસાયણો બનાવતી
 અગ્રણી સ્વદેશી
 સંસ્થા

સરદેસાઈ પ્રધર્સ લિમિટેડ

[સ્થાપના ૧૯૧૧]

- ઑટોકલેવ પ્લેન્ટથી બનાવાતાં

સ્ટ્રીકલીન તથા ઓલો ઓઈલ

મદનદેસાઈને બદલે ૧૦૦ એ ૧૦૦ ટકા કામ આપે છે

એસ. બી. ૭૦૧ એ

વેજટેબલ ખાખીની
 બનાવટમાં ઉત્તમ
 કામ આપે છે

૩૦ વર્ષનો

ઔદ્યોગિક
 રસાયણોનો
 અનુભવ

વધુ વિગત માટે

ભગુભાઈ એમ. શાહ

ઓફિસ

૩૧ડી બાગન, કોમ સેન્ટ્રલ ચિત્રખર્ચ મિલિંગ, અમદાવાદ
 નં ૭૨૬૦

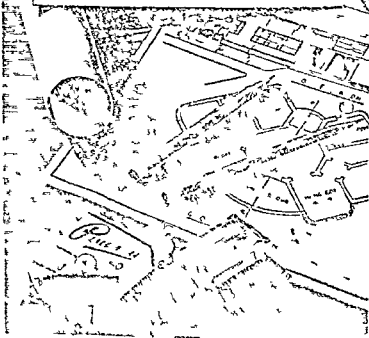
મનોરજન માંટની યુદ્ધોત્તર યોજના

તેની ઉચ્ચતી યોજના ૬૭ અમતમા

મુ રી અસાન કે, પચ પનામા

મીગારેટના વૃત્તસાનની મોજ

તેના માટે સમ્પત્તિ ના છે

કોંગ્રેસ મણિ મહોત્સવ

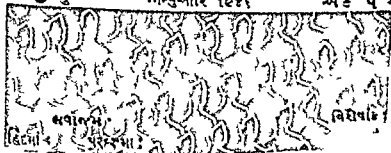
અંક. 50735

૧૯૪૫

વર્ષ ૭ સુ

મન્યુઆરિ ૧૯૪૬

અંક ૫ મો

ચાર રૂપીઆ સાડા છ રૂપીઆ

રાયાપુત્ર ફાલિકા

આકર્ષક અને
ટકાઉ

ફેબ્રુઆરી ચાકીઓ. વોયલ. મલમલ.
શર્ટિંગ. પોપ્લીન. કોર્ટિંગ. રૂમાલ વિ.

MAHESHWARI MILLS LIMITED

Managing Agents

DHIRAJLAL KHUSHALDAS & CO.

Address

Cables

Telephone No.

P. B. No 79

**SHAHIBAUG ROAD
AHMEDABAD.**

**MAHESHWARI
AHMEDABAD.**

**Office . 2701
Residence : 7011**

Spindles 21034

Looms 460

**Our Specialities lead all Markets
We Manufacture**

- 1. FROM INDIAN COTTON**
- 2. BY INDIAN CAPITAL**
- 3. BY INDIAN LABOUR**

We manufacture grey or Bleached Cotton and artificial Shirtings in variety of Fast matching Colours, Dhoties and Sarees of fancy Borders and Dorias of up-to-date designs which are all

ATTRACTIVE — DURABLE — CHEAP
our products are wellknown as
Maheshwari Fabrics & in great
demand from all parts of India.

રોહિત મિલ્સ લિમિટેડ

અમદાવાદ.

એટલે

સુંદર ટકાઉ અને મુલાયમ કાપડ

માટે

સર્વોત્તમ

અમારી ખાસ બનાવટો

છાપેલી છીંટ

વાયલો

શર્ટિંગ

લોંગ કલોથ

કેપ

ધોતી

સાડી

મલમલ

ખાખી ટવીલ

વગેરે

વાપરીને ખાત્રી કરો

ડેપો

કાંકરિયા રોડ

અમદાવાદ નં. ૨

નારતું શિરનામું

રોહિત

અમદાવાદ

ટેલિફોન નંબર

મ ૧

{ ૫૩૫૨

૫૨૬૯

હિંદના દરેક બજારમાં છુટક વેચાય છે.

‘ઈન્ડીઅન ગ્લોબ’ની

જવલંત પ્રગતિ

૧૯૪૪ની આખરે

ઉઘરાવાએલી થાપણ	રૂ.	૧૬,૦૦,૨૦૦
ભરપાઈ થએલી થાપણ	રૂ.	૭,૦૦,૦૫૩
શેર હોલ્ડર્સની જવાબદારી	રૂ.	૯,૦૦,૦૮૭
પ્રીમીયમની આવક [૧૯૪૪]	રૂ.	૩૧,૨૪,૧૮૦
રીઝર્વ ફંડ		૧૭,૩૭,૧૭૪
કુલ અસકયામતો		૩૭,૪૫,૫૭૮

વિજયસિંહુ ગોવિંદજી
મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર

નવલ જેરાજાણી
જનરલ મેનેજર

આગ અગ્રમાત, જિલ્લા, મોટા
દરિયાઈ વગેરે સર્વ પ્રકારના વીમા-
કામકાજ સરળ રાખેલાથી
દાય લેનામાં આવે છે

વીમા કામ માટે યાગવળ ધરા-
વતા હિસાબી કાર્યકરોને સુતો
ધાર્ય મહેનતાણ પોતાની
સાચાઈ દર્શાવતા મળી શકે છે

એજન્સી પ્રતિનિધિત્વ તથા જરૂરી વીમા સાહિત્ય માટે લખો યાં મળે

ઈન્ડીઅન ગ્લોબ

ઈન્સ્યુરન્સ કંપની લિમીટેડ

હેડ ઓફીસ ૩૧૫/૩૦૧, પ્રોસપેક્ટ એમ્સ, હોર્નબી રોડ, કાટ મુખ્ય

કંપનીની અન્ય શાખા કચેરીઓ.—

અમદાવાદ, વડોદરા, ભાવનગર, કરાંચી, કલકત્તા,
કચ્છમાંડવી, કપાલા, યુગાન્ડા, લાહોર, મદ્રાસ, નાગપુર
પૂના, પોરબંદર, વેરાવળ

અશ્વિન ઈન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. નું

રીફાઈન્ડ ગ્રાઉન્ડ નટ ઓઇલ

(મગફળીનું વિશુદ્ધ તેલ)

અને

અશ્વિન ખારસોપ

અધેજ વેચાય છે - પૂછા :

અશ્વિન ઈન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ

ઓફિસ :	ગુજરાતના એજન્ટસ	કચ્છ કાઠિના	કારખાનું.
ન્યુબિલી ખાગ	"રસદા" એજન્ટસી	એજન્ટસ	સમલાવા
સામે પોસ્ટ	૪ રંગવાળા માર્કેટ	આધવણ કલ્યાણજી	(ત્રી.ખી.)
બોક્સ નં ૮૨.	રેલવેપુરા	ની કું.	
વડોદરા	અમદાવાદ	બોટાદ	

છાપેલા

કાપડ

માટે

સારંગપુર

ના

કાપડનો આગ્રહ
રાખો

સારંગપુર

કોટન મેન્યુફેક્ચરિંગ

કંપની લીમિટેડ

રાયપુર દરનાન બદાન

અમદાવાદ

ક * *
લાખ લાખ વેદનાઓ
દેવામાં સંધરીને
પતિદેવની પૂજા કરી
નમણી વહુઓનાં બળતાં
અને ધગતાં જીવનની
જરૂરત ન્યોત

પ્રકાશનું મનજીત
સામાજિક સર્જન

માનવ જીવનમાં સદાય ડોકિયાં કરતી વસંત
અને પાનખર-શરદ અને હેમંતની રૂપેરી કથા

હમારા સંસાર

વિગ્નર્થી
શાંતિકુમાર

કથા મંવાદ
પંડિત ગરીશ

મંગીન
ગોવિંદરામ

ધ્વનિ
એલ. જે ભટ્ટ

સહયોગ
પ્રતાપ દવે.

જાણી : નૃત્ય : કથા : ગીત
ચુસુંદ મુલજી - શરદ શુક્લ - હુસાણી. રમેશ ગુપ્ત

— પાત્રો —

જીવન, રંજના, ઉમાકાન્ત
રાજકુમારી શુક્લ, મુશીલકુમાર
દુલ્હુબાઈ, શ્રી ભગવાન —
મધુસુદન, સત્યરાણી અને
— મુમતિ ગુપ્ત —

સમય રોજ

૪, ૭, ૯-૪૫

શુક્ર-રાત્રી ૧ વાગે

સુમધની જનનાનું જે
જીવીયર ખ્યાન ખેંચે છે.

એવરમીન રીલીઝ.

કેપીટોલ

કાંછ અને ફિનીશ

યુદ્ધ દાસીન ઉદ્યોગોમાં મેઈઝ સ્ટાર્ચના ઉદ્યોગો
અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે અને હવે આ
ઉદ્યોગ ઊંચી કક્ષાએ પહોંચ્યો છે.

અમારી ફેક્ટરીમાં ઊંચા પ્રકારના મેઈઝ સ્ટાર્ચનું
ઉત્પાદન વધ્યું છે, અને મીઠા ઉદ્યોગની કાંછ અને
ફિનીશ માટેની જરૂરિયાત સંપૂર્ણ રીતે સંતોષવા અમે
ખાત્રી આપી શકીએ છીએ

ઉત્તમ પ્રકારની કાંછ યનાવવા અને દાખડના વિશિષ્ટ
ફિનીશ માટે તેમજ ખર્ચમાં ઠરકસર કરવા અમારા
... નિષ્ણાતની સલાહ લો.

મેઈઝ સ્ટાર્ચ

ધી હિંદુસ્તાન કલર કેમીકલ એન્ડ મેન્યુ. કું. લી.
કઠવાડા.

વાયા. નરોડા. (અરોડા રોડ)

સોલ ડીપર્સ —

સી. વી. મહેતા લી.

પો. ઓ. કઠવાડા.
(અરોડા રોડ)

વાયા નરોડા. ઓ. પી. રેલ્વે.

હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના ઉગમ અગાઉ

શ્રી માનવેન્દ્ર

“ જોડેજોડલા સરકારી
સભ્યોને હું મળ્યો છું એ
બધાએ સરકારી પગલાઓ
વિષેના તમાગ ખ્યાલો દર્શા-
વવાના સાધનોના અભાવ વિષે
ચિંતા પ્રદર્શિત કરી છે.....
તમે કોઈ પણ પ્રકારની સલાહ
આપતા નથી, અને વિરોધ
કરતા નથી તમે કશા સુધાગ
સૂચવતા નથી ”

૧૮૪૨ની એક બપોરે ઇંગ્લેંડથી તશરીફ લઈને આવેલા એક જ્યોર્જ
થોમસને કલકત્તાના બુદ્ધિમાનો આગળ ઉપરોક્ત વાણીમા સંમેધન
કર્યું એના અવાજમા જ સમગ્રવટની એક શક્તિ હતી ‘ આ દેશમા
અમારી નીતિ માત્ર સ્વાર્થી જ નથી, આધણી પણ છે ” એણે નિખા-
લસ રીતે હકીકતનો એકરાર પણ કયો “આવો ત્યારે સગકિત થાવ
એક અવાજ બોલો ” એણે ગર્જના કરી

હિંદુસ્તાનમા બ્રિટિશ રાજ્ય એ વખતે જન્મવા માડ્યું હતું કાર્ય
માકસે આ જન્મકાગળી કયા આલેખી છે “ વેપાગનું અમસ્ત સ્વરૂપ
પલટાવું હતું ૧૮૧૩ સુધીમા હિંદુસ્તાન મુખ્યત્વે નિકાસ કરનાર જ
દેશ હતો. હવે એ માવની આપાત કરનાર દેશ બની ગયો એની
રૂંટાર એટલી ઝડપી હતી કે ૧૮૨૩મા વિનિમયનો જે દર
૨ શીલીંગ ૬ પેન્સનો હતો તે ૨ શીલીંગનો ચર્મ ગયો અનાદિ કાળથી

કાપડના કારખાના સમું દિંદ હવે અંગ્રેજી તાણા-વાણા અને કપડાથી
 છલકાવા માંડ્યું. ઈંગ્લેંડમાં એનો માલ હવે જતો અટક્યો, અગર તો
 ભારે અગવડો સાથે દાખલ થતો, ત્યારે ખીજ બાજુ દેશના પ્રખ્યાત
 કાપડને અત્યંત નુકસાન કરે, એ રીતે બ્રિટિશ માલ માત્ર નામની
 જગત સાથે દિંદના બજારમાં વહેવા લાગ્યો. ૧૭૮૦માં બ્રિટિશ
 નિકાસનો દિંદી વેપાર માત્ર ૧/૩૨ જેટલો હતો. ૧૮૫૦ માં દિંદમાં
 બ્રિટિશ માલની નિકાસ ૮,૦૨૪,૦૦૦ પાઉન્ડ પર પહોંચી. એમાં
 કાપડ જ એકત્રું ૫,૨૨૦૦૦૦૦ પાઉન્ડ ઉપર પહોંચ્યું. આમ કુલ
 નિકાસનો ૧/૮ ભાગ અને કાપડનો ૧/૪ ભાગ દિંદ સાથેના વેપારમાં
 આવવા લાગ્યો. એકલા કાપડના જ ઉત્પાદનમાં બ્રિટનની ૧/૮ પ્રજા
 રોકાઈ હતી. અને દેશની આવકનો ૧/૧૨ હિસ્સો પણ એમાંથી જ
 મળતો હતો. "

દિંદનો વિજય હાંસલ કરીને જ પરદેશીઓ અટક્યા નહોતા.
 દિંદનો કાપડવેપાર તોડીને આ વલુકરોને કપાસ અને કાચો માલ
 ઉત્પન્ન કરવા ખેતરો તરફ ધકેલવા માંડ્યા. અનાજ દ્વારા ખીજો માલ
 મેળવવાની પુરાણી પદ્ધતિ અતર્ધ્યાન થવા માંડી. અને પૈસાનું દર્શન
 નાના ગામડાંમાં થવા લાગ્યું. દિંદુસ્તાન આમ સ્વતંત્ર ઉત્પાદક દેશના
 રથાને ખીજ દેશના યંત્ર ઉદ્યોગ માટેનો ખેતીમાં જ ધ્યાન રાખતો દેશ
 બની ગયો. એ સાથે દિંદમાં ઉત્પાદનના સાધનો ન આવે એની
 કાળજી લેવાવા માંડી.

દિંદની પુરાણી રજવાડાશાહી પદ્ધતિ નવા આક્રમણ આગળ
 તૂટતી જતી હતી. ઇતિહાસના બજો જ દિંદુસ્તાનને આગળ ધકેલતા
 હતા. ઈંગ્લેંડ એના સાધનરૂપ બન્યું એટલું જ. માર્ક્સ કહે છે, "દિંદુ-
 સ્તાનમાં સામાજિક ક્રાંતિ કરાવવામાં બ્રિટનના હેતુઓ સાવ નીચ
 હતા. એને ઠોકી ખેસાડવાની પદ્ધતિમાં ય એ મૂંઝવે જેવી હતી. પણ એ
 સવાલ નથી. એશિયાની સમાજ રિયતિમાં મૂળભૂત ક્રાંતિ વગર માનવ

જાત પોતાનું બાવિ ધડી શકે ખરી ? ઇંગ્લેંડના ગમે તેટલા ગૂંહાઓ હોય તોય તે આવી સમાજક્રાંતિ જન્માવવામા ઇતિહાસનું અદ્વાત સાધન બની ગયું. ”

આ સમાજક્રાંતિની અસર હિંદુસ્તાન પર પડ્યા વગર રહી નહિ. રેલ્વે, તાર અને ટપાલના કારણે દેશની કદી ન આવી હોય એવી ભૌગોલિક એકતા આવી. એક ખૂણે બનતો બનાવ બીજે ખૂણે પહોંચવા લાગ્યો. પશ્ચિમના વિચારોની અસર દેશે ઝીવવા માડી અને એમાં દેશનો શિક્ષિત વર્ગ તણાવા લાગ્યો. શિક્ષિત વર્ગની નજર યુરોપના રાજ્યતંત્ર પર, એની પદ્ધતિ પર વળી, અને એ જ પ્રકારની સમાજરચનાની ઝંખના થવા લાગી બીજી બાજુ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનાદના ઝેરી શોષણે દેશની સ્થિતિ વધારે કંગાલ થવા લાગી કંપની સરકારના અમલદારો લાચીઆ હતા. દેશમા ધૂમતુ લશ્કર અકલ્પનીય અત્યાચારો ચુમ્મરતું હતું. દેશના વેપારવાણિજ્ય નાખૂદ થવા માડ્યાં હતા. આ શોષણે જ પ્રજામા અસતોષ અને રોષ જન્માવ્યા બગાળના સયાયોએ બળવો કર્યો હતો ઉત્તર હિંદુસ્તાનના ખેડૂતોએ પણ છૂટાછવાયા બડો કર્યાં હતાં

આ બન્ને કારણો થોડે ઘણે અંશે નવી રાજકીય જાગૃતિમા નિમિત્તરૂપ બન્યાં અને ૧૮૪૨મા ન્યારે ન્યોર્થ થોમ્પસને એકત્ર થવાની હાકલ કરી ત્યારે એ થોડે ઘણે અંશે ઝીનાઇ પણ ખરી. પરિણામે દેશની પ્રથમ રાજકીય સંસ્થા ‘બ્રિટિશ ઇન્ડીઆ સોસાયટી’ અસ્તિત્વમાં આવી. આ સંસ્થા કદીય શક્તિશાળી ન બની. એના જન્મ સાથે જ એને ક્ષય લાગુ પડ્યો હતો. ૧૮૫૧મા ‘બ્રિટિશ ઇન્ડીઆ એસોસીએશન’નો જન્મ થયો. એમા મોટે ભાગે જમીનદારો જ હતા. એ જ કારણુમર એ વધારે શક્તિશાળી બની ચકી. મધ્યમ વર્ગ હજી ઘણો નાનો અને રાજકીય આદોલનને દોરવા અસમર્થ હતો. આ સંસ્થા હંમેશા પોતાનું જ વર્ગહિત જાળવવા

તત્પર રહેતી. એનો ઉદ્દેશ હિંદ અને ષિટનના સમાન હિતો જળવવાનો અને દેશના પ્રજાજનોની સ્થિતિ સુધારવાનો હોવા છતાં એ જમીનદારોના રાજકીય હિતો જળવવા જ પ્રયત્નશીલ રહેતી. એમને રાજકીય સુધારાઓ જોઈતા નહોતા. પ્રજાના અધિકારોની એ ત્યારે વાત કરતી ત્યારે એની દૃષ્ટિ સમક્ષ જમીનદારો-રાજાઓ જ રહેતા. ‘ ષિટિશ ઇન્ડીઅન એસોસીએશન ’ના પ્રથમ પ્રમુખે જ સતી-સુધારાઓ તથા રાજા રામમોહનરાયના પ્રગતિશીલ વિચારોનો વિરોધ કરનાર ‘ ધર્મ ’ સભા ’ની સ્થાપના કરાવી હતી.

આમ છતાં આ મંડળ યુરોપની પદ્ધતિએ વ્યવસ્થિત થયું હતું; અને અખિલ હિંદ ધોરણે પ્રચાર કરતું હતું. મદ્રાસ અને અયોધ્યામાં એની શાખાઓ ઉઘાડવામાં આવી. એની વારંવાર સભાઓ મળતી. સુધારાઓ માટેની દરખાસ્તો થતી. એણે હાંડનમાં પોતાના એજન્ટો નીમ્યા. અને પાર્લામેન્ટ તરફ અરજીઓ પર અરજીઓ કરવા માડી સરકારે આનો સ્વીકાર કર્યો નહોતો, પરંતુ અતે સરકારની ધારાસભામાં એ પ્રતિનિધિઓ મોકલવા શક્તિમાન થયું હતું. આમ છતાં ચોક્કસ આદર્શના અભાવે અને સંકુચિત હેતુના કારણે આ સરથા આગળ કૂચકદમ ન કરી શકી.

આ બધાય બળે દરમ્યાન મધ્યમ વર્ગની સંખ્યામાં વધારો થતો હતો. શહેરોમાં મૂડીવાદી વર્ગ જન્મ પામતો હતો અને એ ઉદ્યોગ માટે અમુક પ્રમારના રાજકીય સુધારા મેળવવા આગ્રહ બની રહ્યો હતો. અંગ્રેજ શિક્ષણનો વધનો જનો પ્રચાર આ બધા વર્ગોના આર્થિક અસંતોષને ‘ ઇન્ડીઅન એસોસીએશન ’ તરફ વાળવા ૧૮૭૬ માં સમર્થ બન્યો એમાં મુખ્યત્વે વડીલો અને લેખકો હતા. આ મંડળ ખાલી અરજીઓ કરતા રાજકીય પ્રચારને વધારે મહત્ત્વ આપતું થઈ ગયું. એનો ઉદ્દેશ હતો “ શિક્ષિત મધ્યમ વર્ગના વિચારો રજૂ કરવા અને જાહેર જીવનમાં સત્તાગ રસ લે એવો ઉત્સાહ

પ્રગટ કરવો ” અંગ્રેજ અને દેશી ભાષામાં અખબારો પ્રગટ થવા માડ્યા હતા ‘અમૃતમંજાર પત્રિકા,’ ‘બગાવી,’ ‘હિંદુ પેટ્રીઅટ,’ ‘હિંદુ,’ ‘મરાઠા,’ અને ‘કેસરી’ વગેરે સરકારી નીતિ પર સીધેસીધો પ્રહાર કરતાં આ પ્રયાગથી સારા દેશભરમાં રાષ્ટ્રીયતાનું મોતુ આબુ. મડળમાં હિંદુ શિખ, મુસ્લિમો બધા જ જોડાવા લાગ્યા.

મડળ આગળ ભાતભાતના કામો આવી લાગ્યા બગાળમાં લાખો જનની ખુવારી કરતું પ્રચંડ વાવાઝોડું આવી ગયું અને દક્ષિણ-માં દુકાળના ખખ્ખરમાં હજારો છવો હોમાઈ ગયા, ત્યારે ૧૮૭૭માં સરકારે દિલ્હીમાં દરબાર ભર્યો એ બનાવે પ્રજામાં રોષ જગાવ્યો “બગાવી” એ આ પ્રસંગને “વિરાટ બૂન” તરીકે વર્ણવ્યો એણે લખ્યું, “આજે દેશ ન્યારે શોકમાં ડૂબેલો છે ત્યારે જો દિલ્હીમાં શાહી દરબાર ભરાશે તો એનો હેતુ નાશ પામશે અને આખોય સમારલ પ્રજામાનસ પર ખોટી અમર પાડશે” બીજા ગોક અખબારે ‘રોમ સળગે છે ત્યારે નીરો ફીડવ બળવે છે.” એવી કડક ટીકા કરી આ દરબારે પ્રજાના આગેવાનોને એક બીજાને પાડ પણ શીખ-વાડયો દરબારમાં ‘હિંદુ પેટ્રીઅટ’ના ખખ્ખરની તરીકે હાજરી આપતા સુરેન્દ્રનાથ બેનરજીને જણાવ્યું કે, “દેશના બધા ઉમરાવો જો વાઈસરોયની આસપાસ એકત્ર થઈ શકે છે તો પ્રજા પણ બધાર-જીય સાધનો દ્વારા આપખુદ તત્ત્વ નિયમન કરવા એકાદ રાજકીય પક્ષના ઝડા નીચે શા માટે એકત્ર ન થઈ શકે.”

૧૮૭૮ માં છાપાઓની સ્વતંત્રતા ઝૂટવનો કાયદો સરખારે પસાર કર્યો આ કાયદો જે અખબારો અંગ્રેજીમાં પ્રગટ ન થતા હોય એને લાગુ પડતો હતો ૧૮૮૩ માં સરકારે ઇનબર્ટ કાયદો પસાર કરી હિંદી ન્યાયાધીશોને અંગ્રેજો પર અમુક કેસોમાં કામ ચલાવવાની સત્તા આપી જે સામે યુરોપીયનોએ પ્રખર વિરોધ બોલાવ્યો ત્યારે ‘યુરોપીઅન ગ્લોબલ મડળની સ્થાપના કરવામાં આવી રા

૧૫૦,૦૦૦ તું ફંડ વિજેતાઓના હક્ક જાળવવા અને કાળા ન્યાયાધિશેને દ્વારે કેસ પામતો ગોરા ગૂંહેગારોના ગદાણુ અર્થે એક્ટુ કરવામાં આવ્યું. આ અજાવળીઆઓએ ગલીય બાપામાં સર દલીલટને ગાળો દીધી. ધમકીઓ આપી. હિંદી ન્યાયાધિશે માટે તો એમ પણ કહેવામાં આવ્યું કે આ બધા લાગ મળે તો જનાનાને ગોરી મદિલાઓથી ભરી દેતાં ચૂકશે નહિ. સરકાર નમી ગઈ અને કાયદો પાછો ખેંચાયો. દેશનો રાજકીય સમજદાર વર્ગ પણ આથી ગંકળી ગઈયો—અને હિંદી મંડળની આસપાસ સંગઠિત થવા લાગ્યો. કલકત્તામાં રાજકીય પરિપદ મળી. મદ્રાસમાં મહાજન સભાની રચાયતા થઈ, અને ભારે ઉત્સાહ વચ્ચે પ્રાંતિક પરિપદ મેળવવામાં આવી.

૧૮૮૪ માં જ બીજો એક બનાવ બન્યો. હાઇકોર્ટનો તિરસ્કાર કરવાના આરોપસર સુરેન્દ્રનાથ બેનરજીને બે મહિનાની સજા ફરમાવવામાં આવી. બહાર જમા થયેલી મેદનીઓ આ સજા તરફ ભારે ગૂરસો બતાવ્યો. અને કોર્ટનાં બારીબારણાં તોડી નાંખ્યાં. પોલિસ પર પથ્થર ફેંક્યા. કલકત્તાની સભામાં એટલા બધા માણસો એકત્ર થયા હતા કે કોર્ટ પણ રથળે એનો સમાવેશ થવાનું અશક્ય બની ગયું—અને મેદાનમાં સભા કરવી પડી.

દેશ ભરમાં અસતોય વધતો જતો હતો. સર વિલીઅમ વેડર બને લખ્યું છે. “પ્રત્યાઘાતના કમનસિખ પગલા અને પોલિસ દમનની રગિપન રીતોએ સમસ્ત હિંદને ક્રાંતિકારી આદિલનની સોમામાં લાવી મૂકી દીધું.” પાત સાચી હતી. બંડ ફાટી નીકળે એવી દહેશત સરકારને હતી જ. સરકારી જાસુસોએ એકઠા કરેલા અહેવાલોના સાત અંશે સરકારને હરતક આપ્યા હતા. એ બધાનો ખુનિ એક જ હતો કે અસતોય ઊંડો જતો હતો. આ અસતોય “રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિમાં કોઈ દિવસ પરિણમે એવા કાયદાબંજના કાર્યોમાં” ફાટી નીકળે એવો સંભવ હતો.

સીમલાની શિતળ ટેકરીઓ પર બેઠા બેઠા એક સ્કોચ હિંદના રાજકીય પ્રવાહોને સચિત નજરે અવલોકતો હતો. હિંદી સરકારના એક મંત્રી એલનથુમે આકાશ પર ઘેરાંતાં “ભયંકર” વાદળોં બેંધાં હતાં. એને મન પ્રશ્ન થયો હતો “હવે શું થશે ?” એના મને જ એનો સ્પષ્ટ ઉત્તર આવ્યો. એ દિવસથી તેણે યોજનાઓ તૈયાર કરવા માંડી, યોજનાને અમલમાં મૂકતાં અગાઉ એ નિવૃત્ત થવાની રાહ નોતો હતો. ૧૮૮૩ ના માર્ચની ૧લી તારીખે તેણે કલકત્તા યુનિવર્સિટીના શિક્ષિતોને ઉદ્દેશી એક જાહેર નિવેદન કર્યું. દેશના વહિવટમાં વધારેને વધારે હિસ્સો લેતા, અંગત સુખ સમવડોનો ત્યાગ કરી સ્વતંત્રતા માટે જૂઝતા “દેશના સૌથી વધુ શિક્ષિત વર્ગને” એણે અપીલ કરી. “માત્ર પચાસ માણસો-સાચા અને સારા માણસો આના સ્થાપક તરીકે મળી જાય તો એની સ્થાપના કરતા વાર ન લાગે અને રસ્તો સરળ પણ થઈ જાય” એણે ‘ઇન્ડિયન નેશનલ યુનિયન’ નામની સંસ્થા સ્થાપવાનું સૂચન્યું એના ઉદ્દેશમાં હિંદી પ્રજાના ઔદિક, નૈતિક, સામાજિક અને રાજકીય પુનરુદ્ધારનો સમાવેશ કરવાનું એણે કહ્યું. જંગાળના આગેવાનો પણ આવાજ કોક મંડળનો વિચાર કરતા હતા. એવો જ વિચાર મદ્રાસના સત્તર માણસોના મનમાં ધૂમતો હતો. એમની અપીલની તાત્કાલિક અસર થઈ.

‘ઇન્ડિયન નેશનલ યુનિયન’ની સ્થાપના થઈ અને હુમ એના સામાન્ય મંત્રી નીમાયા. પૂના ખાતે એક પરિષદ બોલાવવાનું નક્કી થયું. આરબિક અહેવાલ સભ્યો માટે પ્રગટ કરવામાં આવ્યો. એની સૂચનાઓનો પ્રધાન સૂર “બ્રિટીશ તાજ તરફની અખડિત વફાદારીનો” હતો. “કોઈ પણ રાજકીય આગાહીના વિસ્તારથી વધારે એવા સમય પૂરતું હિંદનું ગ્રેટ બ્રિટન સાથે સતત જોડાણ રહેવું જોઈએ.”

એમનું મુખ્ય કામ હતું અસંતોષનાં પ્રવાહને અંકુશમાં રાખી હિંદની રાજકીય જાગૃતિને શાંતિમય માર્ગે વાળવાનું એમ લાગે છે

કે એ પોતે આ ગઢિદ્રવ ચળવળને સામાજિક સુધારણાના માર્ગે ચલાવવા વધારે ઉત્સુક હતા. પરંતુ તે સમયના વાઇસરોય લોર્ડ કૌરીનની સૂચનાથી જ એણે રાજકીય સંગઠનનું કામ ઉપાડ્યું. જુમની ક્ષમ્જ એવી હતી કે પગિપદનું પ્રમુખસ્થાન ગવર્નર હોય, જેથી હિંદના રાજકીય પુરુષો અને સત્તાવાળાઓ વચ્ચે અનુપ સંબંધ જળવાઈ રહે કૌરીનને સૂચના મળી ખરી પણ સત્તાવાળામાથી કોઈ પ્રમુખ થાય તો મૂશ્કેલીઓ બની થાય એમ ગણી આ દરખાસ્ત એણે ઈન્કારી

નવા સભ્યોને સરથાનું નામ ન ગમ્યું. અને નામ બદલીને 'ઈન્ડિઅન નેશનલ કોંગ્રેસ' રાખવામા આવ્યું. પૂનામા કોનેરાનો ઉપદ્રવ ફાળી નીચળ્યો એટલે પગિપદ બ્યોમેશયર્સ બેનરજીના પ્રમુખપદે મુમુક્ષુમા ગોકલદાસ તેજપાન હાઈકૂલર્મા મળી એમા ૭૨ પ્રતિનિધિઓ હાજર હતા એ બધાનો ઉતારો ગવર્નરના મહેલમા જ હતો. આરબથી જ એ સ્પષ્ટ કરવામા આવ્યું કે નવી સરથા તદ્દન મૈત્રીભર્યા સંબંધોમા જ રહેવા માગતી હતી બ્યોમેશયર્સ બેનરજીએ કોઈ પણ પ્રકારની ગેરસમજુતી ન રહે એ માટે એની નીતિની વ્યાખ્યા ત્રીયે પ્રમાણે કરી “આપણા પ્રિય નાડ રીપનના રમગણીય શાસનમા અંતર્ગત રહેલો રાજકીય એકતાના સંગઠનની અને એની ખીલવણીની આપણી નીતિ છે”

આમ કોંગ્રેસ જન્મી, પગદેશી શાસકોના સંપૂર્ણ આશીર્વાદ સાથે. ત્યારે તો કંસને ખ્યાન પણ નહિ હોય કે કૃષ્ણનો જન્મ થઈ રહ્યો છે.

જગતના પ્રગતિકારક બળોને અને રાજકીય-સામાજિક બધાને તો ગી માનવ સ્વતંત્રતા માટે લડતા બળોને અને સામ્રાજ્યવાદ સામેની એમની લડતમા સંપૂર્ણ સહકાર આપીએ છીએ અમારી ફરિયાદ કોઈ પ્રભ કે કોઈ દેરા સામે નથી અને એ પણ જાણીએ છીએ કે અમને ગૂંચળાવતા સામ્રાજ્યવાદી ઇન્ડેન્ડમાય એવા ધણા છે જેમને સામ્રાજ્યવાદ પસંદ નથી, અને જે સ્વતંત્રતા માટે જીવે છે

૫. જવાહરલાલ નહેરુ

૧૮૮૫થી ૧૯૧૭

અસંતોષ

અને

વિરોધ

કેટલીક વખત થયા છે. કદાચ એટલે તો નદિ કહેવાયુ હોય કે 'રાજ કારણુમા કોઇ સિદ્ધાન્તો જ નથી ?' આવા ધરારના ફેરફારોનું ઉત્તમ દૃષ્ટાન્ત આપણી રાષ્ટ્રીય મહાસભા છે. એના જન્મ વખતનું એનું ધ્યેય અને આજનું એનું ધ્યેય સામસામી જાવણીયાણી સરથાઓનાં ધ્યેય જેટલા ભિન્ન છે ધ્યેયપદ્ધતાના ફેરફાર સાથે જ, અથવા એ ફેરફારને કારણે જ મહાસભાની આજની નીતિરીતિ તત્કાલિન નીતિરીતિથી સાવ ભિન્ન છે. પછી એ નીતિરીતિને ધડનારા ઠરાવોમાં આસમાન જમીનનું અંતર હોય એમા શી નવાઈ ?

મહામહાનો જન્મ જે સંજોગોમા થયો એ સંજોગો ધ્યાનમા લાઇએ તો એ વખતનું એનું સ્વરૂપ સમજતા ઝાઝી મશકેલી નદિ પડે.

૧૮૫૭ ના બળવા પછી, અને મહારાણીના ઢઢેરા પછી અગ્રેજી રાજ્ય એક દૈવી પ્રેરણાનું પરિણામ છે એમ લોકોને લાગવા માડેલું. બ્રિટિશ રાજ હેઠળ જ આપણુ દિનકથ્યાણુ થરાનુ છે એવી ભાવના લોક માનસમા જન્મી હતી.

" એ ઉપકાર ગણી 'કશ્ચરનો, હરખ હર્વે તુ' દિન્દુસ્તાન"ની કવિતા એમાંથી જ સ્ફૂરેલી. એ બધું જોતા મહાસભાની નીતિ અને એના ઠરાવો નમ નિનાંતો રૂપે જ હતા એ બાબત સમજી સમજી

જો કે દેશની એ વખતની અભ્યંતર સ્થિતિ જોતાં ગમે તેવો ઉદામ માણસ પણ શું કરી શકે એ પ્રશ્ન છે

ખીજી બાજુ ગજકાગણની એક દકીકત પણ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે માણસને જેમ બચપણથી વૃદ્ધાવસ્થા સુધી ચોક્કસ સ્થિતિ માંથી અનિવાર્યપણે પસાર થવું પડે છે, એ જ રીતે રાજકીય સંસ્થાને અને ખૂદ દેશને-દેશના રાજકારણને, શરુઆતમાં પ્રાયમિક-થી માડી વિકાસની પ્રત્યેક ભૂમિકામાંથી પસાર થવું પડે છે હા, એટલું ખરું - એ વિકાસની ભૂમિકાનો સમયનો ગાળો દેશકાળ પ્રમાણે બુદ્ધે જુએ હોય શું આપણી મહાસભા વિષે પણ એમ જ છે એની મૂંઝવણ એક અંગ્રેજના મગજમાં થવાને બદલે ગોખલે, ગમમોહન ગાય, રાનડે & અન્ય કોઇ દિન્દીના મગજમાં થઈ હોત તો એનું સ્વરૂપ એટલું બિન્ન હોત એ શકાનો વિષય છે અન્યત્ર વ્યક્તિની અસર રાજકારણ ઉપર પડે છે એ નિયમ તો અહીં પણ લાગુ પાત જ

એ બધાના સારરૂપ જોઈએ તો મહાસભાનો એ પ્રારબ્ધનો ગાળો એકદંત્ર વિનતીકાળ જહીં શકાય એ નીતિની મુક સમીક્ષા કરનાર જેને યાચકનીતિ-Policy of Mendicancy-પણ કહે છે એ વખતના ઠરાવોમાં રખેને માર્ગ કડક કહેવાઈ જાય, રખેને કાંઈ સરકાર વિરુદ્ધ જોલાઈ જાય એની જગે ભાગેભાગ કાળજી લેવાઈ છે પરિણામે વિનતીઓ પણ આગ્રહભરી છતાં અતિ નમ્રતાપૂર્વકની કરવામાં આવી છે કોઈને એમાં લઘુમંત્રિની ભાવના દેખાય તો પણ નવાઈ નહિ મહાસભાની એ વખતની રાજભક્તિ એટલી બધી હતી કે એનું અધિવેશન આલગુ હોય અને કોઈ ઠરાવ ઉપર ચર્ચા થતી હોય એવે વખતે મનર્નર કે વાઈસરોય ત્યાં આવે તો ચર્ચાનો ઠરાવ મોકુફ કરીને બધા ઉભા થાય અને માન આપે, એટલું જ નહિ પણ બ્રિટિશ રાજ્ય પ્રત્યે વફાદારીનો અને આવનારનો આજાર માનતો ઠગવ પસાર કરે છેક ૧૯૧૪-૧૬ સુધી પણ આ બનતું એ જાણી

નવાઇ ચરો. આમ મહાસભાના ઉદ્દેશકાળે રાજ પ્રત્યે વફાદારી એ એની નીતિનો પ્રધાન સૂર હતો.

આમ છતાં હિન્દના રાજવહિવટ વિષે મહાસભાને પોતાને જે લાગ્યું છે એ કહેવાની શરુઆત તો એની પ્રથમ બેઠકથી જ એણે કરી દીધી હતી. એનો પ્રથમ ઠરાવ ઇન્ડિયા ઓફિસ દૂર કરવાની વિનંતી કરતો હતો, એ ખીના નોંધપાત્ર છે મહાસભાએ એના શરુ-આતના વર્ષોથી જ અનેકવિધ પ્રશ્નો ઉપર ધ્યાન આપવા માટેલું એનો પૂરાવો એના વિવિધ વિષયો ઉપગના ઠરાવોમાંથી મળી રહે છે. સરકાર પાસે વિનંતીભરેલી માગણીઓની સંખ્યા ૧૮૮૫ થી ૧૯૧૫ સુધીમા લગભગ ત્રણ ટ્રોડોની થવા જાય છે. ૧૯૧૫ સુધી એ માગ-ણીઓમાંથી જૂજ સ્વીકારવામાં આવેલી. આમ છતાં મહાસભાએ એ માગણીઓ માટે કાર્ષ સક્રિય પગલાં લીધા ન હતા.

મહાસભાના એ વખતના નેતાઓના વિચારો અને વક્તવ્યોની પણ નોંધ લેવા જેવી છે અત્યારે જેમને વિનીત કદી શકાય એવી. એમની એ વખતથી જ એક ચોક્કસ દૃષ્ટિ હતી, એ એમાંથી સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. બ્રિટિશ સામાજ્યમાં રહેવાથી અનેકગણા ફાયદા છે એમ એ પ્રમાણિકપણે માનતા એક લેખકે એમને વિશે કહ્યું છે: "એમનો સ્વેચ્છાએ એમની તાજ પ્રત્યેની વફાદારીનું પરિણામ ન હતો, પણ એમની તાજ પ્રત્યેની વફાદારી એમના દેશપ્રેમનું જ પરિણામ હતી "

અલગ રહેવા મુસ્લિમોને સલાહ અપાતી પણ આજ સરખાં કડવાઈ અને વૈમનસ્ય એ કાળે ન હતાં.

X

X

X

મહાસભાના પ્રાથમિક વિકાસનો આ પ્રથમ તબક્કો છે. બ્રિટિશ ગળવહિવટની અતિ વિલંબની અને પ્રગતિ તથા સાથેસાથે પીકેલકની નીતિને પરિણામે તેમ જ આ પરિબળોને કારણે દેશના રાજકારણમાં નવાં તર્રો પણ પ્રવેશવાં લાગેલાં. નવા નવા હાકોએ આવે એ એમના વિચારો પ્રમાણે જુદી જુદી નીતિ અખત્યાર કરે. પરિણામે થોડાક વખત પ્રગતિશીલ નીતિ હોય તો થોડાક વખત સાવ વિરૂદ્ધ પ્રકારની. એનું દષ્ટાન્ત દેશમાં દાખલ કરવામાં આવેલા સુધારાઓમાંથી મળી રહે છે. આ બાજુ નેતાઓ પોતાની માગણીઓમાં આગ્રહની માત્રા વધારતા જતા હતા. વારંવાર દરાવો કરી મહાસભા સરકાર ઉપર અને બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટ ઉપર મોકલી આપતી. વિધાયનમાં પ્રચાર કરવાથી દેશમાં સુધારા દાખલ થશે એવી માન્યતાથી ભારે ખર્ચે ત્યાં એક અઠરાડિક પણ ચલાવવામાં આવતું. વિનંતીઓમાં આગ્રહ વધતો જતો હતો. છતાં માગણીઓ કરવાનો કાળ હજુ આવ્યો ન હતો. બંધારણીય માર્ગ જ સાચો માર્ગ હતો: એમના શબ્દોમાં “ બંધારણીય ઉદ્ધાપોહ. ”

બીજી બાજુ શરુઆતમાં મીઠી નજરે જોનાર સરકાર હવે મહા-સભાના પ્રચાર અને સંગઠન રોજ-મ-રોજ વધતાં જોઈ ખફા નજરે પણ જોવા લાગેલી. પહેલાં મહાસભાના અધિવેશન માટે સરકાર તરફથી ધણી સગવડો અપાતી, ત્યાંસુધી કે તંબુ વગેરે પણ સરકારી હોય. પછી-એના ચોપા અધિવેશનમાં જ એને તંબુ નાખવા જગા પણ અર્ધલાહાબમાં ન મળી. એની બીસેન્ટ સરકારી નીતિ વિષે એક ઉદાહરણ ટાકવું છે. “ મદ્રાસના અધિવેશન વખતે જીલ્લાના અમલદારના ફકમને અમાન્ય કરી મહાસભાની બેઠકમાં હાજરી આપનાર એક સર્જન પાસેથી શાંતિ જાળવવા માટે ૨૦ હજાર રૂપિયા જામીનગીરી તરીકે

લેવામાં આવેલા ।” બંગાળની સરકારે એક આજ્ઞા દ્વારા કોઈપણ સરકારી નોકરને મહાસભાની બેઠકમાં હાજર રહેવાની મનાઈ ફરમાવેલી.

એ કાળે લોકોની માગણી ગમે તેવી વ્યાજબી હોય તોપણ પ્રત્યક્ષ ચળવળ સંપૂર્ણપણે દબાઈ ન જાય ત્યાંસુધી છૂટછાટ ન મૂકવી એવી સરકારી નીતિ હતી. લોડ લીટનના અમલમાં ૧૮૭૦ નો જાપાનેઝ કાયદો એનું દૃષ્ટાન્ત છે.

પછી તો સરકાર જાણે ધેનમાં જ એક પછી એક પગલાં બરવા માંડી. જાપાનેઝ ધારો કર્યો, ફોજદારી કામમાં સુધારો કર્યો; સનદી નોકરી માટે ઉંમર ઘટાડવામાં આવી, યુરોપીઅનો અને દેશી-ઓના પગારમાં ભેદ પાડ્યા, બન્નેના દરજ્જા જુદા કર્યા, અને એ બધાના કળશરૂપે લોડ કર્ઝનનો કડક આપખૂદ અમલ આવ્યો. નાના મોટા કાયદાઓ કરી એણે લોકલાગણીને દૂરથી, અને ‘કાર્યક્ષમતા’ની એની ઘેલછામાં બંગાળના ભાગલા પાડ્યા. હિન્દના રાજકારણમાં બંગાળના ભાગલાનો બનાવ મોટા સીમારચક સરખો છે. એ પ્રસંગ બન્યો ન હોત તો ઇતિહાસકારને એ પછીના રાજકારણના પાનાં જુદી રીતે લખવાં પડત. ૧૮૫૭ પછી પ્રખરો એ પ્રથમ સક્રિય વિરોધ હતો. ગુલામ પ્રજાઓની જાગૃતિ અને સગઢનમાં મદદ કરનારી વસ્તુ છે શોષક જલ્દીમતુ દમન, એની કડક નીતિ. ઇતિહાસ સાક્ષી દે છે કે દમનથી પ્રખરો જૂરસો કદી દબાવાયો નથી. એ તો છે જ. પણ એ જૂરસામાં આમ વધારો થયો છે એ પણ હકીકત છે. બંગાળના ભાગલા એનું સુંદર ઉદાહરણ છે. દેશના એક પ્રાન્તમાં જનનાર બનાવથી પ્રાન્ત એકત્રો જ નહીં, પણ સારો દેશ જાગી ઊઠે, ઘોષનો પ્રતિઘોષ પડે એવો એ પ્રથમ પ્રસંગ હતો. વિરોધના અંજા-વાતને લીધે એ ભાગલા રદ થયા એતો છે જ. પણ એથી બીજું ધણુંબધું દેશના રાજકારણમાં બન્યું- એ જ ભાગલામાંથી મહા-સભાની ‘મવાજ’ નીતિને બારે અસર પહોંચી, એ જ ભાગલામાંથી

મહાસભાએ પ્રથમવાર 'સ્વરાજ્ય' શબ્દ પીઠાન્યો. એ જ ભાગલામાંથી દેશમાં રાષ્ટ્રીય શાળાઓ અને વિનય મંદિરની સ્થાપના થઈ. દેશનો વિદ્યાર્થી-યુવક વર્ગ જાગી ઊઠ્યો. સરકાર બડકી, સર-ધસો સભાઓ સામે પ્રતિજ્ઞા લેવા લાગ્યા. દમનનો કારડો વિંકાયો. તરવરીયા જુવાનો કાંઈ ને કાંઈ કરી નાખવાનું વિચારી રહ્યા. બોમ્બ પ્રગ્લિ શરૂ થઈ. ઘણા પકડાયા, કેટલાક હાથપાર થયા, કેટલાક ફાંસીને માંચડે લટક્યા. સરકારી દમનને લીધે રાજદ્રોહ સપાટી પરથી અદૃશ્ય થયો જણાયો. પણ એ તો પ્રજામાં ઊંડોગંડો વ્યાપક બન્યો.

x

x

x

મહાસભામાં લોકમાન્ય ૧૮૯૬માં દાખલ થયા ત્યારથી જ એમની ઇચ્છા મહાસભાની નીતિમાં સુધારો કરાવવાની હતી. ગોખલે અને લોકમાન્ય એ જમાનાના બે જુદા મતના પ્રતિનિધિ ગણી શકાય. જેમને વિનીત કહીએ અથવા એ કાળની ભાષામાં મવાળ કહીએ તે મતના પ્રતિનિધિ તે ગોખલે અને ઉદ્દામ અથવા જહાલ મતના પ્રતિનિધિ તે લોકમાન્ય.

રાજ્યકર્તાઓની લોકલાગણી વિરોધી નીતિથી અને દેશના બના-વોથી યુવક વર્ગ સમસમી રહ્યો હતો, ન્યારે મહાસભા તો એની એ જ જૂની વિનંતીની પદ્ધતિએ ચાલી રહી હતી. એવે સમયે લોકમાન્યે નવો અવાજ રજૂ કર્યો. એમણે ઉદ્દામ નીતિની હિમાયત કરી. એમની નવી પદ્ધતિને કારણે એમની આજુબાજુ સારું જેવું જૂથ જામ્યું હતું. ૧૮૯૯માં જ એમણે લોડ્સે-ડક્લર્સના અમલને વખોડી કાઢતો ઠરાવ મહાસભામાં રજૂ કર્યો. પણ મહાસભાના આગેવાનો એવો ઠરાવ રજૂ થાય એની વિરુદ્ધ હતા. પ્રમુખે ગજનામું આપવાની ધમકી આપી. પછી તો દિવસે દિવસે ઉદ્દામપક્ષ વિનીનોથી વધુને વધુ દૂર જતો ગયો. લોડ્સે કઝંનના અમલ જેવો દેશવિરોધી અમલ હોય અને મહાસભા હાય એવી બેસી રહે એ ઉદ્દામવર્ગથી સહન ન થાય એ સહેજે

સમગ્ર શકાય એવું છે. વિનીતો અને ઉદામો વચ્ચે એ રીતે ધર્મ-
શુનાં ખીજ પ્રથમ જ રોપાવાં શરુ થઈ ગયાં હતા. એ ધર્મશુની
પરિસીમા એટલે મહાસભાનું સુરતનું અધિવેશન. એની વિગતો આપ-
વાનું તો રથજ સંકેતને લીધે શક્ય નથી. પણ એટલું કહી શકાય
કે મહાસભામાં એક નહિ પણ બે મતો ચોક્કસ રીતે પ્રવર્તતા થયા
હતા એની સ્પષ્ટ અભિવ્યક્તિ એ અધિવેશનમાં મળી ગઈ.

આ નવો મત મહાસભામાં-દેશમાં કેમ આવ્યો એ ઈતિહાસ
જાણનારને સહેજે સમજશે. જૂના અને નવાનું ધર્મશુ હોય એવો
એ ગાળો ગણી શકાય. જૂનાને નવાની વિચાર સરણીમાં વિધાસ
નથી; નવાને જૂનાની પદ્ધતિમાં ઈતખાર નથી. વૃદ્ધત્વનું ડહાપણ
“ધીરે ધીરે સુધારાના સાર”ની હિમાયત કરે છે તો જુવાનીનું જોમ
“યા હોમ કરીને પડો ફતેહ છે આગે”નું આદવાન કરે છે.
વિનીતપક્ષ ચાલુ રાજવહિવટમાં સુધારો માગતો હતો; ઉદામ પક્ષ
રાજતંત્રની પુનર્રચના માગતો હતો. પ્રથમની બંને ત્યાં સુધી સદકાર,
અને જરૂર પડ્યે વિરોધ કરવાની નીતિ હતી, તો ખીજની નીતિ
રાજતંત્રનો અવરોધ કરવાની હતી. પ્રથમ વર્ગ પરદેશીને પોતાના
કરવાની ઇચ્છા રાખતો, તો ખીજે વર્ગ પરદેશીને દૂર કરી દેશીઓને
એ-જગાએ સ્થાપવાની આશા સેવતો. અંગ્રેજોએ નકકી કરી આપેલી
કસોટીમાંથી પાર જીતરીને પ્રજા જવાબદાર રાજતંત્ર મેળવે એ પ્રથમ
વર્ગનું ધ્યેય હતું; તો ખીજ વર્ગનું ધ્યેય પરદેશીઓ તરફથી કોઈ
પણ જાતની આડખીલી વિના “સ્વરાજ્ય એ અમારો જન્મસિદ્ધ હક્ક
છે” એ હતું.

આ વિરોધી સ્થિતિમાં સક્રિય ધર્મશુ સિવાય ખીજે એક વિકલ્પ
રેખાતો નથી.

૧૯૧૭ પછીની પ્રજા જાગૃતિ હવે આ માર્ગે વળે છે.

કોંગ્રેસ—

૧૯૧૭થી ૧૯૪૫

○

રમણિકલાલ શાહ

○

૧૯૧૭ની કોંગ્રેસ એટલે
એની ખીસેન્ટની કોંગ્રેસ. “વક્ષદારી
અને નિર્ભેળ વક્ષદારી”ની મનોર-
ત્તિમાંથી “અસહકાર અને સીધા
સામના”ની નીતિ તરફ દોરી
જતી ઘટનાઓની પરંપરામાં આ
વર્ષ સેપ્ટેમ્બર હતું એમ કહી શકાય.

૧૯૦૭થી કોંગ્રેસમાંના નરમ

અને ગરમ દળો વચ્ચે પડેલું

ભંગાણુ સાંધી લેવાની તથા કોંગ્રેસ અને મુરિલમ લીગની સ્વરાજ્ય-
માટેની સયુક્ત યોજનાથી હિંદુ-મુરિલમ એકત્રી રચાપના કરવાની-
૧૯૧૬ની લખનૌ કોંગ્રેસમાં મેળવાયેલી આ જે મહાન સિદ્ધિઓને
કારણે કોઈ પ્રકારના ભાવિ પગલાં માટે દેશનો માર્ગ સાફ
બન્યો હતો. અલખત, આજ કોંગ્રેસમાં નામદાર ગવર્નરે અને
તેમનાં પત્નીએ હાજરી આપી અને તેમનું ઉમળકાભેર સ્વાગત પણ
કરવામાં આવ્યું હતું, એ જોતાં કોઈ પણ પ્રકારનાં પગલા લેવાનું
તે કાળે કોંગ્રેસની વિચારણામાં હતું એમ ભાગ્યે જ કહી શકાય. પણ
અસહકાર અને સીધા પગલાની જમીન ખેડાઈ રહી હતી. એની
ખીસેન્ટે પોતાનાં અસાધારણ ઉત્સાહ અને શક્તિ સાથે ઉપાડેલું
હોમરુલનું આદેશન દેશમાં ખૂબ લોકપ્રિય થયું હતું અને ગામેગામ
હોમરુલનો નાદ ગાજતો થયો હતો, મિ. ઝીણા જેવા પણ એમાં
ખેચાયા હતા. આ ચળવળથી ભડક પામી ૧૯૧૭ના જુનની ૧૫
મીએ સરકારે એની ખીસેન્ટને અટકમાં લીધાં પણ આથી તો હોમ-
રુલની દિશાએ વધુ જોર પકડ્યું એની ખીસેન્ટને છોડાવવા માટે
‘પ્રેસીડેન્ટીયલ સ્વરૂપમાં કાંઈક સામનો આપવાની યોજના
પર કોંગ્રેસે મબીરપણે વિચાર ચલાવવા માંડ્યો. પણ આ વિશે કોંગ્રે-
સમાં મતભેદો હતા અને એની ખીસેન્ટનો ૧૯૧૭માં છુટકારો થતાં

તેમણે પોતે જ એની વિરોધ કર્યો આમ 'પેસીવ રેઝીસ્ટન્સ'ની વાત પડતી મુકાર્થ, પણ એનો જૂરસો સાવ નાશ પામ્યો ન હતો ૧૯૧૭ ના ડીસેમ્બરમાં મળેલી કચકતા કોંગ્રેસમાં ત્રણ વર્ષથી જેલમાં સજાડતા મૌલાના મહમદઅલી અને મૌલાના શૌકતઅલીના છુટકારાની મામણી કરતા ઠરાવ પર બોલતાં શ્રી. સત્યભૂર્તિએ કહ્યું કે, "આ ઠરાવમાં આગળ વધીને સરકારને એમ સ્પષ્ટ કહેવું જોઈતું હતું કે તેમને છૂટા કરવામાં નહિ આવે તો આપણે સરકાર સાથે સહકાર કરીશું નહિ "

આ બધું જતાંય કોંગ્રેસની મૂળભૂત નીતિ તો હળુ વફાદારી, સહકાર અને અંગ્રેજ પ્રજામાં જોડા વિશ્વાસની જ હતી કોંગ્રેસના આરંભથી રાખેલા મુજબ દર વર્ષે થતો આવેલો વફાદારીનો ઠરાવ તો છેક ૧૯૧૮ સુધી થતો આવ્યો. 'જલિયાનવાલા બાગ' પછી પણ કોંગ્રેસે "નામદાર શહેશાહના કૃપાળુ ઢંઢેરા માટે તેમનો અતિ માનપૂર્વક આભાર માનતો, પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સના આગમનની જાહેરાતને વધાવી લેતો તથા આ દેશના લોકોના અતઃકરણપૂર્વકના સત્કારની ખાત્રી આપતો" ઠરાવ પસાર કર્યો, એટલું જ નહિ પણ હિંદી વજીર મિ. મોટેગ્યુનો તેમણે રજૂ કરેલા સુધારા માટે લીધેલી મહેનત માટે કોંગ્રેસે આભાર માન્યો. (૧૯૧૯, ડીસેમ્બર, અમૃતસર કોંગ્રેસ)

પણ ૧૯૨૦ માં કોંગ્રેસે પહેલી જ વાર વફાદારીના ઠરાવને બદલે "અસંતોષ તથા નિરાશા" વ્યક્ત કરતો અને "બ્રિટિશ પ્રધાન મંડળે હિંદી પ્રજાનો વિશ્વાસ ખોલે છે" એવી ઠંડક જાહેરાત કરતો ઠરાવ પસાર કર્યો. એવી ઠંઠ ઘટનાઓ બની ગઈ હતી કે જેમણે કોંગ્રેસની વફાદારીની વર્ષો જૂની જોડી બાવનાને ધરમૂળથી હચમચાવી નાંખી હતી ? આ સવાલનો વિગતવાર જવાબ તો આટલી ટૂંકી જગામાં સમાવી લેવો શક્ય નથી, પણ થોડાક બનાવોનો ઉલ્લેખ થઈ શકે. (૧) ૧૯૧૮ ના નવેમ્બરમાં મુદ્દનો અતઃ આવતાં હિંદુસ્તાનની લાંબા કાળથી સેવેલી આર્થિકશાઓ પાર પડશે—યુદ્ધ દરમ્યાનની તેની સેવાઓની કદર કરીને

તેને સ્વરાજ્ય આપવામાં આવશે એવી આશાઓ દિંદી પ્રજ્ઞના દિવસમાં
 ઊભી થઈ. આ આશાઓ પાર પાડવાને બદલે સરકારે પ્રજ્ઞના સ્વાતં-
 ત્ર્યપર ત્રાપ મારતા કાળા કાયદાઓ-રેલેટ એક્ટની બહેરાત કરી.
 (૨) રેલેટ એક્ટ સામે કોંગ્રેસે વિરોધ કર્યો, અને તે રદ કરવાનો
 સરકારને આગ્રહ કર્યો. પણ અત્યારસુધી દેશના ગજકાગજમાં કાંઈક
 અંશે પશ્ચાદ્ભૂમિકામાં ગહેલા ગાંધીજીએ આ કાયદાઓને મંજૂરી
 આપવામાં આવશે તો તેની મામે પોતે સત્યાગ્રહની કિલ્લિયાલ ઉપડશે
 એવી ચેતવણી પણ સરકારને આપી દીધી. કોંગ્રેસ આવું ગંભીર પગલું
 લેવાને તૈયાર થાય કે નહિ તોપણ ગાંધીજી પોતાના વિચારમાં મક્કમ
 હતા. તેમણે એ માટે સત્યાગ્રહ સભાની સ્થાપના કરી ને રેલેટ એક્ટ
 અને બીજા કાયદાઓ તોડવાની પ્રતિજ્ઞાઓ લેવગવી. ખૂદલા અને
 સીધા સામનાની આ યોજનાથી દેશના વાતાવરણમાં ખૂબ ચેતન આવ્યું.

(૩) સત્યાગ્રહના આદેશનના પ્રથમ પગલાં તરીકે ગાંધીજીએ
 ૧૯૧૬માં માર્ચની ૩૦ મીએ સંપૂર્ણ હડતાળ, ઉપવાસ અને પ્રાર્થનાઓનો
 'કાર્યક્રમ' આપ્યો. આ કાર્યક્રમને અસાધારણ સફળતા મળી. પણ આ
 અને ત્યારપછીના દિવસોમાં સરકારે બિન દમન કર્યું. પ્રજાએ પણ ઘણી
 જગાએ કાળૂ ગૂમાવ્યો. સરકારે નીકળ્યાં, ગોળીમારો થયા, તોફાનો
 થયા અને ઠેરઠેર પોલીસ અને લોકો વચ્ચે અયગમણો પણ થઈ. પણ
 સરકારી દમને પંજાબમાં તો માઝા મૂ. ૧. એપ્રિલની ૧૩ મીએ 'નવિ-
 માનવાલા બાગ'નો દિંદના ઇતિહાસમાં અમર રહેવાને સરખાવેયો
 કરુણ હત્યાકાંડ થયો. વીખગાઈ જવાનો પૂરતો સમય આપ્યા વગર
 વીસ હજારની મેદની પર ગોળીમાર કરવામાં આવ્યો; અને સેંકડો
 નિર્દોષ માણસો માર્યા ગયા અને હજારો ધવાયા. લોકો પર બીજા
 પણ અનેક અત્યાચારો થયા. અંગ્રેજ સરકાર સામે બચાવક રોષ બોલો
 કરવા માટે આ બનાવો પૂરતા હતા. પણ આ બધું છતાંય કોઈએ
 સ્વીચરજ ના ખોઈ અને પંજાબના બનાવોની તપાસનો અહેવાલ બહાર
 આવે તેની રાહ જોવાનું પમંદ કર્યું.

(૪) અંગ્રેજોની ન્યાયશુદ્ધિમાંથી કોંગ્રેસ અને ગાંધીજીનો વિશ્વાસ
જોને કારણે સદતર જોડી ગયો તેવા બે બનાવો હવે આવે છે. પહેલો
પંજાબના અત્યાચારોની ખાખતમાં સરકારે લીધેના વચણનો અને બીજો
ખિલાફતનો. “ પંજાબમાં ગુજરવામાં આવેલા જુવન સંબંધી
પૂરતાં પગલાં લેવામાં બ્રિટિશોની નિષ્ફળતા માટે અસંતોષ જાહેર
કરતો તેમજ પંજાબના અમલદારોના (જનરલ ડાયર અને માઇકેલ
ઓડવાયર) ખરાબ કામને વ્યવહારુ રીતે વખાણવામાં આવ્યાં છે તે
માટે નિષ્ફળતાની લાગણી વ્યક્ત કરતો ” ઠરાવ કચકતા કોંગ્રેસે ક્યો.
ડાયર અને ઓડવાયરને નિર્દોષ ઠરાવીને સરકારે તેમની સામે કશા જ
પગલાં ન લીધા એટલું જ નહીં પણ કેટલાક અંગ્રેજોએ તો ડાયરના
ખૂન વખાણ કરીને તેને બેટ સોગાદો પણ આપી એની સામે પ્રજામાં
ફેવાયવા ઉગ્ર રોષનો સાવ હળવો પડ્યો માત્ર કોંગ્રેસના આ
ઠરાવમાં હતો.

(૫) છેલ્લો મહત્વનો બનાવ ખિલાફતનો તુર્કસ્તાનમાં બ્રિટિશ સર-
કારે પોતે આપેલા વચનોનો ભંગ કરીને વિશ્વાસઘાત કર્યાની વાત
૧૯૨૦ ના મેની ૧૪મી તારીખે તુર્કસ્તાન સાથેની મુલાકાતી ચમતો
જાહેર થતા બહાર આવી હિન્દના મુસલમાનો આથી ખૂબ દુઃખાયા
અને ઉશ્કેરાયા. હજીમાં બોગે આ પગલાંનો વિરોધ કરવો જોઈએ
એ વૃત્તિ પ્રખળ બની અલી બાખ્તઓએ આ વખતે મુસલમાનોની
નેતાગીરી લીધી ગાંધીજીએ મુસલમાનબાઈઓ પર આવી પડેલા આ
સંકટને દૂર કરવા માટે હિન્દની બીજી દરેક કોમને મદદ કરવાની
હાકમ કરી.

આમ એક પછી એક ઝડપભેર બની રહેલા બનાવોના પ્રવાહે તો
કોંગ્રેસને વફાદારીનો પથ છોડી અસહકારના ઠાંટાળા માર્ગે ધસડી.
કોંગ્રેસમાં હવે એક નવા જ યુગનો જન્મ થયો. નવી જ ભાવનાનો
ઉદય થયો. પોતાના ધ્યેયને પાર પાડવાની નવી જ પદ્ધતિ તેના
હાથમાં આવી. આ યુગના મહાન પ્રણેતા ગાંધીજી હતા. આજ સુધી

કોંગ્રેસને કદી પ્રાપ્ત થઈ ન હતી એવી સર્વમાન્ય આગેવાની ગાંધીજીમાં
 કોંગ્રેસને મળી. ૧૯૨૦-૨૨ દરમિયાન અસહકારનો જીવનનું પ્રયોગ વેળે
 ચડ્યો અને દેશની સુરત તેણે સંપૂર્ણપણે બદલી નાખી. આની સાથે
 અનિવાર્યપણે જ કોંગ્રેસનું પોતાનું સ્વરૂપ પણ સદંતર બદલાઈ ગયું.
 ઠરાવો અને વિનંતીઓ કરનારા મંડળને બદલે તે હવે પ્રજાને તા-
 કાતને સંગઠિત કરીને જરૂર પડતાં સીધી લડતના માર્ગે દોરનારી,
 મહાન જવાબદારીવાળા સંસ્થા બની. આની સાથે જ ગાંધીજી અને
 અસહકારની નીતિથી જુદા પડનારા જૂના આગેવાનો કોંગ્રેસમાંથી
 અદશ્ય થયા. આ આગેવાનોમાં મિ. ઝીણા, શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રી,
 ચિતામણી, સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી, લોડ સિંઘા વગેરે મુખ્ય હતા.
 પ્રજાનો ઉભરાતો ઉત્સાહ, કડક અંગ્રેજી પોશાકને બદલે ખાદીનાં સાદાં
 કપડાં, અંગ્રેજીને બદલે હિન્દુસ્તાની ભાષાનો આગ્રહ, અસહકાર અને
 બહિષ્કાર—આ બધાં નવાં તત્ત્વોવાળા કોંગ્રેસમાં રહેવાનું આ આગે-
 વાનો માટે શક્ય જ નહોતું. આમાંથી ઘણાખરાએ વિનિતપક્ષ ભ્રમો
 કર્યો. કેટલાક સરકારી હોદાઓ અને ઈલેકશને માર્ગે વળ્યા. મિ.
 ઝીણા જેવા કોમીવાદી જાવણીમાં જઈ ગયા, પણ કોંગ્રેસમાં હવે નહું
 અને તાજું લોહી વહેવા માડ્યું હતું, એટલે જૂના આગેવાનો ખરી
 પડવાથી તેણે કશો આઘાત અનુભવ્યો નહિ.

અસહકારના આદોલનનો પ્રજાએ અદ્ભુત જવાબ આપ્યો અને
 મુંબઈના ગવર્નર લોડ લોમડના શબ્દોમાં ગાંધીજી “સ્વાજયંત્રી એક
 તરફ જ દૂર” આવી પહોંચ્યા. કોંગ્રેસે પોતાના ઇતિહાસમાં પહેલી જ વાર
 જનતાની સંસ્થા બનીને અપૂર્વ તાકાત મેળવી. જનતાએ પણ ગાંધી-
 જીની આગેવાની નીચેની અસહકારની લડતમાં પોતાની શક્તિ અને
 એક પ્રકારની મુક્તિનું અપૂર્વ જ્ઞાન અનુભવ્યું. પણ લોકોના ઉત્સાહ
 અને શક્તિ છતાંય પ્રજા પાસે જે તાલીમ, શિસ્ત, સંગઠન અને
 વ્યવસ્થા હોવાં જોઈએ તે નહિ હોવાથી આદોલન તત્કાલ પૂરતું

‘નિધ્ન નીવડ્યું’. ચૌરીચોરાને નિમિત્તે સવિનય ભંગની હિલચાલ તો મોકુફ રહી, ગાંધીજી પકડાયા અને કોંગ્રેસ ધીરે ધીરે બંધારણીય માર્ગે વળી. ૧૯૨૩ થી ૧૯૨૭ નાં વર્ષોના ગાળો બંધારણવાદનો અને બીજી બાજુ દેશવ્યાપી રાજકીય મંદી, નિરાશા અને ઠંડકનો હતો. એમ કહી શકાય. કોંગ્રેસની પ્રવૃત્તિનું કેન્દ્ર હવે ધારાસભા બન્યું હતું. મોતીલાલ નેહરુ અને દેશબંધુ દાસની આગેવાની નીચે સ્વરાજ્યપક્ષે ધારાસભાઓમાં સુંદર કામ બજાવ્યું પણ સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિની દૃષ્ટિએ ઝડપી બનાવે એવું કોઈ મહાન પરિણામ તેણે મેળવ્યું નહિ. ગાંધીય જાગૃતિનો પારો આ બધો વખત જતરતો રહ્યો. કોંગ્રેસમાં તકવાદી અને સ્વાર્થી તત્ત્વોએ ફરીને માથું ઊંચકવા માંડ્યું તેમ જ પક્ષા-પક્ષીએ જોર પકડવા માંડ્યું.

૧૯૨૮માં વાતાવરણ એકદમ પવટાયું. સાયમન કમિશન સામેના વિરોધ અને બારડોલી સત્યાગ્રહને મળેલી સફળતાથી સર્વત્ર ચેતન અને ઉત્સાહ ફેલાયા. વિદ્યાર્થીઓ અને જુવાનો, મજૂરો તેમ જ કિસાનોમાં સર્વત્ર નવી જાગૃતિનાં ચિહ્ન નજરે પડતાં હતાં. નવો જુવાળ ફરીને ચડવા માંડ્યો હતો. ૧૯૨૯ના ડીસેમ્બરના આખરી દિવસોમાં ‘જુવાનોના પ્રમુખ’ જવાહરલાલના અધ્યક્ષપણા નીચે મળેલી લાહોર કોંગ્રેસે પૂર્ણ સ્વરાજ્યનું ધ્યેય સ્વીકારીને પોતાના જીવનનું સૌથી મહાન પગલું ભર્યું. ૧૯૧૯થી ચિટનથી વિમુખ થવા માંડેલી કોંગ્રેસ હવે તેનાથી પૂરેપૂરી ધરાઈ ગઈ હતી, તેના સંબંધમાંથી સંપૂર્ણ છૂટકારો આવતી હતી એ હકીકતની આમાં જાહેરાત હતી. ૧૯૩૦-૩૨ની લડતોમાં પ્રજાએ ‘૨૦-’૨૨ કરતાં વધુ વ્યવસ્થિત આમનો આપ્યો. સરહદ પ્રાંતના પકાણોમાં આવેલી રાજકીય જાગૃતિ અને સરકારી દમનનો તેમણે શાંત વીગતાથી કરેલો સામનો એ આ જીવનનું પાન એવું એવું અને તદ્દન નવું તત્ત્વ હતું. ૧૯૨૯ પછી આવેલી વિશ્વભ્રમી આર્થિક કટોકટીને લીધે જમા થયેલાં નવાં આર્થિક

પગિણામોએ પણ આ લડતોમા ભાગ ભજવ્યો. નાકરની લડત પશુ કેટલેક ગ્યજે સારી રીતે ચાલી. વિદ્યાર્થીઓ અને સ્ત્રીઓએ પણ અસાધારણ રક્તિ જતાવી આ લડતોને દાગરો ધિટિશતંત્ર હયમચી લાડ્યુ '૩૦ની લડતનો ગાંધી-ધરવિન કગગમા ચાંત આગ્યો આ કગગથી કાગ્રેમનું ધ્યેય પાર ન પડ્યુ, પણ તેની પ્રતિજ્ઞા અને માનમાં વધારો થવા પામ્યો. આના પગિણામે સગકાગની નોકગશાહીએ પગજ્ય અને ધવાયેના સ્વમાનની લાગણી અનુભવી. ૧૯૩૨ના સરકારી દમને લાગ્ર અરૂપ ધાગ્યુ ક્યુ.

૧૯૩૪મા લડત પાછી ખેચાતા કાગ્રેસ ફરીને ધાગસલાના માર્ગે વળી પણ આની સાથે '૩૦-૩૨'ની લડતના બોધપાઠો તન્દ પશુ ધણાનું ધ્યાન ખેચાવા માડ્યુ હતું ગાંધીજીએ કાગ્રેસમાથી વિધિમગ છટા થઈને ગામડામાં અને ગ્યનાતમક કાર્યમા પોતાનું ધ્યાન કેન્દ્રિત ક્યુ. પ્રજ્ઞની તાવિમ અને સંગઠનની ઉજુપો લડતો દગમ્યાન નજરે પડી આવી હતી આર્થિક ધોગ્ય પગ શ્રમજીવી વર્ગોનુ-કિસાનો અને કામદારોનું સગઠન મજજૂત કરવા તગ્દ પશુ હવે દષ્ટિ વધવા માહી વિદ્યાર્થીઓના સગઠનની પ્રવૃત્તિનો પણ આગ લ થયો કાગ્રેસની અંદર અને જહાગ સમાજવાદી વિચારસગણીની જાપ વ્યાપક જનના લાગી કાગ્રેસની અંદર સમાજવાદી વિચારણાનો પ્રચાર કરવાના ઉદ્દેશથી 'મહાસલા સમાજવાદી પક્ષ'ની સ્થાપના થઈ. કાગ્રેસના સર્વોચ્ચ આગેવાનોમાંથી જવાહરલાલ પણ સમાજવાદી વિચારે રગાયેલા હોવાથી સમાજવાદી વિચારણાના ફેલાવાને ગતિ મળી

૧૯૩૭મા કાગ્રેસના પ્રધાનમડ્ડો સાત પ્રાન્તોમા સ્થાપાં. આને લીધે જનતા પગનો તેનો પ્રલાવ અને શક્તિ ખૂબ જ વધ્યા. પણ તેની સાથે તેમા તકનાદી તત્ત્વો દાખલ થયાથી તેમ જ લડત વગર અંધારણીય માર્ગે પણ આઝાદી મળી જશે એવો ગ્ય્યાલ કેટલાકના મનમા જન્મવાથી કાગ્રેસનું લડાયક કાન્તિકારી અરૂપ જોખમાય

તેવો સંભવ ઊભો થયો. ત્રાવણકોર, મ્હૈસુર, રાજકોટ, લીમડી વગેરે દેશી રાજ્યોમાં આવેલી અપૂર્વ જગતિ અને ત્યાંની પ્રજાઓની લડતો એ આ સમયનું ખૂબ ધ્યાન ખેંચે એવું તત્ત્વ હતું આ અરસામાં જ કોંગ્રેસમાં એક આંતરિક કટોકટી પણ આવી ગઈ અને સુભાષનાણુએ ‘ફોરવર્ડ બ્લોક’ ઊભો કર્યો.

૧૯૩૬ માં બીજા વિશ્વયુદ્ધની શરૂઆત થતાં ફરીને કોંગ્રેસ સરકાર સાથે અયકામલમાં આવી. કોંગ્રેસની યુદ્ધનીતિનું સ્વરૂપ અપ્પ હતું. ફેસીઝમની કોંગ્રેસ વિરોધી હતી; તેની સાથે બીજા કોઈપણ પ્રકારના સામ્રાજ્યવાદની પણ કોંગ્રેસ એટલી જ વિરોધી હતી. ગુલામ અને કચડાયેલા દેગોની આઝાદી માટેના યુદ્ધમાં ભાગ લેવાને કોંગ્રેસ તત્પર હતી, પણ તેની સાથે કોઈપણ પ્રકારના સામ્રાજ્યવાદી યુદ્ધમાં દેશને ધસડવાના પ્રયત્નનો વિરોધ કરવાનો પણ તેનો મક્કમ નિર્ણય હતો. હિંદની આઝાદીમાં જ સ્થિતિની દાનતની કસોટી હતી. કોંગ્રેસની નીતિના મૂળબૂત અંગો બની ગયેલા અને પરસ્પર સંકળાયેલા ફેસીસ્ટ વિરોધી અને સામ્રાજ્યવાદ વિરોધી—આ બે પ્રવાહોમાંથી એક પછી એક કોંગ્રેસનાં હવેનાં પગલાં—કોંગ્રેસ પ્રધાનમંડળોનાં રાજીનામાં, અહિંસાને ભોગે અને ગાંધીજીનો સાથ ગૂમાવીને પણ કરવામાં આવેલી ‘પૂના ઓફર,’ વ્યક્તિગત સત્યાગ્રહનું આદેશન, જાપાનના આક્રમણ પછી દેશના બચાવમાં ભાગ લેવાની તત્પરતાથી ક્રીપ્સ દરખાસ્તો દરમ્યાન કોંગ્રેસનું સમાધાનકારી વલણ અને આ બધાના સ્વાભાવિક પરિપાકરૂપે ક્રીપ્સની વાટાઘાટો પછી સ્થિતિ સરકારની દાનતમાંથી કોંગ્રેસનો વિશ્વાસ ઊડી જતાં રાષ્ટ્રની ભગ્ન મનોદશાના પ્રત્યાઘાતરૂપે આવેલું ‘હિંદ છોડો’નું સૂત્ર અને ૮ મી ઓગસ્ટનો ઐતિહાસિક ઠરાવ ઉગમ પામ્યા.

‘૪૨ ની લોકક્રાંતિ એ કોંગ્રેસના જીવનની સૌથી મહાન અગ્નિ પરીક્ષા હતી. જવાહરલાલે ૮ મી ઓગસ્ટની રાતે કહ્યું હતું કે “કોંગ્રેસ

આગમાં ઝંપલાવે છે. કાં તો તે તેમાં ભસ્મ થશે અથવા શુદ્ધ કુંદન થઈને બહાર નીકળશે. ” ક્રોએમ ભસ્મ ન થઈ. લોકક્રાંતિ દરમ્યાન કાયદેસર રીતે તો ક્રોએસના અસ્તિત્વને કચડી નાંખવામાં આવ્યું હતું, પણ એ દરમ્યાન તેનો વિકાસ તો ચાલુ જ રહ્યો. આઝાદી માટે લડનારા તમામ બળોનું તે જીવન કેન્દ્ર (nucleus) બની હતી. ‘ક્રોએસ’ એ શબ્દ જ પ્રાણુદાયી જીવન શક્તિનો ભંડાર થઈ પડ્યો હતો. જનતાના શરીર, મન, પ્રાણ પર ક્રોએસે પોતાની આજ્ઞા લાખી સેવાથી જે અધિકાર સ્થાપ્યો હતો તેણે તેના બળે ક્રોએસને લોકક્રાંતિમાંથી કુંદનસમી બહાર આણ્યો. આ પછી ક્રોએસે સિમલા પરિષદમાં ભાગ લઈ વાટાઘાટો ચલાવી છે. ચૂંટણીઓમાં ભાગ લેવાનો નિર્ણય પણ કર્યો છે. પણ આનો અર્થ “ ફરીને બંધારણવાદ તરફ પ્રયાણ ” એવો ન કરવો જોઈએ. ૮ મી ઓગસ્ટના ઠરાવને ક્રોએસ મધ્યમપણે વળગી રહી છે. આઝાદ હિંદ ફોજના અફસરોનો બચાવ કરવાના ક્રોએસના નિર્ણયે અને જવાની લડત પ્રત્યે તેણે બતાવેલી સહાનુભૂતિ-ક્રોએસની સતત પ્રગતિશીલ નીતિનાં આ દર્શાવો છે. છેલ્લાં સવાત્રણ વર્ષ દરમ્યાન બનેલી આ ઘટનાઓની પરંપરા દરમ્યાન ક્રોએસ જનતાની સંસ્થા તરીકે ઉત્તરોત્તર વિકાસ પામતી ગઈ છે, એટલું જ નહીં પણ હિંદુસ્તાન ઉપગત એશિયાના બીજા દેશોને પણ તેણે ક્રાન્તિકારી પ્રેરણા પાવા માંડી છે. “ હિંદ છોડો ” નું સ્થાન “ એશિયા છોડો ” ના સૂત્રે લીધું છે.

‘હોમરુલ સિગ’થી ‘એશિયા છોડો’ સુધીની ક્રોએસની ૨૮ વર્ષની મજલનો ઇતિહાસ કેટલો રોમાંચક અને વિવિધરંગી છે ? તેની પ્રગતિ કેટલી સતત અને ઝડપી રહી છે ? દેશના જીવનના તમામ મહત્ત્વના પ્રશ્નો પર તેનું દૃષ્ટિબિંદુ ઉત્તરોત્તર વધુ ને વધુ ઉદામ અને પ્રગતિશીલ બનતું આવ્યું છે. હિંદી જનતા સાથેના જીવંત સંપર્કથી જનતાની આકાંક્ષાઓનું તે જાગૃત પ્રતીક બની છે. અંગ્રેજોની હાથ નીચેનું હોમરુલ માગવાને બદલે તે અંગ્રેજોને ચાલ્યા

જવાને પડકાર કરતી થઈ છે. ' પેસિવ રેઝીસ્ટન્સ ' શરૂ કરતાં પણ અચકાતી કોંગ્રેસ જીવસંઘોસટની, સર્વસ્વની ફનાગીરી માગનારી વિશાળતેમ પાયા પરની અહિંસક સામુદાયિક હડતમાં પ્રગ્લને નોંતરતી થઈ છે. ઉપલા યરોના થોડાંક બુદ્ધિજીવીઓની સંસ્થા મટીને કોંગ્રેસ જનતાની શક્તિ અને સંપત્તિમાં વધારો કરનારા રૂચનાર્થેક કાર્યક્રમો દ્વારા પ્રગ્લની સાથે ગાઢ સંપર્કમાં આવી છે. કોંગ્રેસની આર્થિક નીતિ પણ ઉત્તરોત્તર વધુ રપષ્ટ અને ઉદામ બનતી ચાલી છે. ૧૯૨૯માં મહાસમિતિએ સમાજની આર્થિક વ્યવસ્થામાં ક્રાન્તિકારી ફેરફાર કરવાની આવશ્યકતા વિષે ઠરાવ કર્યો. ૧૯૩૧માં કરાંચી કોંગ્રેસમાં એથી આગળ જઈને પ્રગ્લના મૂળમૂલ હકકોને લગતો ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો તેમજ પાયાના ઉલ્લોગોને સમાજની માલિકીના કરવાનાં સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. એજ વર્ષમાં ગોળમેજી પરિષદમાં બોલતાં ગાંધીજીએ જરૂર પડતાં " મૂળ કરોડોના હિતને ખાતર કોંગ્રેસે ખીજા તમામ હિતોનો ભોગ આપશે " એમ જાહેર કર્યું. ૧૯૩૫-૩૬ની કોંગ્રેસમાં કિસાનોના હકોને લગતા ઠરાવો પસાર કરવામાં આવ્યા. ૧૯૪૨ ના ઓગસ્ટની ૮ મીના વિખ્યાત ઠરાવમાં સર્વ સત્તા અને અધિકાર મૂળમૂલ રીતે ખેતરો અને કારખાનાંમાં કામ કરનારાઓના રહેશે એ સિદ્ધાંતનો રપષ્ટપણે સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો અને ૧૯૪૫માં ગાંધીજી તરફથી સ્વરાજ્યની વ્યાખ્યા " સ્વરાજ્ય એટલે કિસાન કામદાર પ્રગ્લ રાજ્ય " એ પ્રમાણે આપવામાં આવી. બહારની દુનિયાના પ્રશ્નોમાં પણ કોંગ્રેસનો રસ વધતો ચાલ્યો છે. ૧૯૨૧ અને ૨૨ ની કોંગ્રેસોમાં મુસ્તફા કમાલપાશા અને તુર્કસ્તાનની પ્રગ્લને અભિનંદન આપતા ઠરાવોથી કોંગ્રેસની પરદેશનીતિની શરૂઆત થઈ. ત્યાર પછી પંડિત જવાહરલાલની અસરને લીધે ચીન, એખિસીનિયા, રપેન, પેલેસ્ટાઇન અને હેલ્લે હેલ્લે જવાની આઝાદીનાં આંદોલનોને કોંગ્રેસે ટેકો આપ્યો છે તેમજ આક્રમણકારોને વખોડી કાઢ્યા છે.

આની સાથે જ એક સંગઠન તરીકે પણ ટ્રેએમનો વિકાસ થયો છે. ૧૯૧૭ માં કોંગ્રેસ પામે સંગઠનનો હાથે જ કોર્ષ ખ્યાલ હતો. ગાંધીજીના આગમન સાથે કોંગ્રેસમાં શિસ્ત અને વ્યવસ્થા પહેલાં કદી ન હતી એટલા પ્રમાણમાં આવ્યા. તેમના આગ્રહથી કોંગ્રેસે સ્વીકારેલું પોતાને માટેનું નવું બંધાણ, નિવેદન સ્વરાજ્ય ફોર્મ એકઠો કરવામાં, ટ્રેએમના સભ્યો નોંધવામાં અને ખાલી વગેરે ગ્યનાત્મક કાર્યોમાં ટ્રેએમના કાર્યકરોને પ્રજા માથે મળેલા વ્યાપક સંપર્કો—આ બધાથી ટ્રેએમ એક મહાન સંગઠન તરીકે બહાર આવી. પણ આ સંગઠન એક મજબૂત પક્ષ તરીકે નહિ પણ લોકશાહીના વિશાળ પાયાપરની સંસ્થા તરીકે વિકાસ પામ્યું છે. આથી તેની અંદર જુદા જુદા પક્ષોને અને સ્વતંત્ર વિચારણાને પુષ્કળ અવકાશ રહ્યો છે.

મનન વિકાસ પામતી કોષ્ટ પણ જીવંત સંસ્થાને જેનો સામનો કરવો પડે એવા અનેક પ્રશ્નો આજે કોંગ્રેસની સામે પણ ખડા થયા છે. પ્રચારના તબક્કાને આપણે ઓળંગી ચૂક્યા છીએ. જનમત જનતાના અતિ મોટા ભાગનું પીડમળ તો આજે કોંગ્રેસની પાછળ છે જ. આ પીડબળને વ્યવસ્થિત રૂપ આપવું, તેને યોગ્ય પ્રવાહમાં વાળી લઈ બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય પર અંતિમ ફટકો લગાવવાની તાકાત ધરાવે એવું મજબૂત સંગઠન તેમણી પેદા કરવું એ હવે પછીનું કામ છે. સામ્રાજ્યના તંત્રને હચમચાવી મૂકવા જેટલી શક્તિ તો કોંગ્રેસે બતાવી જ છે, પણ આ તંત્રનો અંત આણી તેને સ્થાને નવું તંત્ર ગોઠવું કરવા માટે જે સંગઠન જોઈએ તે ગોઠવું કરવાનું હજી બાકી છે. આ દૃષ્ટિએ વિશાળ પાયનું લોકશાહી સંગઠન જનજીવી રાખવાની સાથે એક શિસ્તબદ્ધ લઘાપક્ષ ક્રાંતિકારી સંસ્થા તરીકે કોંગ્રેસનું પુનઃ સંગઠન કરવું, જનતાના જુદા જુદા વર્ગો અને સમૂહોની સાથે હજી વધારે ગાઢ સંપર્ક બાંધી તેમને આઝાદીની લડત માટે સંગઠિત કરી એ માટે જરૂરી શિસ્ત અને તાલિમ આપવાં, આ લેખમાં જેને ધરાવવાનું અણુરૂપરૂપી રાખ્યો છે એ કામી પ્રશ્નો નિકાલ આણવો,

મહિંસક લડાઈની યુદ્ધનીતિની-ટેકનિક-પૂરતી સ્પષ્ટતા કરવી અને તે
 ॥ટે પ્રજાને સમજાવું અને તાલિમ આપવી-આ અને આવા
 અનેક પ્રશ્નો સ્વાભાવિક રીતે જ કેએસે ઉદ્ભવના છે. આની
 મેગતવાર જણાવટ અહીં કરવાનું શક્ય નથી પણ આજ સુધીને
 કેએસનો ઇતિહાસ એવી આશા પૂરી પાડે છે કે કેએસ તેની પાછળ
 હેલું જનતાનું પીંકબળ, તેની અંદર રહેલી રચનાત્મક કાર્યની
 ॥શક્તિ અને તેને પ્રાપ્ત થયેલી ગાંધીજી, જવાહરલાલ, સરદાર
 અને મૌલાના આઝાદ જેવા આગેવાનોની દીર્ઘદષ્ટિ ભરેલી દોરવણીથી
 ॥તાની સામેના પ્રશ્નોનો સફળ ઉદ્દેશ આણુશે.

મને ખાતરી થઈ ચૂકી છે કે જગતના અને હિંદના પ્રશ્નોની આવી
 સમાજવાદમાં રહેલી છે. આ સમ્બંધે હું માત્ર માનવતાની દૃષ્ટિએજ
 નહિ પરંતુ એના શુદ્ધ વૈજ્ઞાનિક અર્થમાંજ ઉપયોગ કરું છું. સમાજવાદ
 આપણી રાજકીય સામાજિક રચનામાં વિરાળ અને ક્રાંતિકારી ફેરફાર માગે,
 છે. જમીન અને ઉદ્યોગના સ્થાપિત હિતોનો અંત માગે છે. દેશી રાજ્યોની
 આપણે પદ્ધતિનો નાશ માગે છે. અમુક અપવાદ સિવાય ખાનગી
 મિલકતનો અંત. અને નફા પર નભતી આજની પદ્ધતિને સ્થાને સહકારી
 સેવાના હચિન આદર્શ પર રચાયેલી પદ્ધતિ એવો એનો અર્થ થાય છે.
 અંતે તો એ આપણી વૃત્તિઓ, ટેવા અને ઈચ્છાઓમાં પરિવર્તન
 માગે છે. દૂકમાં એ છે કે આજની મૂંઝવાદી પદ્ધતિથી સાવ નિરાળી
 એવી સંસ્કૃતિ.

પં. જવાહરલાલ નહેરુ.

કેટલી વાર ?

૧૯૪૨ની લડન પછી કોંગ્રેસના ભાવિ અંગે બહુ જુદા જુદા વિચારો પ્રચલિત હતા. લડન પ્રત્યે મદાસભાના મોવડીઓ કેવા પ્રત્યક્ષ વક્તવ્ય અપસાર કરશે એ વિષે અનેક અટકળો થતી. લડનના પહેલા ત્રણ ચાર મહિના દરમિયાન ભાગ્યે જ કોઈ રડ્યોખડ્યો મદાસભાવાદી હશે જેણે લડતના કાર્યક્રમનો અને કાર્યનીતિનો ખુલ્લો વિરોધ કર્યો હોય. વાઘસરોય સાથેનો ગાંધીજીનો પત્રવ્યવહાર બહાર પડ્યા પછી અને ગાંધીજીના ઉપવામ પછી પ્રવાહ બદલાયો. અહિંસા-હિંસાની ઝીણવટથી જણાવટ થવા માંડી, જેલની ચર્ચાઓએ ઉગ્ર રૂપ ધારણ કર્યું—પથરાથી તે બોંબ સુધીના ‘શસ્ત્રો’ની હિંસાત્મક શક્યતાઓ પર શાસ્ત્રાર્થ થયો. બધું ખોટું થયું, લડત અવળે પાટે ઊતરી પડી, આઝાદીના આદિલનને હાનિ પહોંચી એમ હિંમતભેર કહેનારાઓનો વર્ગ વધવા માંડ્યો. લડત અને એની કાર્ય પદ્ધતિ સાથે સંકળાએલાઓની મૂઝવણ, મૂંઝવણ અને ચાતનાઓ વધ્યાં અને આખા દેશમાં નિરાશાનું વાતાવરણ પસરી ગયું.

પણ કારોબારી સમિતિએ બહાર આવીને લોકોની હિંમત અને અલિદાનની પ્રશંસા કરી, હિંસા-અહિંસાની સૂક્ષ્મ ચર્ચામાં ઉતરવાની એમને જરૂર ન જણાઈ. સરદારે અમદાવાદમાં જાહેર સભામાં કહ્યું કે ‘તમે જે ક્યું’ એથી હું મગફળ છું, ઠીક ક્યું’, સરકારના દમનથી કચડાઈ ન જતાં લોકોએ એનો સામનો કર્યો. જવાહરલાલે તો છૂટતાંની સાથે શ્રીમતી અરુણાઆસફઅલીને ધન્યવાદ આપનો સંદેશો પાઠવ્યો. આ પહેલાં કાર્યશુભતા અંગે ઠીક ઠીક ઉદાપોહ થયો હતો. પડિતજી તરફથી Underground બોંબ બીતરના સંગઠનના એક અગ્રણીને આ રીતે અભિનંદન અપાતાં સરકાર અને ચૂસ્ત અહિંસાવાદીઓને જરૂર આઘાત થયો હશે. ૯ મી ઑગસ્ટે મહેન્દ્ર મોધરીને ફાંસી અપાવાના સમાચાર વાંચી સરદારનો પૂણ્યપ્રકોપ પ્રજ્વલી

હોયો, અને મુંબઈની સભામાં આપણા સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામના જ્વલંત
 ઇતિહાસમાં પણ અજોડ એવા બાપણમાં બ્રિટિશ સત્તાને પડકાર
 કરતાં એમણે નવી લડતની આગાહી કરી પડિતજીની સૂક્ષ્મ અને
 ધક્કે દષ્ટિએ આઝાદ હિંદ ફોજના પ્રશ્નનું મહત્ત્વ પિછાન્યું, અને
 એને લગભગ એક આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રશ્ન બનાવી દીધો. લડત દરમિયાન
 બામપ્રજામાં શ્રી સુભાષની બહાદુરીની કદર જરૂર હતી પણ રાજ-
 કીય નેતાગીરીએ એના પ્રત્યે ખાસ હમદગી બતાવી ન હતી. સામ્યવાદી
 વચ્ચે મન તો બ્રિટિશ શાહીવાદ કરતાં પણ એ બદલતર હતા. એમની
 હમેશની રીત પ્રમાણે એમની રાજકીય નિંદાખોરીની સમૃદ્ધ ગાળ-
 મંજૂયામાંથી જડ્યા એટલા વિશેષણોનો એમણે ઉપયોગ કર્યો હતો.
 એ સુભાષ અને એની હિંદી ફોજની હિંદના ખૂણે ખૂણામાં કદર અને
 પ્રશંસા થવા માંડ્યા.

જવાના સશસ્ત્ર સામના સાથે પણ કોંગ્રેસે પોતાની હમદગી
 જનર કરી. ઇંડોનેશિયા દિન પળાયો, એને માટે યોગ્યએલા સરઘસોમાં
 લોકોએ પ્રાણ ખોયા. હિંદી ફોજના બચાવ માટે કોંગ્રેસે પ્રખર ધારા-
 શાસ્ત્રીઓની સમિતિ નીમી.

સિમલા પરિષદ પછી નિગજાને બદલે રાજકીય વાતાવરણમાં
 નવો હિંસાહ અને તાજગી દેખાવાં માંડ્યાં.

પણ આ બધાની-પડિતજીના શ્રી અરુણ આસફઅલીને પાઠવેલા
 અભિનંદનની, સરદારના અમદાવાદ અને મુંબઈના બાપણોની, હિંદી
 ફોજ પ્રત્યે કોંગ્રેસે બતાવેલી હમદગીની અને ઇંડોનેશિયાના મુક્તિ
 સંગ્રામની-કોંગ્રેસની નીતિરીતિ પર જાંડી અસર પડી મુંબઈની
 મહાસમિતિના ઠરાવો અને એ ઠરાવો અંગે થયેલા બાપણોની પણ
 એવી જ અસર થઈ. અહિંસા અગેતો કોંગ્રેસનો આગ્રહ કંઈક મંદ
 પડતો દેખાયો, લાંબકોડ અને ચુપ્તતા સામેની સજા પણ કંઈક ઓછી
 થઈ હોય એમ લાગ્યું. દમનનો સામનો હરકોઈ રીતે કરવો જોઈએ

એવી માન્યતા જામવા માંડી શક્ય હોય ત્યાં મશરૂ પ્રતીકારમાં પણ કાઈ વધો નથી એમ લોકોને લાગ્યું. લોકોમાં અને ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓમાં ઉત્સાહ વધતો જતો હતો. ત્યાં આવ્યો કેલકત્તાનો ઠગવ.

ભાગદોડ અને આઝાદ દિંદ ફોજ વિષેના પ્રવૃત્તિથી અહિંસા અને ચરખાની પુનરુક્તિ એ મોટી ફાળ છે અને એની દિશા નક્કી કરવી એ પણ કપરું છે. હરહરમોશ મુજબ આમાં પણ કશો મુજબત વિગદ નથી એમ કહેવા સમજાવવાનો યત્ન કરવામાં આવશે. દાખલા તરીકે એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે “આઝાદી મેળવવાના એક એક પુરુષપ્રયત્ન વિષે સમભાવ ધરાવવો એ એક વસ્તુ છે અને એ સાથે સમત થવું એ બીજી વસ્તુ છે.” આવી નિર્ધારક શબ્દગમત અતે તો હાનિકર્તા જ થઈ ગયે છે. વારંવાર એવું બન્યું છે કે નેતાગીરીએ એક બાજુથી અહિંસક રીતે કેદખાનાં ભર્યાં છે તો બીજી બાજુએ એટલી જ આસાનીથી અને સગવડભરી રીતે પોતાની જાતને સૈધ્ધાન્તિક રીતે અહિંસક ન હોય એવા રાષ્ટ્રીય લડતને લગતા સર્વના વારસ તરીકે ગણાવી છે. જગતસિંહથી માંડીને નેતાજી લગીની તવારીખમાં સામ્ય છે. એમની સિદ્ધિઓ પર નવા કાર્યની માંડણી કરવાની તત્પરતાની સાથે સાથે એમનાથી પોતાની જાતને અલગ રાખવાની સાવધાની રાખવામાં આવી છે. પડિતજી અને સરદારે આઝાદ દિંદ ફોજ વિષે જે કહ્યું છે તેને ‘સંમતિ નહીં એવી સહાનુભૂતિ’ તરીકે જ ઓળખવું મૂકેલ છે. બ્યક્તિઓ અને તેમના કાર્યોની આકાશી અડતી પ્રશંસા કરવી-જેમ શૂતકાળમાં થયું છે અને અત્યારે થાય છે, અને એ સાથે સાથે જ તેમની સાથેની અસંમતિ જાહેર કરવાની અશક્તિ અને દિમ્મતનો અભાવ બતાવવો એ બન્ને વસ્તુઓ વિષે શંકા જન્માવે છે. કોક એને દોગ પણ કહે. માત્ર મહાત્માજીએ આ વિષયમાં સાતત્ય અને એકવાક્યતા જાળવ્યું છે. એક બાજુ પડિતજી

અને સરદાર શ્રી અરુણા આસફખાની, શ્રી મહેન્દ્ર ચૌધરી, શ્રી સુભાષ
 મોજા અને આઝાદ હિંદ ફોજના ગુરુગાન કરતા હતા ત્યારે મહા-
 માણએ મૌન જાળવ્યું હતું. એમની કાર્યરીતિ સાથે ગાંધીજી સમત
 થી અને વારે તહેવારે એમની પ્રશંસા પણ નથી કરતા વધુમા વધુ
 એ એમને વખોડતા નથી એટલું જ. સહાનુભૂતિ હોય અને છતાંય સંમતિ
 હોય તો મૌન રાખવું એ ઉત્તમ માર્ગ છે, કારોમારીના બહાર આવ્યા
 બાદ તો જે સર્વની સાથે 'અસંમત' હોવાની જાહેરાત કરવામા આવેલી
 હોય છે તેના ગુરુગાન ગાવાં એ એક માત્ર કાર્ય થઈ પડ્યું છે.
 બલ્ય લોકક્રાન્તિની પ્રથમ ચિનગારી પ્રત્યક્ષા તે પહેલા જ એ સહુ તો
 કશુંય કામ કરી શકે એવી સ્થિતિમા રહ્યા ન હતા છૂટકા બાદના
 છ મહિના લગી તો એમણે બ્રિટિશ શાહીવાદના જંગની દમનના
 પ્રભાવે કરેલા અપ્રતિમ પ્રતીકાગની પ્રશંસા જ કર્યા કરી લોકક્રાન્તિ
 બાદ મળેલી મહા સામતિએ લોકક્રાન્તિને બિગ્ગાવી સહુ કાઈ જાણે
 લોકક્રાન્તિના પિતૃત્વનો અપેક્ષા રાખતા લાગતા હતા એની કીર્તિની
 મહને એવના હતી છુટકાગબાદ 'નિશ્ચિત રીતે અહિંસક નહી' એની
 લોકક્રાન્તિએ પ્રજામા આણેલા જાગૃતિ અને ઉત્સાહનો ખ્યાલ
 એમને મળી ગયો. અન્ય કોઈને એવી કીર્તિ શા સારું મળવી જોઈએ ?
 ગેરકાગરીની નેતાગીરીનો હકકદાવો કરવામા આવ્યો આજે છ
 મહિના બાદ ! એમને જણાયું કે 'જરના મુખ્ય કાર્યક્રમ જેવો કે તાર
 કાપવા, ચોડીઓ બાળવી વગેરે શસ્ત્રયુક્ત ન હતો !

આખે ઠીકીને બાજે એવો વર્ગ એ છે કે આખી કારકિર્દી
 દરમિયાન મહાસભાએ પોતે જેની સાથે અસંમત છે એવી દિવસાલો
 માયી તાકાદ મેળની છે બન્ને વિરોધી ક્રિયાઓમાં કાર્યક્ષમતા બતાવી
 ચકાઈ છે. સવાલ એક જ છે. આવું ક્યાં લગી ચાલશે ?

M L. D.

કોંગ્રેસ અને વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ

શ્રી રમણિકલાલ શાહ

કોંગ્રેસના આરંભ કાળથી જ તે વિદ્યાર્થીઓમાં રસ લેતી આવી છે, અને વિદ્યાર્થીઓ પણ કોંગ્રેસ પાસેથી પ્રેરણા મેળવતા આવ્યા છે. કોંગ્રેસના પહેલા જ અધિવેશનમાં થયેલા નવ કરાવોમાનો એક વિદ્યાર્થીઓને લગતો-સનંદો નોકરીઓ માટેની-સીવીલ સર્વીસની પરીક્ષાઓ હિંદુસ્તાનમાં લેવાની અને તે માટેની ઉંમરની મર્યાદા વધારવાની માગણી કરતો હતો. સ્વ. દાદાભાઈ નવરોજીએ આ કરાવ રજૂ કર્યો હતો, એ બતાવી આપે છે કે કોંગ્રેસ તેને કેટલું મહત્ત્વ આપતી હતી. આ પછી પણ દર વર્ષે આ માગણી ફરી ફરીને રજૂ કરવામાં આવતી અને દાદાભાઈ, માલવિયાજી, ગોખલે વગેરે તેના પર જુરસાદાર બાપણો કરતા. કેળવણીની દરેક શાખામાં હિંદીઓને સમાન તક આપવાની તેમ જ કેળવણીના ખર્ચમાં વધારો કરવાની માગણી કરતા કરાવો પણ કોંગ્રેસ અવારનવાર કરતી. -

આ યુગ કોંગ્રેસની બાસ્ત્યાવસ્થાની વાત, ન્યારે અંગ્રેજોની ન્યાય-શુદ્ધિમાં કોંગ્રેસને અણખૂટ વિશ્વાસ હતો અને ન્યારે મહારાણી વિક્ટોરિયા પ્રત્યે વફાદારી બતાવવામાં ગારવ મનાતું. ત્યારપછી આવ્યો ઉદામદળનો યુગ, જેના જ્યોતિર્ધરો હતા લોકમાન્ય તાલક, લાલા લજપતરાય, બિપિનચંદ્ર પાલ અને શ્રી. અરવિંદ ધોષ. આ નેતાઓએ દેશ સમક્ષ રજૂ કરેલા કાર્યક્રમમાં વિદ્યાર્થીઓને બારે મહત્ત્વનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું હતું. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ, રાષ્ટ્રીય ભાષા, રાષ્ટ્રીય પોષાક, રાષ્ટ્રીય ઉત્સવો, સ્વદેશી, બહિષ્કાર કે 'વંદે માતરમ': આ સર્વ હિલ-આલોમાં મહત્ત્વની કામગીરી વિદ્યાર્થીઓએ બજાવવાની હતી, અને વિદ્યાર્થીઓ તે હોંશે પાર પાડતા. બંગલગંની લડતમાં વિદ્યાર્થીઓએ ઉમંગભેર અંપલાવ્યું. રાષ્ટ્રીય હિલચાલમાં ભાગ લેવા સામે વિદ્યાર્થીઓને મનાઈ

કરનામા આવી 'વડે માતરમ્' બોનવાના ગૂંદા માટે વિદ્યાર્થીઓને
બરતરફ મગવામા આવ્યા અને જનમ શાળા કોલેજના બહિષ્કારથી
મળ્યો ગાંધીય શિક્ષણસંસ્થાઓ ઠેઠે શરુ કરનામા આવી માત્ર પૂર્વ
બગાળામા જ ચોવીસ રાષ્ટ્રીય શાળાઓ શરુ થઇ ગઇ એક રાષ્ટ્રીય
વિદ્યાપીઠ પણ ઊભી થઇ સંખ્યામધ વિદ્યાર્થીઓ જેનમા પણ ગયા.
આજ સમય દરમ્યાન ઇ સ ૧૯૦૭મા લાલા લજપતરાયની પ્રેરણા
અને દોરવણી હેઠળ પંજાબમા પહેલી વિદ્યાર્થી પરિષદ મળી

કાંગ્રેસનુ સુકાન ગાંધીજીના હાથમા આયા પછી તો વિદ્યાર્થી-
ઓ સાથેતો કાંગ્રેસનો મધ વધુ ગાઢ બન્યો અમદાવાદના કાર્યક્રમ
મા ભાગ લેનાની વિદ્યાર્થીઓને પણ કાંગ્રેસે અષ્ટ શબ્દોમા હાકન
કરી "સરકારની માલિખીની, એની મદથી કે એના અદૃશ નીચે
ચાલતી શાળાઓમાથી વિદ્યાર્થીઓને ધીમે ધીમે છોડી લેના, અને
તેને બદલે રાષ્ટ્રીય શાળાઓ અને કોનેલે સ્થાપવી" એ અસહકારના
ઠગાનમાની (સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૦ નામ્તા કાંગ્રેસ) વિદ્યાર્થીઓને લગતી
કલમ હતી વિદ્યાર્થીઓએ કાંગ્રેસની હાકલનો ખૂબ સુદર જવાબ
આપ્યો લાખોની સંખ્યામા વિદ્યાર્થીઓએ શાળા કોનેલે છોડી દીધી
હજારો વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષાઓ છોડીને ચાલી નીચ્યા ઠેરઠે રાષ્ટ્રીય
વિદ્યાપીઠ, શાળાઓ અને વિનયમદિરો શરુ થયા ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ
કાશી વિદ્યાપીઠ, બિહાર વિદ્યાપીઠ, તિરુ-વિદ્યાપીઠ બંગાળ રાષ્ટ્રીય
વિદ્યાપીઠ, લાહોર રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠ અલીગઢ રાષ્ટ્રીય મુસ્લિમ વિ-
દ્યાપીઠ અને બીજી હજારો રાષ્ટ્રીય શાળાઓ સ્થપાઈ ખુદ ગાંધીજી
ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના કુલપતિ થયા અને શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ બંગાળ
રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠના પ્રિન્સિપાલ થયા વિદ્યાર્થીઓ અને રાષ્ટ્રીય
શિક્ષણમા કાંગ્રેસને કેટલો ઊંડો રસ હતો એ બતાવવા માટે આથી
વધુ શું જોઈએ! બહિષ્કાર અને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ ઉપગત સમિતિ
કાનૂનભંગના કાર્યક્રમોમા ભાગ લેવાને પણ હજારો વિદ્યાર્થીઓ જેલમા
ગયા તેમજ બીજા અનેક અત્યાચારનો ભોગ બન્યા આ પછી તો

કોંગ્રેસ વિદ્યાર્થીઓને દિનપ્રતિદિન વધુને વધુ ખેંચતી આતી છે. આ-
યમન કમિશન સામેના વિરોધમાં વિદ્યાર્થીઓએ લીવેલો આગેવાની
ભર્યો ભાગ, ૧૯૩૦-૩૨ ના અર્ધિમંદ યુદ્ધમાં વિદ્યાર્થીઓનો ફાળો,
કોંગ્રેસ પ્રધાનમંડળોના વહિવટ દરમિયાન અને પછી પ્રૌટ શિક્ષણની
અને બીજી રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓમાં વિદ્યાર્થીઓનો દિવસો તેમ જ મૌઠી
હેતુ '૪૨ની લોન્કાતિમાં વિદ્યાર્થીઓએ આપેલા બલિદાનો-આ
બધાનો ઇતિહાસ તો જગજગદે છે

કોંગ્રેસ અને વિદ્યાર્થીઓની વચ્ચેનો સબધ આટલો ગાઢ હોવા
છતાંય એનું સ્વરૂપ હંમેશાં એક સરખું જ રહ્યું છે એવું નથી. વર્ગો
સુધી વિદ્યાર્થીઓમાં એક સમૂહ તરીકેની જાગૃત્તિ નહિવત્ હતી.
વિદ્યાર્થીઓના મંડળો જેવું તો કશું જ હતું નહિ. પહેલી વિદ્યાર્થી
પંચિદ ૧૯૦૭ માં મળી, પણ વિદ્યાર્થીમંડળોની પ્રવૃત્તિનો આરંભ
તો ઘણો મોરેથી છેક ઇ. સ. ૧૯૨૭માં થયો એમ કહી શકાય.
સરદાર ભગતસિંહના પ્રવર્તનોથી તા. ૪ થી નવેમ્બર ૧૯૨૬ ના
રોજ લાહોર વિદ્યાર્થીમંડળની સ્થાપના થઈ. આ અગ્રસામાજી મુન્બઈ
અને બીજાં શહેરોમાં વિદ્યાર્થીમંડળો ઊભા થવા માગ્યા

આ પ્રવૃત્તિને વધુ વેગ તો ૧૯૩૪-૩૫ માં જ મળ્યો. '૩૦-૩૨
ની લડતના ફાલ રૂપે આવેલા અનેક યુવાન કાર્યકર્તાઓએ આ પ્રવૃ
ત્તિમાં પોતાનો શક્તિ કેન્દ્રિત કરવા માડી, અને '૩૬ના ઓગસ્ટ
સુધીમાં તો દેશના નાના મોટા અઢીસો ઉપર શહેરોમાં વિદ્યાર્થી
મંડળોની સ્થાપના થઈ ચૂકી, તેમ જ અખિલ હિંદ વિદ્યાર્થી સંસ્થા
પણ ઊભી થઈ. આતોના વિદ્યાર્થીસંઘો પણ ઊભા થયા. આમ
વિદ્યાર્થી દિલચાલ એક સતત ત્ર પ્રવૃત્તિ તરીકે બહાર આવી. પડિત
જવાહરલાલ જેવા કોંગ્રેસના પ્રથમ હરોળના નેતાએ અ. હિંદ વિદ્યાર્થી
પરિષદની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા કરીને આ પ્રવૃત્તિને આવકારી, તેમ જ તેને
પેલાની દોગવણી આપી

કોંગ્રેસના બીજા આગેવાનોએ અને કાર્યકરોએ પણ આ

પ્રવૃત્તિમાં રસ લઈ તેને માર્ગદર્શન આપવા માંડ્યું. અખિલ હિંદ વિદ્યાર્થી ફેડરેશનના પ્રસિદ્ધ નાગપુર-મંગાણ પછી ૧૯૪૧ ના ફેબ્રુઆરી-માં બનારસ ખાતે મળેલા રાષ્ટ્રવાદી વિદ્યાર્થી સંમેલનનું પ્રમુખસ્થાન લેવા માટે રાજકુમારી અમૃતકુંવરને ગાંધીજીએ મોકલી આપ્યાં. આમ છતાંય એક સંસ્થા તરીકે કોંગ્રેસનું વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ અને વિદ્યાર્થી સંસ્થાઓ પરત્વેનું કાર્ધ સત્તાવાર વલણ નહોતું-આથી વ્યક્તિગત રીતે જુદા જુદા કોંગ્રેસ આગેવાનોની વલણ એક બીજાથી જુદી અને કેટલીકવાર તો વિરોધી પણ દેખાતી. એક જ સ્થળે (પટણા) એક જ દિવસો દરમિયાન (ડીસેમ્બરનું છેલ્લું અઠવાડિયું-૧૯૪૧) અને એક બીજાથી સાત વિરોધ નીતિ-‘લોક યુદ્ધ’ અને ‘જંગે આઝાદી’-અખ-ત્યાર કરનાર જે અખિલ હિંદ વિદ્યાર્થી પરિષદોમાંથી પહેલીના પ્રમુ-સ્થાને મિયાં ઇફ્તીખાઈદીન અને બીજાના પ્રમુખસ્થાને યુસુફ મહેર-અલી-ખન્ને આગેવાન કોંગ્રેસીઓ હતા.

’૪૨ ની લોકક્રાંતિ પછી દેખીતી રીતે જ વિદ્યાર્થીઓ દેશની આઝાદી માટેના એક મહાન બળ તરીકે બહાર આવ્યા છે, અને આઝાદી માટે લડનારી એક માત્ર મહાન સંસ્થા કોંગ્રેસ સાથેનું તેમનું જોડાણ પણ વધુ ગાઢ બન્યું છે. વિદ્યાર્થીપ્રવૃત્તિ પ્રત્યેનું કોંગ્રેસનું વલણ વધુ ને વધુ ૨૫૪ ૨૫૩૫ ધારણ કરવા માંડ્યું છે. મુંબઈ, ગૂજરાત અને બીજા કેટલાક સ્થળે કોંગ્રેસની પ્રાંતિક સમિતિઓએ વિદ્યાર્થીપ્રવૃત્તિ સાથે સંબંધ જાળવવા અથવા તેને દોરવણી આપવા માટે ખાસ સમિતિઓની નિમણૂક કરી છે. આ સમિતિઓ તરફથી તેમ જ કોંગ્રેસના જવાબદાર આગેવાનો તરફથી અવારનવાર વિદ્યાર્થી-ઓને માર્ગદર્શન પણ મળી રહ્યું છે. ’૪૨ ની પાવક જવાલાઓ-માંથી નવું જીવન પ્રાપ્ત કરીને આવેલી વિદ્યાર્થીઓની સંસ્થાઓ પણ કોંગ્રેસની નેતાગીરીમાં વધુ ને વધુ દૃઢ વિશ્વાસ ધરાવતી થઈ છે.

ગાંધીજી, રાજેન્દ્રપ્રસાદ, જવાહરલાલ, નરદાર વલ્લભભાઈ વગેરે નેતાઓએ તથા પ્રાંતિક સમિતિઓએ વિદ્યાર્થીઓને ઉદ્દેશીને અવાર-

નવાર જે કાંઈ કહ્યું છે તેમાંથી પ્રગ્નિસના વિદ્યાર્થીપ્રવૃત્તિ પ્રત્યેના વચણ વિશે નીચેના મુદ્દાઓ તારવી શકાય.

- ૧ પદાપક્ષીના રાજકાચ્છથી અને રાજ્યરોજના રાજકીય મંધર્થોથી વિદ્યાર્થીઓ દૂર રહે.
- ૨ વિદ્યાર્થીપ્રવૃત્તિનું મુખ્ય ધ્યેય વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તમ નાગરિક-ત્વની તાલીમ આપવાનું—તેમના જીવન અને આગિત્યનું સર્વાંગી ધડતર કરવાનું હોવું જોઈએ.
- ૩ આપણા દેશના વિશિષ્ટ સજ્જનોમાં સ્વદેશાભિમાનનું શિક્ષણ એ વિદ્યાર્થીના ધડતરનું સૌથી મહત્ત્વનું અંગ ગણાવું જોઈએ.
- ૪ આથી ગાંધીય આજ્ઞાદીની દેશવ્યાપી લડત આવી પહોંચે ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ પોતપોતાની શિક્ષણસંસ્થાને ત્યાગ કરીને લડતમાં જપવાવે અને એમાં પોતાનું સર્વસ્વ ફના કરવાને તૈયાર રહે.
- ૫ વિદ્યાર્થીપ્રવૃત્તિનું મગ્નન વર્ગવિગ્રહના ધોગણે ન થઈ શકે. શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી વચ્ચેના સંબંધો વિરોધના નદી પણ મીઠાશ અને સહકારના હોવા જોઈએ. શિક્ષકને વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિમાં સક્રિય રસ લેતા કવ્વા જોઈએ.
- ૬ પ્રૌઢશિક્ષણ, ગાંધીભાષા, અને ખાદીથી માણીને કોમી એકતા અને આર્થિક સમાનતા સુધીના તમામ રચનાત્મક કાર્યક્રમો-માંથી કાંઈક ને કાંઈક તો વિદ્યાર્થીઓ કરતા થાય જ.
- ૭ હડતાળનો ઉપયોગ વિદ્યાર્થીઓ રાજ્ય રોજના હથિયારતરીકે અને હજીવી રીતે નહિ કરતા પૂરેપૂરી ગંભીરતાથી અને આખરી શસ્ત્ર તરીકે કરે.
- ૮ વિદ્યાર્થીપ્રવૃત્તિનું સંગઠન સ્વતંત્ર રીતે એટલે કે વિદ્યાર્થી મંડળો મારફતે થાય, પણ આજ્ઞાદીની લડતનો સફળ અંત આવે ત્યાં સુધી દેશના જીવન વર્ગો અને સમૂહોની જેમ વિદ્યાર્થીઓ પણ તેમની રાજકીય દોરવણી દેશની આજ્ઞાદી માટે લડતી એકમાત્ર મહાન સંસ્થા કેન્દ્રિય પાસેથી જ મેળવે.

રાષ્ટ્રીય મહાસભા

અને
મજૂરો

શ્રી. સોમનાથ દવે.

સૂચક છે. ૧૮૮૫ થી ૧૯૧૬ સુધી મહાસભાના આગેવાનો મજૂર વર્ગ સાથે કશો જ સંપર્ક ધરાવતા નહિ. ૧૯૧૮ માં મહાત્મા ગાંધીએ અમદાવાદના મજૂરોની હડતાળની આગેવાની ગ્રીકારી અને દિન્દુરયાનમાં આવ્યા પછી જાહેર કાર્ય અંગે એમણે પ્રથમ વેળા જે અનશન વૃત્ત લીધું એ મહાસભાના મજૂરો સાથેના સંપર્કનું સીમાચિહ્ન છે. મહાત્માજીની પ્રેરણાને લીધે ખીજા મદાનજાવાદી ઝોએ પણ મજૂર કાર્યમાં રસ લેવાનું શરૂ કર્યું અને તેમાંથી કેટલાકે તો મજૂર-સેવાને પોતાના જીવન કાર્ય તરીકે અપનાવી લીધું. દેશનાદુર્ભાગે, મહાત્માજીને રાજકીય કાર્યમાં જોડલા સાથીઓ અને સ્વયંસેવકો મળ્યા તોટલા કાર્યકર્તાઓ મજૂર ચળવળને સાથે રગ્તે દોરવાના કાર્યમાં ન મળ્યા; આજે આટલા વર્ષો પણ દિન્દુરયાનમાં મજબૂત અને વિશાળ સંગઠનો ઝભા કરવાની ઉમેદ બર નથી આવી એ આનું સ્પષ્ટ પરિણામ છે.

રચનાત્મક કાર્યક્રમની સૂચ

ગાંધીજી મહાસભાના રાહગર અને પ્રથમ પંક્તિના આગેવાન હોવા છતાં તેમણે અનેક વખત ઉચ્ચાર્યું છે કે ગજકારખા કર્તા

જનતાની મેવાના રચનાત્મક કાર્યમાં એમને વિશેષ રસ છે. ગાંધીજીના સતત આગ્રહી સ્વભાવને લીધે જીન રાજકીય કાર્યકર્તાઓએ રચનાત્મક ગણ્યાની પ્રવૃત્તિઓમાં રસ લેવો શરૂ કર્યો છે, તેમ છતાં એ તો આજે પણ અપહૃત છે કે દેશના બહુ મોટા ભાગના કાર્યકર્તાઓને રચનાત્મક કામમાં પડ્યા રહેવું ગમતું નથી. એ કામમાં કોઈ ઉત્સાહ નથી આવતો એ તેમની કૃતિયા છે. આ વિચાર અને દૃઢ પ્રશ્ન પર હું કાંઈ લખું એ અરથાને છે. રચનાત્મક કાર્યક્રમના પ્રણેતા-પૂજ્ય ગાંધીજી પોતે જ એ બાબતમાં વારંવાર જે લખે છે એ પૂરતું છે. અહીં તો એનો ઉલ્લેખ એટલા પૂરતો જ કરવામાં આવે છે કે મજૂર 'કાર્ય'ને ચૌદ પ્રકારના રચનાત્મક કાર્ય પૈકી એક મહત્વના કાર્ય તરીકે ગણવામાં આવ્યું છે, તેથી બધા રચનાત્મક કામો પ્રત્યે જે શિથિલતા માણુમ પડે છે એ જ હાલ મજૂર-કાર્ય પરત્વે છે એ સમજી શકાય. મહામહાની પ્રવૃત્તિઓ સહેજે જો બાગમાં વહેંચાઈ જાય છે-અને બન્ને વિભાગના મુખ્ય નેતાઓ એક જ હોવા છતાં-તેમાં એક સરખી પ્રગતિ નથી થઈ. એક પ્રવૃત્તિ ઉદાર-ભૂતી આ વસ્તુ તુરત સમજાઈ જશે. આજે વડી ધાગમલા અને પ્રાતિક ધાગસલાઓની ચૂંટણી માટે મહાસભાના સૌ કોઈ આગેવાનો, કાર્યકર્તાઓ, સભ્યો અને સેવકો ચીવટથી કામ કરવા મંડી ગયા છે. ધાર્મિક પરિણામ લાવવા માટે દેશના ખૂણે ખૂણામાં ચેતન અને જાગૃતિ લાવવાના પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે. સૌ મતદારો આજના ગજકીય મુદ્દાઓ સમજે અને મહામહાને મત આપે તે માટે પ્રયત્નો કરવામાં દશી દશાશ રાખવામાં આવતી નથી-પરંતુ રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ જે મહાસમિતિની બેઠકમાં આ નિર્ણય કર્યો, એ જ બેઠકમાં રચનાત્મક કાર્ય માટે પણ કરાવ કરી જે આદેશ આપ્યો છે તેનું પાલન કરવા માટે કેટલા પ્રયત્નો થયા ?

ક્યાં છે કાર્યકર્તાઓ !

મહાસભા ઈન્દ્રે છે કે મજૂરોના કામમાં રમ લઈ તેમના સંગ-

કૃતો બિભા કરી, તેમનું શોખણ અટકે એ માટેની પ્રવૃત્તિઓ હાથ
 ધગવી જુની જુદી પ્રાતિક મહાસભા સમિતિઓએ અનેક વખત
 પેટા સમિતિઓ નીમી મજૂર-કાર્યમાં રસ લેવા પ્રયત્નો પણ કર્યા છે
 એ હકીકત પણ જાણીતી છે પરંતુ જ્યાં સુધી કેવળ મજૂર કાર્યમાં
 રસ લેનાર કાર્યકર્તાઓ એ કાર્યને અપનાવી ન લે ત્યાં સુધી આજની
 સ્થિતિમાં ફેર પડવાનો સંભવ નથી ગાંધી સેવા સંઘ તરફથી ૧૯૩૭ના
 અરસામાં મજૂર સમિતિ દ્વારા જે પ્રયત્નો થયા હતા એ સાચી
 દિશામાં હતા પરંતુ જે પ્રાતના સ્થાનિક આગેવાનોએ મજૂર કાર્ય
 માટે કાર્યકર્તાઓ બિભા કરી તેમને તાલીમ આપવાનો અને જ્યાં
 સુધી મજૂર સંગઠનો પગભર થાય ત્યાં સુધી આર્થિક મદદ આપ-
 વાનો પ્રબંધ કર્યો ત્યાં જ પ્રગતિ થઈ શકી આજે પણ હિન્દુસ્થાન
 મજૂર સેનક સંઘ મારફતે દેશની મજૂર ચળવળને સાચો રાહ જતા-
 વવા જે પ્રવૃત્તિઓ થઈ રહી છે, તેમાં જેટલે અંશે સ્થાનિક કાર્ય-
 કર્તાઓ મળી ગહે એટલે અંશે જ સફળતા મળવાનો સંભવ છે.
 સામાજિક ક્રાંતિ કરવાના સ્વપ્ને સેવવાથી કે એ નિષે પુસ્તકો અને
 નિમંત્રણ લખવાથી ક્રાંતિ ચલાવી નથી, એટલું આપણે યુનાન વર્ગ
 સમજી લે એ ધષ્ટ છે કાનિ માટેના સાધનોને કેળવવામાં જે આકારી
 સેવા કરવી પડે તેની તૈયારી ન હોય તો ક્રાંતિ કેવળ સ્વપ્ન પ્રદેશની
 કથા સમાન જ રહી જશે '૧૯૪૨માં 'હિંદ છોડો'નો નાદ દેશભરમાં
 વ્યાપી રહ્યો, પરંતુ આજે પણ સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત નથી થયું એના કારણે
 તપાસીએ તો એ સ્પષ્ટ માલુમ પડશે કે દેશની મજૂર અને કિસાન
 જનતા સંગઠિત ન હોવાના કારણે અણીને વખતે તેમની પાસેથી
 અપેક્ષા રાખેની એવી લડતો ઉપાડી લેવામાં ન આવી અમદાવાદના
 સંગઠિત મજૂરો જે સ્વયં પ્રેરણાથી કરી ગયા એ અન્ય કોઈ ગ્રંથો
 ન થયું. ભવિષ્યને માટે એ સૂચક બોધપાઠ પૂરો પાડે છે જ્યાં સુધી
 તાલુકે તાલુકે મજૂરો અને કિસાનોના સંગઠનો ન ગયાય ત્યાં સુધી
 તેમની પાસેથી વ્યવસ્થિત લડતની અપેક્ષા ગાંધી એ વધુ

છે. અમદાવાદના મજૂરોને તો પચીસ વર્ષની તાલિમ હતી. અને યોગ્ય કાળે સ્વાભાવિક પરિણામ આગ્યું.

મજૂરોના મંડળો અને મહાસભા

મહાસભા મજૂરોના કાર્યમાં સાચી મદદ મજૂરોના મંડળો આંધવામાં મદદ કરીને જ આપી શકે. મજૂર મંડળો રાજકીય બાબતોમાં મહાસભાનો સાથ આપે એ એક જ દૃષ્ટિ નજર સમક્ષ રાખ્યા વિના, મજૂરોના હિતો આગળ વધારવાના એક માત્ર હેતુથી મંડળો રચાય અને મહાસભાવાદી કાર્યકર્તાઓ સાચા દિલથી એમાં રસ લે તો મજૂરો રાજકીય બાબતોમાં યોગ્ય કૃણવણી પામે એ અનિવાર્ય છે અને પરિણામે મહાસભાને સાથ આપે એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ મહાસભાવાદી મજૂર કાર્યકર્તાઓ એક વાત કદી ન ભૂલે. મજૂર મંડળના સૌ સભાસદોને વ્યક્તિગત રીતે પોતાને યોગ્ય લાગે તે રાજકીય પક્ષમાં જોડાવવાની છૂટ છે અને તેથી સંસ્થા તરીકે મજૂર મંડળની રાજકીય નીતિ તટસ્થ હોય, પરંતુ વ્યક્તિગત સભાસદો રાજકીય સમજે અને યોગ્ય પક્ષને અપનાવે એવું વાતાવરણ સ્વાભાવિક રીતે જ ઉત્પન્ન થઈ શકે. મજૂર મંડળો જેમ કેમીવાદથી પર રહી શકે છે અને રહે તો જ સફળ થાય, એમ મજૂર મંડળના સભાસદો મુખ્યત્વે માલિકો સામે પોતાનું સરક્ષણ કરવાના કાર્યમાં રસ ધરાવતા હોઈ, તેમનામાં રાજકીય મુદ્દાઓ વિષે મતભેદ હોય એ સમજી શકાય છે, પરંતુ જ્યારે મજૂર મંડળના સભાસદો સમજશે કે તેમના હેતુઓ, ઉદ્દેશો અને ધ્યેય સિદ્ધ કરવાના કાર્યમાં તેમને સૌથી વધુ મદદ મહાસભાપક્ષ તરફથી જ મળવાનો સંભવ છે ત્યારે મજૂર મંડળના મોટા ભાગના સભ્યો મહાસભા સામે નિકટનો સંબંધ રાખવાનું ઈષ્ટ માનશે એ નિઃસંશય છે.

આજે હિંદમાં જે મજૂર સંસ્થાઓ દેશ સમસ્તના મજૂરો તરફથી વાત કરવાનો દાવો કરે છે. એક સંસ્થામાં સામ્યવાદીઓ, મહાસભા-

વાદી અને કાર્ષ પ્રકાગની નિશ્ચિત નીતિ વિનાના મજૂર મંડળો છે
ન્યારે ખીજી સંસ્થામાં રોયમતવાદી મજૂર મંડળો છે. આપણા દેશમાં
મહાસભા સૌથી વિશાળ રાજકીય પક્ષ હોવા છતાં આજે આ સ્થિતિ
હોય એ આપણે માટે શોભારૂપક તો નથી જ. આ ક્ષતિનું નિવારણ
તો જ થઈ શકે જો મહાસભાવાદી કાર્યકરો નાના મોટા કારખાનાનાં
મજૂરોનાં મંડળો બાંધવાનું, ચલાવવાનું અને તેમને મદદ કરવાનું
ઉપાડી લે તો પરંતુ આ કામમાં પડવા છૂટતા કાર્યકરો સમગ્ર લે
કે ન્યાં સુધી તેઓ પોતાના કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદા સમજતાં ન શીખે
ત્યાં સુધી તેમને સફળતા મળવાની નથી મહાસભાની વ્યાસપીઠ પર
આજ સર્વ પક્ષ અને વર્ગને સ્થાન છે—એમાં ધનવાન મિલ્લમાલિક,
કુશળ વકીલ, મધ્યમ વર્ગનો ગુમાસ્તો અને મજૂરી કરતો શ્રમજીવી
અને દેશનો વિશાળ ખેડૂત સમુદાય, સૌ વર્ગના પ્રતિનિધિઓને સ્થાન
છે તેથી મજૂરોને પોતાના અલગ મંડળો બાંધ્યા વિના ચાલવાનું
નથી. જુદા જુદા વર્ગના હિતો વચ્ચે અથડામણ થાય એ તો અનિ-
વાર્ય છે, અને એવે પ્રસંગે મહાસભા ગરીબોને ખેડૂતો અને મજૂ-
રોને સાથ દે એ જરૂરી છે. મહાસભાનું પીરમળ મજૂર ચળવળને મળે,
અવ્યવસ્થિત કામ કરનારા કાર્યકર્તાઓ સાંપડે અને યોગ્ય નીતિ-રીતિ
પ્રમાણે મંડળો ચલાવવામાં આવે તો આજની સ્થિતિમાં ઘણો ફેર
પડે એમાં શંકા નથી. આ સકાન્તિ કાળમાં મનુષ્યત્વનું મૂલ્ય ન્યારે
વધુ ને વધુ સમજાતું જાય છે એ સુગમ મજૂરોનું કામ જોઈતું મહ-
ત્વનું છે કે તેના પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરવાથી દેશની રાજકીય પ્રગતિ પણ
ફાંદામાં જશે.

આપણે આશા સેવીએ કે કેવળ ઇન્કિલાબની બાગ મારનાર
સુવાનો, ઇન્કિલાબનું સાંચું સાધન ઉત્પન્ન કરવાના કાર્યમાં રસ
લેતા થશે.

સ્વરાજ્યનો આર્થિક

સંદર્ભ

નિઃ દેસાઈ -

મુક્તિ મેળવી દિંદે ગરીબાઈ અને એકારીના પ્રશ્નનો તોડ કાઢશે, એવા અર્થમાં સમાઈ જાય છે. આઝાદી સાથે જ એના નક્કર આર્થિક સંદર્ભનો ખ્યાલ આપે છે. આવા સંદર્ભથી એને છૂટી પાડી શકાય નહિ. આપણે આઝાદી જોઈએ છીએ કારણ કે ૧૭૫ વર્ષના બ્રિટિશ શાસન પછી આપણે જોયું છે કે દિંદેની વાર્ષિક સરેરાશ આવક માત્ર રૂ. ૬૦ ની છે દિંદેના લોકોનું જીવન નિર્વાહનું ધોરણ ઘણું નીચું છે. દિંદેનો ઔદ્યોગિક કે ખેતી વિષયક વિકાસ થવા દેવામાં આવતો નથી એની કુટુંબ કંગાવિયતના કારણે દિંદેનું મહા-સભાની સ્વાતંત્ર્ય પ્રતિજ્ઞામાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે નૈતિક સાંસ્કૃતિક અને આધ્યાત્મિક પતન થયું છે.

દિંદેની ગુલામી એ બ્રિટનના આર્થિક શોષણનું જ પરિણામ છે. ઇંગ્લેંડમાં વેપારી મૂડીવાદ-Merchant capitalismના આરંભ સાથે જ અનેક કંપનીઓની સ્થાપના થઈ. ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપની એમાં મુખ્ય હતી. એનું આરંભિક કામ જે માલમાંથી સાગે નફો મળે તે દિંદેથી લાવો બ્રિટનના બજારોમાં વેચવાનું હતું. દિંદેમાંથી આવેલી અદ્યતન દૈનિકતાના પરિણામે બ્રિટનમાં ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ થઈ અને ત્યાંનો મૂડીવાદ ઔદ્યોગિક મૂડીવાદ-Industrial capitalism

હિંદુસ્તાનનો મુખ્ય પ્રશ્ન આઝાદીનો છે, એવું વારંવાર કહેવાય છે. પરંતુ આઝાદી એ કોઈ તરંગી, અવાસ્તવિક, પોલી વસ્તુ નથી. એનો નક્કર અર્થ થાય છે. પં. જવાહરલાલે એનો અર્થ ઘટાડ્યો છે: દિંદેની ગરીબાઈનો નાશ. આઝાદી એટલે આમ મુખ્યત્વે બ્રિટિશ શોષણમાંથી

બન્યો. પછી પરિસ્થિતિની અસર હિંદ પર પડી. આ અસરમાં હિંદ પ્રિટનના રાજકીય અંકુશ નીચે આવી ગયું હતું. ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીનો ઇન્ફ્લુએન્સ ખતમ કરવામાં આવ્યો. સરકારી તંત્ર કંપની પાસેથી તાજ પાસે આવ્યું. અને હિંદ પ્રિટનના ઉદ્યોગો માટે કાચા માલનું સાધન, અને તૈયાર માલનું બજાર બની ગયું. દેશનું સમનોલ્લ અર્થ તંત્ર આમ તૂટી ગયું. રેલ્વેના વિકાસે સમસ્ત દેશના ખૂણેખૂણે પરદેશી માલ લઇ જવાની સગવડ કરી આપી. ઔદ્યોગિક નફા મારફતે એકત્ર થયેલી પ્રિટિશ મૂડી હિંદમાં વહેવા લાગી અને રેલ્વે, ચહા, શણના પાકમાં એનું રોકાણ થતા માંડ્યું. પ્રિટિશ હમના બેંકિંગે પરદેશી વેપારની જ સગવડ સાચવી હિંદના જૂના ઉદ્યોગો આમ નાશ, પામ્યા અને હિંદનું ઉદ્યોગનું ઉન્નત સ્થાન નીચે પડવા લાગ્યું.

આ સાથે એક નવી પરિસ્થિતિ પણ દેશમાં પેદા થવા લાગી. સરકારી અનિચ્છા છતાં દેશમાં નવા ઉદ્યોગો ચાલવા લાગ્યા. હિંદ સાથેના પ્રિટિશ વેપારમાંથી રળેલા હિંદી વેપારીઓએ ઉદ્યોગોનો આરંભ કર્યો. ઇંગ્લેંડમાં ઔદ્યોગિક મૂડીવાદના સ્થાને નાણાકીય મૂડીવાદ Finance Capitalism નો ગાળો આરંભ ચૂક્યો હતો. હિંદના ઔદ્યોગિક વિકાસ દ્વારા મળનાર વિશાળ નફાથી આકર્ષાઈ પ્રિટિશ મૂડી હિંદના ઉદ્યોગોમાં વહેવા લાગી. એક બાજુ પરદેશી મૂડી સાથે સ્પર્ધા કરતી દેશી મૂડી હતી, તો બીજી બાજુ દેશી મૂડી સાથે સરકાર સાધી હિંદના અર્થ તંત્ર પર અસર કરતી પ્રિટિશ મૂડીનું રોકાણ નાનુંસૂતું નહોતું. આમ દેશનો ઔદ્યોગિક વિકાસ ટલવા ખામ છે તો આ વિકાસે દેશમાં એક મજૂર વર્ગ બનેો કર્યો છે, જેની સ્થિતિ એના ભાઈમંથ ખેડૂત કરતા જરાય સારી નથી, મજૂર કોઇ જાતની સંગત, કે સવાદી નીતિ ગ્રહણ કરી શકતી નથી. ૧૯૪૨ના ડીસેમ્બર માસમાં સર વિવેશ્વરૈયાએ કહ્યું હતું “ સરકાર પાસે કોઈ નીતિ નથી. કોઈ યોજના નથી, દેશના ૪૦ કરોડ માન

વોની ખરીદ શક્તિને સ્પર્શતા પ્રશ્નો વિશે એ શું કરે છે, શું કરવા
 ધારે છે, એનો કશો ખ્યાલ એની પાસે નથી. ” વર્ષો અગાઉ ફિસ્કલ
 કમીશને દિંદના ઉદ્યોગો માટે રક્ષણની કરેલી ભલામણો દ્વં અભ-
 રાધ પર જ રહી છે. ૧૯૧૪ના મહાયુધ્ધે દેશના ઔદ્યોગિક વિકાસ
 માટે ખૂબ જ અનુકૂળતાઓ કરી આપી હતી. એ સમયમાં યંત્રોના
 અભાવે આ તકનો લાભ ન લઈ શકાયો. યુદ્ધ પતી ગયા પછી
 સરકારે જાણી જોઈને આ વાત તરફ દુર્લક્ષ્ય કર્યું. આર્થિક વિકાસને
 સુસંગત કરવા માટે સરકારે કશી મદાય ન કરી. ખીજા યુદ્ધ વેળાએ
 પાછી એની એ જ સ્થિતિ આવી પડી. પુનઃ દિંદને આગેદુર્ય કરવાની
 અનુકૂળતાઓ મળી. ચાવીરૂપ ઉદ્યોગોનો અભાવ આપણને નડ્યો
 છે. ઠેક ૧૯૧૯ માં આજ દરિજા પર ઔદ્યોગિક કમીશને ટીકા કરી
 હતી. ઓરદ્રેલીઆ અને કેનેડા યુધ્ધે સર્જેલી પગિરિથિતો લાલ લેવા
 શક્તિમાન થયાં. આમ જે દેશો આપણા કરતાં ઉદ્યોગોમાં પાછળ
 હતા, તે આજે એમની પોતાની સરકારને પરિણામે ઔદ્યોગિક
 વિકાસમાં ખૂબ આગળ આવી ગયા. આજે ૫ સરકાર પાસે તો યોજના-
 નો અભાવ છે.

જેવી સ્થિતિ ઉદ્યોગમાં છે એવી જ ખેતી વિશે છે. પ્રાચીન
 સમયની ખેતી એ દેશનો મુખ્ય ધંધો રહેલો છે. કુદરતે દેશને સમૃદ્ધ
 જમીન અને તમામ સ્ત્રીજોનું છૂટે હાથે દાન કર્યું છે. તમામ જાતનો
 પાક દેશમાં થઈ શકે છે. ખનિજ સંપત્તિ પણ સારા પ્રમાણમાં છે,
 છતાં આજે દેશની સ્થિતિ એવી આવી છે કે એના માણસોને પૂરું
 ખેટું ખાવાનું પણ મળતું નથી. ઓગણીસમી સદીમાં ઐરોપિયને
 ધારણ કરેલી વેપારી સંરક્ષણની નીતિએ દિંદના વેપાર વાણિજ્યનો
 અંત આવ્યો અને ઉદ્યોગ ખેતી વચ્ચેની સમતુલા તૂટી ગઈ. ૧૮૭૨
 માં ખેતી પર ૬૫ ટકા વસતી નહતી હતી. ૧૯૪૦ માં એ પ્રમાણ
 ૩૫ ટકાએ પહોંચ્યું છે. જમીનની સુરોગ્ય જાળવણીનો અભાવ,

આતરો અને નવી દબના સાધનો તરફનું દુર્વૃક્ષ નાણા ધીંગવાની સરકારની અશક્તિ, સહકારી ચળવળનું બાળપણ, જમીનના ટૂંકડા, બે અમજ જેટલું જગી દેવું, અને જમીન મહેસુલના આઝરા દર આ બધા કાગળોએ જમીનનું ઉત્પન્ન ઘટ્યું છે અને દેશની ગરીબાઈ વધી છે સર જોન રસેન કહે છે કે “ સત્તાવાર આકડાઓ જોતા લાગે છે કે વસતી વધારા સાથે અનાજનું ઉત્પન્ન તાન મેળવો રાક્યું નથી જિલ્લો અનાજના ઉત્પન્નમાં ઘટાડો થયો છે ”

ડૉ. ગદાકમન મુકરજીની ગણતરી પ્રમાણે ૪ કરોડ અને ૮૦ લાખ માણસોને પૂરતું અનાજ ન મળતા માત્ર ભૂખ્યા જ ગહેવું પડે એવો સમય આવ્યો છે. સર જોન મત્રોએ ૧૯૩૪માં કરેલી આહાર તપાસના પગિણામે જણાયું હતું કે દેશના ૩૯ ટકા લોકો જ સારો પૌષ્ટિક ખોરાક પામી શકે છે ખેડૂતની આવક વિશે કશું કહેવું અપ્રસ્તુત છે હિન્દની સરેરાશ રૂા ૩૦ની આવકમાં ખેડૂતના ફાળે રૂા ૧૨ થી રૂા ૧૫ જ આવે છે અને એમાં એને આખા કુટુંબનું આખા વર્ષ માટે ગુજરાન ચલાવવાનું હોય છે સરકાર આ વિષે કાંઈ કળતી નથી હજીય ઈસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીની નીતિથી એ આગળ વધી નથી ખેતીના ઉત્કર્ષ માટે એની પાસે કશી યોજના નથી છેદના ૫૬૦ વરસોમાં યુરોપીય દેસોએ ખેતીની આનાદી માટે લગીચ પ્રયાસો કર્યા છે. ગ્રીસ જેવા દેસોમાં ત્યાં વાવી શકાય એવી જમીનનું પ્રમાણ ઘણું અલ્પ છે ત્યા પડતર કે એવી જમીનનો ઉપયોગ સારા પ્રમાણમાં કરવામાં આવે છે ૧૯૨૪ મા હંગેરીએ એની પડતરવાળી જમીનને લિંથુના અર્કદ્વારા સમૃદ્ધ કરી અનાજનું ઉત્પન્ન વસાર્યું હતું

૧૯૩૪માં ઐટલિટને જમીનની ફળુપતા વધારવા માટે જમીનમાં અનુકૂળ દેગફરો કરાવ્યા હતા. પ્રજાસધના પોષણ અહેવાલમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે પ્રત્યેક દેશની સરકારે પ્રજાની ઓછી

આવશ્યાગી વર્ગોની આદાર જરૂરિયાતો મતોત્તરના જાહેર થા ખીજ કાઢી રીતે ખર્ચ મેળવીને યોગ્ય પગલા લગવા જોઈએ ... પ્રજાના તમામ વર્ગોને પગવડી શકે એવા ભાવે અનાજ મળે એવી જોડણી મૂકી જોઈએ ” આમાંનું કંઈ ચતુર નથી. અનાજના ખર્ચે વેપારી પાકનું વાવેતર મળે છે. જમીન મહેસુલ વિશે સરકાર દરમિયાનમાં નથી, રાધના જતા દેવાના નિકાલ આગે કોંગ્રેસ અગ્રણીઓએ થોડાંક અધૂરા પગલા લઈ દતા, પરંતુ એ વિશે કશું નવું પગલું સરકારે નિર્ધારિત નથી.

આમ હિન્દો ગાંધીય પ્રશ્ન આર્થિક જ બની જાય છે અને એ જ રીતે એનો વિચાર થવો ઘટે, સ્વરાજ્યનો આર્થિક સદર્ભ જો યોગ્ય રસિકમાં સમજવામાં ન આવે તો દેશના જે મહત્વના પ્રશ્નો ગરીબાઈ અને બેકારી અણઉકેલ્યા જ પડ્યા ગ્રહેવાનો સભવ છે. દેશની ગાંધીય ગુનામી કલ્યાણ દૂર થાય, પરંતુ મોટા ઉદ્યોગો આવે, સમૃદ્ધિ થતી આવે પરંતુ યુરોપ-અમેરિકાના દેશમાં બન્યું છે તેમ પ્રજાનું જીવન નિર્વાહનું ધોરણ જાણ્યું ન આવે, આવશ્યક વસ્તુની અસમાનતા વધતી ગયે, અને આર્થિક મદદથી દેશના સમસ્ત તરફ અસ્તવ્યસ્ત કરી પુદ્ગલ માર્ગે વળવાની દિશા દર્શાવે.

કોંગ્રેસ આ વિષે સજ્જાન બનતી જાય છે. ૧૯૨૭ની મહાસભા સમિતિમાં એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો કે કોંગ્રેસ રાજકીય તેમ જ આર્થિક શોધણીનો અન આણવામાં માને છે. ૧૯૩૦ની લડત વેળાએ ગાંધીજીએ અગિયાર શરતો જે મુખ્યત્વે આર્થિક બાબતોને જ સ્પર્શતી હતી, તેના દ્વારા સ્વરાજ્યના આર્થિક અર્થનો આજો ખ્યાલ આપ્યો હતો. ૧૯૩૧માં કોંગ્રેસની ઠરાવો મુકામે મળેલી બેઠકે પ્રાથમિક હક્કોનો ખરડો તૈયાર કરી સ્વરાજ્ય આવશે તો પ્રજાને શું મળશે એનો ખ્યાલ આપ્યો હતો. ૧૯૩૬માં ચૂંટણીમાં ચૂંકાવતી વેળાએ

કોંગ્રેસે ૬ ઢેરો પ્રગટ કરી દેતાના આર્થિક પ્રશ્નો વિષે એની શી માન્યતા છે એની થોડીક સ્પષ્ટતા કરી હતી ૧૯૪૨ના ઓગસ્ટના ઠગનમા અધીય ચીજો ઉત્પાદક વર્ગોના હાથમા રહેવી જોઈએ, અને ભાવિ રાજ્યતંત્ર એ હિસાબ મનુષ્ય-પ્રજ્ઞતત્ર હોવું જોઈએ એવી સ્પષ્ટતા સુધી કોંગ્રેસ આવી પહોંચી છે ૧૯૪૬ માં થનાર ચૂંટણી અંગેના ઢેઢેગમા કોંગ્રેસ સત્તા પર આવે તો શું કરે એનો સુસ્પષ્ટ ખ્યાલ આપવામા આવ્યો છે જો કે એના સંપૂર્ણ અર્થને મહાસભા મરાઠા સમજે છે કે કેમ, અને એનો અમન એ કરશે કે કેમ એની શક્યો તો સેવાય જ છે

હવે એવો સમય આવી પહોંચ્યો છે જ્યારે દેશની ભાવિ લડત ચશરવી ખનાવવા માટે તમામ વિવાદાર્પક પ્રશ્ન વિષે કોંગ્રેસે સ્પષ્ટતા કરી નાખવી જોઈએ મનુષ્ય એક જ કે મધ્યમ વર્ગનો માણસ દેશની આઝાદીની લડત શા માટે લડે ? દેશનો નેવું ટકા વર્ગ જો આજે કોંગ્રેસની પડખે હોય અને દેશમાથી બ્રિટિશ શાસન હટાવવા ઉત્સુક હોય તો એનું મુખ્ય કારણ તો એ પોતાની જીવન સ્થિતિમા ધરમજનનું પરિવર્તન માગે છે આવું પરિવર્તન એટલે ખાનગી નફાના ધોરણે ચાલતી આજની મૂડીવાદી-જમીનદારી પદ્ધતિનો નાશ, અને તેને સહકારી ધોરણે ચાલતું ઉત્પાદન ઉત્પાદનના તમામ સાધનો પર પ્રજાની માલિકી અને દેશના સર્વાંગી વિકાસ માટે સ્પષ્ટ દેતુસર ચાલતી યોજના યોજનામદ્દ અર્થનીતિની વાત તો આજે બધા કરે છે સગ વિશ્વેશ્વરૈયાએ યોજનાને સગકારી અતરાયથી વિમુક્ત ગંખી ઉદ્યોગપતિઓના હાથમા જ એનો અમન રાખવાની માગણી કરી છે આપણી નજર આગળ જે યોજનામદ્દ અર્થનીતિ વાત છે એ ખાનગી મિલકત તરીકે જ તમામ ઉદ્યોગોને એવું માનનાર મોટા વેપારીઓ કે ઉદ્યોગપતિઓના લાભ માટેની નથી.

પ્રજા જીવનનું તેજ વધે, એ ટટાર બને, સુદૃઢ અને તદુરન્ત બને

એવો જ ઉદ્દેશ યોજનાબદ્ધ અર્થનીતિનો હોઈ શકે. પ્રગતતા જીવન નિર્વાહનું ધોરણ બિંદુ લાવવું, વધારે સમૃદ્ધ જીવન તરફ પ્રગત પ્રયાણ કરે એ રીતે દેશના તમામ સાધનાનો સર્વાંગી ઉપયોગ કરવો, દેશની ખરીદશક્તિ વધારવી, રસ્તાઓ દ્વારા વાદન વ્યવહારની સુગમતા કરવી, શિક્ષણની સગવડ કરવી, તંદુરસ્તી જળવાય એવી સદાય કરવી, યોજનાબદ્ધ અર્થનીતિના ઉદ્દેશો હોઈ શકે.

આની અપેક્ષા થતી જશે, જનતાને એની દૃઢ પ્રતીતિ થતી જશે તેમ તેમ હિંદ આઝાદીની વધુ ને વધુ સમીપ આવતું જશે.

સામાન્ય રીતે લેતા એમ કહેવું લેઈએ કે જાણે કે ગાસકવર્ગોમંદુર ઉંઘેલો શાસકવર્ગ, ઉમરાવો અને વેપારીઓ જન્મે-એમની સત્તા જળવવાની દૃષ્ટિએ, એમના વર્ગહિત જળવવાની દૃષ્ટિએ સદુપી વધારે ચતુર અને સ્થિતિચૂરત રહ્યો છે...શાસન ટકાવી રાખવા માટે 'ગ્રેટબ્રિટનનો શાસકવર્ગ' નાના નાના સુધારા આપતાં ખમચાવો નથી.

રુદાલીન-વેલ્સ સાથેની વાતચિતમાં-

મારી નાંધપોથી

—નવી ઇતિહાસદૃષ્ટિ

સાહિત્યસસદ્ તરફથી શ્રી મુનશીના પ્રમુખપદે એક વિવાદ સભા ગોઠવવામાં આવી હતી ચર્ચાનો વિષય હતો કેઈ પણ સાહિત્યકૃતિનું મૂલ્યમાપન કરવામાં તેના લેખકના ચારિત્ર્યનો અસરકારક વિચાર કરવો જોઈએ અથવા નહીં, બધી વિવાદસભાઓમાં બને છે તેમ એ સભામાં પણ વિષય ઉપર કરતા વિષયની આજુમાજુ ને વિષયની બહારનું ઘણું કહેવાયું અને એ વિષય પરત્વે સભાજનો કે વક્તા કે પ્રમુખ સુધા કેઈ કેઈ પણ નિશ્ચિત નિર્ણય પર આવી શક્યા નહિ

સાહિત્યકારના અગત ચારિત્ર્યને એની કૃતિ સાથે લેવાદેવા છે કે નહિ એ વિષે હાંમાં કાળથી ચર્ચા ચાલે છે પ્રાચીન કાળમાં વાચકો લેખકની કૃતિનો રસાસ્વાદ લઈને સતોષ માનતા એ લેખકની જાતભાત, વર્તણૂક કે નીતિ આદિના વિષયમાં બહુ કુતૂહલ દાખવતા નહિ હું એક શાસ્ત્રી પાસે કૌમુદી શીખવા જતો હતો એકવાર મેં એમને પૂછ્યું, “શાસ્ત્રીજી, પાણિનિ ક્યારે થઈ ગયા ?” શાસ્ત્રીજીએ ખીજવાઈને ઉત્તર વાળ્યો, ‘તારે તેનું શું કામ છે ? પાણિનિનું શ્રાદ્ધ કરવું છે ? શીખવાનું છે તે શીખતો નથી ને પાણિનિ ક્યારે થઈ ગયો એવી પૂછા કરવા નીકળ્યો છે ! ગમે ત્યારે થઈ ગયો હોય તેમાં આપણને શું ?” એક રીતે જોતા શાસ્ત્રીજીની વાત સાચી છે પાણિનિ પહેલી, બીજી, ત્રીજી કે આઠમી કે દશમી સદીમાં પણ થયો હોય તેથી એણે જે વ્યાકરણનો અથ ગૂંચ્યો છે તેમાં શો ફેરફાર થવાનો હતો ? અને આપણે કામ છે તે એના વ્યાકરણના અથ સાથે-એના અગત જીવન સાથે નહિ

આમ છતાં પાશ્ચાત્ય સાહિત્યના સપર્ક પછી આપણને લેખકના લેખન કરતા એના જીવન વિષે વધારે કુતૂહલ થાય છે અને એને આપણે ઇતિહાસદૃષ્ટિ કહીએ છીએ કાવિદાસ એક હતા કે બે,

કયા કાલિદાસે કયા કયા ગ્રંથો રચ્યા, સોક્રેટિસને એની વધુ સાથે
ખતતું કે નહિ, નર્મદે દેટલી સ્ત્રીઓનો ને કેવી રીતે ઉદ્ધાર કર્યો: આ
જ્ઞાતના પ્રશ્નો જિભા કર્યા વગર ને એ પ્રશ્નોના જોટા કે ખગ-મોટે
ભાગે જોટા-ઉત્તરે આખ્યા સિવાય આપણી ઇતિહાસદૃષ્ટિ આંધળી
રહી જાય છે.

અને આમાં કંઈ ખાસ જોટું પણ નથી. આપણા પોતાના
કરતાં પણ પારડા માણસના જીવનની હકીકતો જાણવાની આપણને
વધારે ઈચ્છા રહે છે અને એટલા પર તો વર્તમાનપત્રો નમે છે.
હિટલર, ટોમ્સ, ચર્ચિલ, ચેમ્બલેઈન આદિ વિશે ક્રીષ્ણામાં ક્રીષ્ણી હકી
કનો-એમની મૂળ, ચરમા, ચૂંગી ને છત્રીની લંબાઈ પહોળાઈ ને
એવી એવી અનેક વાતો-પત્રોમા પ્રસિદ્ધિ પામે છે. સિનેમાનાં નટ
નટીઓ વિશે એ ક્યારે ને કોની સાથે પરણ્યાં હતાં ને હવે કોની
સાથે પરણવાનાં છે અથવા પરણવાનાં નથી એની લંબાણ ચર્ચા
'સિનેપત્રો'માં ચાલે છે. તો પોતાને આનંદ આપનારા લેખકોને
જોવા માટે, એમનું અંગત જીવન કેવું છે તે જાણવા માટે લોકો
કુતૂહલ સેવે એમાં કંઈ નવાઈ નથી.

પરંતુ લોકોના આ પ્રકારના કુતૂહલને લીધે લેખકોની ખિયા-
રાની સ્થિતિ ખુબ કંટાળી થાય છે. પોતાના માનીતા લેખકોને જોઈને
અથવા સાંભળીને ઘણા લોકો નિરાશા ને ખેદ અનુભવે છે. પોતે
તેજસ્વી, પ્રભાવશાળી ને સ્વાખ્યાર દેખાવના ધાર્યા હોય તેવા લોકો
દેટલીક વાર કંગાળ, કંતાએલ ને શીકકા ચહેરાવાળા દેખાય છે ત્યારે
એ જોનારાને લેખક-દ્રષ્ટા અને સ્પષ્ટા-અંતેને ગ્જાનિ થાય છે.
નર્મદે પોતાના ગ્રંથમાં પોતાની 'છબિ' છપાવી તે વિશે ઇશારા કરી
દેલપતે પોતાનો ગ્રંથ પ્રગટ કરતાં લખ્યું,

“શું જોશો તનની છબિ, એમાં નથી જ નવાઈ;
નિન્જો મુજ મનની છબિ, ભક્ષા પરીક્ષક ભાઈ!”

જો પરથી નર્મદના કોક અનુયાયીએ ટાણો માગતાં લખ્યું,
 “ તનમનની છમિ જોધને, ઉપજે સશય આમ,
 આ તે દત્તપતરામ કે અમદાવાદી દ. ”

એમાં જગ ફેરફાર કરી કહી શકાય કે લોકો ત્યારે લેખકનાં
 દર્શન કગવા માગે છે ત્યારે જે લેખકોને એ જાનના, અર્થાત્
 દેખાડવા ગમે એવાં, શરીર પ્રભુએ ન આપ્યા હોય તેને કહેવાનું
 મન થાય છે; ‘ શું જોશો તનની છમિ, ભવા સમીક્ષક ભાર્ત ’
 ત્યારે એના મનની પણ છમિ વાયકો જો લખાણ પરથી તેમ જ
 એના નોકરચાકર ને પડોશીઓની વાનો પરથી ઉપગતી કાઢીને
 કહે છે :

“ તનમનની છમિ જોધને, ઉપજે સશય આમ;
 આ તે લેખકભાઈ કે અણુપદ દોઢ દગ્ગમ. ”

જેમ કેટલીક કવિતાઓ દર્શ્ય હોય છે, કેટલીક આગ્ય
 હોય છે, ઘણીક દર્શ્ય કે આગ્ય કંઈ જ હોતી નથી ને કોક જ
 દર્શ્ય તેમ જ આગ્ય બંને હોય છે, તેમ કવિઓ ને લેખકોની
 બામતમાં પણ કેટલાક દર્શ્ય એટલે જોવા જેવા હોય છે.
 ચોક્કસ આગ્ય એટલે સાંભળવા યોગ્ય હોય છે, ઘણાક દર્શ્ય કે આગ્ય
 બેમાથી એકે નહિ, એટલે જોવા જેવા યે નહિ ને સાંભળવા લાયકે
 નહિ એવા હોય છે; ને કોક જ દર્શ્ય ને આગ્ય બંને એટલે જોવા
 જેવા તેમ જ સાંભળવા લાયક પણ હોય છે.

પણ લેખકોનાં મુખારવિદના દર્શન ને તેમની વાગ્મુદ્રાના
 શ્રવણ માત્રથી લોકોને સંતોષ થતો નથી તેમનાં અંગત જીવન વિષે
 પણ જ્ઞાન મેળવવાની ઉત્કંઠા એમને થાય છે અને એ લેખક પરજોનો
 છે કે નહીં, પગ્ગયો હોય તો એને પત્ની સારે બને છે કે નહિ,
 પરજો ન હોય તો શા માટે પગ્ગયો નથી, એને છોકરાં છે કે નહિ—
 હોય તો કેટલાં, ને કેવાં છે; એ નોકરી કયું છે, બીજા માગે છે, ફંક

ઉધરાવે છે કે પેપર ચલાવે છે; ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ અનેક ખાજતોની હકીકત ભેગી કર્યા વગર એમને ચાલતું નથી. આટલે સુધી તો ઠીક છે. લેખક પણ ખીજા લોકો જેવા જ મનુષ્ય છે-કેટલાક તો આ વિષે પણ શંકા કરે છે-અને મનુષ્ય તરીકે ખીજા લોકોના જેવા જ છે એમ, લેખકોને અલેખક એવા ઈતર મનુષ્યો સાથે સરખાવી નેયા પછી મારી ખાતરી થઇ છે. એટલે ખીજા મનુષ્યોની પેઠે એના અંગત જીવન તથા ચારિત્ર્યની ચર્ચા પણ સામાન્ય જનતા કરે એમાં કંઈ નવાઈ નથી. પરંતુ જ્યારે લેખકની કૃતિની તુલના કરતી વેળા એના ચારિત્ર્યનો પણ વિચાર કરવાની જરૂર છે એમ કહેવામાં આવે ત્યારે તો, -પ્રાચીન રૂઢિના ઉપાસક કૃપાશંકરે પોતાની છોકરીને ખીતાં ખીતાં કાલેજમાં લણવા જવાની છૂટ આપી પણ એ છોકરીએ જ્યારે કોઈ અગ્નિપ્રયા પુરુષને એમના આગળ લાવીને કહ્યું, “બાપુ, આ મારા પતિ. મને મહિને જ હું એમની સાથે પરણી” ત્યારેજે બોલી બહુ હતા તેમ મને પણ કહેવાનું મન થાય છે કે, ‘હવે તો હવ થાય છે!’

ધાંચી, મોચી, સુધાર, લુહાર, કુંભાર, હળમ આદિ કાષ્ઠને માટે આ જાતનું કસોટીનું ધોરણ રાખવામાં નથી આવતું ને લેખકને માટે જ આ જાતનું કસોટીનું ધોરણ શા માટે? જોડા સીવડાવતી કે સમરાવતી વેળા કાષ્ઠ મોચીને પૂછતું નથી કે ‘સત્ય ને અહિંસા વિષે તારા વિચાર કેવા છે? તે કાષ્ઠ દહાડો ચોરી કરી હતી? કરી હોય તો તેનો પરતાવો થયો છે ખરો?’ ઘી તેલ ખરીદતી વેળા મોદી કે માંચીને આપણે પૂછતા નથી કે, ‘તું પરભીને માતા સમાન ને પરદ્રવ્યને માદી સમાન ગણે છે કે નહિ?’ લુહારનું કામ પડે છે ત્યારે એનું વર્તન આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાકાનૂન મુજબનું છે કે નહિ તે જોવાં જાણવાની પરવા કરતા નથી. અત્રા ને કાતર સમા લયંકર શત્રુ ધારણ કરનાર હળમના હાથમાં આપણું માથું મૂકી દેતી વેળા પણ આપણે, એ કાષ્ઠ દહાડો ચોરી થઈ તો નહિ જતો હોય-કાષ્ઠ

ક્રાઈ વાર એને માણસનું ખૂન કરવાનું મન થઈ આવતું હશે તો!—
માનવ શરીરની અવધ્યતા વિષે એના વિચાર કેવા હશે—ઇત્યાદિનો
વિચાર સરખો પણ કરતાં નથી. કુંભાર પાસેથી ઘડો ખરીદતી વેળા
ઘડો મજબૂત છે કે નહિ તે જોવા આપણે ઘડાને ટકાવે મારી જોઈએ
છીએ—કુંભારને ટકારે મારતા નથી સોનું કેટલા ટક્યું છે તે જોવા
માટે સોનાને કસોટીના પથ્થર પર ઘસી જોઈએ છીએ—સોનાને
પથ્થર પર ઘસતા નથી; તો પછી સાહિત્યની ક્રાઈપણ કૃતિનું
મૂલ્યાંકન કરતી વેળા એ કૃતિને કસી જોવાને બદલે એના કર્તાને
કસી જોવાનો શા માટે આગ્રહ રાખવો જોઈએ તે હું સમજી શકતો નથી.

એનો કદાચ એમ જવાબ આપવામાં આવે છે કે ઘડો એ
કુંભાર કરતાં જુદી વસ્તુ છે, સોનું ને સોની બને બિન્ન છે, પણ
સાહિત્યકાર ને તેની કૃતિ એ તો ખરી રીતે જોતાં એક જ વસ્તુ
ગણાવી જોઈએ, તો તે યોગ્ય નથી કુંભાર એ ઘડાનો કર્તા છે અને
કાલિદાસ શાકુતલનો કર્તા છે પણ બંનેના કર્તૃત્વમાં ભેદ ગહેસો છે એ
વાત હું કબૂલ કરું છું. કુંભાર ઘડાનું ઉપાદાન કારણ નથી—માત્ર
નિમિત્ત કારણ છે; કે કાલિદાસ કેવળ નિમિત્ત નથી. શાકુતલનું ઉપા-
દાન કારણ શું છે તે કહેવું મુશ્કેલ છે છતાં કાલિદાસ ને શાકુતલ એ
વચ્ચે તફાવત એકવાક્યતા છે એમ કાણ કહી શકે? છોકરાંઓમાં
માખાપના ગુણ જિતરી આવે છે એમ આપણે કહીએ છીએ છતાં
એ છોકરાંઓ વિષે વિચાર કરતાં તેના માખાપનો વિચાર કરવો
પડતો નથી. પત્નીની પસંદગી કરતી વેળા સસરા કેવો છે તે કાંઈ
ભાગ્યે જ જોતું હશે લેખકના ચારિત્ર્યનો કાંઈ અંશ એની કૃતિમાં
જિતરી આવતો હોય તોપણ એ કૃતિનો રમાસ્વાદ ભોગવતી વેળા કે
એનું મૂલ્યમાપન કરતાં એના ઘડનાગ્નો વિચાર તદ્દન અગ્રસ્પૃત છે.

—ગુપ્તા

માણુસાઈના દીવા

લે શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણી

પ્ર. ભાગતી સાહિત્ય સઘ

નથી નવલકથા છતાં એક ધારા વહેતો વાર્તા પ્રવાહ, પ્રસંગોની અરખાવિત વહે જતી પ્રવાહિતા પાત્રોના સહજ, સગળ અને સ્વાભાવિક છતાં વિલક્ષણ વર્તનની છાપ, પગ્ગિવર્તનની એ ચાપડા વચ્ચે જકડાઈ ગેહેલી અગ અકડાઈને સગળતાથી આલુએ ગાળી, માત્ર સર્વમાગધ્યની સંદોદિત ભાવના પર પ્રતિષ્ઠા પામેલી આત્મશ્રદ્ધાના જોરે ક્યાક તો ચમત્કાગની ઝાળી કગવે એના આવર્તનો તો ક્યાક હૈયુ હચમચાવી દે એવી નરી પશુતાનું ય શિષ્ટ, રોપગદિત, સરળ વક્તવ્ય આવુ તો ધણુ ધણુ આ પુરતકમા સહર પડ્યુ છે જે એના વાચનને નવનકથા કરતા વધુ રોચક, અને વિચારપ્રેરક બનાવે છે. એની માડણી તો નમ્મલિકાના સમ્રાટ જેવી છે, પણ નવલિકા કે એના સમ્રાટ કરતા એમા ધણુ ધણુ છે એનું જો એક જ કાગળુ આગળ ધરવુ હોય તો આટલુ વિના સકાચે કહી શકાય કે આ તો માણુસાઈ-એ આવેએલી પોતાની અનુભવ કિતાબ છે. અવભાવની સૌમ્યતા સાથે અનુભવની વિશદતા મળી જતા ધડાએલી, સદાય ઉર્ધ્વગામી થવા પ્રયત્નશીલ એવી જીવનદષ્ટિ, અહીં પોતાની ધડતર કયા કહી ગઈ છે.

‘ધારાળાના જોગ’ થી રવિશંકર મહારાજ પોતે સ્વયં પ્રેરણાએ ઉગારેલા કાર્યની આ તો નાનકડી છતાંય જીવન સૌગંધથી ભરી ભરી વાસરિકા છે શ્રદ્ધા જ શ્રદ્ધાને જન્માવી શકે છે, એ સત્યની પગમ પ્રતીતિ જેમ શ્રી રવિશંકર મહારાજના જીવનમાથી મળે છે તેમ તેનો સંવાદી સૂર અહીં પણ સાંભળવા મળે છે

આ ફારમને નમ્ર આલેખન મળ્યું છે એ એની વિશેષતા છે. કલ્યાણકૃતનું શુભાન એથી સેંડો ગાઉ દૂર છે. વિનાયકને પ્રતીત થતી એની નેકદિલીમાં, વિનમ્રતા અને માર્દવ ગગાનમુનાના પ્રવાહ જેમ ભળ્યાં છે. માળી રચ્યા બાગમા શાલા હોય છે, સૌરભ પણ હોય છે. આકારોની મિલાવટ હોય છે; રંગોનો સમજપૂર્વકનો વાવર આંખો વાટે હૈયામા ઉતરે એવો હોય છે. ‘માણસાઈના દીવા’એ માળી રચ્યો બાગ નથી, લેખક લખ્યું પુસ્તક નથી. ત્યાં તો ‘માણસાઈ’ જેવા શબ્દને યાને ‘માનવતા’ જેવો શબ્દ પણ અકારો અને આકારો થઈ પડે એવી એ કુદરતસર્જ હરિયાળી છે.

‘માણસાઈના દીવા’નું સામાજિક મૂલ્ય તો એ જાતે જ એવી અનોખી દમે કહે છે કે એની પુનરુક્તિ તદ્દન ખિનજરરી બને છે. ટોકે માણસાઈને પ્રયોગશીલ કહી છે. સાચી વાત છે માણસાઈ પ્રયોગશીલ છે જ. પણ પ્રયોગશીલ હોવું, નિરંતર અવનવા યત્નોમાં કાર્યરત રહેવું એટલું જ માણસાઈનું કામ નથી માણસાઈએ પોતાનો સહ પણ નક્કી કરેલો છે. એ દિશાશૂન્ય નથી તેમજ દષ્ટિ-શૂન્ય પણ નથી. શ્રદ્ધાના અમીજળથી સીચાએલી એની ભવનાટ પર મકકમ, દદ, ક્યારેક ધીમાં, તો પ્રમંગ પડે વેગવન્તા રંગ ભરતી માણસાઈની કલ્યાણકારી યાત્રાનું આ ચિત્ર જ એના સામાજિક મૂલ્યને સ્ફૂટ કરે છે.

પણ ‘માણસાઈના દીવા’નું સાહિત્યિક શ્રેય તો ખીજી દિશામાં છે. વક્તવ્યનો પ્રભાવ શૈલીને કેવી રીતે રમાડે છે, ખીલાવે છે, હસાવે છે, એનો આપણા સાહિત્યમા તો અનોખો અને અમોઝ એવો દાખલો એ ‘માણસાઈના દીવા’. જે કહેવાનું છે એ જ એટલું પ્રમળ વ્યક્તિત્વવાળું, સ્વત્વશાળી છે કે એ એક પણ વિશેષણનો, શબ્દ-રંગના લપેડાનો, ઉપમાઓના હોંઠાનો, ભાર વેઠવાને અસમર્થ છે.

આ અસમર્થતા કે અક્ષમતા એનો દુર્ગુણ નથી પણ એનું સાચામાં સાચું ભૂપણ છે. કુદરતી સુંદરતાને કુરૂપ કરવાની પ્રવૃત્તિથી લેખકને વારવાની સૌમ્યશક્તિ આ 'માણસાધના દીવા'માં છે. એ એક દષ્ટિ એ તો આ પુસ્તકનું મહાનમાં મહાન સાહિત્યિક શ્રેય છે. સાહિત્યને કહેવાતી રંજન પ્રવૃત્તિના રંગે રંગાવાની જરૂર નથી હોતી અને ન જ હોવી જોઈએ—જો લખનારો માણસાધના દોર પકડી શક્યો હોય તો. અર્થાત્ની પ્રાણશક્તિ જ એટલી પ્રબળ છે કે એને અતિરંજનની કાબધોડીની જરૂર નથી.

'માણસાધના દીવા'થી આખું ગૂજરાત ધન્યતા અનુભવી શકે છે.

જ. દ.

卐

બિંદીરા સરકારની શક્તિ પ્રત્યેક ખંડને દાખી દેવામાં, પ્રત્યેક પરદેશી આક્રમણને બાળવામાં અને કોઇપણ દેશી રાજ્યમાં ન હોય એવી સલામતિ પ્રલને આપવામાં સમાયેલી છે. આ રાજ્યોમાં અસંભવિત એવી દમન મુકિતની લાગણી, એના કાયદાઓ અને એની સંસ્થાઓ દ્વારા મળે છે. પરંતુ આ બધું ય સ્વતંત્રતાના ભોગે, રાષ્ટ્રીય વ્યક્તિત્વના ભોગે, અને પ્રભુ જેતાથી આપરદાર બને છે એના ભોગે જ ખરીદવામાં આવે છે.

સર ટોમસ મુર્ફી-૧૮૧૮

★

જૂનો જમાનો ફેટતો બધો સારો હતો ! લોકો માણુસામ્રથી, ખાનદાનીથી વર્તતા મિન્ય અને વિવેકનો પાગ નહોતો ધર્મ અને નીતિના બધનો લીધા ચલા નહોતા અને લોક પાપ કરતા કરતા. આજે આ બધુ પરવારી જવાયુ છે લોકોને કશો કર રહ્યો નથી પાપ અસત્ય, ફૂકપટ, છગ પ્રપચ વગેરે વધી પડ્યા છે અને માનવતાનું નામોનિશાન રહ્યું નથી જીવનના બધા જ ક્ષેત્રોમાંથી જૂના જમાનાની અસર લોપ થતી વર્તી શકાય છે આ હજમની સનુનો જ સ્યોને ! પહેલા હજમ ઘેર આવતો વહેલી સવારે આવતા આજના અખબારની પેઠે એ બધા તાજ સમાચાર તમને આપતો કાક વળી ખીડાતા અને કહેતા 'વાળદ તો ઘણો વાતોડીઓ છે' પણ એની પાસેથી યુક્તિપ્રયુક્તિઓ શીખવા મળતી, ડહાપણનો ભડાર ખૂનતો એની પ્રમથી ના પાડી શકાય એમ છે ? આજે તો તમે સનુનમાં જાવ. વાળદ જરાય વાત કર્યા વગર પાચ મિનીટમાં તમારુ દાદુ બોડી નાખે અને બાવનું પાટીઉં ભાતે જ વાચી તમારે બે આના છાનામાના ચૂકવી ચાલ્યા આવવાનું સનુનનું વાતાવરણ કેવું નીરસ લાગે છે ! જૂના જમાનાના અતનું કેવું ભયકર પરિણામ !

કોંગ્રેસનું વાતાવરણ પણ આજની સનુન જેવું થઈ ગયું છે અગાઉ તો વરસે એક જ વાગ મળતી એની બેઠકોમાં નાતાલની રમત-એમાં જવામાં ફેટનો આનંદ રહેતો ? હજમત કરાવતી વેળાએ તમારે માથે કશી જ જવાબદારી નહિ, અને તમારે માત્ર સાલખ્યા જ કરવાનું એવું જ કોંગ્રેસની બેઠક વિષે થતું વાગ્લા, સુચેન્દ્રનાથ બેનરજી, દિરોજશાહ, ગોખલે, દાદાભાઈ, દિળક વગેરે મહારથીઓ કનાકો સુધી વાણી પ્રવાહ રેનારતા અગ્રેજી ભાષાના ટ્રાયો ચરમાઈને ખીડાઈ જતા હોય એટલો શબ્દ ભડાર દેનારો—અગ્રેજ સંસ્કૃતના કર-

તુંડાનું તમને સ્મરણ થઇ આવતું, તમારા સ્વમાનને વેડવા પાત્રા ધા તામ્ર થઇ આવતા-તમારા સ્વાર્ગ દેહી બિડતાં, આત્મા પ્રજ્ઞા બિડતો.

કશું ન કરવા છતાં કરવાનો આનંદ મેળવવો તો અત્ય સિદ્ધિ નથી. વ્યાખ્યાતાઓ વાણી પ્રવાહ રેલાવે, એમાં એમનું કર્તવ્ય સમાપ્ત થતુ, અને કયા માલખ્યાનું પૂરુષ તમને થતું. આમ અરસપરસ ખૂબ જ લાભ થતો તમે જાગૃત થતા અને આગેવાનો અરજીઓ કરતાં. દોક વળી આ જાગૃતિના વમળમાં તમે એવા સરકારના વડા અધિકારી પામે પહોંચી જતા અને મગકારી નોકરી હિદીઓ પણ ગૌરવભરી રીતે સમાવી શકે છે, એવા વિજયનો આનંદ અનુભવતા-અને પ્રજા પણ ગોરાને અદલે દેશી માણસ આગળ શિર ઝૂકાવવાનું મળતું એથી કૃતકૃત્ય થતી

ખીજા તો અનેક લાભ થતા. આજે પણ દોલેજમાં લણતા વિદ્યાર્થીઓ અગ્રેજ સુધારવા માટે મહાસભાના ગત પ્રમુખોના ભાષણો વાંચે છે. એ સમયના લોકોનું અગ્રેજ પણ સારું હતું. આજે તો આ રાષ્ટ્રભાષા વગેરેને નામે પૂરુ અગ્રેજ પણ એલતાં આવડતું નથી. એ સમયમાં કદાચ એવું હશે કે શુદ્ધ અગ્રેજ ખોલનારને જ મહાસભાના પ્રમુખનો તાજ પહેરાવી શકાય. શ્રોતાવર્ગનું અગ્રેજ ધોરણ પણ એ જ રીતે બિચુ આવતું હોય જોઈએ. પહેરવેશ અને ખાણીપીણીમાં અમુક પ્રકારનું ઔચિત્ય જળવાતું. લોકો સમસ્ત અંગ દેહ એવાં કપડાં ધારણ કરતા. તમામ પૌષ્ટિક તરવો આવરતો ખોરાક લેતા. હિંદુસ્તાન એ તરવણીની દેશ છે એને અનુકૂળ એવી દષ્ટિ લોકો કાંગ્રેસ પામેથી મેળવતા.

આજે આમાંનું કશું રહ્યું નથી. મહાસભા આજની સહુને જેવી ચર્ચ મળે છે. એમાં વાણીને તો ધ્યાન જ રહ્યું નથી. મૂળ રહેવામાં જ સર્વ અર્થ સમાધિ જાય છે, એવો મંત્ર એણે અપનાવ્યો છે.

છેક પેશાવર સુધી લોટા જાય તોયે એક સરખું તમને ખેંચ કરી દે
 એવું વ્યાખ્યાન સાબળના તમને મળે નહિ તમારે કામ કરવું હોય
 તો ગણગણવાનું નહિ, એ ગસમની રાશ ગાંધીજીએ મદાસલા પાસે
 પકડાસી દીધી છે જે કાંઈ વ્યાખ્યાનો ધાય છે એમાં કશી ઉત્તમતા
 હોતી નથી તીખાશ હોતી નથી સુદર શબ્દોના લહેમ હોતા
 નથી બાપણુ સાબળ્યા પછી એની કશી જ અસર મન પર ન હોય
 એવાં એ મોળા રહે છે અહીં જુવાનોની તો કામ કરવાની વૃત્તિ જ
 નામશેષ બની જાય છે

પાણુ આ વ્યાખ્યાનો અંગ્રેજીમાં ચતા નથી, એ એની મોળી
 ખામી છે હિંદુસ્તાનીના પ્રાતીય મિશ્રણોમાં અપાતા આ વ્યાખ્યાનો
 બસુરા વાણત્રો જેવા લાગે છે મૈયાના સાહેમની ઉર્દૂ જ અમકદાર
 હોય છે. પરંતુ એના લુત્ફ અને જાઈઝ, તમ્મીમ અને તમ્મજોદ્દ એ
 બધામાં અટવાઈ જ જવાય છે, તો સરદારના 'તનવાર ચળક ચળક
 રાખો' જેવા હિંદીમાં મદ્રાસી પ્રતિનિધિની શી હાનત ચતી હશે,
 એ સમજવું કંઈ જ નથી. આપણા દેશમાં હજી અંગ્રેજી બારાનું જ
 ચનણ છે આંતરરાષ્ટ્રીય ભાષા પણ આજે તો એ જ છે એના
 સમયે એ દિશામાં આપણી પ્રગતિકૃત્ય અટકાવી દે એવા પ્રગ્રેસના
 પ્રયત્નો જરૂર ડખે છે

માત્ર ભાષામાં જ નહિ, ગ્રંથોમાં બીજા અનેક ફેરફાર કરાવી
 દેશને પાછો ધંકાર્યો છે એણે ખાદી જેવો સાદો ગણવેશ અખ-
 ત્યાર કરાવી પ્રગ્નની સૌદર્ય ભાવનાનો નાશ કર્યો છે. દેગમાથી
 પ્રાચીન કના ભાવનાનો લોપ થવાનું આ પણ એક કારણ છે. લોકોએ
 સારા, રંગીન, કૂલગુલાખી કપડાનો ત્યાગ કરી સાદા, સફેદ ચિયગ
 જેવા ખાદીના કપડા શુ કરવા પહેરવા બેઠાં ? અ નરમિદગતે
 ગૂંચગતણોને ખાદીના ખડમચડા કપડા પહેરાવવા સામે વિરોધ દર્શા-
 વ્યો હતા, તે આ જ કારણસર આવું જ ખાવાપીવા વિશે થયું છે

અગાઉ મહાસભાના પ્રતિનિધિઓને સરકારી સેક્રેટરીએટમાં અગર તો શહેરની સારી હોટલમાં ઉતારેા મળતો, સ્વાદિષ્ટ વાનીઓ પીરસાતી. આજે મહાસભા ગામડામાં ગઇ છે—એ પણ એક પીછેહઠ ન છે, કારણ કે ગામડામાંથી શહેર તરફ જવું એ જ સાચી પ્રગતિ છે. અને ત્યાં તાડછાની બાધેલી ઝૂંપડીઓમાં બધાને રહેવું પડે છે. એક જ રસોડે બાખરીને શાક કે દાળભાત જેવું સાદું ભોજન જમવું પડે છે. એમ થાય છે કે મહાસભામાં રહેવા જેવું હવે રહ્યું છે શું?

બધી જ રીતે આજની સંસ્કૃતિનો મહાસભાએ કબ્જો લઇ એનું પતન કરાવ્યું છે. વારે તહેવારે લડતો કરાવી લાખો લોકોને જોડે ભેગા કરી દેશના સરળ રીતે વહેતા જતા કુટુંબજીવનને એણે નષ્ટ કર્યું છે. સ્પર્શપર્શના ભેદ જૂંસાવી મેલા ગંદા ઢેડાઓને સ્વચ્છ પવિત્ર આહારોના ઘરમાં ઘૂસવા દીધા છે. સફેદ પોલિશ કરેલા ચોખાના સ્થાને હાથજડના જાડા ચોખા ખાતા લોકોને કર્યા છે. નવી સંસ્કૃતિનો સડો મહાસભાને અંગે અંગે વ્યાપી ગયો છે.

આજે મહાસભાના ૬૦ વર્ષ પૂરાં થાય છે ત્યારે ગૂજરાતી ચોપડીમાં આવતી પ્રાર્થના ‘બ્રહ્મ ! જેવું હવું તેવું ફરી ભારત બનાવી દો’ માફક અમારી મહાસભા જૂની હતી તેવી જ પુનઃ કાયમ કરો એવી વિનંતી કરવાનું મન થાય છે.

હિંદ એ આપણા સામ્રાજ્યનું સુકાની છે ને આ સામ્રાજ્ય એના સંસ્થાનોમાંથી એકાદ ગૂમાષ્ટી બેસે તો થે આપણે જીવીશું. પણ આપણે ને હિંદ ગૂમાષ્ટી, તો સામ્રાજ્યનો સૂર્ય અસ્ત પામશે.

લોહી હર્જન

જહાનનમની

ખાડ

લેખક:- 'પ્રશાંત'

ગણગણતો મનની સાથે કંઈક ગણતરીની ગાઠો ખાંધવા લાગ્યો.

આંખાના પાંદડાં સાથે રમત કરતો, ધડીમાં આવતો, ધડીમાં તેની ભૂંગળી બનાવીને વગાડવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન કરતો જીવો અસ્વચ્છ મને નદીકિનારા ઉપર આંટા મારી રહ્યો હતો. આધેથી મદમસ્ત હાથથી જેવી પાક્કી રજેદળ ઉરાડતી જીવાની નજરે પડી. ધસી આવતા જોખનને માગ દેતો હોય તેમ તેનો પાણવ ફરફર ઊડીને આધેને આધે નાસવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. માથા ઉપર બેડાનું અસ્તિત્વ જ નથી એવી અદાથી અખોડામાં આંખાની મંજરીઓ ખોસવા લાગી અને આધુ પાછું જોયા વિના એણે પોતાની મરતીથી જ જંગલને મહેકાવી દીધું.

પાક્કીને જોઈને જીવો એક ઝાડની ઓથે સંતાર્ધ રહ્યો. જીવાને ધડીભર લાગ્યું કે પાક્કીના કદમો જમીન પર પડવાને બદલે તેના હૃદય ઉપર પડતા હતા. અગ્નિજ્વાલા તેનો હાથ હૃદય ઉપર ગયો અને બાન આવ્યું હોય તેમ 'મેર ભૂડાં' શબ્દ જાતને સંભળાવી દીધો. ધીરે ધીરે ઝાડની ઓથેથી બહાર આવ્યો અને પાક્કીના અખોડા-માંથી સરકી પડેલી મંજરી ઉઠાવીને જોરથી સૂંધી. તેનું હૃદય ગૂંગળાવા લાગ્યું અને બબડ્યો, 'તારા કરતાં તો શિવો હિંમતવાળો.'

જીવાએ આજે તો પાણીની મુલાકાત લેવાનું મન સાથે નક્કી કર્યું અને પાણીની પાછળ પાછળ ચૂપકીદીથી ચાલવા માંડ્યું.

પાણી સાથે રમન કરતી પાણી જળમુંદરીને પડકાર કરી રહી હતી પાણી સાથે રમતા જોખન ઉપરથી આંખ ખમેડવાનું જીવાને માટે અઘરું હતું. સાગસાગનો વિચાર કર્યા વિના જીવો જોડે આંખા ઉપર ચટ્ટી પાંદડાઓના ઝૂમખાઓ વચ્ચેથી પાણીને નિરખવા લાગ્યો. 'જિંદગી સુધી જોયા કરીશ તોય પાણી મળવાની હતી?' જીવાના જીવે ઝંસીકે કર્યું અને જીવાએ આ પડકાર કીધો હોય તેમ સાબિત થઈ ગયો અને 'પડો તેવા દેવાશે' વાળી વાત યાદ કરી દેડમાંથી વેણ કાઢીને ચૂગવટ ઉડવા માંડી 'હમણાં પાણી જોશે, હમણાં જોવાઈશે બની જશે.' કૃષ્ણના વેણનાદથી જાન જૂલેલી રાધાની વિદ્યવળતા દૃષ્યતા જીવાને નિગળા સાપડી. હૃદયમાં ભરેલું બધુંયે દર્દ જીવાએ વણ દ્વારા હાલવવા માંડ્યું પણ એ પાપાણીના હૃદયને જરીએ સ્પર્શી ન શક્યું. પાણી તો એની ગજીદી સ્વાભાવિકતાથી સ્નાન કરી બેઠું બરી અને જવાની તૈયારી કરવા લાગી. ન તો તેણે આધુ પાણી જોયું કે ન તો એ નાદની દિશા પણ જાણવાનો નાનો શો અભિનય તેનાથી જાણે અજાણ્યે થયો. જીવાને ઝાડ ઉપરથી જૂસકો મારીને આપઘાત કરવાનું મન થયું. પાણી નીચેથી દુધક ઉઠાવતી હોય તેમ વાકો વળી અને તેનો હાથ હવામાં જોરથી વિઝાયો. સમગ્રમગ્ન કરતો અવાજ જીવાએ સાંભળ્યો અને પછી શું થયું તેની ખબર ન પડી.

જીવાએ મહામહેનતે આંખ ઊધાડી અને જે જોયું તે દૃશ્ય તેના હૃદયમાં ક્રાંતરાષ્ટ્ર ગયું એટલે આંખો બંધ કરવામાં એણે ડહાપણ માન્યું. કમળની પાંદડીઓ કપાળ ઉપર ફરતી હતી. પાણીના પાલવનો પ્રતિનિધિ પાણીની યાદને મગજમાં જકડી લેવા માટે માથા ઉપર બંધાયો હતો. જીવો ફરીથી આંખો ઉઘાડ્યા વિના રહી ન શક્યો. જીવતીજગતી પાણીને

જીવાએ પ્રથમવાર જ જોઈ ચલચિત્રોના પાત્ર જેવી પાત્રીને આજે તે પ્રત્યક્ષ જોઈ શક્યો. પાત્રીના જોળામાં માથું કપાઈ જાય તો બધે જાતુ હને બેઠા તો ન જ થવું એવા પાકા નિશ્ચય ઉપર આવી ગયો.

‘બહુ વાગ્યું છે ?’

જીવાનો જવાબ ન મળતા પાત્રી કઈક ગળગળી થતા બેઠી. ‘મેં તો ગમ્મતમાં જ પૃથ્વર ફેરવ્યો હતો’ જીવાને થયું ‘વજીરાદત નકામું નથી થયું.’

‘જાતું મને ગમ્મતમાં ચોટ નથી સાગી પાત્રી’

‘લે ચાલ બોમો ચા હવે, ટ્રાક જોઈ લેશે તો નાહતી પચાત બની થશે.’

‘તાગ જોળામાંથી માથું હવે તો નથી ઊંચકવું, બને એ ધડથી જુદું થઈ જાય.’

‘જોતું છે ?’ પાત્રીએ પાસે પડેલો પથ્થર ઉપાડ્યો.

જીવાએ આખો મીચી દીધી

‘તાગે તો બહુએ પથ્થર ખાવો છે પરંતુ એ વાટપમાં નથી પડ્યો’ પાત્રીએ જીવાનું માથું ઊંચું કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

‘ઓ ઓ, મા રે...’ હાં થતું હોય તેમ જીવાએ સીમગરા નાખવા માડ્યા.

‘બહુ દુખે છે ? કઈક હાડકું બાડકું તો નથી લાગ્યું ને ?’

પાત્રીનો હાથ પકડીને હૃદય ઉપર મૂકતા જીવાએ કહ્યું, ‘અઈ’

‘બધા ટોંગ રેવા દે, ચાલ ચા બોમો’ પાત્રીએ જીવાને બોલ્યો. જીવાના ટાંટીઆ પાત્રીનો સદાગે શોધતા હોય તેમ લયડવા લાગ્યા અને પાત્રીના ખભા ઉપર હાથ મૂકી જીવાએ હાથ ચડેલી અમમ્મ હાથનો રજેરજ ઉપયોગ કરવાની મન સાથે વેનરણ કરી દીધી.

ઘડીમાં સીમકાગ નાખતો, ઘડીમાં પાલીના શરીર પર શરીરનું વજન નાખતો જીવો બગાડર પ્રણયનાટક કરી રહ્યો હતો. પાલીનું ઘર પહેલું આન્યું.

‘હું હવે જઈશ’ જીવાએ દાણો આપી જોયો.

‘લે આવ હવે. જરા વાગ રહીને જજે.’

‘કાક જોઈ લે તો પાછું તારું નકામી.....’

‘હવે ડાહ્યો થતો આગળ ચાને. મનમા ભાવે ને ડોકું શીદને ધૂણાવ છ!’

‘પેલો પાડો શિવલો...’ જીવાએ પાલીનું મન જોવા માડ્યું.

‘જલ્લાનમની ખાડમા પડે શિવલો મારો કેઈ મુખત્યાર છે?’ જીવો પાલીના ઘરમા પહેલી વાર પેડો. માતાપિતા વિહોણી અનાથ પાલી જૂ પડામાં એકલી રહેતી હતી. એક ભેશ હતી તેનું દૂધવેચીને નિર્વાહ ચલાવતી બાકી આખા ગામમાં દોઈની દેન નહિ કે પાલીનું નામ લઈ શકે શિવાને પાલીનો નાદ લાગ્યો હતો. શિવાનું શરીર એકલું પાડા જેવું અલમરત હતું એટલું જ નહિ પણ તેની છુદ્ધ પણ એટલી જ જડ હતી. બધા એમ માનતા હતા કે ‘પાલી શિવાને રમાડે જ છે બાકી તેની સાથે લગન કરે તે વાતમા કંઈ માલ નથી. સ્ત્રી દોની સાથે લગન કરે અને દોની સાથે નહિ તે ઇશ્વર પણ જાણતો હશે કે કેમ તેની મને તો શકા છે.

પાલીએ જીવાને ખાટલા ઉપર સુવાડ્યો અને ચૂંચો સળગાવવા લાગી હળદર, મીઠું અને ભોંયરસો ખદખદાવી જીવાની પાંસળાઓ ઉપર લગાડવા લાગી

‘આ પીડી લગાડીને તેં શું કરવા ધાધું, છે?’

‘આ’ કહીને પાલીએ તેના ગાલ ઉપર ગરમ ગરમ ભોંયરસો ચોપડી દીધો.

‘મારા તો ગાલ શેઠી નાખ્યા.’

‘લે એસ હવે’ પાલીએ ડોકું નીચું નમાવી ફૂંકા મારવા માંડી. જ્યાંએ બે હાથ વતી પાલીનું માથું પકડવા પ્રયાસ કર્યો પાલી છટકીને ઊભી થતા બોલી, ‘આવા લખખરો તો તને કાઈ ઘરમાં ફૂંકવા ય નહિ દે.’

‘મારે હવે ક્યાં કાઢના ઘરમાં ફૂંકવું છે તે.’

પાલી અંગૂઠો બતાવીને ચૂપા તરફ વળી ઝટપટ શીરો કરી લાતીને તાંસળી જીવાના હાથમાં આપવા માંડી

‘લે ખાઈ લે.’

‘શું લાવી છે?’

‘ઝેર નથી એટલો વસવા રાખજો.’

‘તારા હાથનું ઝેર હોય તોય કુનાઈ ના પડાય ધમ છે?’

જ્યાંએ એક કોળીઓ મોંમાં મૂક્યો અને મો કટાણુ ક્યું.

‘કેમ થુ થુ?’ આ ખાટીકિં નથી. શીરો છે.

‘ખાપ જનમારે કાઈ દી ખાધો હોય તો ખખર પડે ને’

‘હું તો કંઠાર ધારતો.’

‘આ ભવમા તો મળે તેમ નથી’ પાલીની આંખો તાચી ઊડી ખરાખર અણીને વળતે ચેવા ભવનો વેરી શિવલો કાણુ જાણે ક્યાંથી આવી ચડ્યો.

‘પાલી તારા સાહેબ આ બંગડીઓ આણી છે.’ કહેતોકને શિવો અંદર હાખલ થયો અને જીવાના હાથમાં શીંગની તાંસળી બેતાં સડક જ થઈ ગયો.

‘એવો ખરય ક્યાં વના થું રહી ગયો તો?’ પાલીએ ટાટો ક્ષિમ જોવો જવાબ આપ્યો.

શિવો કડોગાગ થઈ ગયો. શિરાએ કતરાતી આખેવડે જીવાને માપનાં પૂછ્યું, ‘શું થીયું છે’ સ્વા જવાબ ?

‘પૂછને પાલીને !’

‘ મારે તો હજી મુખીને ઘેર જવું છે. ’ કહી કુંગરાતો ધૂંધવાતો ત્યાંથી વિદાય થયો.

શિવો પાલીને આમ આડકતરી રીતે મદદપ થતો હતો. પાલીના માનપ મરી ગયા પછી પાલીની ફિકર ચિંતા કુવામાં શિવો ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં ધસાતો હતો. એક દિવસ ઓમિતો શિવો જીવાને રસ્તામાં મળી ગયો. જીવાએ નવું પહેઁણ અને લાલ જાકીટ સિલકાવ્યું હતું લાલ રંગ જોઈને આખલો મામો ધસે તેમ શિવો જીવાની સામે ગયો અને કહેવા લાગ્યો, ‘ જીવલા, તું આ હાર નથી કરતો હો ? ’

‘ કંઈક હમજ પાડીશ ? એમ ને એમ ઝૂંડ ઝૂંડ કરીશ. ’

‘ તું ન હમજે તેવો નાના કીકલો નથી. આ ગામ છોડાવી દેશ. તું મને ઓળખતો નથી લાગતો ? ’

“ તુ ય તારે હાજળી લે તાણે, પાલીને લીધા વના ગામ નહિ છોડું. ”

‘ ચેતતો રહેજે. પછી મારો વાંક કાઢીશ તે નહિ ચાહે શિવ-લાના જેવો ભૂડોલખ ખીજે કાઈ નહિ મળે ’

શિવલાની કદાવર કાયા જોઈને વધારે જીભાંતેડી કરવા કરતા મૂગે મોઢે ચાલવાનું જ જીવાને ઠીક લાગ્યું. શિવલાના પડકારે જીવાને વિચાર કરતો કરી મૂક્યો. અને શિવાને ઠીક કરવાના પેતરા ગોઠવવા લાગ્યો. શિવાનો પાલીના ધરતો રસ્તો બંધ કરાવી દેવાય તો તો મેદાન સાફ થઈ જાય. મામમાં ખીજી કાઈ એ માયા ફરેલ બાપડીને પરણવા તૈયાર થાય તેમ હતું જ નહીં શિવો છુદ્ધિનો એવ હતો એ તો એક મોટામાં મોટું જોખમ હતું. આકુતેકું કુવામાં તે જરાએ વિચાર ન કરે એ ખ્યાલે જીવાને જરા ગભરામણ છૂટી. શિવલો આપોઆપ જ પાલીના ધરતો રસ્તો બંધ કરે કે પાલી જ એને ધડ દધને ના કહે એવું કંઈક કુવાના પાટીઆં જીવાએ ગોઠવવા માડ્યાં.

એક બે જણાએ આવીને શિવલાની તરફથી વકીલાત પણ કરવા માડી.

થોડીક ધાક ધમકીના સદેશાઓ પણ આવવા માડ્યા એટલે હવે જીવાના જીવને જ પ ન હતો એક દિવસ જીવાને 'ખમર પડી કે શિવલો ચાર પાંચ દિવસ માટે બહારગામ જાય છે. જીવો નદી કિનારે સૂમમામ બનીને પાણીની વાટ જોતો હતો. બહુ વખત થયો પણ પાણી ન આવી. પ્રથમ મુનાકાત વખતનાં દરેયો આખ આગળ અનચિત્રની માફક તાગ્મ થયા.

જીવો વિચાર કરતો હતો હતો 'શુ ખરેખર પાણી તેને જ આજે છે ? શિવવાનુ નામ તેણે લીધુ ત્યારે 'જહાન્નમની ખાડમા પડે શિવલો ' એમ નોંતુ કીધુ ' '

'જહાન્નમની ખાડે' જીવાને નવી દૃષ્ટિ આપી પાણીની વાટ જોવાની પડતી મૂકી એ સીધો ઘર તરફ દોડ્યો. ઘરમાથી ટ્રાદાજીને પાવડો ખભે મૂકીને તેણે નેળીઆ તરફ ચાલવા માડ્યુ નેળીઆનો ગસ્તો એકલવાયા જોવો હતો ભાગ્યે જ ટ્રાદા એ રસ્તેથી જતુ આવતુ ફક્ત શિવો જ એ પ્રેમકેડી ઉપર યદને પાણીની મુનાકાતે આનવો હતો એક જ ચાતે, એક જ ગસ્તે, એક જ હમે શિવનો કામ કરતો આ નમજાઈ જીવાના ધ્યાનમા આવી ગઈ નેળીઆની વચ્ચે એક જગ્યા નકકી કરી અને જીવાએ ટ્રાદાજીનો ધા કર્યો જીવાએ ત્રણ દિવસ અને રાત મડીને એકે ઉંડો ખાડો ખોદી કાઢ્યો જહાન્નમની ખાડની જીવાની આ જીવન્ત કલ્પના હતી. તેણે જહાન્નમની ખાડ કાઢી દિવમ જોષ તો ન હતી પાણીએ જોષ હોય તો તેની તેને ખખડ ન હતી "

' શિવનો મરી જાય તો ખૂનકેસનો આરોપ કદાચ માથે આવે ' એ વિચારે ખાડામા નીચે એણે ઘાસ પાંચડું, અને એક ગોખલો કરીને તેમાં પાણીની માટતી અને ત્રણ દિવસ ચાલે તેટલા રોટલા મૂક્યા શિવાની રેવડી દાણાદાણુ થાય અને તેની કંઈ અકકય ઠેકાણે આવે એ જ જીવાનો હેશ હતો ખાડની ઉપર કરાડી અને ઘાસ

પાયરી ઉપર માટી વેરી દીધી. જરાબર પહેલાંની જેવી જમીન કરી સંતોષના શ્વાસ સાથે જીવો ધર તરફ વળ્યો.

શિવો ગામથી આવ્યો છે એ ખબર જીવાને મળી. સંધ્યાકાળ પછી જરૂર શિવસો પાલીને ઘેર આવવાનો જ એ વિચારે આજે જીવાનું હૃદય ખૂશોથી નાચવા માંડ્યું. સાંજ પડી. અમાવાસ્યાની રાત હતી એટલે અંધારામાં કંઈ ખાસ દેખાય તેમ ન હતું. છતાંયે એક ઝાડને જોયે છૂપાઈને જીવો શિવલાની જહાનમની ખાડમાં પડવાની વાટ નોંધતે જેસી રહ્યો. પગલાંનો કંઈક અણુસારો સંભળાયો અને જીવાની આંખો સતેજ થઈ. આંધેથી એક ભીમકાય આકૃતિની ઝાંખી ઝાંખી પ્રતીતિ થઈ. ‘એ શિવો જ’ જીવાએ શિવાને વરતી લીધો અને તેનું હૃદય જોરથી ધડકવા લાગ્યું. થોડી વારમાં તો ધબ જોવો અવાજ જીવાના કાને પડ્યો અને જીવાનું હૃદય ગભરાવા લાગ્યું. ‘કાકને ખબર પડી કે જીવાએ જ આ બધું ક્યું’ છે તો તો ખેર નહિ રહે.’ એ વિચારે જીવાના રૂવાડાં ઊભાં થઈ ગયાં. મૂઠીઓ વાળીને એ ધર તરફ દોડ્યો અને અંધની બરણી લઈ એણે શહેર તરફ પ્રયાણ કરવા માંડ્યું. તલાટીને ત્યાં મધ પહોંચ્યાડીને ગામમાં તેની ગેરહાજરીનો પૂરાવો ઊભો કર્યો. ખીજાં બે ત્રણ ગામોમાં રખડીને પાંચેક દિવસ પૂરા કર્યા અને છેવટે કળ વળતાં એ ગામ તરફ આવવા નીકળ્યો.

‘શિવલાની જરાબર ઠેકડી થઈ હશે, અને પાલી પણ હસી હસીને લોથંપોથ થઈ ગઈ હશે.’ મનમાં મનસુખાઓ ગોઠવતો ગોઠવતો જીવો રાતે ગામમાં પેઠો. પાલીના ઓરડા તરફ નજર કરી-તો ત્યાંતો અંધારું ઘેર. તેણે ખૂબ મારી ‘પાલી’ પણ જવાબ ન મળ્યો. બારણા પાસે જઈને ખખડાવ્યું પણ બેકાર.

‘અલ્યા કુણસે?’ અંધારામાંથી એક અવાજ આવ્યો.

‘એતો હું જવસો, કુણ મગલો?’ જીવાએ અવાજ વર્ત્યો.

‘અલ્યા, અંધારે શું ફાંફાં મારે છે, એટલીયે ગમ નથી કે ધરને તો તાળું છે.’

જીવાને તાળાનો ખ્યાલ જ ન રહ્યો, તેની આંખો અને મન પાલીની જ શોધમાં હતાં.

‘ મગવા, પાલી ચ્યાં ગઈ ? ’

‘ પછણી ગઈ. તને આટલી ય ખબર નથી. ? ’

‘ કેની હાથે ? ’ જીવસો તો કાપે તોય લોહી ન નીકળે એવી સ્થિતિમાં આવી ગયે.

‘ ખીજ કેની હાથે શિવલા સાથેરતો ’

‘ શિવસો તો... ’ જીવો કહેવા જતો હતો કે ખાડમાં પડ્યો છે. પરંતુ એ વાત જોલવામાં કદાચ પકડાઈ જવાય એ ખાંકે મૂગે રહ્યો.

‘ હા, હા, શિવસો તો ખાડમાં પડ્યો હતો એ જ ને ? પણ એ તો એની હારે પાલીએ હતીને ! ’

‘ કંઈક ફેડ પાડીને કહોશ કે તારુને તારુ ભરડ્યા કરીશ. ’

‘ શિવવાની હારે હારે પાલી આવતી’તી ત્યા ખને જણા ખાડમાં પડ્યાં. લોકો કે’ંઈ કે શિવસો મૂરખ છે પણ માગે બેટા બડો દુશીઆર ને કળ્યો. તેને થીઉ કે પાલી હમ નદિ માને એટલે આ ખાડો ખોલો, તંઈ ઘાસ પાચરુ’, ચાર દનના રોટલાપાણીનો પણ વેન કરી લીધો અને નિર્ગત જીવે ખાડામાં પડ્યો. ’

‘ પણ પાલી એને ચમ પછણી. ’

‘ લે કર વાત. ન પછણે તો હું કરે ? તુયે ગમાર જ ગિયો. ત્તણુ તર્છણુ ગત ખાડામાં હંગાથે રિયા પછે ન પછણે તો કરેય હું ? પાલીને પસી કુણુ પછણે તારો બાપ ? ’

જીવાએ ચાલવા માંડ્યું. મગલાએ આમદ કર્યો ‘ ચાલ જીવવા આ કાઠીએ ! ’ પણ જીવવાએ તો લોહીઉકળો પીધો હતો એટલે ચાની જરૂર ન હતી. મૂજાતો, ગૂચવાતો, અટવાતો જીવો શહેર બણી વળ્યો. ‘ ખીત્યુ’ એટલે જદાન્નમની ખાડ ! અને તેમાંથી બહાર નેક જવાનાં ફાંફાં એટલે લગન ! ’ એવી કંઈક અસ્ફૂટ વિચારમણીમાં ગોયાં ખાતા જીવાએ ચાલ્યા જ ક્યું.

(સ્થિત)

આઝાદીની લડત સામેનું શસ્ત્ર : નાણાંની જાદુગીરી

શ્રી. બી. કે. મજમુદાર.

૫

કોઈ પણ સમાજમાં નાણાની સ્થિતિ વિશિષ્ટ હોય છે. સીધા વપરાશની ચીજો જેમ એને પણ કદાચ પોતાનું મૂલ્ય હોઈ શકે; અને કદાચ એથી વિરુદ્ધ એને પોતાનું આગવું મૂલ્ય ન પણ હોય અને છતાંય એ નાણા તરીકેના ઉપયોગમાં આવી શકે આનું કાળુ એ છે કે નાણું એ વ્યવહારનું વિનિયમનું સાધન છે. અને આ સાધન તરીકેની કામગીરી બળવતા એ કાળુસર અને એ હદ લગી જ એ નાણું તરીકે ઉપયોગમાં આવી શકે છે. એક ઉદાહરણ આ વાતને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવશે. વહેતા પાણીએ વિભિન્ન કરેલા બે કિનારાનો અને વચ્ચે અવગળવ કરતા હોડી વ્યવહારની કંપના કરો. નાણાંની સ્થિતિ આ હોડી જેવી છે. હોડી તો ગમે તે વસ્તુની બનેલી હોઈ શકે. વાંસનો તરાપો પણ હોય અને અઘતન સાધન સમેતની સ્ટીમ લોંચ પણ હોય. વ્યક્તિગત વસ્તુ તરીકે સહુનું અલગ અલગ મૂલ્ય હોઈ શકે છે. પણ હોડી તરીકેની એમની કીમત તો એમની કાર્યક્ષમતા, કામગીરી બળવવાની સગવડ અને આવડત પર આધાર રાખશે. હટાણું કે મેજો બરાતો હોય ત્યારે એની ઉપયોગીતા વધી જાય. અન્ય દિવસોએ નદી કાંઠે એમને એમ બાંધાએલી સૂર્યા કરે.

આ રીતે હોડી તરીકે એનું મૂલ્ય નથી પણ અન્ય રીતે એ વિશિષ્ટ બને છે. ગમે તે કાંઠે મેજો છે એવી કંપના કરો. હવે જો એ એક કાંઠેથી બીજે કાંઠે ચીજ-વસ્તુની હેરફેર કરવાની ના પાડે તો જેમને આવી હેરફેર કરાવવી છે એવા વહેપારીઓને બારે નુકસાન જાય. અને જેમનો માલ મેજામાં પહોંચી ગયો છે તેવા વહેપારી-

એને અણુધાર્યો કાયદો કરી આપે હવે એક એવા હોદ્દાની કલ્પના કરો જે પોતાની મુન્સફી મુજબ હોદ્દાની સંખ્યામાં વધારો યા ઘટાડો કરી શકે છે. આ વ્યક્તિ બંને કઠિ ચાલતી વ્યવસ્થાને ઊંધીયત્તી કરી શકે છે. કાકને માલેતુખર બનાવી શકે, કાકને પાય-માલ કરી શકે. આમ વિવિધ પક્ષોની સંપત્તિના વધારા યા ઘટાડાનો આધાર પરતુની ઠાંય પર અવલંબે છે એટલે પરિણામે તો એનો અર્થ એટલો જ થાય કે જેમની પાસે ધન છે તેમની પાસે, જેમની પાસે ધન નથી તેવાનું ધન પણ ધસડાઈ આવે.

(૨)

લોકમાન્યતા એવી છે કે સરકાર અને નાણાંનું ઉત્પાદન કરનાર શક્તિ એ બંને એક છે. સિદ્ધાન્તની દૃષ્ટિએ આમ નથી. આપણા દેશમાં તો નાણાંનું ઉત્પાદન કરવાનું કાર્ય રીઝર્વ બેંકને હવાલે છે. પણ બધા દેશોમાં આ બંને વિભાગ એક બીજા સાથે એવા મળી મળી મળીને કામ કરે છે કે લોકમાન્યતા જે એમના વચ્ચે કશી ભિન્નતા જોતી નથી તે વ્યવહારમાં સાચી લાગે છે. આપણા દેશમાં તો ચૂંટાએલા વહિવટદારો છતાંય રીઝર્વ બેંક એક સરકારી ખાતું જ છે. આમ હોવાથી સરકારના હાથમાં એક અતિ પ્રમળ શસ્ત્ર છે. સમઘારણ કાળમાં આ હથિયારના ઉપયોગની મર્યાદાઓ

૧૫ છે કારણ કે નાણાંના બંડોળમાં યતો વધારો કે ઘટાડો વિનિમયના દર પર બારે અસર પહોંચાડે; અને આયાત કે નિકાસ થતા માલના જરૂર પર પણ બારે અસર પહોંચાડે. આવી જ રીતે જે બચત થતી હોય તેના પર પણ ગંભીર અસર કરી જાય પણ મુદ્દ કાળમાં અને મુદ્દ સંજોગોમાં પરિચયિત પલટાય છે. દેશને અન્ય સર્વ દેશોથી અલગ પાડી દેવાયો હોય છે અને સત્તાના હાથમાં નિયંત્રણની પૂર્ણપણે પકડ હોય છે.

કેમ પણ મુદ્દના ખર્ચને ત્રણ રીતે પહોંચી શકાય છે. (૧)

કરભારણુમાં વધારો (૨) કરજમાં વધારો (૩) નાણામાં વધારો. યુદ્ધ કાળમાં સરકારને પ્રગતી તદ્દન વિભિન્ન એવી બે પ્રકારની સહાયની આવશ્યકતા રહે છે. (૧) રાષ્ટ્રીય સાધનોનો પ્રગતીય ઉપયોગ એટલો કમતી થવો જોઈએ કે જેથી સરકારને પોતાના ઉપયોગ માટે વધુ પ્રમાણમાં વસ્તુઓ મળી શકે. (૨) આવી વસ્તુની ખરીદી માટે ખરીદ શક્તિની સહાય.

(૩)

યુદ્ધની જાહેરાતે હિંદમાં કેટલાક વિશિષ્ટ પ્રશ્નો ઊભા કર્યા. રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ તુરત જ જાહેર 'ક્યુ' કે 'આ' હિંદની પ્રગતિ' યુદ્ધ ન હતું. અને પ્રગતિ રૂપે રીતે આમ કહી શકવાની સમજણી સવલતની એમણે માગણી કરી. પ્રગતિ પછી એ માન્યતાને અપનાવી. સરકારને સાધન કે નાણાંની કશીય સહાય કરવાની એમની ઇચ્છા ન હતી. ખીજા બાજુએ સરકારની રિયલિટી ઘણી કડોડી હતી. સાધન અને નાણાં બંનેની એને અત્યંત તીવ્ર જરૂરિયાત હતી. એ નાણાં ભરતી કરવા અને મધ્ય પૂર્વના સર્વ લશ્કરને પાળવા પોષવા માગતી હતી. છેવટે તો સરકારે આ બંને ઇપ્સિત વસ્તુઓ મેળવી. અને એ ઉપરાંત પણ ઘણું મેળવ્યું. આપણા દેશમાં કૂળાવાની તવારીખ તો ઉદાસીન પ્રગતિ પોતાના હેતુસર દબાવવા માટેના સાધનની તવારીખ બની ગઈ છે.

આગળ કહ્યું તેમ સરકારને જોઈતાં નાણાં બે રીતે મળી શકે. કરભારથી અને ઉછીના લઈને. જે ભંડોળની સરકારને જરૂર હતી તેનું પ્રમાણ ઘણું વિપુલ હતું. પ્રગતિ વિરોધને લક્ષમાં લઈને કરભારણુ વધારવાની એની હિમ્મત ન હતી. પહેલ પ્રયત્ન તો એ કે આવું કરભારણુ પરદેશી આયાત સાથે ધનિષ્ઠ રીતે સકળાએલું હોય છે. આયાતનું પ્રમાણ ઘટતું જતું હોવાથી કશી આડકતરી રીતે પણ એમાં વધારો થવો અશક્ય હતો. ખીજું, જમીન મહેસુલ આબકારી

વગેરે કરો પર પ્રાંતિક સરકારોનો અધિકાર હતો અને બ્રિટિશ સત્તા-
નો દાવો એ હતો કે પ્રાંતો તો લોકશાહીપદ્ધતિએ તંત્ર ચલાવતા
હતા. છતાં ય દલીલ ખાતર સ્વીકારી લઈએ કે સરકારે આ કરમાં
વધારો કર્યો હોત તો ય એમાંથી ચતુ મળતર એટલું મોટું ન થાત
અને આવકના નીચલા થરોમાં કરભારણ મૂળથી ભારે છે જ. અને
રાષ્ટ્રીય વપરાશમાં ઘટાડો કરવાનો સરકારનો હેતુ એથી પાર ન પડત
અને લશ્કરી જરૂરિયાત માટે જોઈતી વસ્તુઓ માટે તગી અનુભવવી
પડત. આથી વિરુદ્ધમાં જે ધનવાનો પર કરભારણ વધાર્યું હોત તો
મહાસલા સાથે હજુ ય ન સંકળાએલા એક વર્ગનો નાહકનો વિરોધ
જાઓ થાત.

આ સંજોગોમાં ઉછીના વધુ નાણાં મેળવવાને પણ સરકાર
અસમર્થ હતી. મહાસલા સરકારને યુદ્ધકાળ માટે નાણાંની ધીરધાર
વિરુદ્ધ પ્રચાર કરતી હતી. આ પ્રચાર ખાસ કરીને ધનવાનોને ઉદ્દેશીને
ચતો. અને સાથી સૈન્યોની લશ્કરી પરિસ્થિતિ જોતાં એવા ગૂંચવાડાથી
દૂર રહેવું હિતાવહ હતું.

દૂકમાં કરભારણ અને ઉછીના લેવાની રીત બન્નેનો ઉપયોગ
પ્રત્યક્ષ સરકાર જ કરી શકે. પરદેશી સત્તા માટે કોઈને ય પ્રીતિ
ન હતી. અને છતાંય અને નાણાંની જરૂર તો હતી જ. એટલે એણે
ફૂગાવાનો આશ્રય લીધો.

(૪)

દરેક દેશમાં નાણાંનાં ભંડોળનું એક એવું સમપ્રમાણ છે
જેનાથી વાણિજ્ય અને વિનિમયમાં દાખલ થતી દરેક વસ્તુનો બચકાર
સરળ બને છે. આપણા દેશમાં આ ભંડોળનો આંક ૨૦૦ કરોડ
હતો. આથી ઊતરતા આંકને (જેવા કે ૧૭૫ કરોડને) પણ સમપ્રમાણ
કરી શકાય.

કરનું અદિલન શરુ થયું ત્યારે સત્તાની લોકપ્રિયતા (!) નો

પારે એની નીચામાં નીચી દક્ષાએ ગયો હતો. અને સાથે સાથે જ સાધન સામગ્રી વિષેની એની મૂશ્કેલીઓમાં પણ પારાવાર વધારો થયો હતો. એટલે સરકારે ચલણના ફૂગાવાનો સીધો માર્ગ અખતિયાર કર્યો. અને એનો આક ૧૦૦૦ કરોડની આસપાસ પહોંચ્યો. સરકારે ફૂગાવાના સમયને લોકકાન્તિના સમય સાથે સાંકળી લીધો એમ કદાચ નહીં કહી શકાય પણ એ છતાં એ બંનેની સમકાલીનતા તો વિરમ્ય-જનક જ છે.

ચલણના વધાગના મુખ્ય બે પરિણામ આવે છે (૧) સાર્વત્રિક ભાવની સપાટીમાં ઉછાળો અને (૨) નવધનરાનોનો વર્ગ ઊભો થાય છે, અને જે ધનવાન છે એમને વધુ ધનવાન બનાવે છે. પ્રથમ દક્ષાને બેતાં આપણી નજરે એક વસ્તુ ચઢે છે. ભાવ સપાટીની કેટલીક દક્ષામાં વધારો દસગણો હતો. લોકની આવક એટલે અંશે વધી નહીં—અને એ સ્વાભાવિક હતું એટલે આવક અને ખર્ચ વચ્ચે ભારે ફરક પડવા માંડ્યો. આની અસર સર્વ પગારદાર વર્ગ પર, કામદાર કિસાન અને મધ્યમ વર્ગની અન્ય શ્રેણીઓ પર પડવા માંડ્યો. આ વર્ગ એવો હતો જેને લોકકાન્તિ માટે સહાનુભૂતિ હતી. પોતાના કુટુંબકબિલાની સલામતી વિષે થોડીક પણ ખાતરી હોય તો પ્રજા લોકકાન્તિમાં ભાગ લઈ શકે. ભાવની સપાટી ઊંચી જવા લાગી અને આ ચિન્તા પણ વધી. લોકનું ધ્યાન રાષ્ટ્રીય પ્રશ્ન કરતાં પોતાના અંગત પ્રશ્નો પર વધુ અને વધુ થવા લાગ્યું.

આવક અને જવક વચ્ચેનું અંતર બે રીતે સાંકળી શકાય. (૧) આવક વધારીને (૨) ખર્ચ ઘટાડીને. પહેલો રસ્તો કઠિન હતો. છતાં આવકના નવા માર્ગો શોધવાનો યતન થયો. કસાએલા ટ્રાક્ટોસી કાર્ય-કરોને પણ જોડમાથી છૂટીને આવકનાં સાધનો શોધવાની જરૂર પડેલી. જોડમાં પાછા જવાનો વિચાર પણ એ ન કરી શકે એવી સ્થિતિ પેદા થઈ. ખર્ચ ઘટાડવાનો એકમાત્ર માર્ગ નિયંત્રણ અને માપબંધીનો હતો. લોક આ વસ્તુઓ માટે તલપતા હતા. માત્ર સરકારજ આ

વસ્તુનો અમન કગવી શકે એમ હતુ એટલેજ જાણે, પાછુ ફરી જાય એમ સાજ લગી જે લોક સરકાર જાય એમ ધૃષ્ટતા હતા તે સવારે સરકાર ગહે એવી માગણી કરવા લાગ્યા સરકારે પોતાની સાથે સહાનુભૂતિ ધરાવતો હોય એવો એક વિશાળ વર્ગ જોમો કર્યો જે સરકાર સાથે સહકાર કરવા પણ તૈયાર હોતો એના કોએસી પણ હતા જે સરકારને સહાય કરવા તૈયાર હતા અને જેમણે પરોક્ષ રીતે સરકારની પ્રતિષ્ઠા વધારનારું કામ ધ્યુ કાળા બજારિયા સામેના સુવિચારિત પ્રયાગને લીધે એ બુલાઇ ગયું કે ખરે જૂન-હેંગાર તો સરકાર પોતે જ હતો.

ફરી એક વાર સરકારે લશ્કરી કોન્ડ્રાક્ટરો, વહેપારીઓ વગેરેનો વર્ગ જોમો કર્યો આ લોક હવે સરકારને સહાય દેવા લાગ્યા જૂના ધનવાનો વધુ માત્રાએ બન્યા હતા. એમણે પોતાનું સર્વ લક્ષ વધુ ધનપ્રાપ્તિ પાછળ દોર્યું. સરકાર લોકનું લક્ષ્ય પનટાવી દેવામાં સફળ નીવડી.

સરકાર એની ખીજ મૂકેલીમાથી પણ આખાદ બહાર નીકળી આવી જુદી જુદી જાતના નિયંત્રણોમાં જે માવસામાનની સરકારને જરૂર હતી તેની જોગવાઈ હતી પ્રજાને તો એ બાદ જે રહે તે મળવાનું હતુ કાપડનિયંત્રણ યોજનાને જુઓ એક વેળાએ તો ચાનીસ ટકા જેટલો માવ સરકાર જોડાવી જતી હતી એજ વસ્તુ અનાજમાં બની સર્વ જગાએ ખરીદીનો પ્રથમ હક્ક એણે મેળવી લીધો, અને આમ છતાં તગીના દોષનો ટોપલો અન્ય કોઈને માથે ઓઢાડવાની સમજ પણ મેળવી લીધી અને એ રીતે દેશમાં નવા ઉમરાવો જોડા કરાવ્યા મામ્યવાદીઓ આ છટકામાં ખરોબગ સપડાયા અને એમણે તો મિસાતોને કાળા બજાર માટે ઊડવા માડ્યા અત્યાર લગી તો એ આ વર્ગને બિરદાવતા હતા.

કરભારણુ આસાન બન્યુ કામણુમાં તો નવધનવાનોની સખ્યામાં વધારો થયો હતો અને જે ધનવાન હતા જ તેમની આવક અનેક—

ગણી વધી ગઇ હતી. વધુમાં તો એમ બન્યું કે પ્રજાએ અનણ્યતા સરકારને ૮૦૦ કરોડ ધીમાં. ખરી રીતે તો ચલણી નાણાં અને સરકારી સલામતીનાં ઓળખાણાં વચ્ચે કરો તાત્વિક ફરક નથી. ફરકમાં ફરક માત્ર એટલો છે. એના ઉપયોગનો દરકર એક કિસ્સામાં વિધિ પછી મળે છે. બીજા કિસ્સામાં માત્ર બદલાથી એ મળી રહે છે. લોક પાસે એમની બેંકામાં, પટારામાં કે ખિસ્સામાં કાળા યા ઘોળા બખરની ૮૦૦ કરોડ રૂપિયા જેટલું વધુ ચલણ આવ્યું હતું. જે હકીકતમાં સરકારને કરવામાં આવેલું ધીરાણ જ હતું. કેટલાક તો સરકારને નાણાં ન આપ્યાનું અભિમાન ધરાવતા હતા. આ એક બમ હતો. કૂગાએલા ચલણનો ઉપયોગ કરીને એમણે સરકારને સદાય ધણી જ કરી હતી.

(૫)

આ સિદ્ધિઓ ધણી મહત્વની છે, પણ સરકારે તો બીજી સિદ્ધિઓ પણ મેળવી છે. કૂગાવાને એવી રીતે હાથ ધરવામાં આવ્યું કે ઇંગ્લેન્ડમાં અનામતનો દગલો થતો ગયો. આ રટવિંગ અનામતનો પહેલો ઉપયોગ તો દેવું વાળવામાં થયો. આ દેવા વિષે કાન્ગ્રેસે તો બાપોકાર બહાર કર્યું હતું કે દેશને માથે એ જવાબદારી ન જ હોઇ શકે. બીજું એ કે એમની પાસે હવે આપણું એટલું ધન પડ્યું છે કે એની સલામતીની અને ઉપયોગની સાધારણ રીતે આપણને ચિન્તા થાય, અને આપણી આ ચિન્તા વિષે જાણકાર યતાં હવે એ એમાં ઘટાડો કરવાની ધમકી આપી રહ્યા છે, તથા સતત રીતે એના તડ-નોડને માટે ઉપયોગ કરી રહ્યા છે. જો કોઇ જાતના વ્યાપારીકરાર હિંદને ગળે પહેરાવવાને માટે એનો ઉપયોગ થાય તો એમાં નવાઇ પામવા જેવું છે. આ વ્યાપારી કરારમાં બ્રિટિશ મૂડી અને રોકાણ માટેની નવેસગ્ની સલામતીની જોગવાઇ હશે. કૂગાવાના રાજકીય ઉપ-યોગ વિષે હવે દેશે નવેસથી વિચાર કરવો પડશે.

સ્વતંત્ર ભારતના આર્થિક પ્રશ્નો

આપણો દેશ સ્વતંત્ર થાય તો તરત જ આપણે આપણા આર્થિક પ્રશ્નો હાથ ધરવા પડશે ને આ પ્રશ્નો કયા છે તે અત્યારે આપણે વિચારીએ તો ખોટું નહિ આપણા દેશની સ્વતંત્રતા એ આપણુ ધ્યેય નથી, પણ આપણા ધ્યેયને પ્લેઝવાને માટે ધોરી માર્ગ છે આપણા કેટલાક આર્થિક કોષડાઓ પરદેશી સગરે ઊભા કર્યા છે, ને કેટલાક પરદેશી સરકાર હોય ત્યા સુધી ઉકેલી શકાય એમ નથી આ આપણા આર્થિક પ્રશ્નો કયા છે ? આપણુ ધ્યેય શું છે ?

આ દેશમાંથી બૂખમરાં, બેકારી, ગરીબાઈ, રોગ એવા જે ભયંકર શત્રુઓ છે તેમને જડમૂળથી ઉખેડનાતા છે જે સ્વરાજનો આ અર્થ ન હોય તો સ્વરાજનો કાંઈ જ અર્થ નથી થોડાક માણસોને સારી નોકરી મળે કે થોડાક માણસો મોજમગ્નહ કરી શકે એવો જ જે સ્વરાજનો અર્થ હોય તો અત્યારે આ બધું કયા નથી ?

બૂખમરાનો પ્રશ્ન લઈએ ત્યારે બગાળામાં દુકાળ ફાટી નીકળ્યો ને ૨૫-૩૦ લાખ માણસો બૂખમરાને લીધે મરણશરણ થયા ત્યારે આ કાંઈક નવી વસ્તુ છે એમ ધણાને લાગ્યું પણ આપણા દેશમાં આપણે આપણી, અત્યારની વસ્તી, ને વધતી જતી વસ્તીને, પોષણ કરવા માટે પૂરતો ને પૌષ્ટિક ખોરાક પેદીઓથી ઉત્પન્ન કરતા જ નથી લાખો માણસો અડધા બૂખમરાને લીધે રીમાતા હતા, એવી સ્થિતિ યુદ્ધ પહેલાં હતી એટલે આપણે વધારે ધાન્ય ઉત્પન્ન કરવા માટે પ્રયાસો કરવા જ પડશે એ વખતે અત્યારના નાના ખેતરો કાઢી મોટા પાયા ઉપર ને સામુદાયિક ખેતરો કરીને વાવેતર કરવું પડશે આ કરવા માટે વખતે આપણે આપણા વાગસાના કાયદામાં ક્રાન્તિકારી ફેરફારો કરવા પડશે.

સાથે સાથે દેશનું ઉત્પાદન વધારવા માટે નિરક્ષરતા નાબૂદ કરવી પડશે. અક્ષરજ્ઞાનનો ઝડપી પ્રસાર કરવો, લોકોમાં વિચાર કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન કરવી એ પણ જરૂરી છે. આજે આપણે ખેડૂત ને આમવર્ગ એ જોને ધર્મ સમજે છે તે વસ્તુને વળગી રહી પોતાની જાતને ખૂબ નુકસાન કરે છે. ધર્મ એ દરેક મનુષ્યની અગત વસ્તુ છે ને એણે જે કુટિલ સામાજિક સ્વરૂપ લીધું છે તે દૂર કરવું પડશે.

ગરીમાઈ નાબૂદ કરવા આપણે આપણી ઉપજ વધારવી પડશે. એટલે આપણી ખેતીની ને ઉદ્યોગોની ઉપજ વધારવી રહી. તે વધારવા માટે કાર્યદક્ષતા વધારવી રહી. કેળવણીના પ્રચારથી કાંઈક અંશે આ આવશે. પણ સાથે સાથે નવા ઉદ્યોગો મોટા પાયા ઉપર ઊભા કરવા પડશે. આપણા દેશમાંથી ઉત્પન્ન થતા કાચા માલમાંથી વસ્તુઓ બનાવવા માટે કારખાનાઓની જરૂર પડશે.

પણ જો ઉત્પાદન વધારવા સાથે સાથે વસ્તી પણ ઝડપથી વધતી જાય તો આવા પ્રયાસો બહુ ઉપયોગી ન થાય. એટલે વસ્તી વધતી અટકાવવા માટે, કેળવણી, સતતનિયમન વિ. જે જે ઉપચારો પાશ્ચાત્ય દેશમાં લેવાયા છે તેનો પ્રચાર ને ઉપયોગ આપણા જન સમાજમાં કરવો એ જરૂરી રહેશે. આમાં પણ જે માન્યતાઓ આવા પ્રચારની આડે આવે તેનો કેળવણીથી નાશ કરવો પડશે.

બેકારીનો પ્રશ્ન આની સાથે સંકળાયેલો છે. જેમ જેમ ઉદ્યોગો વધતા જશે તેમ તેમ બેકારી થોડીવત્તી-અત્યારે જે સ્વરૂપમાં છે તે જરૂર ઓછી થઈ જશે. પણ સાથે સાથે કાંઈ પણ આજીવન માણસ સમાજમાં ન રહે એ પણ થવું જોઈએ, એટલે દરેક બાળક જન્મે તેને જીવવાનો, (હિંદુસ્તાનમાં બાળમરણ પ્રમાણ ઘણું મોટું છે), કેળવણી લેવાનો, ધર્મો રાજ્યગાર મેળવવાનો, પૌષ્ટિક ખોરાક, પૂર્ણ

કપડાલતા, ને રહેવાને ઘર, એટલા જન્મસિદ્ધ હક્ક છે. એમ સરકારને સમાજ બંને માન્ય રાખશે.

આપણી મહેસુલ પદ્ધતિ ને કરવેરાની પદ્ધતિ જે અત્યારે છે તે બંનેમાં મૂળભૂત ફેરફારો કરવા પડશે. કરવેગની પદ્ધતિમાં એક તો જે વધારે મળી શકે તેના ઉપર પ્રમાણમાં વધારે વેરો એ સિદ્ધાંત પ્રમાણે ફેરફાર કરવા પડશે. જેમ જેમ સગકારનું ખર્ચ વધશે તેમ તેમ નવા કરો નાખવા પડશે. એટલે કરવેરાનો બોલો હળવો નહીં ચાલે પણ પ્રમાણમાં પૈસાદાર વ્યક્તિઓ ઉપર વધારે કરનો બોલો નાખવો પડશે.

આપણું નાણાંતંત્ર અત્યારે ચાલે છે તેવું નહિ હોય. નાણાંતંત્ર દેશમાં પૂરી રાજગારી ઉત્પન્ન કરવાના સાધન તરીકે ને તેજમદીના વારેવારે ફરી વળતા લાયકર મોજબોમાંથી સમાજને બચાવવાના સાધન તરીકે વપરાશે.

મૂડી ઉત્પન્ન કરવાને ને એકઠી કરવા માટે બેંકો, શરાશી પેદીઓ વિ. જે સાધનો બોધ્યે તે વિપુલ પ્રમાણમાં ને સારા પાવા ઉપર સ્થપાય એ સ્વતંત્ર દિંદની સરકારની એક મુખ્ય નેમ રહેશે.

અત્યારે જે આર્થિક અસમાનતા છે તેથી જરૂર ઓછી કરવી પડશે. એક તરફ અઢળક ધન ને બીજી તરફ કારમી ગરીબાઈ એ સ્થિતિ બદલવી પડશે. વારસાના કાયદામાં ઘટતા ફેરફાર કરી આ વસ્તુ બદલી શકાય.

જેમ જેમ લોકોને પૂરા ને પૌષ્ટિક ખોરાક મળશે તેમ તેમ તેમની તન્દુરસ્તી સુધરશે ને રોગોની લોકો ઉપરની પકડ ઢીલી થશે. પણ રોગો નાબૂદ કરવા ને રોગીઓની સારવાર માટે સંસ્થાઓ પાછળ ખર્ચ એ એક રાષ્ટ્રીય મૂડી વધારવાનું ઉત્તમ સાધન છે એમ જરૂર ગણાવો.

આપણા ઉદ્યોગતંત્રમાં પણ મૂળમૂલ ફેરફારો કરવા પડશે. અત્યારે આપણા ઉદ્યોગો મનુષ્યને સીધી જરૂરના કાપડ, ખાંડ વિ. પદાર્થો ઉત્પન્ન કરે છે. પણ આ માલ ઉત્પન્ન કરવા માટે જે સાધનો, ઓળખો ને યંત્રો જોઈએ તે માટે આ દેશમાં મોટા પાયા ઉપર કારખાના આપણે ઉત્પન્ન કરવા પડશે, એટલું જ નહિ, પણ ઉદ્યોગોનું વિ-કેન્દ્રીકરણ કાંઈક અંશે કરવું પડશે. આનું કારણ દેશ યુદ્ધમાં સુગમતાથી લઢી શકે તે માટે નહિ, પણ દેશના જુદા જુદા વિભાગોનું ને તેની પ્રજાઓનું સરખું ને એકધારું શ્રેય થાય તે માટે પણ આ જરૂરી છે.

આની સાથે જ આપણા દેશની આંતરિક વાહનવ્યવહાર પદ્ધતિ રેલ્વે વિ. નો અત્યાર કરતાં ઘણો જ વધારે વિકાસ કરવો પડશે. એટલું જ નહિ, પણ આપણી રેલ્વેઓ એકલા આપણા પરદેશો સાથેનો વેપાર માટે જ નહિ પણ આંતરિક વેપાર માટે વધુ કાર્યક્ષમ થાય એ જોવું પડશે. અત્યારે આપણો આયાત નિકાસ વ્યાપાર જે થોડા જ ખંદરો મારફતે થાય છે તેને બદલે નવા ખંદરો બિઝાહી, ખીલવી, દેશનો પરદેશ સાથેનો વેપાર પણ દેશભરમાં ફેલાઈ જશે.

સૌથી મોટો ફેરફાર તો હિંદના મનુષ્યત્વમાં કરવો પડશે. નિરાશામાં ડૂબેલા હિંદીને આશા આપવી પડશે. સ્વરાજ આવ્યાથી થોડીક નિરાશા ઓછી થશે. પણ માણસ સ્વપ્રયત્ને પોતાની સ્થિતિ સુધારી શકે છે એ ખ્યાલ આપણા જનસમાજમાં ઠસાવવો પડશે. હિંદના માણસોનું દષ્ટિબિન્દુ બદલવું પડશે. ઐહિક સુખ માટે પ્રયત્ન કરવો એ કાંઈ પાપ નથી. આ જગતમાં દરેક મનુષ્યને સુખી થવાનો હક છે. ને ગરીબાઈ એ એક ભયંકર રોગ છે એવું હિંદી માનસ ઉપર ઠસાવવું પડશે. કેટલીક વાર તો હિંદી પ્રજાને પોતાની જ અમાનતા ને મૂખતાથી બચાવવી પડશે. એટલે કે હિંદમાં આશાથી

પૂર્ણ, કાર્યદક્ષ, નિરોગી, હિમ્મતવાન ને આરિત્ર્યવાન મનુષ્યો ઉત્પન્ન
કરવા એ સ્વરાજ સરકારનું મુખ્ય કામ રહેશે કારણ કે આવા
મનુષ્યો વગર આર્થિક ઉન્નતિ શક્ય નથી ને દ્રવ્યનો વધારો થાય
તો પણ જનસમાજ સુખી થાય એવું લાગતું નથી રશિયા ને જર્મનીના
દષ્ટાંતો ઉપરથી એમ લાગે છે કે જ્યાંસુધી મનુષ્ય કે વ્યક્તિમાં
મૂળભૂત ફેરફારો ન થાય ત્યાંસુધી સમાજપરિવર્તન ખડું લાભ-
દાયી નથી

પણ ઐહિક સુખ એટલે દરેક વ્યક્તિને પૂરતો ખોરાક, પૂરતા
પહેરવાના કપડા, રહેવાને સુઘડ ઘર ને રોજગારી આ પણ કાંઈ
અતિમ ધ્યેય નથી, જ્યાં સુધી સમાજમાં બૂખમરો, બેકારી કે રોગો
હોય ત્યાં સુધી સાહિત્ય, સંગીત, કલા વિ મનુષ્યને ઉચ્ચતા અપા-
વનાર વસ્તુઓની સાધના શક્ય નથી એટલે જો આર્થિક પ્રશ્નોનો
નિવરણ આવી જાય તો મનુષ્યની માનસિક ને સાંસ્કારિક ઉન્નતિ કર-
વાને માટે રંગો ખૂંદો થાય દેશમાં સમાજને ઉચ્ચતર લઘુ જનાર
આ સાધનોનો પ્રચાર થાય, ને જે સમાજવ્યવસ્થા સ્વપ્નામાં
રહી છે તે આ દેશમાં અર્તિમાન થાય, ને આ જ અતિમ ધ્યેય કહે-
વાય સ્વરાજ સરકાર આ અતિમ ધ્યેય લક્ષ્યમાં ગંખી આપણા
આર્થિક તંત્રની પુનર્વિઠના કરશે એમ આપણે માનીએ છીએ

S V D.

રાજસ્થાનો

અને

મહાસભા

શ્રી સીતારામ જે. શર્મા

કાગળ પરના નકશામાં
લાલ-પીળા રંગ ચોપડવાથી કે
પ્રિટિશ હિંદ અને હિંદી હિંદ
એમ વહીવટી વ્યવસ્થાના વિભાગ
પાડવાથી અખડ અને અવિ-
ભાજ્ય હિંદના વત રીઓનાં જીવન,
વિચાર, આકાંક્ષા, ભાવનાને લાગ-
ણીના ખંડ પડી જઈ શકે નહિ

હિંદનું વર્તમાન રાજકીય માળખું તો રીપુના મૃત્યુ અને
પેશાના વિલુપ્તિકરણના સંધિકાળમાં તૈયાર થયું છે. (ઈ. સ.
૧૭૯૯-૧૮૧૯). તે પહેલાં હિંદમાં મોગલોનું અને હિંદુઓનું રાજ્ય
હોવા છતાં હિંદના વતનીઓ માટે તો હિંદુસ્તાન એક અને અવિ-
ભાજ્ય હતું.

૧૭૯૯ અને ૧૮૧૯ના વિજયોએ પ્રિટિશોને હિંદ પર કાબૂ
જમાવવાની તક આપાવી. ત્યારે વર્તમાન હિંદી રજવાડાંની કે હિંદી
' પ્રિન્સ 'ની હાલ છે તેવી વહેંચણી થઈ નહોતી. ' ઇન્ડિયન પ્રિન્સ '
નો જન્મ તો ૧૮૦૬માં થયો અને રિદના રાજકારણમાં ૧૮૧૯માં
તેને સ્થાન મળ્યું. શાહી મૂઠીવાદી અંગ્રેજો તો જુદા જુદા નિમિત્ત
કાઢીને તમામ હિંદી રજવાડાંને સ્વાહા કરી જવાની લગભગ એક-
ધારી નીતિ અધાવી રહ્યા હતા, પરંતુ ૧૮૫૭ના પહેલાં હિંદી સ્વાતંત્ર્ય
યુધ્ધે તેમને વિનાશમાયી ઊગારી લીધા. અને તે પછી તેઓ વિદેશી-
ઓના જ માંડલિક બન્યા.

આંતરકલ્પ અને યુગમળને પિછાનવાની અશક્તિને કારણે
તેઓ કદી પણ વિદેશી આક્રમણનો એકતા અને સંગઠનથી સામનો
કરી શક્યા નહિ. ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની કાર્યક્ષમ નસુરી જળ,

અંગ્રેજોની નીતિરીતિ અને મેલી મુલ્કુદીગીરી સબધનું અચાન તથા
 'મેક્સીમ તોપ' જેવા શસ્ત્રસરંજામની ખામીને લીધે કેટલીક લડાઇઓ તો
 રમત જેવી થઇ ગઈ. અંગ્રેજ રેસિડેન્ટો ત્યારે ગાળાઓ પર જાનસૂચી
 કરતા, તેમના દીવાનો તથા કારભારીઓને લાયક રુશવત આપી મહેલની
 આંતરિક વાતો તેમજ લશ્કરી જ્ઞાનમીઓ મેળવી લેતા, નાગ્ગઓના
 સ્પર્શરોમાં નોકરી કરતા ગોરાઓ કેવળ ધનની લાલચે દગનખાણ
 કરતા અને અણીની પગે અંગ્રેજો સાથે બળી જતા હિંદુ-મુસલ-
 માનોની એકતા તોડાવવા માટે તેઓ બેવડી મેની રમતો રમતા
 [દા ત યશવંતરાવ હોલકરના સાથી પગલુ અમીરખાનને
 ફોડી ટાકની નવાખી આપી ૯-૧૧-૧૮૧૭] લોર્ડ વિનિયમ બેન્ટિન્કે
 ગવર્નર જનરલ તરીકે બજવેલા આ પ્રકારના બૂડા ભાગને મેટકફે
 પશુ 'જગલી, અક્ષમ્ય રાક્ષસી, અયોગ્ય અને અતિ મેનો' કહીને
 પખોડી નાખ્યો છે

હિંદમાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની સ્થાપના આ પ્રકારની પાર્શ્વભૂ
 પર થઇ વિદેશી અમલની શમ્યતા તે કાળના દેશી રાજાઓના
 કલેશ-કકાસ અને અચનાયતની નીતિએ જ બમી કરી એટલે હિંદની
 પર્તમાન ગુનામીનું આદિદારણ આ બધાં રજવાડા જ છે

તેઓ આજે સાર્વભૌમ સત્તા સાથેની સન્ધિઓ અને કુગરોની
 વાનો કરી, માતૃભૂમિની આઝાદીને આવતી રોકવામાં સામ્રાજ્યનાદના
 પાગિયાનું કામ કરે છે, પરંતુ એ કહેવાતી સન્ધિઓ અને કુગરો
 એ તરફ ગાળા-પ્રગા અને બીજી તરફ સાર્વભૌમ સત્તા વચ્ચે થવા જ
 નથી મેટકફે એડમંડ સ્ટોનને લખેલા પત્રમાં [તા ૮-૧૨-૧૮૧૧]
 લખ્યું છે કે, " નક્ષત્ર અને મૈત્રી માટે જ્યપુર આપણને પગે પડી
 રહેન છે ? " એવી પરાજિત અને નિરધાર મનોદશામાંથી એ કરારોનું
 થડતર થયું છે

૧ જુઓ The Making of The Indian Princes By
 Edward Thompson

અંગ્રેજોએ જે મદદપ્રથા [Subsidiary system] શરૂ કરેલી તે જળમાં લગલગ દિંદનાં તમામ રજવાડાં ફસાઈ પડ્યા હતાં. એ પ્રથા 'રાજાઓની આપખુદી વધારનારી, પ્રજાના ઉપશ્ચારમાંથી પ્રતિષ્ઠિત ચેતનને દારી નાખનારી, સમસ્ત પ્રજાને પતિત અને નિર્ધન બનાવનારી, ગામડાનો વિનાશ કરનારી, રાજાને પ્રજામાંથી વિશ્વાસ ખેંચી લઈ વિદેશી સત્તાવાળાઓનો આશરો શોધવાની દશામાં મૂકનારી' હતી, તેવું સર ટોમસ મનરોએ નોખ્યું છે. મેટકાફ અને સધરલેન્ડે રજવાડી તત્ત્વના સડા તેમજ આપખુદીના કારણશૂત એ પ્રથાને જ કહી છે.

આમ પોતાની જ અણુઆવડતને કારણે અંગ્રેજોને કરગરીને તેમને પાંખમા લેવા કાકલુદીઓ કરનાર રજવાડાંના વારસો, આજે સામ્રાજ્યના સમાન મિત્રો તરીકેનો દાવો કરે છે !

અંગ્રેજોએ જેમને લૂટારા અને બહારવટિયા કહીને વગોવેલા તેમને જ રાજાઓ અને નવાબો બનાવ્યા છે. માયાફૂર રાજાઓને માયું ફરી નથી જોંચડી શકે તે માટે 'નિર્વીર્ય' બનાવી દે તેવા બંધનોમાં એમને જકડ્યા છે. સિંધિયા અને હોલકર સાથે સન્ધિ કરતાં પહેલાં લોડ' હેરિટ'એ લખ્યું હતું [તા. ૫-૧૧-૧૮૧૭] કે. "I have resolved to rinet such shackles upon Scindia and Holker, that they would be impotent" આવી મનોદશામાં પ્રજાને બચાવવા કે રાજાની પ્રતિષ્ઠાની રક્ષા માટે નહિ, પણ પોતાના વૈભવ-વિશ્વાસ જળવાઈ રહે તેવી ભાવનાથી કોટા,

૨ ૧૮૧૫માં ગવર્નર જનરલે એવી નોંધ કરી હતી કે : "The Rajput States have assailed me with petitions to take them under protection as feudatories."

જોધપુર, ઉદયપુર, હુદી, બિકાનેર, જેસલમીર અને જયપુર કંપનીનાં ખડિયા બન્યા [તા. ૨-૪-૧૮૧૮]

આને મૈત્રીના કરાર કહેવા અને પરમાણુ બોમ્બના યુગમા કરોડો માનનીઓ પર તે ફરજિયાત લાદવા, તેમ જ તે કરારોની રક્ષાના બહાને ૪૦ કરોડ હિંદીઓની ગુલામીને આપુ રાખવાની છદ્મનીતિને ટેકા આપવો, એ હજારી લાપામા કહીએ તે કેવળ દેશદ્રોહ જ છે.

દેશી રજવાડાને હિંદમાના મિટિશ હિંદોની ગ્દાના સાવન તરીકે જ સાચવી ગાખવામા આવ્યા છે.^૩ ગયા સવાસો વરસના એમના ઇતિહાસે પણ એવી પ્રતીતિ આપી છે કે, એમને સાચવી રાખવામા બ્રિટિશ શાહીવાદી મુત્સદ્દીઓએ સેવેલી આશા, તેમણે સમન્ત હિંદની આઝાદીની સિદ્ધિમા અવરોધરૂપ બનીને પાર પાડી આપી છે

કર્ઝન અને સર લ્યૉર્ડ સીડનહામ ક્યારેક હિંદની આમળગ્યુતિને કચડી નાખવામા રજવાડાઓની માગેની મદદનો અનેક રજવાડાઓએ આપેનો ઉત્તર એનો પ્રમુખ યુગવો છે વેલેન્ટાઇન શીરોલ સમા હિંદના કદા રાત્રુએ પોતાના પુસ્તકમા એની પ્રથમ્ય નોંધ લીધી છે

આમ હિંદની ગુલામી દેશી રજવાડાએ નોતરી અને તેને ટકાવી ગાખવામા એજ રજવાડા પેરાક્ષ તેમજ પ્રત્યક્ષ કારણુમૂત બની રહેના છે.

૩ “The princes would be useful as buffers, and also as a ce spite, into which the accumulating miseries of the rest of India could seep and, like warring germs, prey on each other.

“The Indian states are safety-value for Briton interests in India

આજે પરિસ્થિતિ એવી છે કે, દિંદી દિંદમાં રાજ્ય, પ્રજાને જગ્યાએ જવાબદાર નથી રહ્યો. નિર્ધન અને રાકડી પ્રજા પર સંખ્યાબંધ કર નાખી, ગરીબડી રેશનનાં લોહીનાં નાણાંમાંથી તે વિદ્યમા માણે છે; મિજ્યાનીઓ ને મહેફીલો ઉઠાવે છે; વ્યભિચાર, લુભાર, અત્યાચાર, લાચરશ્વર, ખુશામતના અખાડા જમાવે છે પ્રજાના સર્વેશ્વર બની પ્રજાને ઠોકરે મારવી એ આપખુદ જવાબદારી મનાવ્યા છે.

અંગ્રેજોના આધિપત્ય નીચે ખંડિયાં બન્યાં ત્યાં સુધી ગજન-સ્થાનોમાં કરના ભારણુ આટલાં વધ્યાં ન હતાં. પ્રજાનો વિશ્વાસ હૃતવામાં ગજની અને રાજ્યની સુરક્ષા હતી. ત્યારે રાજ્ય ચોકિયાત હતો અને પ્રજા તેને ચોકીદાર તરીકે વિદ્યોદી આપતી હતી. આજની માફક પ્રજાજીવનના સર્વ અંગે પર રાજ્યએ આધિપત્ય જમાવ્યું ન હતું.

પશ્ચિમવાસીઓના વરવા અનુકરણમાં રાજ્ય પ્રજાના સર્વ અંગે પર અધિકાર જમાવવાના બહાને સંખ્યાબંધ નામે કરો વસુલ કરે છે, બદલામાં તેણે પ્રજા તરફની જે જવાબદારી અદા કરવી જોઈએ તેના હાલના દિંદી ગજઓ માટે ભાગે અખાડા જ કરે છે.

ખાલુના જ સિટિશ તાબાના પ્રદેશોમાં પ્રજાને ધ્યાનિકથી માંડીને દેશના વહીવટમાં જે ચોકીધણી તકો અપાઈ છે, તેમાંનું દેશી રાજ્યોમાં કશું જ નથી. પરિણામે રાજસ્થાની પ્રજાઓમાં જવાબદારીવાળા રાજ્યતંત્રની જૂખ જાગી છે. તે માટે મંગલિતપણે તેમની લડતો ચાલુ છે, તેને કચડી નાખવા માટે રાજ્યઓ તરફથી જુલમો ય ચાલુ છે. રાષ્ટ્રની આઝાદીની લડતમાં જનગૃહ રાજસ્થાની સંઘો, સંસ્થાઓ અને પરિપક્વો સાથે આપવાનું તો ચાલુ જ રાખ્યું છે.

મદાસભાની નીતિ રાજસ્થાની પ્રજામાં સામાન્યતઃ તટસ્થતા જાળવવાની રહી છે. અંગ્રેજો જશે એટલે એમના ખંડિયાઓની આપ-

ખુદીને ટકાવી રાખનાર ધરમૂળનો આધાર જશે, પછી તો આઠ-દસ કરોડ રાજસ્થાનીઓ પશુ સ્વરાજ ભોગવતા થઈ જ જશે, એમ કોંગ્રેસ માને છે, છતાં રાજકોટ જેવી સીધી લડતમાં અપવાદ તરીકે આગેવાન કોંગ્રેસી નેતાઓએ કવચિત ભાગ લઇ, સીધી દોરવણી આપી છે, પં. જવાહર નહેરુ અને સરદાર વલ્લભભાઈએ ગાંધીજીની માફક રાજસ્થાની પ્રશ્નોમાં ખૂબ રસ લીધો છે અને લે છે. તેમ છતાં રાજસ્થાની પ્રશ્ન પરત્વે કોંગ્રેસની નીતિ સંદોદિત એક-ધારી રહી નથી.

હિંદના રાજકારણમાં પંડર રજવાડાંએ ભજવેલો ભાગ; સિમલા પરિષદ, રાજકોટની લડત જેવા પ્રસંગે દેશભક્તિનો અને પોતાના તંત્રમાં સુધારા દાખલ કરવાના બતાવેલા પ્રાસંગિક ઉમળકા; હિંદ-ચિંટનના આખરી નિકાલના પ્રશ્નમાં રજવાડાંને બ્રિટિશ સત્તાના ચોક્કસ તરીકે સાચવી રાખવા માટે શાહીવાદીઓ તરફથી ગોઠવાતાં મજબૂરી શેતરંજનાં સોગંદાં એ બધાનો દૂરગામી વિચાર કરતાં, કોંગ્રેસે હવે રાજસ્થાની પ્રશ્નમાં તટસ્થતાની નીતિ છોડવાની આવશ્યકતા છે. પ્રાંતિક ચૂંટણીઓ હવે નજીક આવી રહી છે; આવતા એપ્રિલ પછી તો હિંદમાં લોકપ્રતિનિધિ સભા ભરવાનો પ્રશ્ન ઊભો થવાનો જ છે. તેમાં દેશી રાજ્યો તરફથી રાજસ્થાની પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ ન હોય તો લોકપ્રતિનિધિ સાચી 'લોકપ્રતિનિધિ' નહિ બને, ત્યારે આપખુદ રજવાડાંને ચિંટનની શાહીવાદી સરકાર પોતાનાં સમવડાઓ પાદાં તરીકે આગળ કર્યા વિના રહેવાની નથી. તે વખતે લોડ વેગેરહીના સર્જનનાં આ રજવાડી રમકડાંની હિંદની આઝાદીને અવરોધવાની મેલી ગમતને અવરોધવા માટે રાજસ્થાની જનતાને કોંગ્રેસે સાથ આપવો જોઈએ; તેથી કરીને પ્રાંતિક ચૂંટણીઓ પ્રસંગે આ બાજતનો કોંગ્રેસે રોકાટ કરવો જરૂરી છે.

કોંગ્રેસ અને કિસાન

❦
શ્રી ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિક

સને ૧૮૮૫ માં કોંગ્રેસની
પહેલી બેઠક મુબમ્બા મળી
તે પહેલાના દશ વર્ષ દરમિયાન
ખેડૂનોમાં અનેક રીતે ભારે
અસતોષ વ્યાપી ગયો હતો

સન ૧૮૭૫ માં અહમદનગર અને પૂના જલ્લાના ખેડૂનોએ તેમના
શાહુકારોની સામે બંડ કર્યા હતા, અને ૧૮૭૬ માં ભરૂચ દુકાળ
દેશના વિશાળ પ્રદેશોમાં પડ્યો હતો. વળી તેજ અરમામાં સરકારી
દમનનીતીએ ઉગ્ર સ્વરૂપ લીધું હતું, તેથી દેશભરના આમસમુદાયમાં
એવી રોષ અને ક્રોધની લાગણી ફેલાઈ હતી કે જેથી સને ૧૮૫૭
જેવો બળવો ફાટી નીકળવાની દહેશત ફેટલાક અંગ્રેજ સત્તાધીશોને
લાગી હતી.

આવા સંજોગોમાં કોંગ્રેસ ગ્રંથપાત્ર ત્યારે કેટલાક રાજપુરુષો
સરકારી જમીનમહેસુલની નીતિ ઉપર અને ખાસ કરીને એના ભારે
દર અને તેમાં વખતોવખત થતા વધારાની સામે સખત ટીકાઓ
કર્યે જતા હતા. પરિણામે સન ૧૮૯૨-૯૩ માં કોંગ્રેસે ખેડૂનો
તરફની સરકારી નીતિની સખત ઝાટકણો કાઢવાની શરૂઆત કરી.
અને ત્યારે સન ૧૮૯૮ માં અને સન ૧૯૦૦-૧૯૦૧ માં દેશભરમાં
છપ્પનીયો દુકાળ પડ્યો, ત્યારે તેમાં કાંગ્રેસની વિગતસર તપાસ કર-
વાની જોરદાર માગણીઓ કોંગ્રેસ તરફથી ફરી ફરીને કરવામાં આવી
હતી. તેને માન આપીને લોર્ડ કર્ઝનની સરકારે દુકાળ કમિશન નીમ્યું
અને તે કમિશને દર સાવની પાકની આકાંગ્ણી કરીને જમીનમહેસુલની
માફી કે મોટાં આપવાની ભવામણ કરી ત્યારે કોંગ્રેસની મોટી
ફતેહ થઈ

આ પહેલા કાળ દરમિયાન દખ્ખણના ખેડૂનોના બંડ ઉપરથી
કષ્ટક અકલ્પ આવવાથી મુબમ્બા સરખરે શાહુકારોના દેવામાંથી ખેડૂ-
નોને રાહત આપવાનો કાયદો કર્યો હતો. તેના અમલ દખ્ખણમાં

આનુ થઇ ગયો હતો પણ સાધારણ ખેડૂનોને એ કાયદો સહેલાઈથી સમજાય તેમ ન હતું તેમ એ કાયદાનો લાભ લેવાનું કામ પણ તેમને માટે સળ ન હતું તેથી કોંગ્રેસ પક્ષની પૂતાની સાર્વજનિક સભાએ ખાસ પ્રચારકો નીમીને એ કાયદાનો લાભ લેવાને માટે ખેડૂનોને સજ્જ કર્યા હતા આ ઉપરથી મમજશે કે પહેલેથી જ કોંગ્રેસે સરકારના તેમજ શાહુકારોના ત્રાસમાથી ખેડૂનોને બંનતું રક્ષણ આપવાની પ્રવૃત્તિ હાથ ધરી હતી.

પછી ૧૯૦૫ થી બગમતગ અને બહિષ્કાર, સ્વરાજ અને સ્વદેશીની ચળવળ દેશભરમા જોતજોતામા જામી ગઈ અને તેને અંગે કોંગ્રેસ નરમ અને ગરમ પક્ષની વચ્ચે વહેચાઈ ગઇ. પછી વળી સરકારે મોર્લી-મિન્ટો સુધારા બહાર કર્યા અને તેના અમલની શરૂઆત થઇ તેથી દેશભરમા રાજકીય ચર્ચા અને ચળવળનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી ગયું પછી મદાતમા ગાંધીજી ૧૯૧૪ માં હિંદુસ્તાન પાછા ફર્યા અને કેટલેક અંશે તેમના પ્રયાસથી જ ૧૯૧૬ માં લખનૌ ખાતે કોંગ્રેસના બે પક્ષ સધાયા ત્યાંથી જ કોંગ્રેસના ખગ કિમાનયુગની શરૂઆત થઇ

મિહાગના અપારણ જેવા જીવનામા ગોરા જમીનદારો અને સરકારના એવડા ત્રાસથી લાખો, કગાળ ખિસાનો રીયાતા હતા દરેક એકરે અમુક ક્ષેત્રફગમા ગળીનું વાવેતર કરવાની ફરજ જમીનદારો તરફથી પાડવામા આવતી હતી વેક, મિગાર જેવા ખીખ જમીનદારોના જીવમ તો હતા જ આ બધા ત્રાસની મામે ૧૯૧૭ માં કિસાનોની લડન લડના માટે ગાંધીજી અપારણ ગયા અને તેમના સમાગમથી કિસાનોનો અફાંટ સમાજ અને ખીખ સુશિક્ષિત કાર્યકરો પણ જોતજોતામા સતેજ થના ગયા. એટલે સરકારના અધિકારોઓના પેગમા ફાળ પડી અને ગાંધીજીને જૂજ નોટિસે અપારણ છોડવાનો ફર્મ કરો આ આપખુદ હુકમનો સવિનય લગ કરીને ગાંધીજીએ જે ઐતિહાસિક નિવેદન કર્યું તેથી, કિસાન સત્યાગ્રહનું

ચોડા વખત પછી જ્યારે ગાંધીજીની મૂળ લડત સફળ થઇ અને નામચીન બનેલી “ તીહ કડીયા ” પ્રથા નાબૂદ થઇ ત્યારે ગાંધીજી તરત ચ પાગલુ છોડવાને બદલે ગરીબ અને અબલુ કિસાનોને અને તેમના બાળકોને કેળવણી, ત દુરસ્તી, અને ગામસફાઈના પાક ધીખવવાને માટે ગામડાઓમાં અનેક છાવણીઓ નાંખી. આવી રીતે ગાંધીજીએ પહેલેથીજ કિસાનોના લડાયક તેમજ રચનાત્મક કાર્યનું બોધદાયક દૃષ્ટાંત પ્રજા સમક્ષ રજૂ કર્યું.

૧૯૧૭ ના એજ વર્ષમાં અતિવૃષ્ટિથી ખેડા જીલ્લાના પાકને ઘણું નુકશાન થયું. અને છતાં સરકારે તો હમેશ મુજબ પાકની વવારે પડતી આકારણી કરીને જમીન મહેસુલના ઉધરાણામાં માફી કે મોફૂરીની જરાયે રાહત ન આપવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ બાબતની ફરિયાદ સને ૧૯૧૮ માં ગાંધીજીને પહોંચાડવામાં આવી ત્યારે તેમણે સરકારના આ અત્યાચારની સામે સત્યાગ્રહનું શસ્ત્ર વાપરતાં ખેડૂતોને શીખવ્યું. સરકાર જ્યાંસુધી દુઃખી ખેડૂતોને રાહત ન આપે ત્યાંસુધી મહેસુલની એક ગતી પાઈ પણ ન ભરવાનો અને તેમ કરતા જખ્તી, જેવ વિગેરે જે સર્વે યાતનાઓ આવે તે હિંમતભેર પણ શાંતિથી સહેવાનો ગાંધીજીએ પડકાર કર્યો. છેવટે સરકારે થોડીઘણી પણ રાહત આપવાની બહેરાત કરી ત્યારે ગાંધીજીએ તેમની લડત ધબાવી છતાં તે પ્રસંગે પણ સહેલા સમાધાનથી ખેડૂતો જરાયે નમળા ન પડી જાય તે માટે ત્રણ ખેડૂત ભાઈઓને સત્યાગ્રહ કરી જેલજવા ફરમાવ્યું, અને દેશ સમક્ષ વશુદ્ધ જેલજાત્રાનો દાખલો ખેસાડ્યો.

સન ૧૯૧૯ માં કાળા કાયદાને નામે કલંકિત થયેલો રોયેટ કાયદો વડી ધારાસભાએ પસાર કર્યો, અને તેની સામે મહાત્માજીએ દેશભરમાં સત્યાગ્રહનું પહેલું આદેશન જગાડ્યું. પછી સન ૧૯૨૦-૨૧ માં પંજાબ અને બિહારના જીલમની સામે અહિંસક અસહકારની લડત તેમણે ચલાવી. તેથી ફરીવાર ચોડા વર્ષો સુધી, રાજકીય પ્રવૃત્તિનું સામ્રાજ્ય દેશભરમાં ફેલાયું, પણ સન ૧૯૨૧માં બાંગ્ડોલીના

ચુસ્ત પર સામુદાયિક નાકરની જે લડત ગાંધીજીએ ચૌરીચોરાના અત્યાચારને લીધે મુલતવી રાખી હતી તે જ લડત સન ૧૯૨૮ માં તે જ તાલુકામાં જમીન મહેસુલમાં આપખુદ વધારો કરીને સંગઠિત અનિર્ણય બનાવી, અને આપણા ગુજરાતના શ્રી વલ્લભભાઈ પટેલે અનુપમ થરાતનથી અને અખાર કુશળતાથી એ લડતમાં વિજય મેળવીને હિંદુસ્તાનના સગદારનું મિશન મેળવ્યું, અને દેશભરમાં ખારડો-લીના કિસાનોનો જયજયકાર થયો. વળી એ લડતમાં એ તાલુકાના ખેડૂતોએ જે શસ્ત્ર મફત રીતે વાપર્યું હતું તે જ સન ૧૯૩૦-૩૧માં અનેક જાણના ખેડૂતોએ સફળ રીતે વાપરીને સરકારને હકાલી દીધી. અને મુખ્યત્વે કરીને તેને પરિણામે જ લોડ ધરવીનની સરકારને ગાંધીજી સચે સમાધાન કરવાની ફરજ પડી

સન ૧૯૨૯માં અનાજના ભાવ દુનિયાભરમાં ગગડવાથી હિંદુસ્તાનના કિસાનોની રિયતી ખગડતી ગઈ. તેથી કરાંચીમાં સન ૧૯૩૧ માં સરદાર શ્રી વલ્લભભાઈના પ્રમુખપણાનીએ કોંગ્રેસ મળી, ત્યારે તેણે કિસાનોની હાલત પર સાંગોપાંગ વિચાર કરીને કિસાનોના હક્કનું જાહેરનામું મનૂર કર્યું. તેમાં સરકારની જે મહેસુલ નીતિ સામે કોંગ્રેસે અને તેના આગેવાનોએ ફરી ફરીને મોરચા માંડ્યા હતા, તે વિષે રાહત આપવાનો મુદ્દો તો મોખરે હતો જ. પણ તે ઉપગત અનાજના ભાવ ગગડવાથી ખેડૂતો પર વધતો જતા જમીનદારોના ગણોત અને શાહુકારોના દેવાના ભાર પણ હળવા કરવાનો મુદ્દો સ્પષ્ટ રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યો. વળી કોંગ્રેસે એ પણ સ્પષ્ટ રીતે જાહેર કર્યું કે કિસાનોને પોતાના દુખદર્દમાંથી રાહત મેળવવાને માટે ને પોતાના કુદરતી હક્ક હાસન કરવાને માટે પોતાની સભાઓ સ્થાપવાનો હક્ક પણ છે જ કરાંચીના આ અંતિહાસિક જાહેરનામાને છેક આજસુધી કોંગ્રેસે ફરી ફરીને પુષ્ટિ આપીને તેની કિસાનનીતિના મુખ્ય સિદ્ધાંતો અમર અક્ષરે લખ્યા છે

સન ૧૯૩૭માં કોંગ્રેસે જ્યારે પહેલીવાર પોતાના પ્રધાનો નીમીને રાજકીય સત્તા હાથ કરી ત્યારે તેણે અઢી વર્ષના દૂકા ગાળામાં

તેના સિદ્ધાંતોનો અમલ કરવાને માટે બનતા પગના લીધા કાગ્રેમે અનેક પ્રાંતોમાં જમીન મહેસુલનો ભાર ધટાડ્યો અને મુબઈ ઇનાકામા તો જમીન મહેસુલના જૂના કાયદામાં મૂળગામી મુધારો કરવાની તક ઝડપી વળી સલુમ્ત પ્રાત, બિદાર મિગેરે જમીનદારી પ્રાંતોમાં ખેડ-તોને કાયમી ખેડના હક્ક આપવાને માટે અને તેમની સાંઘ કમી કરવાને પણ પગના લીધા, અને તે જ પ્રમાણે દેવાનુ ભાગ્ય કમી કરવાને માટે જુદા જુદા પ્રાંતોમાં નાના મોટા કાયદા કરીને કમગચ્ચીની પ્રતિજ્ઞાનુ યથાશક્તિ પાલન કર્યું.

મુબઈ જેવા ગૈયતવારી ઇનાકામાં દેવા અને ગણોતના કાયદા પસાર થતા જરાવાર લાગે તેમ હતુ, તેથી તે વ્યગાળાના સમય દરમિયાન ખેડૂતોની જમીનો જમીનદારો ખૂચવી ન લે, તેમજ શાહુ-કારો તેમને દેવા પેટે હગજ ન કરાવી શકે તે માટે રાહત આપવાનો દૂર કાયદો સન ૧૯૩૮માં પસાર કર્યો. પછી કાગ્રેસના પ્રધાન મંડળે સત્તાના સૂત્ર છોડ્યા તે પહેલા રુણગદત અને ગણોત નિષ્ક્રમનના નિગનવાર પામી કાયદા પસાર કરીને તેણે પેતાનો કાલ પૂરો કર્યો દુર્ભાગ્યે પછીના સત્તાધીશોએ એ કાયદાનો અમલ કર્યો જ નહિ, અને થોડાએ તાલુકામાં અગિયારી રીતે તેના લૂના લગણ પ્રયોગો કર્યા, તેથી ખેડૂતોને તેનો ખરો લાભ મળ્યો નથી.

કાગ્રેસ પ્રધાનમંડળોના એ નકામ દરમિયાન કાગ્રેસ સમાજ-વાદીઓ અને કિસાનમંજાના ખીજા ઉદામવાદીઓના દિનમાં કાગ્રેસની નીતિ સાથે બે મુદ્દા પર મતભેદ રહ્યો હતો. એક તો જમીનદારોના ભારણુ હવકા કરવાની જાહેરાત કરતા કાગ્રેસે મારી જમીનદારી પ્રયા નાખૂદ કરવાની અષ્ટ જાહેરાત કરી નહોતી અને બીજી કરાચીના કરાવ મુજબ કિમાનોએ પોતાના મંડળો સ્થાપીને અત્યંત પ્રવૃત્તિઓ ઉપાડી દીધી, તેની સામે વિરોધના મૂક કાગ્રેસ મંડળો-માંથી વધતા ગયા હતા સદ્ભાગ્યે મહાત્મા ગાંધીજીએ ૧૯૪૦ ના કારાવાસમાંથી છૂટ્યા પછી થોડા જ વખતમાં જમીનદારી પ્રધાને

શાંતિમય ઉપાયોથી નાબૂદ કરવાને યોદ્ધા દોરવણી કોંગ્રસને આપી છે તેથી મતભેદનો એક મોટો મુદ્દો નાબૂદ થયો છે અને તેની સાથે જ કિમાનોના દુષ્કર કરવાને તેમના મડગો રચનાતી સ્પષ્ટ આજ્ઞા આપીને મતભેદના બીજા મુદ્દાને ખતમ કર્યો છે.

આમ અસહી કિસાનસભા અને કોંગ્રસની કિસાનનીતિ એકરૂપ બની ગઈ છે, છતાં હાલ સામ્યવાદી પક્ષની દોરવણી નીચે ચાલતી કિમાનસભા અને કોંગ્રસ વચ્ચે એક મહત્વનો ભેદ રહેતો છે અને ગ્રહણે જ જમીનદારો અને શાહુકારોના જીવનમાથી કિસાનોને ખચાવવા માટે તેમનું સંગઠન કરવું જ જોઈએ અને સપિનય સત્યાગ્રહ સુધીના સર્વે પગના લેના જ જોઈએ, પણ કોંગ્રસ એ બૂધી શક્તી નથી કે કિસાનો અને તેમના વિરોધી વર્ગો બન્ને પરદેશીની યુનામી નીચે વસે છે, અને તેમની સામસામી લડતનું સમાધાન કરવાને લવાદીનો માર્ગ હમેશા સ્વીકારવાને બન્ને પક્ષોએ તૈયાર રહેવું જોઈએ, કાગળ કે બે વર્ગવિગ્રહ ચાલુ જ રહ્યા કંઈ તો સંગઠનો ત્રીજો પક્ષ કોઈ વખતે એકત્રે અને કોઈ વખતે બીજાને સાથ આપીને આ આતંકિક લડાઈનો લાભ લેવાને તૈયાર બેઠી જ છે વળી એ પણ યાદ રાખવું ઘટે છે, કે પ્રજાના સર્વે વર્ગોના સહમગની આઝાદીની છેલ્લી લડત લેવાની હજી બાકી જ છે, અને તેથી કમમા કમ સ્વગમ્ય મળે ત્યાં સુધી તો પોતાના સાચા હક્કને માટે બૂઝનાર કિસાનોએ અને તેમની શાણી સભાએ હમેશા બન્ને પક્ષના પચની મારફતે સમાધાન કરવા તૈયાર રહેવું જ જોઈએ.

આ ચર્ચાનો ઉપસહાર કરતા યાદ આવે છે કે મહાત્માજીએ હિંદુસ્તાનના અંધારાનો સાર કિસાન-મજદૂર-પ્રજા-રાજ્યના સૂત્રમા સમાવીને મહાસભાની કિસાનનીતિ વિશદ બનાવી છે. તેનાથી પ્રેરણા પામીને દરેક મહાસભાવાદી કાર્યકર્તા કિસાનોના સાચા હક્ક હાસન કરવાને માટે નિરતર જહેમત ઉઠાશે અને તેમનું સંગઠન સાધશે તેવી આશા ગંધીશ્વર.

એક ભૂલાએલો બોધપાઠ

R. M. G.

ઓગસ્ટ ૧૯૪૨ એ રાષ્ટ્ર-
વાદ અને રાષ્ટ્રના કોમીવાદ પ્રત્યેના
વલણમાં એક મહાન પરિવર્તન
છે. ત્યાં લગી એમ જ મનાતું
હતું કે કોમી સમાધાન વિના કોઈ
લડન સફળતાને પામી નહીં શકે
અને બ્રિટિશ સત્તાને અહીંથી દૂર

કરી શકશે નહીં. હિંદુ અને મુસ્લિમના કહેવાતા એકત્ર બળથી જ
આમ થઈ શકશે. આ એકતા રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિનું એક અગ્રિમ સાધન
છે એમ મનાતું થયું. '૪૨ના ઓગસ્ટની મહાસમિતિની ઐતિહાસિક
બેઠકમાં થએલા ઠરાવે આ સર્વ પલટાવી દીધું. તે સમયના વિશિષ્ટ
મંજેગો અને ભાપાની આક્રમણના તોળાતા ભાષે સદુ પ્રથમ ગાંધીજીને
અને પછી કોંગ્રેસને એવા મતના કર્યા કે રાષ્ટ્રીય આઝાદીની લડત
કહેવાતા કોમી કોકડાના ઉકેલ લગી રાહ જોઈ નહીં શકે ન તો
એ એના અંચળ મિત્રજ પર આધાર રાખતી રહી શકે.

પરદેશી સત્તાએ ગાંધીજીને કે કોંગ્રેસને આ મત બદલવાનો
થોડોક પણ સમય ન આપ્યો. વળતી સવારે જ એણે હિંસક
આક્રમણ શરુ કર્યું. ત્યાર પછી બનાવોની પરંપરા છેવટે ૧૯૪૪માં
ગાંધીજીના અને ૧૯૪૫માં મોવડી મંડળના છૂટકાગમાં પરિણમી. પણ
જે કાર્ય કોંગ્રેસ ન કરી શકી તે ખૂદ પરદેશી સત્તાએ કરી બતાવ્યું.

આ ત્રણ વર્ષનો-ઝંઝાવાતના ત્રણ વર્ષનો ઇતિહાસ કેટલાક
વીસરાઈ જતાં છતાં વિરમયજનક પરિણામોથી મભર ભર્યો છે.
રાષ્ટ્રીય માગણી પાછળના અનન્ય બળની સોજાવણ પ્રતીતિ એમાંથી
મળી એટલું જ એનું શ્રેય નથી. ખૂબ ખાતરીપૂર્વક એણે એ પણ
પૂરવાર કરી બતાવ્યું છે કે પ્રત્યાધાતી કોમી અસ્થાઓ અને જુથો

સાથે દેખાતી એકતા રચાયા વિના પણ પરદેશી સત્તાને હાથવેતમા
 યતન થઈ શકે છે, અને એવા યતનને સફળ પણ બનાવી શકાય છે.
 હકીકતમાં તો એમ પણ જણાયું છે કે જ્યારે રાષ્ટ્રીય તત્ત્વ એની
 ઉચ્ચ કક્ષાએ હતો ત્યારે કોમીવાદી દમે વિચાર કરનારાઓને એણે
 પોતાની પુરાણી દમની વિચારણા છોડી, એમની રાજકીય માન્યતા
 ઓના પાયાની પુનર્વિચારણા કરવાની ફરજ પાડેલી સૂચક હકીકત છે
 કે ઓગસ્ટ બાદ થોડા જ સમયમાં જ્યારે લોકક્રાન્તિ એની સર્વ શક્તિ
 પરદેશી સત્તાને દૂર કરવાના કાર્યમાં ખરચી રહી હતી ત્યારે, મુરિનમ
 લીગના કેટલાક મોવડીઓએ જીન્હાને કોંગ્રેસ સાથે સમજૂતિ કરવાની
 સલાહ આપેલી અને કોમી પ્રશ્નનો ઉકેલ આણવા કહેતું કેટલાકે
 તો એટલી હદ લગી કહ્યું કે કોમપણ રીને દમન કોંગ્રેસને કચડી
 ન નાખે તે જોવા જોઈએ કારણ તો સાફ હતું કે કોંગ્રેસની હસ્તી
 સિવાય લીગની અને એવા કોમી મંડળોની હસ્તી શક્ય ન હતી.
 એટલે કોમી મંડળોના પોતાના હિતમાં પણ કોંગ્રેસને જીવતી
 રાખવી જોઈએ !

આ દૃષ્ટિકોણના પરિવર્તન માટે પૂરતા કારણો હતા હકીકતમાં
 અને સિદ્ધાન્તની નજરે મુરિનમ લીગે પોતાની જાતને પરદેશી સત્તા
 સામેની લડતના કોમ પણ પ્રકારથી દૂર અને અલિપ્ત રાખી છે અને
 આમ જનાય રાષ્ટ્રીય બળોએ એવી તાકાદ જન્માવી હતી કે પરદેશી
 સત્તા પામેથી દેશની લગામ ખૂટવી લેવાય તેવી ઘડી હાથવેતમાં
 દેખાતી હતી જેમણે પોતાની જાતને આ લગીરથ યતનથી
 જાણીજાતીને અનગ રાખી હોય તેમની આવા સમયે શું
 રિયતિ થાય ? મત્તા તો હુમ્મેશાં જોણે એ ખૂટવી લીધી છે
 તેના હાથમાં જ જાય છે જેમણે એ યતનની હાંસી માત્ર
 નહીં પણ એમાં હુમ્મેશાં નાખવાનો યતન કર્યો હોય તેમને આ સત્તાની
 વહેંચણી કેવી રીતે થશે જોઈએ એ કહેવાનો કોઈ અધિકાર નથી

રહેતો. સાફ શબ્દોમાં કહીએ તો સફળ ક્રાંતિ બાદ જે એ યત્નથી દૂર રહ્યા છે તેવાં કેમી મંડળોને ન તો પાકિસ્તાન કે એવું જ કોઈ બળતું સ્થાન મળશે. જેમના હાથમાં સત્તા છે તે આપવાનું યોગ્ય ધારે તેવી જ સલામતીઓ અને બાંધધરીઓ એમને મળશે.

આમ ૧૯૪૨ની લોકક્રાન્તિ એ સાચી રીતે તો કેમી કાકડાના પ્રશ્ન પર એક અગત્યની આગેદૂર હતી. આંતરવિગ્રહના હાથેનો છુટ્ટો એરો સફળ રીતે ચીરી કાઢ્યો. જીન્હા અને એમના સાથીદારોએ સદા એવી ધમકી આપ્યા કરી હતી કે જો કોંગ્રેસ કદાચ આમ લડત ઉપાડશે તો દેશમાં આંતરવિગ્રહ આવશે. દક્ષિણમાં તો કરીયા આંતર વિગ્રહ ન આવ્યો અને હવે તો એ સહુની સમજમાં આવી ગયું છે કે ક્રાંતિ એવું બળ જન્મભાવે છે જે આવી ધાકધમકીઓને તો મૂળમાંથી જ ડામી દે છે.

ઉપર કહ્યું છે તે લક્ષમાં લઈએ તો '૪૨ની લોક ક્રાન્તિએ કેમી પ્રશ્ન પર તો મક્કમ અને અદ્વિતીય વિજય મેળવ્યો છે એની કોઈ ના પાડી શકે તેમ નથી. પુગણી વલણની અંધારી ગલીને એરો તોડીફાડી દીધી, અને એને સ્થાને નવતર તાઝગીબર્પા માર્ગનું દિશાસૂચન કર્યું. રાજકીય ચિત્રમાં જે નાનકડું સ્થાન કેમી પ્રશ્નનું છે તે યથાર્થ રીતે એરો સમગ્રવ્યું. આઝાદીની લડતના, પરદેશ સત્તાને દૂર કરવાના મહાપત્નની એ એક નાનકડી વિગત માત્ર છે એ વાત એરો પૂરવાર કરી બતાવી. બ્રિટિશર અને હિંદી એ એ વચ્ચેના મુકાબલાની એ એક ક્ષુદ્ર તપસીલ છે, લોકક્રાન્તિ સફળ ન થઈ એ સાચી વાત, પણ આજ દગ્ગ પર આવતી કાલે કે ક્યારે પણ નવું આક્રમણ યર્ષ શકશે અને એને સફળતા મળશે એટલો વિશ્વાસ જન્મભાવવામાં એને ચોક્કસ સફળતા મળી છે.

ત્યાં ૧૯૪૪માં ગાંધીજી છૂટ્યા અને તુરંત જ દેશની માંટ

એમના પ્રતિ મંડાઈ. એમણે એ વિસ્મયજનક વસ્તુઓ કરી એક તો એમણે સ્ટુઅર્ટ ગેલરને આપેલી મુલાકાત દ્વારા એવી પ્રતીતિ આપી કે સીધા સામનાને બદલે એ તડબેડના માર્ગે વળ્યા છે; અને પછી એમણે જીન્હાની મુલાકાત માગી, અને મુસ્લિમ લીગના સરનશીને ખુશી થઈને એ મુલાકાતનું માન આપ્યું. પહેલી વસ્તુના પરિણામે સાથે આપણે અહીં લેવાટેવા ન હોવાથી ખીજી વસ્તુ પર જ આપણું લક્ષ કેન્દ્રિત કરીએ.

શેખીખેર બન્યા વિના પણ એટલું કહી શકાય કે કોમી પ્રશ્નના ઉકેલની બાબતમાં ગાંધીજીએ જીન્હા સાથે ૧૯૪૪માં કરેલી વાટા-ધાટોએ એક પ્રત્યાષાતી પગલું હતું ફરીથી એ જ નિષ્ફળ જતા અને નિષ્ફળ જવા સર્જાએલા માર્ગે પ્રત્યાગમન હતું; અને '૪૨-'૪૪ની સર્વ સિદ્ધિઓને ઘોષ નાખવાનું પગલું હતું ગાંધીજીએ ફરી જીન્હાની અને મુસ્લિમ લીગની પુનઃસ્થાપના કરી, અને વાટાઘાટોની નિશ્ચિત નિષ્ફળતાએ બ્રિટિશ પ્રચારને એક નવું સાધન પૂરું પાડ્યું. ફરીથી એક વાર ભાગલા, પાકિસ્તાન, એક પ્રજા-બહુ પ્રજા, એક રાષ્ટ્ર-એ રાષ્ટ્ર અને આત્મનિર્ણય જેવા ઓછા સમજાએલા અને સાથે સાથે ભયંકર સ્ટ્રેટક શક્યતા ધરાવતા અધકચરા સૂત્રો અને વિવાદાસ્પદ સિદ્ધાન્તોને સપાટીએ આણી મૂક્યા. અને સહુથી વધુ કમનસીમ ખીના તો એ હતી કે એણે પ્રજાનું લક્ષ અગત્યમાં અગત્યની, પર-દેશી સત્તાની ધૂરા ફગાવી દેવાની વાત પરથી, નાનકડી વિગત જેવા કોમી પ્રશ્ન પર કેન્દ્રિત કર્યું."

અને આટલું પૂરતું ન હોય એમ ગાંધીજીએ દેસાઈ-વિયાક્ત કગરને પોતાની મજૂરી આપી આમો અર્થ તો એ હતો કે લીગ જે સર્વ કસોટીએ જોતા માત્ર કોમી સંસ્થા છે તેને કોંગ્રેસની સમોવડી સંસ્થા તરીકે સ્થાપવામાં સહાય કરી. પછી તો મોવડી મંડળ છૂટ્યું અને 'આદર્શ નેતા' વાવેલ ૧૧ નેતૃત્વ હેઠળ સિમલામાં નવી પરિષદ મળી.

સિમલા પરિપદ અનેક રીતે સૂચક છે, પણ આ લેખના હેતુ પૂરતું એ ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે કે એ તો બ્રિટિશ ગજનીતિનો નકશો નાનામાં નાની વિગતમાં પણ અમલમાં મૂકાયો છે એ પૂરવાર કરી બતાવે છે. પહેલાં રાષ્ટ્રીય દળના ભાગલા પાડો. આ માટે પ્રત્યા-ધાતી બળો અને પોતાના જીવનરૂંદો માટે પ્રથમથી ગણતરી બળો પાસેથી થોડી ઘણી સલામતીઓ મેળવી લેો અને પછી એકલાના અભાવને આગળ ધરી સત્તાની સુપરદને અટકાવી દો.

આમ ૧૯૪૨ ના બોધપાઠને વીસારી દબને આપણે કોમી પ્રશ્નને પાછો એના યુદ્ધ પહેલાની હાલતમાં મૂકી દીધો છે. આપણાં જ કૃત્યોથી આપણે જન્મ્યા અને મુસ્લિમ લીગની ઓસરતી પ્રતિજ્ઞાની પુનરુત્થાપના કરી છે અને સિમલા પરિપદમાં ભાગ લઈને શાહીવાદી-ઓના હાથમાં રમી ગયા છીએ. આટલું પૂરતું નહોત્ય એમ પ્રાંતીય સ્વરાજ્ય, આત્મનિર્ણય-પ્રાદેશિક અને ધાર્મિક, બે રાષ્ટ્ર અને એવી જ જાળતી બાબતો પરની વિવાદચર્યાને આગળ વધારીને, નિવેદનોને ધોધમાર વગસાવીને પરિસ્થિતિને વણસાડી દીધી છે. કોક ગોળો ગળાડાવે અને સહુ કોઈ એ દોડધામમાં પડવા અત્યંત આતુર જણાય છે.

કોમી પ્રશ્નના સંદર્ભનો સહુથી વધુ ઝેરીલો સિધ્ધાંત આત્મ નિર્ણયનો છે. એ શબ્દને રાજકીય જીવન આપનાર પ્રેસિડેન્ટ વિદ્સન. વર્સાઇની પૂર્વે અને દરમિયાન આ શબ્દનો ઉચ્ચાર ખૂબ જ સાંભળવા મળતો વિજેતાઓએ હારેલા ઓસ્ટ્રીયા અને જર્મનીને કચરી નાખવા માટે આ સિધ્ધાંતનો ઘણો ઉપયોગ કર્યો પણ પોતાના પ્રભાવ વિસ્તારો અને સામ્રાજ્યોને એથી અલિપ્ત જ રાખ્યો. પરિણામે એમનાં સંસ્થાનો હજુ ય ગૂલામ જ છે. બીજું એ કે આજે તો એ ખૂલ્લી સ્વીકારાતી હકીકત છે કે આ સિધ્ધાંતની રૂએ 'મુક્ત' કરવામાં આવેલાં સર્વ નાનાં યૂરોપી રાષ્ટ્રો પણ લાંબે ગાળે તો

વર્સાઈના વિજેતાઓ દ્વારા જેનાતી સત્તાના શેતરજનો પ્યાદાં માત્ર અન્યા છે.

હિંદને આ સિદ્ધાન્ત લાગુ પાડવામાં આવે તો એના ભયંકર પરિણામોનો વિચાર કરે. પહેલું તો એનું સંચાલન બ્રિટિશ સત્તા કરશે અને એમ કરીને બ્રિટિશ સત્તા મુક્ત કહેવાતા હિંદી યા અન્ય ગાંધીયા પોતાની લાગવગને ચિત્ત છૂટ બનાવશે બાકન ધૂરોપની સર્વ ખટપટ, કાવાદાવા, અશાન્તિ, અને કૂડકપટ ઉત્તર હિંદમાં ફરીથી અજવાશે, જે કોઈની પણ અનુકૂળતા સાચવવા યાદવાસ્થળીનું કાળુ ગમે તે સમયે આપી શકશે.

રાષ્ટ્રને આ સકટમાંથી ટાળવાનો એકમાત્ર માર્ગ 'જરનુ દિશા-સૂચન સ્વીકારવાનો છે. હિંદની એકતાને ચિવટપૂર્વક વળગી રહેવું જોઈએ અને જળવવી જોઈએ અને જે કાંઈ તડખેડ કરવાની હોય તેની માહણી આજ પાયા ઉપર થવી જોઈએ. 'જરના બોધપાઠ પર જ કોમી પ્રશ્ન વિષેના વલણની ઇમારત રચી શકાય એ ગોધપાઠ વીસરી જવામાં માત્ર ઇતિહાસનું અગાન જ નહીં, રાજકીય કુનેહનો અભાવ અને ઉદાસીનતા છે-જેનો સીધોસાદો અર્થ એટલો જ છે કે આપણે કાર્ય કરવાને રચાને આપણે પરદેશી સત્તાનું કાર્ય કરનાર અગાણે બની જઈએ છીએ.

મે ગોળીઓ છાડે જ રાખી અને ન્યા સુધી ટોણું વિખરાયું નહિ, ત્યા સુધી ગોળીઓ છાડી. મારા કાર્યને બ્યાજબી ઠેરવવું હોય તો આવશ્યક નૈતિક અને વિશાળ અસર પડે એ માટે આ ઓછામાં ઓછા ગોળીબાર હતો. જો લશ્કર વધારે હોત તો યોગ પણ વધારે જ બન્યા હોત. મારા ટોળાને વિખેરી નાખવાનો પ્રયત્ન નહોતો, પરંતુ જે હાજર હતા એ ઉપરાંત આખા પબ્લિક પર લશ્કરી દૃષ્ટિએ નૈતિક અસર પાડવાનો પ્રયત્ન હતો.

જનરલ ડાયર-

પ્રજ્ઞતંત્રમાં આર્થિક અસમાનતા

જી

શ્રી. એમ. આર. મસાણી

●

પ્રજ્ઞતંત્રના જીવન માટે અવરોધરૂપ લખાઈ છે. સમાજવાદના ચત્રા-
ગારની સૌથી અસરકારક દલીલ એ છે કે પૈસા અને આવકની
અસમાનતા અને એમાંથી અખમાર જેવાં પ્રચાર સાધનો પર આવતો
અસમાન અકુશ સામાન્ય પ્રજાની પ્રજાકીય તંત્ર પરની અસર અસહ્ય
બનાવી મૂકે છે-અને હવે તો પ્રજાતંત્રનું ઉપરચોટીયાપણું-ન્યાં રીટ્ઝ
હોટલની માફક કામદાની અદાલતો અને અન્ય જાહેર સંસ્થાઓ ગરીબ
પૈસાદાર માટે સમાન હોતે ખૂન છે-વધારે ને વધારે સ્પષ્ટ થતું જાય
છે. અત્તાબાદ યુનિવર્સિટિના પદવીદાન સમારંભનું પ્રવચન કરતાં હીસે.
૮ મીએ આપણા એ જાણીતા અર્થશાસ્ત્રી અને ઉદ્યોગપતિ ડૉ. જોન
મથાઈએ જણાવ્યું હતું: “જ્યાં હરીફ પડ્યોના સાધનો અસમાન હોય,
રક્ષણ બળ અસમાન હોય, ત્યાં હરીફાઈ અન્યાયો જ થાય, અને જે
સમાજ ન્યાયની તુલના કરવાની પગવાનગી બળને આપે તે કોઈ
દિવસ રિયરતા કે જીવનના મૂલ્યો રચાવી શકે નહિ” એવા સાદા
સત્યને પીછાણતા આપણને આટલી વાર થઈ છે, એ કેટલું વિચિત્ર છે.
કાલાતુકાલ સમુક્ત પ્રયાસો દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ સપત્તિની વહેંચણી
પ્રજાના બિન્ન બિન્ન વર્ગોમાં જે રીતે થાય છે, તે જોતાજ આ
સત્ય સમજાઈ જાય છે...એક સરથા તરીકે ખાનગી મિલકત વિષે
આપણે ગમે તેવા વિચારો ધરાવતા હોઈએ, પરંતુ એમાંથી નીપજતી
ભયંકર અસમાનતા એ એક એવી વસ્તુ છે, જે તાત્કાલિક વિચારણા
માગી લે છે.

સારાં ય ઇતિહાસ દગ્ધ્યાન
રાજકીય તંત્ર અને આર્થિક
પદ્ધતિ એક બીજા પર અસર
પાડ્યા વગર રહી નથી-અને એ
પ્રશ્ન વારંવાર પૂછાયો છે કે પ્રજા
તંત્રને સાતુકૂળ એવી અર્થવ્યવસ્થા
કવી હોઈ શકે ? નાણાંની સત્તા

દિંદી મહારાજ અને કુલી વચ્ચે સીધી જ નજરે દેખાતા
 બેઠેનો વારવાર નિર્દેશ થયો છે. અને બીજા ટ્રાઇપલ્યુ દેશ કગતા
 દિંદમા આર્થિક અસમાનતા વિશેષ છે થોડાક વર્ષો અગાઉ કગવામા
 આવેલા અદાજ પ્રમાણે જે દિંદની રાષ્ટ્રીય આવકને ત્રણ હિસ્સામા
 પહેલી નાખવામા આવે તો દર સોએ પાંચ દિંદીને ફાળે એક ભાગ
 આવે, ૩૩ ને ફાળે બીજો ભાગ અને બાકીના દર ને ફાળે બાકીનો
 ભાગ આવે. જમીનદારો, મૂડીદારો, સત્તાવાળાઓ જેવો દેશનો ધનરાન
 વર્ગ અને બીજા બાજુએ આમ જનતા, એ બન્ને વચ્ચેના પ્રખર
 વિરોધ ઉપગત ગામડા અને શહેરના જીવન નિર્માણના ધોરણમા ય
 ઉત્તેજનીય તફાવત છે. શહેરી વિસ્તારની વાર્ષિક આવક માથાદીક
 રૂ. ૧૬૬ ની છે, જ્યારે ગ્રામ્ય વિસ્તારમા રૂ. ૫૧ ની છે એટલે
 રાજની બે આના આવે દિંદમા જ્યારે રાજકીય તન હસ્તગત કર-
 વામા આવે ત્યારે જનતાને માટે એનો કશોય અર્થ કરવો હોય તો
 દેશના આર્થિક સામાજિક ક્ષેત્રોમા એને વિસ્તારવી જોઈએ, એવી
 દલીલને કયાય સ્થાન હોય તો તે અહીંયા છે ખાનગી સ્થાપિત હિતોને
 હરતે થતા ઉત્પાદનના સાધનોનું શોષણ બધ થયું જોઈએ, અને
 એનું ફળ એક સરખું મધાને મળે એ માટે સમૂહ અંકુશ નીચે
 આ ઉદ્યોગો તથા નોકરીઓને આણુવા સમાજીકરણનું સત્ત્વ અજમા-
 વવું જોઈએ, એવું જ્યારે સમાજવાદી દિંદમા કહે છે ત્યારે એની
 ધરતી નક્કર છે. દેશના રાજકીય પ્રગતિના અમત માટે જરૂરી
 એવી અર્થકીય ભૂમિકા એને મળી રહે છે, એમા શકા નથી

આટલી વાત બરોબર છે પ્રશ્ન એ ઉપરિચિત થાય છે કે
 દેશના સમાજીકરણવાળા અર્થતંત્ર પર પ્રગતીય અકુશ રાખવા અને
 સમાજના ઉપના વર્ગની નામૂદી પછી ખાલી પડેલી જગ્યાએ નવો
 શાસક વર્ગ ન પેસી જાય એ જોવા જનતા શક્તિમાન થશે ખરી ?

પચીમ વર્ષ અગાઉ આ પ્રશ્નનો નિર્ણયાત્મક જવાબ આપવાનું

કોઈને માટે શક્ય નહોતું. સમાજકરણના વિરોધીઓ એમ કહેતા કે, 'સમાજવાદ એટલે કારાગાર' અને એ દ્વારા અપાતા ફેરફારે યાંત્રિક મનુષ્યોનું ગુણમી રાજ્ય જ જન્માવશે. તો ખીજી બાજુ ઉત્પાદન, વિતરણ અને વિનિમયના સાધનોનું સમાજકરણ થતાં જ ખ્વાખી પરિસ્થિતિનો ઉદય થશે એ વાત એટલા જ બળપૂર્વક સમાજવાદીઓ કરતા. આપણી પેઢી વધારે જ્ઞાન મેળવી શકી છે. હવે આપણે અજ્ઞાન દર્શાવી શકીએ એમ નથી. આપણી આગળ એવા એક રાજ્યનો દાખલો છે જ્યાં સમાન અને સ્વતંત્ર સમાજ સર્જવાના પ્રયાસો થયા હતા. રશિયામાં લેનીનની આગેવાની નીચે કમ્યુનિસ્ટ પક્ષે સત્તા કબ્જે કરી અને મિલકતદાર વર્ગનો નાશ કરી ઉત્પાદનના તમામ સાધનો પર રાજ્યનો અંકુશ રહે એવા વર્ગવિહીન સમાજ માટે સર-મુખત્યારીની સ્થાપના કરી. લેનીનને એવી આશા હતી કે એકવાર વર્ગવિહીન સમાજ સ્થપાશે કે તુરત જ રાજકીય સરમુખત્યારશાહીની જરૂરિયાતનો અંત આવશે, પ્રજાતંત્રની પુનઃ સ્થાપના થશે અને રાજ્યની પોલીસ અદાલતો જેવા દમનકારી અંગોનું વિલોપન થતાં સ્વતંત્રતા એની પરાકાષ્ટાએ પહોંચશે.

પચીસ વર્ષના આ અખતરાના પ્રયોગ પછી રશિયામાં નવા શાસને ઉદ્યોગવાદ કે નિરક્ષરતા નિવારણની બાબતમાં ગમે તેવી સિદ્ધિ મેળવી હોય, પરંતુ ત્યાં જ સમાજ અસ્તિત્વમાં આવ્યો છે તે કોઈ-પણ રીતે સમાન કે સ્વતંત્ર કહી શકાય તેમ નથી. રાજકીય સ્વતંત્રતા અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાને જ્યાં સુધી લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી દુનિયામાં ભાગ્યે જ ખીજો એવો દેશ હશે જેમાં રશિયાની માફક વ્યક્તિ પર રાજ્યનું વર્ચસ્વ હશે. એક પક્ષની સરમુખત્યારીએ અવારનવાર થતી ચૂંટણીઓને ફારસરૂપ બતાવી દીધી છે, કારણ કે કોઈ પણ વિરોધી પક્ષ કે ઉમેદવારોના જૂથોને સાંખી લેવામાં નથી આવતાં. આખા ૫ દેશ પર આનુગી પોલીસ-આગ્રહો

ડાળો ફગે છે જે પ્રજાતંત્રનો અભાવ હોય તો જે સમાનતા માટે આ સ્વતંત્રતાની આહ્વિતિ આપવામાં આવી એનો પણ અભાવ છે

તાજેતરના વર્ષોમાં ત્યાં અસમાનતા એટલી ઝડપથી વધવા માડી છે કે બીજા મુદ્દાદારી દેશોમાં એનો જોડતો વિસ્તાર છે, એટલે જ ત્યાં છે સત્તાવાજ આક્રમક પ્રભાવે એવો અદાલત બાધવામાં આવ્યો છે કે ૧૯૩૯માં રશિયન પ્રજાના ૧૧ થી ૧૩ ટકાને કુલ રાષ્ટ્રીય આવકના ૫૦ ટકા મળે છે આની સામે અમેરિકામાં ઉપના દશ ટકાને કુલ આવકના ૩૯ ટકા મળે છે આ નવી સમાજરચનાને રાજકીય પ્રભાવ ૧૯૩૬માં મળેલી છટકી સોવિયેટ પરિપક્ષમાં જોવા મળે છે એરીક સ્ટ્રાઉસના જણાવ્યા પ્રમાણે “૨૦૧૬ પ્રતિનિધિઓ માંથી ૯૩૭ (એટલે ૪૭ ટકા)તો મધ્યસ્થ કારોગારીના સભ્યો, ઉદ્યોગોના ડીરેક્ટરો, નિષ્ણાતો, પક્ષના સત્તાવાજાઓ અને અન્ય લશ્કરી અમલદારોજ હતા, ૫૮૯ પ્રતિનિધિઓ (એટલે ૨૯ ટકા) સ્થાનિક સોવિયેટોના રાજ્ય ખેતરોના પ્રમુખો વગેરે હતા, ૪૩૦ પ્રતિનિધિઓ (એટલે ૨૧ ટકા) સ્ટેલેનોપીસ્ટો, સામાન્ય મજૂર ખેડૂતો હતા ” રાષ્ટ્રીયકરણ એ શોષણ કે નફા સામે ચોક્કસ સલામતી નથી, એનું અનુમાન દોષા વગર રહી શકાતું નથી, એવી દલીલ કરવામાં આવે કે રશિયામાં સંજોગો વિશિષ્ટ હતા, પ્રજા પછાત હતી, પ્રજાતંત્રની પ્રણાલિનો અભાવ હતો, માટે પ્રયોગને હાનિ પહોંચી બીજા બાજુ માનવકુદ્દિનું આજનું ધોરણ જોતા આપખુદો કે પક્ષની નાની ટાળકીના હાથમાં દેશની રાષ્ટ્રીય અર્થનીતિનો અકુશ સુપ્રદ કરી દેવાથી એક મા બીજા પ્રકારનું સરમુખત્યારશાહી શાસન આવવાનું જ એ સંભવિત લાગે છે કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે “ જે દેશમાં ગભ્ય એ જ એક કામ આપનાર સરસ્યા છે, ત્યાં વિગેધ એટલે ધીમા બુખમરા દ્વારા મૃત્યુ જ સમજી લેવાનું ” “ જે માણસ કામ નહિ કરે એ અન્ન નહિ પામે ” એવા જૂના સિદ્ધાંતના સ્થાને

‘ જે દુઃખ નહિ માને એ અન્ન નહિ પામે ’ એવો નવો સિદ્ધાંત આપ્યો છે. આજ માર્ગ ચિંધનારા એક માનસચાત્રીય કારણનો ઉદ્દેશ્ય લોડ’ ટેન્સ કરે છે : “ હું માનું છું કે આવક અને સંપત્તિની અસમાનતા માટે સામાજિક અને માનસિક ન્યાયપુરઃસરતા છે. અલગત આજના જેવી વિશાળ અસમાનતા માટે નહિ. એવી કેટલીક મૂલ્યવાન માનવ પ્રવૃત્તિઓ છે જે સંપૂર્ણ ફલદાયી થવા માટે સંપત્તિ, સર્જન અને ખાનગી મૂડીનું વાતાવરણ જ પે છે ઉપરાંત લયકારક માનવ પ્રવૃત્તિઓને ખાનગી મિલકત અને સંપત્તિ સર્જનના માર્ગવાળી નિઃશસ્ત્ર કહી શકાય—આ રીતે જે એને સતોષવામા ન આવે તો એ કૂરતા, અંગતશક્તિ અને સત્તા એમ જનતસ્વાર્થના દાર્પણ માર્ગે વળશે.

આમ પ્રજાતંત્રની શોધમાં આપણી સ્થિતિ સુડી વચ્ચે સોપારી જેવી થઈ છે. જે આપણે નિર્બંધ વ્યાપારની વાતને વળગી રહીએ છીએ તો સંપૂર્ણ પ્રજાતંત્ર સાથે સુસંગત ન હોય એવી અસમાનતાઓ મેળવીએ છીએ. બીજી બાજુ જે સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રકરણના માર્ગે જઈએ છીએ તો સ્વતંત્રતા અને પ્રજાતંત્ર છીનવી લે એવી આપ-પ્રુદ સરમુખત્યારશાહી મેળવીએ છીએ.

આપણે આ બે અનિશ્ચિત વચ્ચે જ પસંદગી કરવાની રહે છે ? જેઓ પ્રજાતંત્રયુક્ત સમાજની સ્થાપના કરવા ઇચ્છે છે એ સારા સુખકારક મુકામની આશા રાખીને રશિયાના માર્ગે જ જાય કે આપપ્રુદીના લયથી ભાગી પ્રો. હાથેકની માફક નિર્બંધ વ્યાપારના સિદ્ધાંત તરફ વળે. સુડી વચ્ચે સોપારી થવાની જરૂરિયાત જ આપણે માટે છે એ સ્વીકારવા હું તૈયાર નથી. અસમાનતાઓના ભારે દાપ મૂકવાની જરૂરિયાત સ્વીકારીને પ્રજાતંત્રવાદીઓએ એક બાજુ નફાવૃત્તિ અને એમાંથી ઉપજતી અસમાનતા પર મર્યાદા મૂકવી જોઈએ, બીજી બાજુ રાજ્યના સર્વોચ્ચ અંકુશના લયોથી સાવધ હોવાથી રાજકીય

સ્વતંત્રતાની મર્યાદામાં રહી અને લોકોને અિંપૂર્ણ તક મળે એ રીતે સમાજકરણ અને સમૃદ્ધ અંકુશ તરફ આગળ વધવું જોઈએ. આ આખી ય પ્રક્રિયા આર્થિક સમાનતાની શક્યતાના બોગે ગંજકીય પ્રગતિતંત્રનો ત્યાગ કરવામાં નહિ પરંતુ સામાજિક આર્થિક ક્ષેત્રે રાજકીય પ્રગતિતંત્રના પ્રગતિશીલ વિસ્તારમાં સમાયેલી છે.

આ રસ્તે એક ખાજુએ આવકને નીચે લાવવાની અને ખીજી ખાજુએ એને ઊંચે આણવાની પ્રવૃત્તિ કરવી પડશે, ત્યારે આવક અને પારસાવેશ દ્વારા આવક સરખી કરવાનો રસ્તો કેટલાક લોકશાહી દેશોએ લીધો છે. હિંદ જેવા દેશમાં જ્યાં ૨/૩ જેટલી જમીન ખીન ખેડૂઓના હાથમાં છે ત્યાં જમીનદારો જેવા કથું કામ ન બગવતા માલિકોની પદ્ધતિનો અત લાવવો જોઈએ. ઉદ્યોગોનું વિકેદ્રિકરણ અને ઉત્પાદકોની સહકારી મંડળીઓને ઉત્તેજન, આ દ્વારા આપણા દેશમાં આવનાર ઉદ્યોગિકરણથી પેદા થતી નવી અસમાનતાને અંકુશમાં રાખી શકાશે. જ્યાં સરકારી અંતરાય કે અંકુશની જરૂર દેખાય-દાખલા તરીકે જાહેર ઉપયોગના કામો અને આવીરૂપ ઉદ્યોગો-તથા સ્થિટનના સમાજવાદી લેખક જી. ડી. એચ કોવ કહે છે તેમ રાજ્યની માલિકી દાખલ કરવામાં ય રિયલિસ્ટાપકતા રાખવી જોઈએ. રશિયા અને જર્મનીના અનુભવે બતાવ્યું છે કે આરંભક તો રાજ્યનો અંકુશ જ છે-નહિ કે સીધી માલિકી કે વહિવટ. આનો નીકાલ તો વસ્તુના ગુણદોષ પર જ થવો જોઈએ.

આવકને ઊંચે લઈ જવાની વાત વધારે મહત્વની છે. બનક શો કહે છે તે પ્રમાણે “પૈસો અનિષ્ટ નથી. મરીખાઈ અનિષ્ટ છે,” અને એનો નાશ કરવો જોઈએ. ઉદ્યોગમાં લઘુત્તમ પગારનું ધોરણ, ખેતીની પેદાશ માટે ચોક્કસ ભાવો, શિક્ષણ, તખીખી રાકત જેવા માટે મફત સગવડ, તારટપાલ, રેલ્વે વિજળી માટે ઓછામાં ઓછા દર-નિર્ધારના અને નિરાધારી ટાળવાના આ રસ્તા છે.

કેટલાક દેશોમાં આ પદ્ધતિનો સારો એવો અમલ થયો છે અને એ કારણે સમાનતાનું સારું એવું ધોરણ મેળવી શકાયું છે, અને લોકશાહી પણ પાગરી શકી છે. આવા રાજ્યો દુનિયાના એક છેડે નોર્વે-સ્વીડનમાં અને બીજે ખૂણે ન્યૂઝીલેન્ડમાં મળે છે. જેટલું જાણવું જોઈએ એનાથી અધુરું પણ આપણે જાણતા નથી. ફ્રી-લેન્ડમાં લગાઈ અગાઉ મજૂરો, અમલદારો અને વેપારીઓ લગભગ એકસરખી સ્થિતિમાં રહેતા હતા, એવું કેટલા ઓછા લોકો જાણે છે ' મિલ્કતની વહેંચણી એટલી વિશાળ અને સમાન ધોરણે હતી કે દર ત્રણે એક ફ્રીનીશ-કુટુંબ જમીનની માલિકી ધરાવતું હતું. માત્ર ૬૪ માણસો શ. ૨૦ 'લાખથી વધારે કિંમતની મિલકત ધરાવતા હતા અને માત્ર બાર જ જણની માસિક આવક શ. ૮૦૦૦ થી વધા હતી.

આમ, પ્રજાતંત્રમાં અસમાનતાનો પ્રશ્ન ધારીએ છીએ એટલો સરળ નથી આર્થિક સમાનતા પ્રજાતંત્રનું ધ્યેય જરૂર હોવું જોઈએ, પરંતુ એ એની પૂર્વશરત રૂપે ન મૂકી શકાય, કારણ કે આમ કરવાનો પ્રયત્ન સમાનતા મેળવવામાં નિષ્ફળ જ નિવડ્યો છે. પરંતુ જે કોઈ લોકશાહી મેળવી શકાય-એનો પણ નાશ થયો છે. સ્વખાતા ગણે પગદંડી નથી અને એમ લાગે છે કે આજના સંજોગોમાં માનવ જીવન જેવું છે તેમાં અમુક પેઢીઓ સુધી વિવિધ ઉદ્યોગો રહેવાના જ છે, અનિષ્ટ રૂપ અસંજત છે.-પરંતુ લોકશાહી તત્ત્વો માટે એ આવશ્યક છે.

હું અધીરો બન્યો છું, હું સ્વતંત્રતા માટે ચોક્કસ રાહ એમ નથી, મારે આજે જ એ જોઈએ છે.

ગાંધીજી.

રાષ્ટ્રવાદની

વણુઝાર

+

શ્રી. અશોક મહેતા.

અખિલ હિંદ ગૃહીય મહા-
સભાના ઉદય પહેલાં પણ હિંદમાં
અનેક મંડળો કામ કરતા હતા.
કનકતામાં બ્રિટિશ ઇન્ડિયા એસો-
સિએશન અને ઇન્ડિયા એસોસિ-
એશન, બોમ્બે એસોસિએશન અને

બોમ્બે પ્રેસિડેન્સી એસોસિએશન મુમ્બઈમાં, પૂનામાં સાર્વજનિક
સભા અને અન્ય જગ્યાઓએ એવી જ ધણી સરથા હતી પણ ન
તો એમાની કોઈ વધુ વિસ્તરેલી હતી કે ન તો કોઈ અખિલ ભારતીય
સ્વરૂપે કામ કરતી હતી બિપિનચંદ્ર પાલે બતાવ્યું છે તેમ આગળની
મંડળીઓમાં “હિંદની એકતા તરફ વળતી (પ્રવૃત્તિ)” નોર્થ
શકાય છે, પરંતુ ઐક્યની સભાનતા પૂરેપૂરી વણાયેલી હતી
હિંદી રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસમાં જ્યારે ૧૮૮૩માં કલકત્તામાં રાષ્ટ્રીય પરિષદ
બરાયેલી, જેમાં બંગાળ અને ઉત્તર હિંદમાંથી મો ઉપરાંત પ્રતિનિ-
ધિઓએ હાજરી આપેલી, ત્યારે આનંદમોહન બોસ્ “રાષ્ટ્રીય
પાર્લામેન્ટના પહેલા તમજા” તરીકે એને સંકારેલી હતી આમ હિંદી
રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસે ઐક્ય, રાષ્ટ્રીયતા ને લોકસત્તાની ભાવનાઓ પ્રદર્શિત
કરી હતી છેલ્લા સાઠ વર્ષોમાં આ ભાવનાત્મક વિચારોના મૂળ ઊડે
ગયા છે ને વધુ સમૃદ્ધ બન્યા છે.

~

કોંગ્રેસવિરોધી બળોએ તો પહેલેથી જ આ ત્રણે ભાવનાઓ
ઉપર પ્રહાર કર્યા—હિંદને માટે તે સ્વચ્છ અને સ્વીકારણીય હતી એ
ગણતરી સામે જ તેમણે બાણો વરસાવ્યા હતા. અલીગઢ કોનેજના
પિન્સિપાન શ્રી થીઓડોર બેંકે ૧૮૮૮માં લખેલું કે, “જેઓ અંગ્રેજી
શીખ્યા છે તેઓ કેવળ હિંદની બહુની પ્રજા છે એમ માનવું તે
બૂધબરેલી વાત છે મુસ્લીમ જનતાની બામતમાં તો આ બધું જ
ખોટું કહે છે જુવાન બંગાળ અંગ્રેજી વહીવટની જે રીતે ટીકા કરે

છે તેથી જુદી જ દષ્ટિએ મુસલમાનો ટીકા કરે છે. તેમના રાજકીય વિચારો જેટલા ઉદામવાદીઓ સાથે નથી મળતા પણ તેથી વધુ તો ઈંગ્લેન્ડના જૂના ટોરી વર્ગને મળતા છે. વળી સાધારણ રીતે અંગ્રેજો માને છે તેટલા તેઓ લોકસત્તાક વહીવટ માટે ઉત્સાહી જરા વ નહોતા. ઉદાહરણાર્થે તો તેમના ધણુને મુદ્રણ-સ્વાતંત્ર્ય માટે અજીમો હતો.

આવાં બે બળોના સામસામા ખેંચાણુમાંથી હિંદના રાજકરણમાં તંગદિયો આવતી હતી.

આ ત્રિવિધ ભાવના બહુજ ધીમી ગતિએ ઉધડવા માંડી. કાંગ્રેસની પહેલી બેઠકમાં દાદાભાઈ નવરોજીએ કહેલું, “ દેશીઓ પુખ્ત વયે પહોંચ્યા છે. ” પરંતુ દેશીઓને હજી બહુ લાભો પંથ કાપવાનો હતો. ૧૮૮૬માં દાદાભાઈએ ચેનવણી આપેલી, “ હજી આપણે ભાષણોના કામમાં જ છીએ. ” કાર્ય ને પરિણામોનો સમય તો સિતિ-જતી બહુ નીચે હતો. “ પોતાના પક્ષે પ્રમુખો તરીકે લાગવગવાળા યુરોપીઓની શાખ ને શક્તિની ” કોંગ્રેસને જરૂર હતી. કાર્ય-ક્રમ પણ મર્યાદિત હતો; દાદાભાઈએ જણાવેલું કે, “ આપણી હાલની ચળવળ ચૂંટાએલા પ્રતિનિધિ તરીકે ધારાસભામાં હિંદને સ્થાન મેળવવા અને મુલકી નોકરીઓમાં સારો હરસો મળે તે પૂરતી જ છે. ”

દસેક વર્ષમાં તો કોંગ્રેસનો પ્રભાવ વધ્યો. “ પાર્લામેન્ટના સભ્યના બાલ ટેકાની ” હવે તેને જરૂર નહોતી. “ આપણે હવે બતાવવું જોઈએ કે આપણે આપણા પગ ઉપર ઊભા રહી શકીએ છીએ, ને પરાવલંબી રહેવા ઇચ્છતા નથી. અંગ્રેજોને પ્રમુખ બનાવવાનો વિચાર આપણે તજી દેવો જોઈએ. આપણે તો હિંદીઓ પ્રમુખ તરીકે જોઈએ છીએ ” આવું દાદાભાઈએ ૧૮૯૭માં દીનશા વાઘેલા પરના પત્રમાં લખેલું.

કોંગ્રેસની ‘સહાનતા’ આમ વધતી હતી, પરંતુ સાથે સાથે તેની સંગઠન શક્તિ વધતી નહોતી. દાદાભાઈએ કહેલું: “ અંગ્રેજ બચ્ચો તમારા ભસવાને ગણકારતો નથી, તમે જ્યારે કરકશો ત્યારે જ તે

ઠેકાણે આવશે. ” પરંતુ કરડવાને દાંત ઉગાડવા બહુ ઓછું કાર્ય થતું હતું.

આગળની કાળ માત્ર ૧૯૦૬ માં ભરાઈ શકી બંગલગના વિરોધે જહાલ મનોવૃત્તિને એક નવી તીક્ષ્ણતા આપી. પહેલી જ વાર બન્ને બળો કશા કાર્ય માટે તલપાપક બન્યા. દાદાભાઈએ એમની વિવક્ષણનાથી દેશની નાડ અને નવા મિશનને પારખ્યો; અને ઐતિહાસિક અગત્યના શબ્દોમાં એને વર્ણવી બતાવ્યો. શાસિત અને શાસનકર્તા વચ્ચેનો સાચા પ્રશ્નો આ રહ્યા. અહીં એ સામસામા ખોડાએલા છે. શામન કર્તા કહે છે ‘અમે રાજ કરીશું અને તે માત્ર દેશની દોલત લૂંટતા, માહામારી અને દુષ્કાળથી કરોડોના જન લેતા, ગરીબી અને તંગીથી લાખોને ભૂખે મારતા પરદેશી સત્તાધીશ તરીકે નહીં.’ અને પહેલીજ વાર શાસિત પ્રજા કહે છે: ‘એમ નહીં બની શકે. હિંદની આઝાદીના જન્મકાળનો સાક્ષી થવાનો મોકો મને મળ્યો છે તે બદલ હું ગારવ અનુભવું છું.’ આ જ સમયે દાદાભાઈએ સ્વરાજ્યનો પ્રેરણાદાયી મંત્ર આપ્યો. આનો સાચો અર્થ લોકમાન્ય તિલકે એમની લાક્ષણિક શૈલીમાં વર્ણવ્યો. છે. “ ૧૯૦૬ માં દાદાભાઈએ સ્વરાજ એ આપણ અતિમ ધ્યેય છે એમ જણાવ્યું. ત્યાં લગી તો આપણે છૂટા છૂટા ખાતાં હાથ કંવાની વાત કરતા હતા. માયાના એક એક વાળને પકડવાને બદલે હવે તો બધી લટ પકડવાની હતી. આ આપણો જન્મજાત હક્ક હતો. ”

સ્વરાજ્યનો પ્રેરણાદાયી મંત્ર તો મળ્યો પણ એની પ્રાપ્તિ માટે આવતી જોઈતી તાકાત એકઠી કરવાનો પ્રયાસ જ ન હતો. તિલકે આગળ આવી અસરકારક કાર્યક્રમની માંડણી પર પક્ષ રચી, મહાસભામાં અસરકારક બનાવવા યત્ન કર્યો. ૧૯૦૭ ના એક સુપ્રસિદ્ધ બાપણમાં એમણે કહ્યું, “ હવે આપ નવા અને જૂના પક્ષ વચ્ચેનો ફરક સમજી શકશો જૂનો પક્ષ ધિટનને નિનંતી કરવામાં માને છે. અમે એમાં નથી માનતા. નવો પક્ષ જે વસ્તુ કરવા માગે છે એ તત્વતઃ તો તમારું જાવિ તમારા હાથમાં છે એની તમને

પ્રતીતિ કરાવવા માગે છે. સક્રિય સામનાની શક્તિ તમારામાં ન હોય -
 તો શું તમારામાં નકારવાની અને જાતને સંયમમાં રાખવાની પણી
 એવી શક્તિ નથી કે તમે આ પગદેશી સત્તાને આપણા ઉપર રાજ
 કરવામાં સહાય કરતા અટકો. આ બહિષ્કાર છે; અને બહિષ્કાર રાજ-
 કીય શસ્ત્ર છે એમ કહેતી વખતે એનો આ અર્થ થાય છે. મહેસુલ
 ઉધરાવવાની અને શાંતિ જાળવવાના એમના કામમાં અમે સહાય નહીં
 આપીએ. હિંદી લોહી અને હિંદી ધનથી હિંદના સીમાડા બહાર એમને
 યુદ્ધમાં અમે સહાય નહીં આપીએ. ન્યાયનો વહિવટ ચલાવવામાં અમે
 સાથ નહીં દેખીએ. અમે અમારી અદાવતો સ્થાપીશું અને સમય આવે
 અમે મહેસુલ નહીં ભરીએ. તમારા સંગઠિત યતનથી એ કરી શકશો ?
 જો એ તમે કરી શકશો તો તમે કાલે આઝાદ બનશો. ” આમ
 બહિષ્કારનો કાર્યક્રમ જન્મ્યો.

પણ આ કાર્યક્રમને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવાને માટે આવશ્યક એવી
 તાકાત ન જન્મી; કારણ કે મહાસભા પર ‘એક પક્ષ, એક નેતા, એક
 કાર્યક્રમ’માં અટકલ વિશ્વાસ ધરાવતા સર ફિરોજશાહ મહેતા જેવાનું
 વચ્ચેસ્વ હતું. સર ફિરોજશાહે કહ્યું હતું “કાંઈ પણ હિસાબે એકતા
 સાધવાની દર્દીભરી અને બર્મિવન્તી અપીલોમાં લાગણીનું પ્રમાણ
 ઘણું વધારે છે એમ કહ્યા વિના મારાથી નથી રહેવાતું. મને તો
 લાગે છે કે જુદી જુદી વિચારસરણી ધરાવનાર દરેકની જુદી કોંગ્રેસ
 હોવી જોઈએ મત એક યા બીજી દિશામાં ફેટસો વળે છે તેનું જ
 યથાર્થ દર્શન, સહુને એક જ હાથ નીચે એકઠા કરવાથી નથી મળી
 શકતું. કોઈપણ એક પ્રશ્ન પર વિચારનું અંતર ફેટકું છે એ માપ-
 વાનું પણ આવા પ્રકારથી મૂકેલ બને છે. એટલે જ એ જરૂરી બને
 છે કે એક જ મત ધરાવતા સહુ કોઈ એક છત્ર નીચે એકઠા થાય
 અને પોતાના મતની યોગ્ય છણાવટ કરી અને પ્રજા આગળ સુરેખ
 રૂપે રજૂ કરે. ”

તાકાતનો અભાવ હતો માટે શ્રદ્ધા પર ઝોક મૂકાતો. અરવિંદ -

ધોષે દિલચાલના ઉચ્ચાંકના સમયે કહ્યું હતું: “આવી પ્રગતિ ગંજકીય રીતે બળવાન હોવાની જરૂર નથી. એમને માટે શારીરિક સુદૃઢ પશુ આવશ્યક નથી. બૌદ્ધિક સિદ્ધિઓ પણ અનિવાર્ય નથી માત્ર એ એવા હોવા જોઈએ જેમનામાં શ્રદ્ધા હોય.” “તાત્વિક સત્યની ધારા”-તરીકે હિંદી રાષ્ટ્રવાદની અપાતી ઓળખાણે અનિવાર્ય રીતે પોતાના આદેશનું વર્તુલ મંકુચિત બનાવ્યું, કારણ કે જનતાને આકર્ષી શકે એવા સામાજિક સંદર્ભો એમાં અભાવ હતો.

+ + +

ગાંધીજી મહાસભામાં આવ્યા અને- સ્વરાજ્યના સામાજિક સંદર્ભને વિકસવા અને વિસ્તરવાનું ક્ષેત્ર મળ્યું. ઉદાહરણ-૫૫૧૧ વર્ષમાં તે વધુ અને વધુ સ્પષ્ટ થતો ગયો છે. તાજેતરમાં પ્રગટ થયેલા ચૂંટણી નિવેદનમાં સામાજિક સંદર્ભના ખ્યાલને સ્પષ્ટ સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું છે : એકતાનું મૂલ્ય રૂપ સમવાયી હશે. લોકશાહીની સ્થાપના આર્થિક તેમજ રાજકીય બંને ક્ષેત્રમાં કરવી જોઈશે; અને એનો અર્થ એ થશે કે લઘુમતી કે બહુમતી સર્વને પૂર્ણ અને સરખી સ્વતંત્રતા મળશે. માત્ર ગુણવાચક શબ્દો ન રહેતાં તેમાં હવે પ્રાણ પાંગર્યો છે.

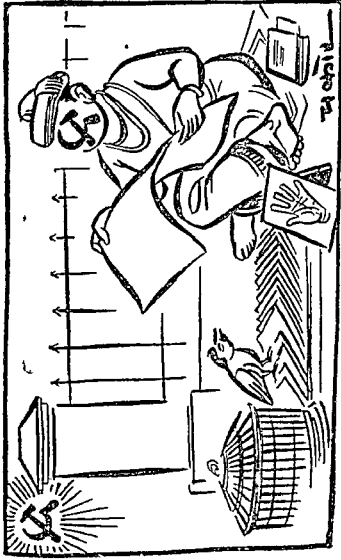
જો ૧૯૦૬ માં ‘સ્વરાજ’ એ જાદૂઈ શબ્દ હતો; તો ‘હિંદ ઓડો’ એ આજનો મુગ્ધકારી શબ્દ છે. પણ ૧૯૦૬માં જ જેમ એને અમલી બનાવવા માટે તાકાતની જરૂર હતી. અને એના અભાવે એને શોષવું, પડવું, એમ આજે પણ મુખ્ય લક્ષ્ય એ તાકાત જન્માવવા તરફ વાળવું જોઈએ. દિલગીરીની વાત એ છે કે ઇતિહાસનો ભોષપાક કદી. ૫ ન સીખનારા ૧૯૦૭ની જેમ આજે પણ કોંગ્રેસની એકતાને નામે નહિ, પણ કોંગ્રેસની સામાન્યતાને નામે એનો વિરોધ કરી રહ્યા છે. પણ આવી કૂપમંડુક નીતિ અને સંકુચિત જૂનવાણી મનોદશા આપણી આઝાદી કૂચને અટકાવી નહિ શકે. આઝાદીની વજુઝાર હવે એની મકસદની નજીક પહોંચી છે.

‘જોદરો પામતાં પડેલાં સોંદર્ય બનકું પડે’

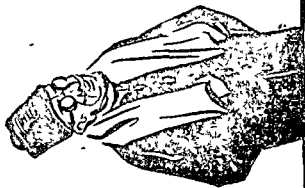
ગાંધીજીએ એ બંને શિખામણ આપ્યાનું ફરિયાદ છે.

શનિ-મંગળની યુતિ—

‘ હવે કરતાજો પડશે ’—શ્રીપાદ રાજે.

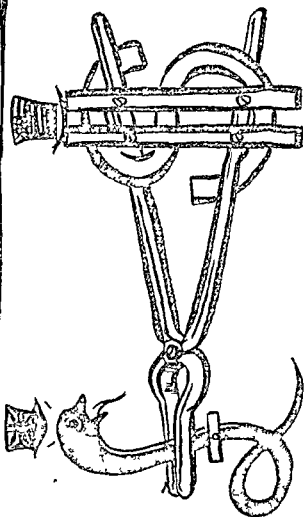
મોટી

‘ હિંદમાં ચાર પક્ષો છે ’—શ્રી ૬૯ વાવેલ.

નવો ફાગવો—૧૬૭ ન માવવો પાઉંડ

પાઉંડ

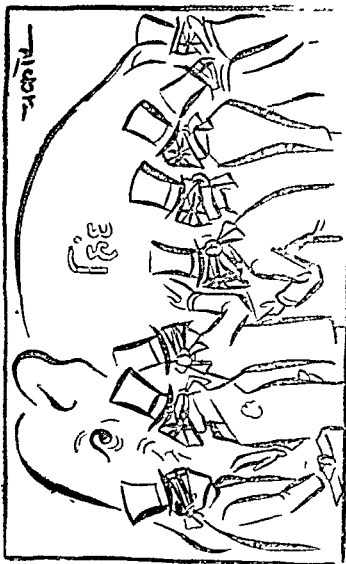

—કહેવાતી મુઝ સોંટણી—

મીસવી મજલુસ હમને અનુભવ

‘ આ મુકદ્દમામાં તહોમતદાર તો બિટિશ મત્તા છે ’.

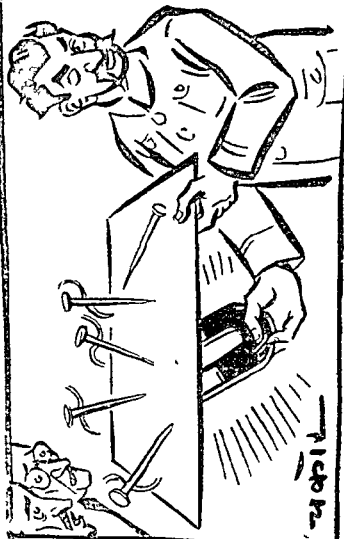

બ્રિટિશ પાસામિન્ડરી શિષ્યમંડળ સિંદ આનંદે,

હાથે સામ્યવાદીઓને દૂર કર્યા છે.

નવો મુલક હતો છે ?

—તા રાષ્ટ્રીય સમિતિ નામો.

‘મધ્યસ્થતા ચૂંટણીમાં અતાવી દેવી જ શિસ્ત
 , અતાચને’
 —છબી.

કાયદો અને વ્યવસ્થા

ખાન દોય છે ત્યારે,

જ્યાં પ્રેમ અને છે ત્યાં—

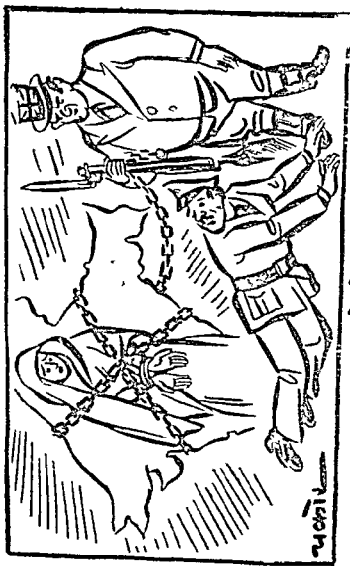

‘ નર્તકીના દિવસ પૂરા થઈ ગયા છે ’

—એરલી.

ગોપકેશમાં ચાલતી મંત્રણા આસપાસ
લોખ ગી દિવાલ રચાય છે.

ਭਾਗ ੧

અમેરિકાની પ્રિન્ટને લોન આપી છે—

જય વૈશાલી

જય આઝાદી

દેશની આઝાદી
માટે ઝંઝુમનાર
વીર પ્રજાની
અમર કહાણી

મુરલી મુવીટોનનું
લક્ષ્મી પ્રોડક્શન્સ
ચિત્ર

આ મુ પા લી

દિગ્દર્શક-ન હલાલ જશવંતલાલ

નિર્માતા :
ચિમનલાલ ત્રિવેદી

કથા :

રામચંદ્ર ઠાકુર

: ભૂમિકા :

પ્રેમ અદીળ

સખિતાદેવી

છવન, અરુણ

જગદીશ

બદ્રીપ્રસાદ

શુભાળ-સંકલ્પ

ભારતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિને તેના
સાચા સ્વરૂપમાં દેખાડતું કલાચિત્ર

નોવેલ્ટી

દરરોજ (૪) ખેલ
૨૧-૫૧-૮-૨૦૧૧
+

સહકર્તા જોવા જેવું મહાન અતિહાસિક ચિત્ર રિડિયમ રીલીઝ

એ શિ અ ન ની

દરેક પોલિસી તમારા કુટુંબના

રક્ષણની ચિંતામાંથી તમને

"નિશ્ચિત" કરે છે.

[સ્થાપના : ૧૯૧૦]

કુલ ચાલુ વીમાઓ

રૂ. ૭,૦૦,૦૦,૦૦૦

કુલ ફંડ

રૂ. ૧,૭૨,૫૨,૪૬૦

અને

ઓછા ખર્ચપ્રમાણની વિશિષ્ટતા

નિદગી, આગ

તથા

જનરલ વીમાઓ

પૂર્ણપરંપરા માટે

એ શિ ય ન

એસ્યુરન્સ કં. લિં

ગૂજરાત પ્રાંત :

સ્ટેશન રોડ, અમદાવાદ નં. ૨.

હેડ ઓફિસ :

એશિયન પ્રિન્સિપલ, મુંબઈ નં. ૧

નિલગિરિ, આસામ અને

દાર્જીલીંગની

ઉત્તમ આ માટે

રાહુરલરની

આદર્શ

આ

દુકાન

સ્વીન્ડર એન્ડ કું.

ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ.

THE SARASPUR MILLS LTD.

Tele { grams : SARASPUR
phone : 2055

Satisfaction
is the
Best
Investment

Try
Our Qualities
&
Be Satisfied

S
A
R
A
S
P
U
R

MILLS LTD.

Artististic
Shirting
in Artistic
Designs with
Best Colour
Combinations

Long cloth,
Twill,
poplins,
Grey Shirtings,
Dhotis,
Sarrees,
etc.

For Durability.

HOUSE
OF
FASHION

Fozdar Brothers
બનારસી

ગાડીઓ . કિનારો . કિનખાખ
કળીના તથા સાદા ચણીઆ
વગેરે

તદ્દન નવો સ્ટોક આવ્યો છે.

રેશમી

ચીરમીન, કોટિંગ, શર્ટિંગ,
વગેરે

જાતોમાં નવો સ્ટોક આવ્યો છે

ફોઝદાર બ્રધર્સ.

ગાંધીરોડ, અમદાવાદ.

ટે. નં. ૨૨૨૫

યુદ્ધના કપરા કાળમાં માલની અછત અને કન્ટ્રોલને
લીધે અમારા ગ્રાહકોને પૂરતા પ્રમાણમાં
માલ આપી શક્યા નહોતા.

યુદ્ધ વ્યવસાયમાં લોખંડનો વપરાશ વધતો અને
કન્ટ્રોલ હોવા છતાં, અમે અમારાથી શક્ય તેટલો તમામ
પ્રયાસ કરીને જનતાની તેમજ કારખાનાંની માંગને
પહોંચી વળવા પૂરતા પ્રયત્ન કરી સસ્તા ભાવે લોખંડ પૂરું
પાડવા પ્રયત્ન કરેલ છે છતાં પણ અમે અમારા ગ્રાહકોની
પૂરતી માંગને સંપૂર્ણ રીતે પહોંચી ન વળ્યા હોઈએ તો
તે બદલ ગ્રાહકોની માફી આહીએ છીએ.

હવે યુદ્ધ પૂરું થયું છે દુનિયામાં લોખંડનો મોટો
જથ્થો પૂરતા પ્રમાણમાં અમારા ગ્રાહકોને સસ્તા ભાવે
પૂરો પાડીશું.

તમારી લોખંડની જરૂરિયાત માટે આજેજ મળે! અગર લખો :

કારીપારેખ પ્રધર્સ

લોખંડના વેપારી.

કન્ટ્રોલ્ડ સ્ટેપ સ્ટોકીસ્ટ અને રજીસ્ટર સ્ટોક હોલ્ડર

હેડ ઓફિસ :

બ્રાંચ ઓફિસ :

૫૬૪, રીડરોડ, અમદાવાદ.

કૃષ્ણ બિલ્ડિંગ, સ્ટેશન રોડ, સુરત.

તાત્કાલ સરનામું : DUTY.

સ્ટેશન યાર્ડ, મહેસાણા.

ગંડીગેટ રોડ, વડોદરા.

ચુક્ર પૂરું થયું છે

તે સાથે અમો હવે આપની
લોખંડની સર્વ જરૂરિયાત
ટૂંક સમયમાં જ પૂરી પાડીશું....

ચુક્ર દરમિયાન

ગ્રાહકોને સસ્તા ભાવે અને
તેજો ભાલ પૂરો પાડીને
ગ્રાહકોની ગ્રાહતા મેળવી છે.

પ્રગતિ એ જ જનો મુદ્રાલેખ છે એવી
માતખર સંસ્થા

ટૂંક સમયમાં ઘર, ખાંધકામ,
કોરખાનાં કે ખીજા કોઈપણ
ઉપયોગની ચીજો પૂરી પાડીશું

સી. કે. વોહોરાની કંપની

લોખંડ અને પાછપના વહેપારી

વેવડી ખજાર —————

અમદાવાદ

ટેલીફોન એક્સ : ૨૦૮૦

૫ માર્ગ

ધર : ૬૦૫૪

વડોદરા અને નીચેના સ્થળોએ ડીસ્ટ્રીક્ટ એજન્સીઓ આપવાની છે

દેવકરણ નાનજી વીમા ઇં. લી ના જિન્દગી ખાતામાં
નીચેના ગામોમાં એજન્ટો નીમવાના છે

(૧) વડોદરા ગઢેર માટે ખાસ એજન્સી આપવાની
છે પત્રવહેવાર ણાદ માણસ રૂઠરૂ મળવા મોકલીશું.

(૨) અમદાવાદ શહેરમાં એજન્ટો માટે માત્ર પગા-
રની યોજના છે

(૩) નડિયાદ, આણંદ, પેટલાદ, ડલોઇ, ગોધરા, મોડાસા,
પ્રાંતિજ, મહેસાણા, ચાણુઆ અને વીરમગામમાં ડીસ્ટ્રીક્ટ
એજન્સી આપવાની છે.

(૪) નીચેના ગામોમાં સ્થાનિક એજન્ટો નીમવાના છે.
ધોળકા, ધંધુકા, કપડવંજ, ઠાસરા, ખેરસદ, મહેમદાવાદ,
સિદ્ધપુર, પાલણપુર અને કડી વગેરે.

ગેરંટી આપી શકે તેઓને મોટી ડીસ્ટ્રીક્ટ આપીશું.
અનુભવ હોવો આવશ્યક નથી. ઉંમર, અભ્યાસ, લાગવગનો
ખ્યાલ આપી લેખો :

સી. બી. પટવા એન્ડ કંપની

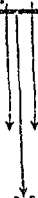
ચીફ એજન્ટ્સ :

દેવકરણ નાનજી ઇન્સ્યોરન્સ કંપની લી.

ખાલા હનુમાન સામે, અમદાવાદ

રાજનગરની જનતાનું
માનીતું
સ્વાદનું અખેડ સ્થાન

કો ના

જેની

એક સુવાગ્ધત
ખીલ અનેક સુલાકાતોને
નાતરી લાવે છે.

”

કો ના ની

સ્પેશિયાલિટીઝ

એક વાર ચાખી એટલે જૂલાય જ નહીં

”

જાણી રું જ, ભા ૬

SERVICE AFTER SALES

Herein lies the secret of success of
THE BOMBAY GARAGE.

When you come to us you will tell you are with
Friends who consider it their duty to assist you
in getting the maximum value for money and
maximum satisfaction.

Hence utmost care is taken by us in selecting
the products we represent, sell and service.

Show Room and Phone : 2244 Mirzapur Road,
Service station. AHMEDABAD.

CHEVROLET - VAUXHALL - FRIGIDAIRE

INDIA - DELCO - MARCONI,

Cars & Trucks - Cars - Refrigerators

Tyres - Batteries - Radios.

Even a duck ducks
in a solution of:

ANITOL

(Wetting agent)

Why not cloth?

Made by :
The Anil Starch Products Ltd., Ahmedabad.

Selling Agents :
India Textile Auxiliaries, Mirzapur, Ahmedabad.

લાલિત્યભર્યા સૌન્દર્ય માટે

આધુનિક જમાનાની સ્ત્રીઓ

“પિયૂષ અપલિક્ષિટ બ્રેસ્ટીયર.” પહેરવી વધુ પમંદ કરે છે

પિયૂષ અપલિક્ષિટ બ્રેસ્ટીયર એ સ્ત્રીઓની ચાતુ જમાનાની સૌન્દર્ય-વર્ધન બનાવટોમાનું એક અતિ અગત્યનું સાધન છે. સૌન્દર્યની સન્નિવૃત્તિ આજે એના સિવાય અનાડી ગણાયે નહિ. કાણ કે સ્ત્રીઓના બેડાગ મની ગયેના રૂપને તે વાગીને અને મોડક આમગ આપે છે.

તમારે જાવા માટે

મારી ગાટી

હમામ

લાલિત્યભર્યા સૌન્દર્ય માટે

આધુનિક જમાનાની સ્ત્રીઓ

“પિયૂષ અપલિકેટ બ્રેસીયર.” પહેરવી વધુ પમંદ કરે ?

પિયૂષ અપલિકેટ સ્ત્રીઓ એ સ્ત્રીઓની આધુનિક જમાનાની સૌન્દર્ય વર્ધન બનાવટોમાનુ એક અતિ અગત્યનું સાધન છે. સૌન્દર્યની સજા - આજે એના સિવાય ચલાવી શકાય નહિ. કાલુ કે સ્ત્રીઓના બેડા બની ગયેના રૂપને તે ઘાળીને અને મોહક આકાર આપે છે.

મોડર્ન ૩૧ ૨)
લવલી ૩૧ ૩)
યંગસ્ટર ૩૧ ૪)

મોવાઈટ ૩૧ ૩
કોટનનીટ ૩૧ ૪)
સીલકનીટ ૩૧ ૫)

પિયૂષ હોઝયરી વર્ક્સ ૧૩૫૨, રાજમહેતા સ્ટ્રીટ, અમદાવાદ.

ગોવિંદ કે. સી. ધર્મસ. ૨૬૪૯, ભુમ્મા મસીદ અમદાવાદ
વીનમ હોઝયરી સ્ટોર્સ. વી એસ હોસ્પીટલ સામે, એલિસબિથ

તમારે નહાવા માટે

મોટી ગોટી

હ મા મ

હિંદનાં જ
 હિંદમાં જ બનેલાં
 કાપડ ઉદ્યોગને અતિશય ઉપયોગી
 અનુભવે પરદેશી બનાવટો કરતાં પણ
 અસ્તાં, સફાઈદાર, સફળ નીવડેલા ઔદ્યો-
 ગિક સંસ્થા યોગ્ય બનાવતી
 અગ્રણી સ્વદેશી
 સંસ્થા

સરદેસાઈ પ્રધર્સ લિમિટેડ

[સ્થાપના ૧૯૧૧]

ઑટોકલેવ પ્લેન્ટથી બનાવાતાં
 સ્ટીકલીન તથા ઓલો ઓઈલ

મદનટેલોને બદલે ૧૦૦ એ ૧૦૦ ટકા હામ આપે છે,

એસ. બી. ૭૦૧ એ

વેજીબલ ખાખીની
 બનાવટમાં ઉત્તમ
 કામ આપે છે.

૩૦ વર્ષનો

ઔદ્યોગિક
 સંસ્થાઓનો
 અનુભવ

વધુ વિગત માટે :

ભગુભાઈ એમ. શાહ

ઓફિસ.

રેવડી બગ્ગર, કોસ લેન, ચિત્રુભાઈ બિલ્ડિંગ, અમદાવાદ

ટે. નં. ૭૨૬૦

ગુજરાત, કાઠિયાવાડના
ગામેમાં તાવની સરસ
દવા તરીકે

નેરોલ નં.
૮૦૮

સાંખા વખતથી જાણીતું છે
દરેક દવાવાળાઓ તથા
ગાંધીને ત્યાં વેચાય છે.
એક વખત જરૂર અજમાવો

ખાદીનો પોશાક એ રાષ્ટ્રીયતાનું ચિહ્ન છે.

||

દેશભક્તિનું એ સંકેત ચિહ્ન છે.

આંધ્રનાં પોત, સાડી, ધોતીયાં, જયપુર ખાદી, તિરૂપુરનું
કોટીંગ, શર્ટીંગ....સાડી....છીંટ, રંગીન, ચોતારી વગેરે

રેશમ, બાફરા, મટકા, ટસ્સર, ગરદ

... .. ઉપરાંત

ચંપલ, મોજડી, રક્ષીપર, પડાણી વગેરે

પ્રાપ્તિસ્થાન:— ગ્રામોદ્યોગ વસ્તુ ભંડાર

રાજ્ય મહેતાની પોષાતા નાકે,
અમદાવાદ.

ત મારો વી મો

હિંદની અગ્રગણ્ય વીમા સંસ્થા

વલ્કન ઇન્સ્યુરન્સ કું. લી.
અને

રૂપી જનરલ ઇન્સ્યુ. કું. લી.
માં ઉતરાવો

* આગ

* મોટર

* અકસ્માત

* દરીઆઈ

* કામદારોના બદલાના વીમાનું કામકાજ
લખવામાં આવે છે.

અમદાવાદ પ્રાંત

જયંતીલાલ ગીરધરલાલ શાહ

પ્રાંત મેનેજર

લડ, કારજ

અમદાવાદ.

ટે. નં.

આદિમ : ૨૦૮૦

રહેકાણુ : ૭૦૭૪

Telegrams :
" POLICY "

 မုန့်

24/21

● **मोटर**

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ

● **हरियाण**

કામદારોના બદલાના વીમાનું કામદાર કરનાર

३५२

 सहायक

● સ્પષ્ટશી

● **वीभा सस्था**

ધી ઇસ્ટર્ન ફેડરલ યુનીઅન

ઈન્સ્યુરન્સ કંપની લિમીટેડ

— ૬૯ આદિશ —

૬, કલાધંવ સ્ટ્રીટ, કેલકત્તા.

— મુખર્ષી પ્રાંચ —

ગ્રહીમતુશ્ચા દાઉસ, હોમજી ગ્રહીટ, ગટ, મુંબઈ.

— અમદાવાદ પ્રાંત —

નટવરલાલ અંબાલાલ લાખીઆ

પ્રાંચ મેનેજર

લાલ દરવાજા, અમદાવાદ.

ટ. નં. { ઝોડીસ : ૨૫૩૩
 ગ્રહદાણ : ૭૦૬૪

અરવિન્દ

એટલે

અનોખા પરચ માટે

હિંદનું સૌથી વિખ્યાત ડાપડ

જેમાં કે મુતશકિત સાધીએ - પાતીયાં - રાદીમ
સ્વીચ - કેપ - પોપલીન - નેનમુક - લીન - મતમન
દોરીયા અને વોપન.

તમે જે
ડાપડ ખરીદો

તે ઉપર આ
માર્કો જુઓ.

અરવિન્દ સીલ્સ લિમિટેડ અમદાવાદ

આ માસિક શ્રી હન્દવન જગતરાય કોડિરે પ્રભાતે પ્રેસ, દેવડી-જાનરમા
અદિત કમ્પો અને શ્રી પુરષોત્તમદાસ દેરાવધાન સાહેબોની આ કાર્યાલય.
ખાખવા બેઠક બી.વી.જી. કાર્ડ અમદાવાદમાંથી પ્રસિદ્ધ કમ્પો

સા. રા.
ગ્રાંદેશ

અરુણ વસ્ત્રવિધાન

સાડી પોપ્લીન વાઇલ લાઇન્સાઇડીયાની ગ્રાંદેશ

અરુણ મિલ્સ મલિયામદાવાલ